

**"MEN HÄR VAR DET
ANNORLUNDA"**

**UNDERSÖKNINGAR
AV HALLANDS
KULTUR &
KULTURARV**

TOMAS NILSON & PERNILLA OTTENFELT ELIASSON (RED.)

"MEN HÄR VAR DET ANNORLUNDA"
UNDERSÖKNINGAR AV HALLANDS KULTUR & KULTURARV

URSPRUNGET TILL DENNA VOLYM ligger i delkursen Kulturarv, som gavs våren 2016 inom dåvarande kulturvetarprogrammet på Högskolan i Halmstad. Istället för en traditionell hemtenta tilldelades studenterna teman de två och två skulle utforska. Intentionen var att dessa skulle utformas som tänkta kapitel i en bok om kulturarv i Halland. Resultatet blev så lyckat att idén att faktiskt göra en bok föddes. Tomas Nilson och Pernilla Ottenfelt Eliasson skulle fungera som redaktörer. Men arbetet drog ut på tiden, vilket innebar att studenter från senare årskurser (2017 och 2019) också kunde vara med – tematiken var den samma men nu kunde fler företeelser undersökas.

Texterna i boken är exempel på god forskning gjorda av studenter från programmen Kultur, kommunikation och administration (2016), Kommunikationsprogrammet (2017) och Kultur och samhällsutveckling (2019). Samtliga program vid akademien för Lärande, humaniora och samhälle.

Dock, någon brasklapp är på sin plats. Vissa företeelser som beskrivs och analyseras i de enskilda kapitlen har blivit inaktuella och ändrats eller avslutats sedan texterna skrevs. När så är fallet markeras det i källförteckningen i det enskilda kapitlet.

Halmstad i december månad 2020
Tomas och Pernilla

TEMA BEVARA

TEMA SKAPA & ÅTERSKAPA

TEMA LEVANDEGÖRA

TEMA MARKNADSFÖRA

TEMA KULTURARBETA

INNEHÅLL

PROLOG. OM UNDERSÖKNINGAR AV HALLANDS KULTUR OCH KULTURARV.....	7
1. HALLAND I ORD OCH BILD ... OCH GJUTET I BRONS.....	47
2. KULTURARV FÖR ALLA? EN JÄMFÖRELSE AV TVÅ HALLANDSSAMLINGAR OCH HUR DE ANVÄNDS UTIFRÅN DEMOKRATISKA PERSPEKTIV	63
3. "K-MÄRKT". HUR HUS I HALLAND BEVARAS	73
4. BERÄTTELSE OCH IDENTITETER. NORREPORT SOM FÖRENANDE KULTURARV	93
5. ATT UTFORMA EN HALLÄNSK KULTURKANON. ÄR DET MÖJLIGT ATT GÖRA ETT REPRESENTATIVT URVAL?.....	105
6. SOCIAL GEMENSKAP OCH KULTURELL SAMSYN. OM HISTORIEBRUKET I FÖRENINGEN GAMLA HALMSTAD, 1923–1941	121
7. ATT LEVANDEGÖRA OCH ÅTERSKA PA KULTURARV I HALLAND. SPELA, GUIDA OCH BYGGA	145
8. KVINNLIG KAMP FÖR FRED. ATT ÅTERSKA PA FREDSKONGRESSEN I VARBERG 1915 – HUNDRA ÅR SENARE.....	155
9. ATT MARKNADSFÖRA ETT KULTURARV SOM UPPLLEVELSE OCH KUNSKAPANDE BESÖKSMÅL	169
10. HALLAND PÅ KARTAN! KULTURARV, TURISM OCH DEN DIGITALISERADE GUIDEBOKEN	177
11. ATTRAKTIVITET, BESÖKARE OCH DESTINATIONUTVECKLING: ATT MARKNADSFÖRA GRIMETON SOM VÄRLDSARV	187
12. ATT HANDSKAS MED ETT FÖRÄNDERLIGT KULTURARV. DEN OFFENTLIGA KONSTEN I HALMSTAD.....	227
13. KULTURPROLETARIATET	243
14. VI SOM RÄDDAR VÄRDEN. KULTURARV UTANFÖR BOXEN	261
15. ATT BRINNA FÖR KULTURARVET. ELDSJÄLAR I HALLAND.....	275
EPILOG. DET HALLÄNSKA KULTURARVET. SÄCKEN KNYTS IHOP.....	305

OM UND

AV HALL

KULTUR

OCH KU

OM UNDERSÖKNINGAR AV HALLANDS KULTUR OCH KULTURARV

Som en ironisk gest, eller möjligen som en medveten protesthandling, sätter en sommarlag skomakare Gustafsson upp en skylt vid vägen utanför sin stuga. *Fornminne* står det med stora bokstäver. När de första nyfikna turisterna stannar och frågar vad för slags fornminne det är, och hur de hittar dit, uppger Gustafsson med viss tvekan att det nog är en gravplats. Han visar dem en hög av sten djupt inne i granskogen: där är fornminnet säger han, Yngve Frejs grav.

Gustafsson är dock inte helt och hållet sanningsenlig – förvisso är det en stenhög som Yngve Frej har producerat, men det är den egensinnige 1900-tals knekten och småbrukaren Yngve Frej han avser, inte den mytiske sagokungen som Snorre Sturlasson har diktat om.

Antal besökare ökar men det är först när fotografen Pettersson från storstaden och hans flickvän Anita dyker upp som verksamheten tar fart – under Petterssons ledning börjar de guidade turerna till forngraven kosta pengar och verksamheten utökas med försäljning av trasmattor och gamla jordbruksredskap, som i Gustafssons ögon bara är skräp, samt fisketurer i en läckande eka. Men då Pettersson och

Anita lämnar bygden när sommaren är slut tar de med sig skylten, fornminnet upphör, kommersen avslutas och lugnet och tystnaden inträder åter. På sitt eget sätt är Gustafsson nöjd att det blev så till slut.

Historien om skomakare Gustafsson och hans bedrägliga fornminne är hämtad från Slas bok *Vem älskar Yngve Frej* från 1968. Slas skriver där tydligt in de samtida samhällsprocesserna – landsbygdens borttynande, flyttlasspolitiken och den snabba urbaniseringen, vilka alla lämnar efter sig en grupp allt mer marginaliserade människor som vill bo kvar och fortsätta leva sina invanda liv oberoende av alla krav på modernisering och utveckling. Det är inte svårt att se hos vilka Slas sympatier ligger.

Även om huvudmotivet i boken är landsbygdens långsamma undergång – dess oundvikliga omvandling till fornminne – tangerar Slas i boken även den eviga problematiken om relationen mellan det äkta/autentiska och det påhittade/fiktiva. Som när han låter Pettersson säga till Gustafsson:

- Ett nytt fornminne är alltid en nyhet. Och sen får du aldrig vara i fred.
- Du menar, sa skomakaren, att det blir avslöjat.
- Det tror jag inte, sa Pettersson. Det är ingen som kommer att bry sig om ifall fornminnet är riktigt eller inte. På ett sätt är det ju riktigt. Men nyfikna människor kommer att ta sig hit. Ni kommer att få ögonen på er här.¹

Som vi skall diskutera närmare nedan bottnar Gustafssons rädsla att bli avslöjad i en instinktiv förståelse för att stenhögen han visar upp inte representerar något traditionellt värdefullt utan istället utgör en del av ett historiskt skeende som 1968 fortfarande var aktuellt och därför inte var möjligt att värdera som historiskt signifikant. Men vi menar att han i rollen som fornminnets skapare/kulturarvets konstruktör givetvis också insåg att han inte var del av den grupp teoretiskt skollade och estetiskt förfinade akademiker som var de som vanligtvis bekräftade något som kulturarv. På så sätt känner sig Gustafsson dubbelt främmande inför sitt tilltag.

Men Petterssons kommentar om fornminnet – ”på ett sätt är det ju riktigt” – är ytterligare en aspekt vi skall följa upp. Om upplevelsen av kulturarvet uppnår ett visst syfte, oavsett vem som har formulerat detta syfte, spelar det då någon roll om kulturarvet är autentiskt eller påhittat?

Således, om episoden om fornminnet betraktas ur ett kulturarvsperspektiv kan Slas bok också sägas handla om *vilka* som skapar/konstruerar ett fornminne, om

1. Slas (1968/1987) s. 124

vilka som efterfrågar och konsumerar detta fornminne, och om vilka motiv som bär upp fornminnet. Det är just dessa aspekter som gör *Vem älskar Yngve Frej* så aktuell idag när kulturarv diskuteras.

Vi kan redan här konstatera att kulturarv handlar om urval utifrån vissa parametrar och positioner. I den här boken kommer vi att undersöka vilka dessa urvalskriterier är, samt hur kultur och kulturarvet påverkas av dem i generell mening – men mer specifikt hur detta sker, och har skett, i halländsk kontext. Som bokens titel och baksidestext redan avslöjat, lät Selma Lagerlöf i början av 1900-talet definiera Halland som ”annorlunda”. Landskapet särskilde sig upperbarligen från resten av Sverige, men ändå avstod Lagerlöf från att göra någon mer detaljerad beskrivning. Helt snabbt lät hon Nils Holgersson flyga över det halländska landskapet och kort konstatera att det mestadels bestod av ljunghedar, sandfält och tångvallar – och så var det inte mer med den saken. Några spår av människor eller deras kulturyttringar lades det inte märke till. Antingen skvallrar ointresset om någon halländskt färgad oförätt å Lagerlöfs sida, eller så är det en samtida bild av Halland som estetiskt och kulturellt ointressant som här förmedlas. I vilket fall som helst väcks nyfikenheten: Vad var det Nils Holgersson kan ha missat? För självklart fanns det både människor, kultur och kulturarv att se i det lilla landskapet med lång och spännande historia. Och; vilka kompletterande beskrivningar och bilder av Halland framträder om man kliver ned och närmare undersöker kultur och kulturarv i form av historiska byggnader, monument, traditioner och minnen?

SYFTE, DEFINITIONER OCH UTGÅNGSPUNKTER

Syftet med föreliggande bok är att stifta närmare bekantskap med det halländska kulturarvet. Lite förenklat menar vi att kulturarv innefattar alla historiska spår av mänsklig närvaro inom de gränser vi idag kallar Halland. Det kan inbegripa materiella lämningar, liksom Gustafssons fornminne, men även monument, byggnader och andra artefakter. Det kan också betyda traditioner, seder och bruk eller kunskaper.²

2. ”Kulturarv – avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, t.ex. det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv.” Génetay & Lindberg (2015) s. 12

Vi utgår från denna relativt breda definition av kulturarv då det ger oss utrymme att problematisera själva begreppet, men också att kunna vrida och vända på de praktiker och föreställningar som hör samman med historiebruk och historiemedvetande, oavsett om detta sker på ett institutionellt eller individuellt plan. Även om uppsatserna på olika sätt belyser kulturarv som förekommer i lokal kontext, måste företeelsen också förstås utifrån ett större regionalt, nationellt eller till och med globalt sammanhang. Därför förs också resonemang som kan anses giltiga för kulturarv i allmänhet.

Anledningen till att vi kritiskt vill granska användning och hantering av, samt inställning till, kulturarv i Halland idag är att kulturarv, eller med den engelska termen *Heritage*, blivit alltmer viktig, vilket vi menar till stor del har positionerat om kulturarvets roll och betydelse för såväl samhälle som individ.³ Till skillnad mot Gustafssons *formminne*, i formen av en materiell lämning, inkluderar begreppet *kulturarv* och *Heritage* nu även den betydelse och mening som kulturarvet tillskrivs och hur det hanteras av olika grupper i samhället. Dessa immateriella aspekter är mer svårångade och rymmer exempelvis identitet, minne och medvetande. Själva innebörden i ordet "arv" bär också på en föreställning om något värdefullt som övertagits från tidigare generationer, att vårda och bevara för att i sin tur lämna över till kommande släkten. Det pekar således på en process som fortgår över tid och samtidigt medför ett visst ansvar. Allt sammantaget är det inte bara själva kulturarvet som då hamnar fokus, utan också vad det *gör* med samhället och människan själv.⁴

Även kulturarv i denna omfattande bemärkelse kan *användas* på en mängd olika sätt. *Först* som identitetsskapare i en mångkulturell värld – historikern Klas-Göran Karlsson pekar på en politisk-ideologisk eller existentiell användning av kulturarv för ett sådant syfte – *sedan* som upplevelsegeneratorer, tydligt förankrade i den så kallade Upplevelseekonomin (Karlsson kallar det kommersiell användning) och *slutligen* att kulturarv blivit del av en tillväxtmarknad som kan skapa arbetstillfällen, politiskt omhuldad i form av bland annat framväxten av Kreativa näringar.⁵

3. Aronsson om att detta kan ses som en effekt av 1990-talets politiska, ekonomiska och sociala omvälvningar. Han pekar på en diskrepans mellan tillgänglig kunskap och samhällsliga förändringar i det att den senare sker betydligt snabbare. Aronsson (2004) s. 9

4. Jämför Aronsson (2011) s. 17

5. Karlsson (2008) s. 57–60. En nationell utvärdering av Kolmodin et al. från 2008 hade uppdraget att studera de kreativa näringarnas betydelse för sysselsättningen, den ekonomiska tillväxten samt för Sveriges konkurrenskraft utifrån en internationell jämförelse. Även i den statliga Kulturutredningen från 2009 diskuteras sätt att via entreprenörskap stödja konkurrenskraften genom att lägga fram ett nationellt program för kreativa och kulturella näringar. Också ett antal regionala utredningar och handlingsplaner finns, se exempelvis Larsson, Molin & Pettersson (Gotland) och Linton & Michanek

Vi utgår generellt från att de tre perspektiven (1) identitet, (2) upplevelser och (3) arbetsmarknad på ett brett sätt förklarar hur kulturarv idag används, hanteras och upplevs. Gränserna mellan dem är dock inte knivskarpa utan skall ses som mer eller mindre överlappande.

Bokens olika kapitel utgår alla i vid bemärkelse från dels historikern Peter Aronssons användning av begreppet *Historiebruk*, dels från den australiensiska etnologen Laurajane Smiths tankar om kulturarv och kulturarvsprocessen samt dels från den amerikanska forskaren Barbara Kirschenblatt-Gimblett teori om *heritage production*. De tre forskarna har delvis olika utgångspunkter, vilka vi dock ser som mer komplementära än uteslutande, i det att Aronsson förklarar varför kulturarv som historiebruk är intressant över huvud taget – för att definiera och förstå sitt sammanhang – medan Smith förklarar hur processen faktiskt går till: att det finns vissa givna maktpositioner inom diskursen, som bygger på perspektivet att historia skapas ”ovanifrån”, och som innebär att diskursen i praktiken agerar bevarande. Kirschenblatt-Gimblett däremot, pekar på att kulturarvsprocessen innebär förändring på så sätt att den ursprungliga betydelsen byts ut mot ett nytt innehåll men utan att den yttre formen förändras.⁶

Aronsson menar att historia fyller en meningsskapande funktion som kan brukas på ett flertal sätt och med olika syften men alltid bottnar i en enda gemensam anledning.

Den betydelsefulla historien skapas genom att den förmår bidra till att ge *mening, legitimitet* och hantera *förändring* av oss själva och verkligheten. Dessa grundläggande syften finns bakom allt historiebruk, såväl kommersiellt, politiskt, individuellt som vetenskapligt.⁷

Kulturarv som en form av historiebruk förmedlar alla dessa funktioner. I en globaliserad värld där ekonomiska, sociala och politiska förutsättningar relativt snabbt kan förändras, med stora konsekvenser för såväl samhälle som individ, växer kulturarvets betydelse. Att förstå relationen historia-nutid-möjlig framtid blir viktigt för att bringa ordning, skapa begriplighet och sammanhang. Samtidigt har möjligheterna att konsumera kulturarv efterhand ökat och individen har idag större makt att söka information och kunskap och därmed själv välja vad som upplevs relevant, jämfört med tidigare. Denna företeelse beskriver Aronsson som ett ”öppet konstruerat och individualiserat ’processkulturarv’”.⁸

6. Kirschenblatt-Gimblett (1998)

7. Aronsson (2004) s. 57

8. Ibid s. 147. Goda exempel är släktforskning via internet, söksajter och annan media

Dessa möjligheter är en bidragande faktor till att kulturarvet kan sägas ha genomgått en demokratiseringsprocess. En annan är att de etablerade institutionerna efter hand vidgat sitt urval för att inkludera exempelvis arbetarperspektiv eller kulturell mångfald i berättelsen. Men det är samtidigt ofrånkomligt att deras inbyggda auktoritet har stort inflytande över det kulturarv som faktiskt står till buds. Den stora frågan är vad från det förflutna som väljs som representativt för den historia man vill berätta och hur den förmedlas?⁹

Laurajane Smith menar att det bara är vissa aktörer som har mandat att bestämma vad som konstituerar kulturarv. Det sker utifrån givna parametrar, som de stora berättelserna som fokuserar Nation och Klass, och bärs upp av ett fåtal aktörer med teknisk expertis och (rätt) känsla för smak. Enligt Smith rymms dessa parametrar inom en dominerande och auktoriserad ”discourse about heritage, which acts to constitute the way we think, talk and write about heritage.” Det som inte uppfattas som värdigt nog exkluderas således från diskursen, och bedöms vara utan bevarandevärde. Exempelvis kan det röra sig om lämningar och praktiker som kan knytas till grupper med ”avvikande” nationalitet, klass, etnicitet, sexualitet och kön – alltså de aktörer som inte tillhör den traditionella grupp som med sina åsikter och handlingar upprätthåller diskursen.

Kulturarv består enligt Smith inte av platser, byggnader, minnesmärken och artefakter utan utgör snarare ”a set of values and meanings. Heritage is therefore ultimately a cultural practice, involved in the construction and regulation of a range of values and understandings.”¹⁰ Kulturarv som performativ handling alltså.

Detta får konsekvenser: en materiel verklighet måste skapas just för att kunna hävda en viss tolkning av kulturarvet. Detta utgår från att (1) kulturarv separeras från idag och exklusivt förknippas med det förgångna – det gamla blir med automatik värdefullt – och (2) att kulturarv bara kan identifieras, värderas, tolkas och bevaras av de med expertkunskaper och estetiska kvalifikationer medan andra aktörer utesluts från processen och den aktuella debatten då deras erfarenheter och kunskaper inte anses tillföra något av värde. Att bredda eller utmana diskursen blir då en omöjlighet. Eller åtminstone väldigt svårt. Som de amerikanska forskarna Scheld, Taplin och Low har visat har idén om att det existerar universella och eviga värden – de så kallade Outstanding Universal Values (OUV) – börjat att starkt ifrågasättas av de grupper som Smith placerar utanför diskursen. Dessa kräver nu tillträde och att deras historia och arv också skall bevaras och respekteras på samma villkor som etablerade gruppers.¹¹

9. Detta diskuteras av bland annat Zander (2001) och tas också upp av Larsson (2001)

10. Smith (2006) s. 11

11. Scheld, Taplin & Low (2014) s. 49

Diskursen består huvudsakligen av två praktiker – den ena fokuserar på ledning, skötsel och bevarande av kulturarvsplatser, den andra utgår från besök på dessa platser (och andra kulturarvsinstitutioner) inom ramarna för turism och fritidsaktiviteter. Smith menar att inte bara föreställningen om vad som utgör kulturarv styrs av diskursens innehåll utan också att de två praktikerna påverkas då de förutsätter varandra – att besöka en kulturarvsplats innebär det Smith ser som ”conservation and preservation, of social and cultural meanings”, vilket i grund och botten innebär att reproducera de värden och betydelser som diskursen redan har tillskrivet kulturarvsplatserna.¹²

Oavsett position och relation till kulturarvet: som konsument och skapare av ett individuellt processkulturarv eller som förvaltare och förmedlare av det, finns den dominerande diskurs Smith pekar ut, ständigt närvarande. Den påverkar vad som betraktas som kulturarv men också hur man förväntas förhålla sig till det. Dessutom har den inflytande och makt över det urval som görs: vad som tas med och visas upp, men också vad som väljs bort och faller i glömska eller förblir osynligt.

Också Kirschenblatt-Gimblett påtalar liknande makt- och förändringsfunktioner i det hon benämner *the agency of display*: genom att identifiera ett specifikt värde i ett enskilt föremål, som inte fanns där ursprungligen, fixeras gränser bakåt, i tid och i funktion, och föremålen blir till historiska och estetiska utställningsföremål istället för de bruksföremål de än gång var – de dör och återuppstår sedan i ny skepnad.¹³ Det är med dessa utgångspunkter i ryggen som vi har undersökt det halländska kulturarvet – som identitet, som besöksmål och upplevelse samt som arbetsmarknad.

KULTURARVSINSTITUTIONERNA OCH KULTURARVSARBETETS HISTORISKA UTVECKLING

I nuet kan kulturarv uppfattas som beständigt och oföränderligt över tid, som om det alltid varit eller fungerat på ett viss vis, men som Smith påpekar är det snarare i ständig rörelse. Hur det hanteras och värderas förändras också – i relation till samhällets politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och estetiska förutsättningar och värderingar. Det är i denna pågående process som kulturarvsinstitutionerna

12. Smith (2006) s. 12

13. Kirschenblatt-Gimblett (1998) s. 150

själva har vuxit fram och även den diskurs, vilken Smith menar är dominerande inom fältet idag. Då det är institutionerna som till stor del skapar förutsättningarna för hur kulturarvsarbete fungerar i praktiken, kan det vara lämpligt med en snabb överblick över deras framväxt och även hur kulturarvsarbetet har förändrats över tid.

”Historieskrivandets uppdrag har alltid legat nära maktens boning”, skriver Aronsson.¹⁴ Det historiska sammanhanget kan vara avgörande för att hävda territoriell äganderätt men också för skapa legitimitet och nationell identitet. Även om termen ”kulturarv” är ett senare begrepp, verkar det statliga intresset för den här typen av historiebruk i Sverige vakna under 1600-talet. Kung Gustav II Adolf tillsätter då riksantikvarier med uppdraget att inventera och dokumentera historiska lämningar, fornminnen och dokument. Snart inrättas också Antikvitetskollegium som den första institutionen med statligt uppdrag att tillvarata historiskt intressanta artefakter. Varför detta intresse vid just denna tidpunkt? En bidragande orsak var förstås den växande stormakten Sveriges behov av legitimitet och historisk förankring, vilket man tyckte sig finna i götiska myter och en livlig tolkning av Bibeln.¹⁵

Denna historieskrivning placerade Sverige i centrum som Europas äldsta nation och vars första kungar kunde spåras ända till den bibliska Noa. Man menade att det svenska språket var ett världens äldsta och därför blev de gamla runorna och runskriften särskilt intressanta. Fornminnen, i form av runstenar och gravhögar, måste därför letas upp och få statligt beskydd. De var ju, så att säga, det tydliga beviset för en oslagbart lång och ärevärdig historia.¹⁶ Utöver fornminnen samlades det förstås på rikedomar och skatter knutna till hovet och adelssläkterna. Förutom stora ekonomiska värden, bar föremålen på stor symbolik vilken antingen kunde legitimera innehavarnas privilegierade ställning eller visa hjältemodiga bravader i fält. Kvarlevor från denna tid är bland annat Livrustkammaren, museum från 1628, baserat i det kungliga slottet i Stockholm. Utmärkande för den här typen av samlande är hur objektet i sig anses värdefullt, autentiskt och bevarandevärt: ”Där blir ett ting ett tecken på ett immateriellt förhållande”, skriver Aronsson.¹⁷

14. Aronsson (2011) s. 74

15. För en utförlig beskrivning av göticismen, se Eriksson (1987). I sammanhanget bör man kanske påminna sig att 1600-talsmänniskan levde i ett kulturellt och religiöst landskap som på många vis är väsensskilt från vår egen tid, vare sig man var en vanlig bonde i provinsen eller kung av Guds nåde

16. Aronsson (2004) s. 156–157, Jensen (2005) s. 30

17. Aronsson (2004) s. 175

1600-talets vurm för, och behov av, en storslagen nationell historia går att koppla till Slas berättelse som vi inledde med: Yngve Frej var den som enligt Snorres Edda reste uppsalatemplet; guden Frej var modellerad efter honom, och han var förmögen och inflytelserik. Efter sin död lades han i en enorm hög. Det är ju förekomsten av högen i skogen – den materiella kvarlevan – som gör att skomakare Gustafsson över huvud taget kan skapa ett fornminne med någon som helst trovärdighet. Idag vet vi att Yngve Frej är helt uppdikta av Snorre men under stormaktstiden hörde de isländska sagorna [...] till den nordiska hårdvalutan” utifrån sitt ideologiska bruksvärde.¹⁸

Även om inventeringen av fornminnen fortsätter under 1700-talets upplysningstid (trots krympande ambitioner om svenskt världsherravälde) förflyttas fokus från grandioöst nationsbygge mot vetande, förnuft och nytta. Nu riktas blickarna snarare framåt och vilka möjligheter de nya vetenskaperna skall föra med sig, än bakåt mot erövringar som tidigare gjorts på slagfälten. Antikvitetskollegiums uppdrag ersätts av Vitterhetsakademien och Kungliga biblioteket och nu blir vetenskapsmannen den nya hjälten, som reser land och rike runt för att insamla, forska och kategorisera Guds storslagna natur.¹⁹ Det görs socken- och landskapsbeskrivningar där forn lämningar också nämns och självaste Linné skriver i sina instruktioner; att en naturforskare även borde registrera ”sådant, som är af historisk betydelse” såsom ”fornsaker, grafvårdar, runstenar m.m.”²⁰ Därutöver fyller det legitimerande historiebrevet fortfarande samma funktion – exempelvis använder sig Gustav III av en mängd historiska referenser med avsikt att säkra sin egen position och relatera till tidigare (framstående) regenter.²¹

Under 1800-talet återkommer de götiska idéerna med full kraft, tillsammans med romantiska och nationalistiska idéströmningar om ett land, ett folk och ett språk. Återigen får historieskrivning och fornforskning nationellt och politiskt fokus. Efter att ha förlorat Finland 1809, och senare även Norge (1905), behöver den nationella identiteten – och det statliga självförtroendet – stärkas. Samtidigt genomgår samhället genomgripande förändringar i industrialiseringens och urbaniseringens kölvatten. I sådana tider söks gärna förklaring och förankring bakåt. Nu kommer ”folket” att fogas till den offentliga berättelsen, gärna i form av historiska

18. Aronsson (2004) s. 74

19. Ibid s. 157, Aronsson (2011) s. 76

20. Jensen (2005) s. 27

21. Ibid s. 27 ff., Peterson (2005) s. 279

hjaltefigurer såsom vikingar, riddare och odalbonden, och därmed väcks också intresset för allmogens kulturarv. Det blir därför viktigt att samla och inventera de fornlämningar och annat som kan representera även de bredare lagrens ursprung. Själva begreppet ”kulturarv” etableras i denna anda under slutet av 1800-talet; enligt SAOB definierat som ”vad ett folk o.d. i fråga om (andlig) kultur övertagit från tidigare generationer”.²² Definitionen sätter samtidigt fingret på en bredare idé om innehållet som inte bara inkluderande det fysiska tinget eller platsen – fornminnet – utan också mer abstrakta fenomen såsom dialekter, traditioner och kunskaper.

Hittills har makten över historieskrivning, forskning och fornminnen främst legat hos ett mindre antal statliga verk och institutioner i syfte att legitimera kungamakten, skriva en nationell berättelse eller på annat sätt vara nationen till nytta. Men med vurmen för allmogekultur kom också ett engagemang från privata aktörer runt om i landet. Därför var det inte självklart huruvida resultatet av allt samlande skulle omfattas och hanteras enbart av institutionerna; inte heller vem som hade tolkningsföreträde när det gällde värdering eller urval var lika tydligt längre.

Fallet med Nils Månsson Mandelgren (1813–1899), en av många privata aktörer med stort engagemang för folket och dess vardagsliv, ivrigt sysselsatt med insamling och dokumentation av samtida artefakter och miljöer, visar att förhållandet mellan de båda fälten inte var helt oproblematiskt. Mandelgren fick under hela 1860-talet (och senare) utstå hård kritik från företrädare för etablerade grupperingar, framför allt för hans låga sociala ursprung och att han saknade akademisk utbildning men också för hans intresse för företeelser som låg utanför det som konstituerade den traditionella kulturarvsdiskursen. Mandelgren kämpade förgäves för att bli erkänd men förblev under hela sin livstid en outsider utan tillträde till kulturarvsfältets kapitalformer.²³

Under perioden märks en spänning mellan privat och offentligt, men också mellan centralt och lokalt. Många, ibland motstridiga, krafter är i rörelse under senare delen av 1800-talet och framåt – politiska, ekonomiska, sociala och kultu-

22. Aronsson (2004) s. 143. Viktor Rydberg, innehavare av Sveriges första och ende professur i kulturhistoria, lanserar begreppet

23. Idag är Mandelgren erkänd som en av förgrundsfigurerna inom folklivsforskningen och hans noggranna avbildningar av allmogens materialiteter utgör en viktig källa till kunskap. Se Jacobsson (1983). En senare företrädare för det folkliga kulturarvet kan sägas vara Jalmar Furuskog. Denne skollärare publicerade 1941 pamfletten *Det svenska kulturarvet*. I den påpekar han att ett generellt svenskt kulturarv, i form av nationella monument, minnesplatser och berättelser, hade föga att säga arbetarklassen. Det var helt enkelt inte deras arv. Istället pläderade han för vardagslivets kulturella yttringar som det viktiga och genuina – det som skedde på fabriksgolvet, i jordbruket och i hemmet. Furuskog (1941)

rella – som påverkar kulturarvsarbetet och tvingar fram organisatorisk förändring och utveckling. Exempelvis stiftas nya fornminneslagar som reglerar hur fynd och lämningar skall hanteras och utgrävningar genomföras. Samtidigt professionaliseras historieskrivningen och såväl historia som arkeologi blir vetenskapliga discipliner med universiteten som hemvist. Dessa åtgärder bidrar till att ytterligare institutionalisera själva kulturarvsarbetet och samtidigt markera en gräns mellan professionellt och icke professionellt historiebbruk, vilket får konsekvenser för privata aktörer likt Mandelgren.²⁴

Samtidigt görs vetenskapliga upptäckter inom biologi och geologi som berättar landskapets egen historia. *Naturarvet* kommer därför tillsammans med kulturarvet att definiera och bidra till bilden av Sverige. I det sammanhanget frodas också idén om hembygden, varför exempelvis hembygdsrörelsen och naturskydds-rörelsen växer fram parallellt under det tidiga 1900-talet och framåt. Enligt idéhistorikern Bosse Sundin fick landskapet nu ”en historia och naturen framstod inte längre som en statisk storhet. [...] Den nya Sverige-bilden innebar en ny syn på naturens kulturella utveckling och intresset vidgades från den orörda naturen till hembygdens natur och kultur.”²⁵ Inom dessa föreningar och sällskap finns sedan dess ett stort engagemang och kunskap kring det lokala kulturarvet, trots att de befinner sig utanför den offentliga kulturarvsförvaltningen, och av den anledningen inte heller syns så väl i den offentliga berättelsen.

Som en centraliserande motvikt startas nationella museer (så kallade riksmuseer, majoriteten av dem belägna i Stockholm) och friluftsmuseer där såväl natur och kultur som lokalt och regionalt inkluderas. På så sätt knyts det folkliga kulturarvet närmare de offentliga institutionerna och makten och kontrollen över innehållet kan behållas. Skansen och Nordiska Museet är exempel på hur landsbygden flyttar till staden och allmogens kulturarv bjuds in i det museala finrum som tidigare varit förbehållet kungamaktens och adelsklassens pompa och ståt. Samtidigt medger museernas förmedlande funktion att föremålen också kan placeras i ett sammanhang, något som tillför en meningsskapande dimension. Sådant meningsskapande är dock svårt att genomföra utan ideologisk påverkan, vare sig den är medveten

24. Jensen (2005) s. 27 ff. I Fredrik Skotts avhandling i historia beskrivs hur folkminnesforskningen utvecklas mot professionalisering och universitetsämnesstatus. Centralt är att de folkliga minnena samlas in, sorteras och tolkas av en alltmer högskoleutbildad kader, vilket innebär att de tidiga företrädarna trängs ut och marginaliseras under 1900-talets lopp. Skott (2008)

25. Sundin (1997) s. 48–49

eller inte. Under den här tiden är historiebuket utpräglat nationalistiskt, där återigen landets långa historia accentueras samtidigt som folkets gärning inkluderas. För att överbrygga de geografiska och regionala skillnader som ändå finns, presenterades kulturarvet på ett sätt som ändå fungerade enande. Museologen Lars Jönses lyfter till exempel hur Skansen fyller en sådan integrerande funktion. Där presenteras visserligen en krympt idealbild av Sverige, men samtidigt poängteras hur landskapen är byggstenar som tillsammans bildar en territoriell enhet. Att det förhåller sig på detta vis skall bli uppenbart för besökaren när de olika landskapen presenteras inom behändigt promenadavstånd.²⁶

Det är sedan dess till stor del via de statliga institutionerna, såsom museer och utbildningsväsende, som kulturarv förmedlats till allmänheten. Aronsson skriver om hur många olika intressen sammanfallit i en gemensam praktik:

[...] en synlig bild av ett gemensamt förflutet där vissa ting och texter får representera ett vi och det väsentliga. Här knyts tidigt minne, administrativ nytta och politiska ideal om byråkratisk ordning och offentlighet samman till en start saklig representation av en kulturell och historiska gemenskap.²⁷

Även om de statliga samlingarna och arkiven har fortsatt att växa sedan 1800- och 1900-talet, hamnar kulturarv och kulturminnesvård under lång tid i bakgrunden. Efter den nationalistiska eran, som kulminerade under tidigt 1900-tal, har andra teman kommit att utmana den nationella berättelsen. Själva historieämnet har också breddats och skrivs utifrån många fler perspektiv än kungarnas och krigens. Arbetarhistoria och det industriella kulturarvet är en viktig beståndsdel, kvinnohistoria en annan. Därtill kommer genusrelaterade, sociala och etniska perspektiv som också måste inkorporeras i ett större sammanhang. Det blir relevant huruvida det enskilda tinget, händelsen eller människan passar in – eller inte passar in – i en social, kulturell eller på annat sätt konstruerad kontext.

Ett uppmärksammat försök att åter lyfta fram kulturarv som en viktig nationell resurs är utställningen *Den svenska historien*, som öppnade på Nordiska museet i Stockholm 1993. Innehållet och de perspektiv som bar upp utställningen fick dock mycket kritik av journalister, kritiker och av museibranschen själv men framför allt från historiker som menade att den historia som berättades var gammaldags (elitcentrerad och enbart politisk) och inte begagnade sig av de nya riktningar som under lång tid hade utvecklats inom historieämnet. Utställningens historiebuket

26. Jönses (2005) s. 67 ff. samt Bohman (2005) s. 199 ff.

27. Aronsson (2004) s. 158

uppfattades som ideologiskt betingat, som del i en politisk omskrivning av det förflutna likväl som ett nationellt svar på ett alltmer (svårhanterligt) multikulturellt samhälle.²⁸

Men också den kulturpolitik som sjösattes i och med 1974-års Kulturproposition, och som innebar att kulturbegreppet radikalt utvidgades med avsikt att demokratisera tillgången till kulturaktiviteter, har inverkat på hur kulturarv både värderas och väljs ut. Avsikten var att upphäva gränsen mellan finkultur och populärkultur, och ge båda halvorna lika värde för att på så sätt dels locka in fler till den traditionella kultursektorn, dels höja status på mer folkliga kulturyttringar.²⁹

Nu kom kulturarv att även inbegripa byggnader, artefakter och praktiker relaterade till arbetslivet, fritiden eller sociala institutioner som sjukhus (inkluderat mentalsjukhus), fängelser och skolor. Speciellt arbetslivets historia uppmärksammades: under 1970-talets initierades den så kallade ”Gräv rörelsen”, som utgick från författaren Sven Lindqvists manifest *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb* (1978), där vanligt folk engagerade sig i studiecirklar, satte upp teaterpjäser, anordnade utställningar där (industri)arbetets historia och kulturarv dokumenterades.³⁰ Men detta kulturarv institutionaliserades också och hamnade på museum – exempelvis öppnades Arbetets museum i en gammal fabriksbyggnad mitt i Norrköpings bevarade industrilandskap år 1991. Sedan dess har andra liknande museer tillkommit. Forskningsinsatser har också kanaliserats med avsikt att systematiskt undersöka och bevara enskilda byggnader och miljöer.

Också de svenska minoriteternas historia började uppmärksammas. 1987 hade det judiska museet öppnats som ett privatfinansierat projekt. Efter att ha huserat på flera olika platser flyttade det 2019 in i nya lokaler – den ursprungliga synagogan från 1795 i Gamla stan. Museet visar det judiska folkets historia i Sverige.³¹ Den romska minoritetens historia var länge fördold men 1998 öppnades det Romska biblioteket i Malmö med avsikt att presentera romsk kultur, historia och

28. Se Svensson (2014) för en god genomgång. En intressant iakttagelse är att i artikeln ”Sveriges historia: Historiska museet” i *Expressen* från 2010 påpekas att den (då) nya utställningen på Historiska Museet i Stockholm om Sveriges historia, liksom den från 1993, kan ses som svar på samtida kriser, vars osäkerhet gör det viktigt att blicka bakåt mot det trygga. Demirbag-Sten (2010)

29. Se Frenander (1999) samt Frenander (2010)

30. Alzén (2011)

31. Judiska museet: judiskamuseet.se, ”Om judiska museet”

nutida livssituation med utgångspunkt i romernas långa historia i Sverige. 2004 etablerades Romska kulturcentret i Stockholm (RKC) som en samlingsplats för romskt kulturarv. Där ges föreläsningar, seminarier och bedrivs forskning. Centret har även bibliotek och ett museum.³² Även ett intresse väcktes för första gången för att ge röst åt den samiska minoritetsgruppen i Sverige – exempelvis invigdes redan 1989 Åjtte, samekulturens museum i Jokkmokk efter en längre tids förhandlingar och förberedelser.³³

Utifrån det nymornade intresset för den svenska ursprungsbefolkningen, och utifrån nya insikter om hur samerna historiskt hade blivit diskriminerade av det svenska majoritetssamhället, vändes nu uppmärksamheten även mot andra mörka sidor av samhället. Det kulturella arvet efter rasbiologi, tvångssteriliseringar och oetiska medicinska experiment debatterades och frågan ställdes på vilka sätt dessa praktiker kunde kopplas till Folkhemmet och till moderniteten. Den samproducerade utställningen *Omänskligt* från 2011, var en kritisk granskning av de föreställningar och normer som byggde upp rasbiologin och vilka medgav att enskilda människor i vetenskapens namn kategoriserades och bedömdes vara mindre värda än andra.³⁴

Kulturarv har alltså fått en mer komplex och mångfacetterad innebörd samtidigt som samhället återigen befinner sig i tider av förändring. En central del av samhällsförändringen är framväxten av Det multikulturella samhället, där parallella historier och kulturarv existerar sida vid sida, vilket gör det svårt, och kanske inte ens önskvärt, att lyfta fram ett enda gemensamt kulturarv. Men dessa samhällsprocesser skapar både nytt intresse för kulturarvet/en men ställer också institutionerna inför nya utmaningar. Hur presenteras och gestaltas ett sådant brett kulturarv och vems berättelse får därmed synas och höras? Vem eller vad får

32. Delegationen för romska frågor: arkiv.minoritet.se

33. Se Oscarsson (2016). 1999 öppnade utställningen *Skelett i garderoben* på Historiska museet i Stockholm. Utställningen innehåll bland annat mänskliga kranium från museets omfattande samlingar, där avsikten var att utifrån förekomsten av dessa diskutera dåtidens människosyn men även för att kunna problematisera dagens genteknik och -forskning. Att ställa ut skallar av samer, judar och romer idag är förstas kontroversiellt och väcker stora frågor av etisk karaktär. Bland samiska representanter har nu krav rests på att få tillbaka kvarlevorna av samer som under 1830-talet togs till Stockholm. Avsikten är att kunna begrava dem i deras hemland. Dessa repatrieringsfrågor brottas museerna fortfarande med idag. *Populär Historia* 1999:2. Se exempelvis en arkeologisk rapport från Åjtte där sådana krav tas upp. Edbom (2005)

34. Utställningen var ett samarbete mellan bland annat Forum för levande historia, Riksutställningar och Etnografiska museet i Stockholm

inte vara med, och varför det? Hur möter institutionerna de förändringar och nya behov som samhället efterfrågar? Och med vilka politiska styrmedel kan utvecklingen påverkas?

Det tidigare nämnda *Kulturarv för alla* var ett museiprojekt, initierat och finansierat av riksdagen, som löpte mellan 1997–2000 med syfte att ”bemöta vantolkningar och missbruk av kulturarvet”, dels genom att utbilda personalen på svenska museer, dels styrka allmänhetens kännedom och insikter om det mångkulturella samhället och dess utmaningar. Projektets målsättning vara att förändra hur institutionerna löpande arbetade mot rasism och främlingsfientlighet.

Ytterligare en aspekt är hur kulturarvet inte bara är en lokal, regional eller ens nationell angelägenhet, utan även ett globalt ansvar. Sedan 1940-talet har FN genom Unesco övervakat att kulturminnen och naturmiljöer som anses särskilt viktiga, beskyddas och bevaras för framtiden.³⁵ Att sedan 1972 kunna utnämna till Världsarv är det mest kända av dessa initiativ för bevarande.

Det första svenska världsarvet var Drottningholms slott, som invigdes 1991. Sammantaget finns idag 15 världsarvsplatser i Sverige – majoriteten av dessa ligger inom kategorin Kulturarv, och avspeglar tydligt den diskurs som Smith ser som så dominant då nästan samtliga av arven avser byggnader och miljöer med ett ursprung som fokuserar Nation och Klass. Det enda undantaget är Laponia (1996) som är ett kombinerat natur- och kulturarv, och där samekulturen utgör en stor och bärande del.³⁶

På ett nationellt plan används kulturpolitiska mål för att knuffa utvecklingen i den riktning som anses önskvärd, men också för att ge de ekonomiska förutsättningarna. Kulturarvsarbete är kostsamt och det är långt ifrån säkert hur pengarna ska fördelas, eller hur stor tilldelningen av den statliga kakan ska vara. Men efter många år av krympande anslag får kultursektorn ökad tilldelning – regeringens kulturbudget för 2017 stärks med mer än 400 miljoner i jämförelse med föregående år. Och en stor del av dessa utgörs av extra satsning på just kulturarvet i form av bland annat ökat stöd till museernas arbete med kulturvård och att tillgängliggöra kulturarvet via digitaliseringsinsatser.³⁷

I kulturpolitiska sammanhang har kulturarv alltmer kommit att betraktas som en resurs av något slag – ofta i termer av identitetsskapande eller ekonomisk nytta. Kulturarvsplatser kan bli välbesökta turistmagneter, vilka i sin tur skapar synergieffekter som bidrar till ”lokal och regional tillväxt”, för att nu använda

35. Aronsson (2004) s. 176

36. Riksantikvarieämbetet: raa.se, ”Frågor och svar om världsarv”

37. Sveriges Radio: Kulturnytt i P1, ”Så blir kulturbudgeten 2017”

sig av en vanlig standardformulering. Sådana platser och projekt får ibland ekonomisk draghjälp från stat och region eller EU eftersom många inser att den här typen av satsningar har potential. Men lika ofta är det populärkulturella fenomen som bidrar till ett stort publikt intresse. Vilhelm Mobergs utvandrarepos tillsammans med Jan Guillous romanfigur Arn, används ofta som talande exempel, där fiktiva figurer bidragit till att levandegöra ett historiskt sammanhang och skapa intresse för en viss plats eller tid som fungerar meningsskapande för besökarna.³⁸

Utvecklingen är spännande, men inte oproblematiske. Flera paralleller kan dras till 1800-talet som också var föränderlig men samtidigt en expansiv tid för kulturarvsinstitutionernas arbete. När den diskurs som Smith talar om, återigen utmanas, tvingas kanske nya praktiker och förhållningssätt fram. Statliga museer, kulturmiljövård (inom region och landsting), arkiv och bibliotek tillsammans med skola och universitet, är fortfarande de institutioner som huvudsakligen arbetar med det offentliga kulturarvet och samtidigt måste förhålla sig till statliga och kulturpolitiska mål. Men institutionerna har fått konkurrens av populärkultur liknande de som just nämnts, men också av privata museer och utställningar samt turism- och besöksnäringarna liksom de även har utmanats av amatörer och eldsjälverksamma i kultursektorns periferi.³⁹

Detta är endast en kort sammanfattning av hur offentliga kulturarvsinstitutioner vuxit fram och vilken koppling de haft till statsmakt och samhällsutveckling. Meningen har varit att belysa hur kulturarvsarbetet har förändrats över tid, beroende på vilka avsikter, ideologier eller andra strömningar som varit i rörelse. Gemensamt har varit att historia (och de spår människor lämnat efter sig) brukats på olika sätt och med olika syften; för att skapa legitimitet och mening men också för att hantera förändring. Det blir tydligt att kulturarv, och framförallt hur det hanteras, knappast är ett statiskt fenomen, utan handlar om en fortgående process.

INTRODUKTION AV TEMATIKEN: BESKRIVNING OCH DEFINITIONER

Utifrån sammanlagt fem olika teman – *Bevara, Skapa och återskapa, Levandegöra, Marknadsföra* och *Kulturarbeta* – vilka på olika vis genomsyrar de enskilda kapitlen i boken, kommer vi här att kortfattat introducera varje tema (och vidhängande

38. Aronsson (2004) s. 227–229. Denna så kallade litterära turism utgår från det stora intresse som finns att besöka platser beskrivna i skönlitterära verk eller att vandra i välkända författares fotspar. Ett gott exempel på det förstnämnda är Wallanderturismen i Ystad, som har gett upphov till en hel näring. Se Sjöholm (2008) samt Sjöholm (2012)

39. Jämför Aronsson, s. 11–12, i Aronsson & Hillström (2005)

perspektiv) genom att ringa in centrala delar av dem och sen ge exempel på hur de har studerats tidigare. Av de fem temana menar vi att Bevara är tydligast avgränsad: här finns en etablerad bevarandediskurs med institutioner som bärs upp av formella regler och beprövad praxis, befolkad av en kader av välutbildade anställda. I utkanten rör sig även en stor grupp amatörer/eldsjälar som drivs av samma lust men som saknar ett diskursspecifikt kulturellt kapital.⁴⁰ Temana Skapa och återskapa, Levandegöra och Marknadsföra hör ihop och går in i varandra: medan Skapa och återskapa mer vetter mot att bevara är det tydligt att Levandegöra också är ett av många sätt att marknadsföra ett kulturarv. Det sista temat, Kulturarbeta, handlar främst om de många kulturarbetare, amatörer och eldsjälar som lever under knappa förhållanden men som utgör ett viktigt komplement till den etablerade sektorn. De benämns ofta *Prekariatet*.

Vi kommer även att diskutera bidragen utifrån de mer övergripande perspektiven (1) identitet, (2) upplevelse och (3) arbetsmarknad som vi menar på ett brett sätt förklarar hur kulturarv idag används. Samtidigt är vi medvetna om att de teman och perspektiv vi har identifierat inte går att helt avgränsa från varandra: de överlappar och flyter in i varandra på en mängd sätt. Hur och var vi har valt att placera in de texter vi refererar är därför öppet för diskussion.

BEVARA

Att bevara ett nationellt kulturarv började redan tidigt i Sverige – världens första riksantikvarieämbete instiftades på 1600-talet (1630) och den första fornminneslagen tillkom 1666 med avsikt att bekräfta statligt ägande av fornminnen och skydda dem från skador. Under 1800-talets lopp utvecklades centrala museer, ofta i Stockholm, för att komplettera det arbete som exempelvis Kungliga Vitterhets- och Historie- och Antikvitetsakademien länge hade bedrivit. De främsta bland dessa var Nationalmuseum (1866), Nordiska museet (1870-talet) och Skansen (1891). De tidigaste museerna med regionalt fokus grundades i mitten på 1800-talet (det första i Örebro 1858), och hade ofta sitt ursprung i Fornminnesföreningar från ungefär samma period. En regional länsmuseumorganisation tillkom på 1930-talet och knöts tätare ihop under 1950-talet.⁴¹

Att bevara på global nivå är sedan 1972 UNESCOs ansvar. Det finns i nuläget (2020) sammanlagt 1121 världsarvsplatser i världen, varav 15 i Sverige. Dessa World Heritage Sites garanteras av respektive lands regering. I Jan Turti-

40. Se Nilson (2018) s. 138–140

41. Riksantikvarieämbetet: raa.se, ”Regionalt museum + kulturmiljö=sant”

nens avhandling i arkeologi från 2006 beskrivs hur själva processen går till. Hans slutsats är att den är väldigt långsam men framför allt komplicerad och väldigt politiserad.⁴² I en studie från 2018 jämförs ansökningsprocesserna för tre svenska världsarv: Visby, Lapponia och Grimeton. I dessa tre fall var ansökningsprocessen antingen top-down eller bottom-up, det vill säga drevs av regering och berörda myndigheter eller av entusiaster och eldsjälar.⁴³

Som vi antydde ovan existerar en klyfta mellan de som bär upp bevarandekursen (experterna, eliten) och de som står utanför (de med annan smak, folket). Ytterligare skiljelinjer är när kulturarvet i sig uppfattas som kontroversiellt (förknippat med politik, ideologi, religion, krig, epidemier, död och lidande).⁴⁴ De brittiska forskarna Tunbridge och Ashworth menar att sådana kulturarv alltid är omstridda och föremål för kamp mellan olika grupperingar eller intressen där målet är att exkludera den andra gruppen/intresset från ägarskap/tolkningsföreträde till kulturarvet, och är något som sker i alla konflikter där motparterna bär på kontrasterande berättelser och minnen. Utifrån vilken sida som segrar slås antingen ägandeskapet/tolkningsföreträdet fast eller förändras. Tunbridge och Ashworth benämner sådana kulturarv för *Dissonant heritage*.⁴⁵ Konflikten i före detta Jugoslavien exempelvis, där förstörelsen av bron i Mostar av bosnien-kroatiska styrkor 1993 är ett särskilt tydligt exempel utifrån motsatta religiösa utgångspunkter.⁴⁶ Den är nu uppbyggd, och fungerar som en symbol för samförstånd och kulturell acceptans. Ett annat exempel är Berlinmuren. Denna högst konkreta gräns mellan två politiska system är idag nästan helt borta. Trots att Berlin inte längre är en delad stad finns viss reservation mot att nästan all mur revs: längre sträckor borde ha bevarats på grund av murens politiska signifikans menar vissa, främst utomstående. Invånarna är kluvna då muren är en turistmagnet och inkomstbringande

42. Turtinen (2006)

43. Nilson (2018) s. 144–150

44. Se exempelvis Mowatt & Chancellor (2011). För en god genomgång av vad Dark Tourism innebär, se Philip R. Stones (2006) introducerande artikel

45. Tunbridge & Ashworth (1996) s. 27

46. *Populär Historia* 2004:5. En pågående disput utgörs av hur serbiska monument över händelser som skedde på medeltiden behandlas i Kosovo idag. Av lokalbefolkningen ses de som främmande och symboler för serbisk övermakt medan världssamfundet via UNESCO har gett dem världsarvsstatus. Se Pavlicic (2016). Etnologen Dragan Nikolićs avhandling tar upp effekterna på kulturarvet i den bosniska delen av f.d. Jugoslavien. Utifrån begreppen *Urbicid*, som är en systematisk förstörelse av städernas symbolvärden, och *kulturicid/etnocid*, vilket innebär kulturell rensning i betydelsen förstörelse av en specifik grupps minnen och materiella kulturarv, beskrivs utförligt den process som bron i Mostar är ett fall av. Se Nikolić (2012)

men minner samtidigt om de långa åren då staden var uppdelad. Att se muren som kulturarv och som ett viktigt historiskt vittnesmål är därför inte helt accepterat av Berlinborna.⁴⁷

Ett svenskt exempel på Dissonant heritage, dock inte lika våldsamt, utgörs striden om den så kallade Mimerlaven i Norberg. Där stod nationella bevarandevärden, identifierade av lokalbefolkningen som företrädare av ”kulturfanatiker” och personer från andra platser än Norberg, mot lokal aversion mot en byggnad som enbart sågs som ett förfulande inslag, som en ekonomisk kostnad, och som förknippades med farligt arbete, hårt slit och en förgången tid, som paradoxalt nog hade varit ljus och framtidsorienterad. Många av Norbergsborna önskade rivning då den påminde om en period i deras liv då konjunkturerna varit goda. Efter en hård kamp mellan dessa grupperingar bevarades dock den 70 meter höga gruvlaven. Byggnaden hade varit i bruk mellan 1960 och 1981 för att forsla den brutna malmen till marknivån, och används idag för olika slags evenemang.⁴⁸

Kommersialisering av kulturarvet är ofta en nödvändig del av bevarande. Mindre föreningar, ofta byggda på ideell grund, har helt enkelt inte råd att vidmakthålla en historisk artefakt, miljö etc. utan ekonomiska tillskott. Detta förhållande skall vi behandla utförligare längre fram.

Brytningstider skapar ofta oro och att då blicka bakåt, mot det kända och trygga, är vanligt. Med industrialismens intåg fruktades att det gamla bondesamhället skulle försvinna, tyna bort. Därför skapades Skansen och andra friluftsmuseer åren runt sekelskiftet 1900 för att bevara bondesamhället byggnader, miljöer, artefakter och traditioner och folkminnesforskningen fick sig en skjuts med insamlingar av folkminnesmaterial. Men som nämndes ovan uppstod här en konkurrenssituation mellan akademiska anspråk och de motiv som drev amatörerna.

När avindustrialiseringen satte in började krav komma på att bevara det industriella kulturarvet innan det var för sent. Analogin till förra paradigmskiftet och Skansens tillblivelse är uppenbara.⁴⁹ 1998 initierade därför regeringen en utredning om vad som behövde göras med vad som benämndes som Det industrihistoriska kulturarvet. Utredningen rekommenderade att en större utredning sattes samman för att ge bättre genomarbetade förslag och rekommendationer för hur staten skulle förhålla sig.⁵⁰ Samma år sattes därför en industrihistorisk delegation

47. Nilsson (2007) s. 84

48. Norlén (2004) s. 5–9, samt Lärnemark (2016) s. 15

49. En process av samma slag är ju landsbygdens död från 1960-talet och framåt – det som skomakare Gustafsson protesterar mot med sitt fornminne

50. SOU 1999:18

samman. Deras slutbetänkande levererades 2002 och gav förslag på en rad konkreta åtgärder. Att renodla det organisatoriska och operativa ansvaret var ett centralt förslag, vilket kunde ske antingen via fortsatt förvaltning av departementet; ge centrala myndigheter (som Riksantikvarieämbetet) det mandatet, eller att en regional organisation också fick ett nationellt ansvar. Arbetet föreslogs skötas av ett centralt kansli där ekonomiskt (projekt)stöd och rådgivning administrerades. Den röda tråden i betänkandet var alltså centralisering, alternativt starkare samordning, för att på så sätt underlätta bevarandet av ett industriellt kulturarv.⁵¹

SKAPA OCH ÅTERSKAPA

Ett nationellt kulturarv konstruerades under slutet av 1800-talet. Det främsta motivet var att skapa en svensk nationell identitet. Historiska händelser uppmärksammades och monument och statyer restes till deras minne, gator namngavs efter segerrika slag och museum grundades med avsikt att förmedla en svensk historia.⁵² Universitetsprofessorerna i historia och statsvetenskap var ledande figurer. I Vasaborgarna såg samtiden plötsligt en manifestation av svensk storhet. Slotten hade tidigare varit förfallna och använts till olika verksamheter – spannmålsförråd, spritdestillerier och fängelser. Men nu blev de nationella klenoder. I en artikel av bebyggelseantikvarien Mia Geijer beskrivs denna process. Det framgår tydligt att slotten bytte skepnad. Först och främst arkitektoniskt då de nu återskapades till de renässansslott de hade varit tidigare men det viktigaste som skedde var att de mycket medvetet distanserades från sin mer folkliga användning – som platser för alkoholstinna festligheter, väckelsemöten och politisk agitation – då detta arv inte passade in i deras nya funktion som företrädare för nationell svensk historia och identitet.⁵³ Det är alltså redan vid denna tid som vi urskiljer början till *agency of display*-processen, men, med ett viktigt förbehåll: transformeringen går nu ut på att skala bort senare tiders betydelser och lyfta fram borgarnas ursprung, inte fylla dem med ett nytt och mer passande innehåll!

Att skapa en nationell identitet är en process vi redan har tangerat ovan i och med beskrivningen av 1600-talets götiska ideologi. Göticismen var mer för yttre

51. SOU 2002:67

52. I Magnus Rodells doktorsavhandling studeras hur en nationell berättelse etablerades under 1800-talets lopp via resandet av statyer. Vid invigningarna, som ofta var talrikt besökta och högtidliga tillställningar, gavs högstämde tal om nationell storhet. Se Rodell (2002)

53. Geijer (2008). Under samma tid uppstod också andra arenor med samma avsikt. En av de främsta organisationerna för det var Svenska Turistföreningen (STF), som grundades 1885 med avsikt att presentera svensk natur och kultur.

konsumtion, för en utländsk publik som var nyfikna på den nya stormakten Sverige. Men historikern Jens Lerbom har nyligen visat på hur svår en övergripande nationell identitet var att praktisk bygga och få gehör för. I en 1600-talskontext fanns andra faktorer som var viktigare. I en så kallad "Composite State", där olika religioner, etniciteter, språk och kulturer underställdes lojalitet till regenten, var detta ännu inte relevant.⁵⁴ En sådan konstruktion ersattes över tid av en stat byggd på nationalism: delad kultur, språk och historia. Den stora skillnaden mellan dessa två statsformer är att objektivt veta att man är svensk (undersåte, medborgare) och att känna sig svensk.

Sociologen Margaret Somers pratar om en *Public narrative*, som återfinns på olika aggregerade nivåer. Det är dock först när denna offentliga berättelse också ingår naturligt som en del av individuella berättelser som en *Ontological narrative* har formulerats, och ett nationellt medvetande har etablerats – det vill säga en nationell identitet.⁵⁵

Ytterligare ett sätt att manifestera ett nationellt kulturarv är att skapa en Kanon, ytterst med syftet att skapa en nationell identitet. Kanon har alltid existerat men Danmark var först ut med att formulera en officiell sådan 2004. Detta gjordes utifrån en rad ämnesområden med hjälp av sakkunniga från respektive fält. Arbetet hade beställts av den danske regeringen med avsikt att ringa in en "kulturell danskhet".⁵⁶ Initiativet möttes med skepsis och betraktades av kritikerna som både diskriminerande och xenofobisk.

I Sverige lanserades samma idé av Liberalernas dåvarande partiledare Jan Björklund. Denne pekade på att historieämnet skulle spela en viktig roll – "Ämnet ger oss en kulturell identitet, som fungerar som ett kitt i vår sociala samhällsgemenskap."⁵⁷ Skolans som institution hade alltså enligt Björklund att förmedla kunskap med avsikt att formera en identitet som svensk medborgare.

Att återskapa kan göras på många vis – bygga upp och restaurera byggnader (som Vasaborgarna) eller fokusera på immateriella företeelser. Via metoder som re-enactment kan historiska händelser spelas upp igen; återageras av entusiaster. Detta har skett länge och inom många olika områden och perioder. I en aktuell dansk studie ges flera exempel på metoden och vad den innebär i en nordisk

54. Lerbom (2017)

55. Somers (1994) s. 618–620

56. *Den danske litteratur- och kulturkanon* (2004)

57. Björklund citerad ur Hammarlund (2006) s. 92

kontext.⁵⁸ Skillnaden till lajv är att det senare har ett betydligt större handlingsutrymme för deltagarna – både vad gäller hur de historiska personerna tolkas och lajvets utfall, som ibland kan vara helt kontrafaktiskt (se kapitel 9 om lajvande i Varberg 2015).

LEVANDEGÖRA

Att levandegöra historia och kulturarv görs utifrån olika utgångspunkter: ibland är det historiskt korrekta viktigast, i andra fall är det mer eller mindre kommersiella motiv som styr.

Ett bra exempel på denna spännvidd utgör antologin *Konsten att lära och viljan att uppleva* (2002), som behandlar olika sätt att levandegöra det förflutna.⁵⁹ De exempel som ges är Fotevikens vikingacenter, friluftsmuseet Jamtli i Östersund samt Medeltidsveckan i Visby. Alla tre verksamheterna presenterar ett historiskt förflutet men utifrån olika utgångspunkter och därför med annorlunda metoder.

Foteviken, grundat 1995, är ett så kallat arkeologiskt friluftsmuseum. Med museets uppbyggda vikingastad som bas utförs experimentell arkeologi och levande historia. Strävan efter fullständig autenticitet är centralt för verksamheten – kläder, keramik, spel, vapen etc. är alla tillverkade efter riktiga förlagor, och oftast också enligt tidstypiska metoder. Den forskning som bedrivs sker också i en sådan anda.

Besöksverksamheten är omfattande, med marknadsdagar, visning av tidstypiskt hantverk och återskapande av bataljer – avsikten är att fysiskt levandegöra vikingatidens liv. Samarbetet med skolan är också en viktig del av museets pedagogiska uppdrag.

Jamtli är ett offentligt finansierat museum med ett regionalt uppdrag om att visa upp jämtländsk historia och kulturliv. Museet har utvecklat en speciell metod och ett program för sin verksamhet, där återskapandet av vissa historiska skeenden görs via aktörer iklädda tidstypiska kläder i tidstypiska och autentiska miljöer.

Medeltidsveckan har varit igång sedan 1984, och är en folklig festival där året 1361 (Visbys brandskattning) utgör den gemensamma nämnaren. Verksamheten bygger på deltagarnas aktiva medverkan i kläder som knyter an till medeltiden; en medeltida marknad, tornerspel och andra tävlingar anordnas, och en livlig kommers pågår – under veckan omsätts avsevärt mer än 100 miljoner kronor.

58. Kruse & Warring (2015). Antologin *Historical Reenactment. From Realism to the Affective Turn* från 2010 är en utmärkt introduktion till teman och metoder. Boken sätter in metoden, och motiven till att använda den, i en samhällelig kontext där känslor och emotioner lyfts fram.

59. Aronsson & Sandström (2002)

Just om medeltidsveckan har det skrivit mycket – i Bodil Petterssons avhandling i arkeologi, *Föreställningar om det förflutna* (2003), behandlas främst de historiska aspekterna – hur gör man för att rekonstruera det förflutna och varför vissa lägger så stor del av sin fritid på detta.⁶⁰ Medan Owe Ronström i studien *Kultur-*arvs*politik* (2008) tar upp de kommersiella aspekterna av Medeltidsveckan och hur sådana hänsynstaganden ledde till att Visby ansökte om att få bli världsarv (anta- gen 1995) med det uttalade motivet att bli en viktig stopp för kryssningstrafiken. Omvandlingen till den medeltida Hansastaden Visby hade alltså ytterst ekono- miska förtecken men det gjordes på ett sätt så att högsta möjliga autenticitet skulle kunna uppnås.⁶¹

Här är det alltså viktigt att skilja på de aktörer som har ett tydligt didaktiskt uppdrag med verksamheten och de där det didaktiska inte är särskilt uppenbart eller kan ifrågasättas och mer har kommersiella motiv. Foteviken och Jamtli är bra exempel på den första inriktningen medan High Chaparall däremot utgör exempel på en motsatt inställning. High Chaparall är en uppbyggd westernstad (öppnade 1966 i Småland) med en omfattande show-verksamhet där cowboys och indianer agerar ut spektakulära moment ur Vilda västerns historia. Historia som edutainment alltså,⁶² fast här är det historiskt korrekta underställt dess kommersiella po- tential, och bör därför mer betraktas som uttryck för besökarnas populärkulturella förförståelse av vad som skedde i Vilda västern.⁶³

Dessa exempel visar på en implicit men tydlig konflikt mellan kravet på historisk autenticitet och den position där detta är mindre centralt. Turismfors- karna Timothy och Boyd använder begreppet *Distorted past* för att beskriva hur historia och kulturarv används bedrägligt på turistdestinationer. De utgår från en fallande skala där *Invented places* står för det helt fabricerade eller för rena osanningar; *Relative authenticity* innebär att autenticitet är subjektiv och bestämd av betrak- tarens socio-kulturella position. Den historiska betydelsen utgår inte från själ- va kulturarvet utan är en kombination av betraktarens egen position och hur

60. Pettersson (2003)

61. Ronström (2008)

62. Begreppet Edutainment är en sammanslagning av engelskans education (utbildning) och entertain- ment (underhållning), och innebär underhållning som används för undervisande syften

63. Ett utländskt exempel (och en möjlig förlaga för High Chaparall) på hur en nationell myt överförs kommersiellt utgör Frontierland, en av fyra delar av det ursprungliga Disneyland i Kalifornien (1955). Landet utgör Walt Disneys tolkning av vad den perioden innebar, baserad på en kombination av Disneys egen uppväxt i mellanvästern och 1950-talets idealversion av livet vid den ständigt framflyttade gränsen mot väst. Det historiska innehållet är dock en tämligen inkorrekt blandning av artefakter och praktiker från olika tidsepoker. Thomas (1981), se speciellt kapitel 1–4 och 20–21

kulturarvet presenteras för betraktaren; *Ethnic intruders* är personer som utför och tolkar kulturella uttryck som inte är deras egna, vilket gör deras presentationer icke-autentiska, och slutligen *Sanitised and idealised pasts*, som är det vanligaste sättet att presentera det förflutna på. Här står företeelser och människor som är positivt laddade i fokus medan det otrevliga, motbjudande och det som uppfattas som oacceptabelt helt enkelt exkluderas då historiskt korrekt återgivna situationer och händelser skulle kunna göra besökarna upprörda och missnöjda. Timothy och Boyds aning cyniska slutsats är att det historiskt korrekta ofta underställs en ekonomisk logik.⁶⁴

Den praktik som pekas ut ovan ligger nära ett kommersiellt historiebruk, där kulturarvet i sig, tolkningen av det och bruket av det används för krass ekonomisk vinning: det blir kommodifierat, möjligt att sälja på en marknad.⁶⁵

Även om det förstås är möjligt att köpa en del av ett kulturarv – tänk bara på bitar av Berlinmuren – menar forskare att det inte är den historiska artefakten/lämningen i sig som säljs utan det immateriella i form av berättelser, upplevelser och framför allt känslor, som igenkännande, stolthet, nostalgi och fantasi.⁶⁶ Detta sker via olika typer av storytelling, vilket är en grundbult för hela upplevelseekonomin.⁶⁷

MARKNADSFÖRA

Kultur och kulturarv används ofta som ett medel för att marknadsföra en plats, destination eller nation. Så kallad *Cultural Planning* är främst en metod som används för att långsiktigt skapa goda levnadsmiljöer och känslor av stolthet över hemstaden/hembygden både bland boende och besökare. Avsikten är främst att förstärka platsens självbild: kultur förs in i samhällsplaneringen med avsikt att fånga och lyfta fram platsens särprägel, dess själ. Men i förlängningen på metoden finns också marknadsföringsaspekter – kultur blir ett indirekt instrument för att locka besökare. Verksamheten ligger därmed i skärningspunkten mellan civilsamhället, marknaden och politiken.

64. Timothy & Boyd (2006) s. 5–6

65. Karlsson (2008) s. 59

66. Tunbridge & Ashworth (1996) s. 8

67. Se Mossberg & Nissen Johansen (2006) för en beskrivning av innebörden och den praktiska användningen av metoden Storytelling. Speciellt kapitel 7 som behandlar storytelling i relation till destinationsutveckling är klargörande.

Den kultur som avses inom Cultural Planning är vitt definierad – traditionell finkultur samsas med vad de kreativa näringarna står för: design, arkitektur, reklam/mode, film och turism. Även det immateriella kulturarvet, i form av berättelser och traditioner, inkluderas.

Speciellt offentlig konst används för att skapa en känsla av medborgerlig samhörighet, där det konstnärliga verket avses uttrycka/tolka platsens mening, och på så sätt utgöra en länk mellan plats och boende.⁶⁸ Halmstads satsning på konst skall ses i detta ljus (se kapitel 10 för hur Halmstad använder den offentliga konsten). En av de mest uppmärksammade ansatserna att visa på hur en urban miljö påverkas positivt av en viss typ av människor – bärare av specifika och strategiska kvaliteter – är Richard Floridas diskussion om *den kreativa klassen*. Dessa består främst av personer verksamma inom den högteknologiska sektorn men inbegriper även musiker, konstnärer, de med en bohemisk livsstil samt homosexuella män och lesbiska. Florida menar att områden där dessa grupper är bosatta/verksamma uppvisar en högre ekonomisk utveckling och tillväxt än motsvarande områden, vilket möjliggörs av att den kreativa klassen skapar en dynamisk, öppen och yrkesprofessionell miljö. En sådan miljö lockar i sin tur till sig ytterligare kreativitet, företagande och kapital. Floridas slutsats är att en plats som vill växa (alternativt förhindra tillbakagång) måste värna om denna grupp individer.⁶⁹

Place marketing är ett fenomen som väl fångar upp kärnan i Floridas texter. Platsmarknadsföring handlar om att via potenta variabler sätta en plats på kartan. Via upplevelsemarknadens utbud av (kultur)evenemang, äventyr, kreativitet, storstadspuls och självförverkligande, hoppas ansvariga att målet skall uppnås.⁷⁰ Men enligt etnologen Orvar Löfgren blir dock resultatet av att alla använder samma variabler på samma sätt en jämngår smet, där det är omöjligt att urskilja den enskilda destinationen. Han skriver att i ”ambitionen att locka med en lokal atmosfär

68. Se bidragen i Lindeborg & Lindkvist (2013) för att ringa in begreppet

69. Florida (2002). En av Floridas kritiker, den brittiske professorn i geografi, Jamie Peck, har elegant sammanfattat Floridas tes som “that urban fortunes increasingly turn on the capacity to attract, retain and even pamper a mobile and finicky class of ‘creatives’, whose aggregate efforts have become the primary drivers of economic development (Peck, 2005, s. 740)

70. Se O’Dell (1999) för en diskussion om vilken roll vikten av upplevelser spelar för nutida turism, resande och personlig utveckling. De som myntade begreppet *Upplevelseekonomin* (eller åtminstone populariserade det) var de amerikanska ekonomerna Pine och Gilmore, som 1999 publicerade boken *The Experience Economy*. I den beskrevs att skapa, förpacka och sen sälja upplevelser var det nya sättet att göra affärer på: arbete och affärer är trots allt teater som utspelar sig på en scen (som undertiteln på boken antyder). Författarna menar att det finns starka kopplingar inte bara mellan kvaliteten på en tjänst/vara och incitamentet att köpa den utan nu spelar också upplevelsen av tjänsten/varan in för beslutet att inhandla den. Därav den stora emfas som författarna lä på upplevelser

och egen puls sneglar man hela tiden på andra, framgångsrika resemål, letar efter förebilder, lånar idéer och matriser. Önskan att profilera sig lokalt medför en global standardisering.”⁷¹

Ett gott svenskt exempel på platsmarknadsföring, nästan övertydligt inspirerad av Floridas tankar, är Umeå kommun som på sin hemsida presenterar motiven till att ha ett varumärke, en varumärkesplattform och en strategi för platsmarknadsföring. Där sägs att det i dag råder ökad konkurrens mellan olika platser, främst på grund av globaliseringen och snabb teknisk utveckling, och att Umeå därför tävlar ”mot hela världen” för att attrahera ”nya invånare, studenter och företag som är viktigt för stadens tillväxt.” Ett av skälen som anförs för att välja Umeå är just förekomsten av ett rikt kulturliv, med många kulturaktörer, som tillsammans skapar en kreativ miljö.⁷²

Vad gäller marknadsföring av kultur använder nu de flesta kommuner och regioner egna eller externa bolag för den uppgiften. Dessa presenterar det tillgängliga utbudet på förföriska sätt, de utför guidningar och visningar, och de skapar event med fokus på kultur. För Halland är det Region Halland som har ett övergripande marknadsföringsansvar; i de större orterna finns turistbyråer för de mer praktiska frågorna (se kapitel 11 för en beskrivning av portalen Halland.se).

Den tidigare diskussionen om bevarandet av ett industriellt kulturarv, som kulminerade i en statlig utredning 2002 där riktlinjerna för bevarandenaspekterna drogs upp, har förstås också bäring för ett kommersiellt bruk av industrisamhällets kulturella lämningar. Framför är det möjligt att se marknadsföring av industrisamhällets kulturarv som en regional utvecklingskraft, avsedd att locka besökare till ofta ekonomiskt eftersatta regioner. Detta sker i många fall som regionalt initierade projekt fast med statlig finansiering. I andra fall drivs de med medel från statliga myndigheter inom kultursektorn eller med pengar från europeiska samarbeten, främst i form av Leader-projekt.

Som vi nämnde ovan, konstrueras och används kulturarv efter ett antal principer, en av dem är ekonomisk. Kulturarvets förvaruligande hänger ihop med marknadens utbud och efterfrågan. Ett kommersiellt bruk av kulturarv innebär att ett historiskt arv utnyttjas för (egen) ekonomisk vinning men det kan också betyda att kommersialiseringen används för att bekosta bevarandet av ett specifikt kultur-

71. Löfgren (2002) s. 20–26, citat s. 21

72. Insikten om att det råder knivskarp konkurrens är uppenbar – kommunen skriver att; ”[h]ur vi marknadsför oss som plats kommer att ha en central betydelse för vår framtida utveckling. De platser som är aktiva och bäst kan kommunicera sina konkurrensfördelar sitter i förarsätet. De som är tysta och inte handlar kommer att hamna på efterkälken.” Umeå Kommuns hemsida: umea.se, ”Varför platsmarknadsföring?”

arv. Historikern Klas-Göran Karlsson definierar den första innebörden utifrån fyra kategorier (behov, bruk, brukare, funktion). Karlsson menar att det kommersiella bruket av kulturarv avser att förmera det värde som ligger i historien i avsikt att göra ekonomisk vinst; att brukarna återfinns inom ”reklam och ekonomi”, och att funktionen bruket uppfyller är rak-på-sak kommersialisering.⁷³

Men, som forskarna McKercher och Du Cros påpekar, för att kunna ta del av kulturarv av olika slag måste dessa omvandlas till turismprodukter: de anpassas, modifieras och standardiseras efter vad som efterfrågas. Kulturarv blir enligt denna logik förvandlad till en produkt, möjlig att konsumera men omöjlig att uppleva på ett autentiskt sätt.⁷⁴

Kulturgeografen Jan Henrik Nilsson har studerat den kommersiella användningen av kulturarv, då med fokus på storstaden Berlin. I en studie av Berlinmurens nya form som turistattraktion pekar han på den business som souvenirförsäljning, guidade turer och generellt ökande besöksantal har fört med sig för många. Men Nilsson menar också att den genomkommersialiserade bilden av DDR kan uppfattas som oviktig och ofarlig – den vänder sig främst till tillfälliga besökare och dess inbäddning i kommersiella intressen tar udden av hårdkokt ideologi. Dagens konsumtionskultur målar upp en nostalgisk bild av DDR, vilken är blind för regimens förtryck, och där ”det kommersiella historiebruket bortser [...] från de blodiga realiteter som Berlinmuren representerar, här är det den töntiga gulligheten som florerar.” Detta historiska arv förträngs alltså till förmån för de intäkter som muren genererar som kulturarv.⁷⁵

Men kommersialisering av kulturarvet är ofta en nödvändig del av bevarande. Mindre föreningar, ofta byggda på ideell grund, har helt enkelt inte råd att vidmakthålla en historisk artefakt, miljö etc. utan ekonomiska tillskott. Detta behov skapar dock en förskjutning i betydelse, som kan uppfattas som motsägelsefull, då det innebär att kulturarvets genuina innebörd av nöd måste kommersialiseras och marknadsföras.⁷⁶

73. Karlsson (2008) s. 59

74. McKercher & Du Cros (2002) s. 115

75. Nilsson (2007) s. 92. Också när det gamla slottet i Berlin, som hade bombats under kriget, skulle byggas upp igen var många av incitamenten bakom beslutet ekonomiska. Även om det autentiska i projektet inte ifrågasattes är det tydligt att projektet hade en tydlig kommersiell inriktning utifrån besöksnäringens önsknings. Nilsson (2015)

76. McKercher & Du Cros (2002) s. 76. Detta är en princip som kallas user-pays, och som inom Heritage tourism har blivit ett nödvändigt men accepterat inslag

Två exempel kan ges. Ångaren Bohuslän (byggår 1913) är en av de sista kustångarna i full drift. Den drivs i regi av Sällskapet Ångbåten sedan mitten av 1960-talet, och förlitar sig på entusiaster som jobbar ideellt. Kostnaderna för att hålla Bohuslän i operationellt skick är höga och behovet av inkomster stort. Därför gör Bohuslän varje sommar turer med betalande passagerare. Detta är en förutsättning för att ha råd att behålla henne både flytande och i drift, och är ett förhållande som gäller för de flesta museala fartyg i Sverige.⁷⁷ Det andra exemplet utgör de många museijärnvägarna i Sverige. Också de drivs ideellt utan att någon får betalt. Restaurerings- och underhållskostnaderna av vagnparken är höga, liksom att hålla spår i skick för trafik. Därför är sommarsäsongens biljettinkomster så viktiga. Som ordföranden för museiföreningen Östra Sörmlands järnvägar påpekade i en intervju: ”Vi vårdar ett kulturarv utan att det kostar staten just någonting. [...] Vi bidrar ju på så många andra sätt, bland annat till turismen.”⁷⁸

Fartyg och järnvägar får inga statliga kulturpengar, och måste därför vara kommersiella i sina upplägg. I bägge fallen finns ett stort antal amatörer och entusiaster involverade. Profit/vinstintresse är alltså inte motivet för att bevara och levandegöra ett svunnet kulturarv utan ett nödvändigt medel.

KULTURARBETA

Synen på kultur och kulturarv har historisk sett gått från nationalistisk uppfost-
ran till demokratiskt tillgängliggörande – det senare möjligt tack vare modern
kulturpolitik, där det utvidgade kulturbegreppet i 1974-års kulturproposition och
ett alltmer utbyggt ekonomiskt stöd- och bidragssystem för kultur är centrala bi-
tar. Kulturpolitik utformas på olika nivåer, statlig, regional och kommunal, där
vissa punkter direkt överlappar men på andra skiljer sig åt. Lägg sedan till civil-
samhällets organiserade aktörer (i form av bildningsförbund, hembygdsrörelsen
och föreningar för nationella minoriteter) samt en stor frivilligsektor, bestående av
amatörer, eldsjälur och enskilda kulturföretagare, och bilden av svensk kultursek-
tor är tämligen komplett.⁷⁹

77. Lagerqvist & Bornmalm (2018) s. 52–53

78. Det sades i en kontext där ett förslag om statliga avgifter för inspektion skulle slå hårt mot de många ideellt drivna museijärnvägarna. Hellekant (2010)

79. Civilsamhället definieras som en ”arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen”. Region Halland: regionhalland.se, ”Folkbildning och föreningsliv”

Organ för att formulera kulturpolitikens mål och hur dessa skall nås finns för alla de olika nivåerna som nämndes ovan. De nationella kulturpolitiska mål som beslutas i riksdagen är direkt styrande för statlig kulturpolitik men har en lösligare koppling till utformningen av regionerna och kommunernas egna mål – vägledande är det ord som brukar användas för att beskriva relationen mellan nivåerna.⁸⁰

I riksdagen är det kulturdepartementet som har ansvar för kulturpolitikens utformning och tillämpning. De har hjälp av ett antal myndigheter – av dessa har Statens kulturråd/Kulturrådet en central roll: rådet fördelar statsbidrag till berörda aktörer men dess centrala uppgift är att understödja och utveckla det centrala konstnärliga och kulturella innehållet hos de kulturella och kreativa näringarna.⁸¹ Myndigheten för kulturanalys skall utvärdera, analysera och bedöma dem för att kunna bidra till att den rådande kulturpolitiken utvecklas med avsikt att förbättra verksamhetens förutsättningar inom kultursektorn medan Tillväxtverket är den myndighet som har som uppdrag att statistiskt redovisa näringarna.⁸²

På den regionala nivån styrs verksamheten av en Kulturplan, som arbetas fram gemensamt av Region Halland och de halländska kommunerna i dialog med relevanta samhällsaktörer, organisationer inom civilsamhället och medborgarna. Avsikten är att formulera och genomföra regional kulturpolitik. Sakkunniga inom kultur, konst och andra områden har också varit delaktiga i kulturplanens slutliga utformande. Det är regionfullmäktige som beslutar om att fastställa planen. Nya planer fastställs med jämna mellanrum (exempelvis 2010, 2014, 2017, 2021). Kulturplanen utgör ett viktigt dokument då den ringar in kulturens möjligheter för utveckling och att skapa regional tillväxt. Det är också utifrån kulturplanen som statsbidragen från Statens kulturråd/Kulturrådet regleras.⁸³

Statlig kulturarvspolitik har förvisso gamla anor (se 1600-talets insatser) men i modern tid presenterades den första rena kulturarvspropositionen först 2017. Den tillkom på initiativ av Kulturdepartementet, och är en sammanställning av tre olika statliga utredningar samt ett 20-tal rapporter från berörda myndigheter.

80. Endast två kulturpropositioner har styrt svensk kulturpolitik sedan Ecklesiastikdepartementet 1967 omorganiserades som Utbildningsdepartementet. Dessa kom 1974 och 2009. Från 1991 ligger ansvaret för kulturfrågor hos Kulturdepartementet. De övergripande nationella kulturpolitiska målen som beslutades 2009 är alltså fortfarande styrande

81. Regeringskansliet: regering.se, ”Statens kulturråd” samt Kulturrådet: kulturradet.se

82. Myndigheten för kulturanalys: kulturanalys.se

83. Den rådande kulturplanen gäller för åren 2017–2020. Också regionalt samarbete existerar i form av Regionssamverkan Sydsverige. Inom den ramen samverkar de sex sydligaste regionerna, bland annat inom kulturområdet, där ett prioriterat syfte är att gemensamt utveckla de kulturella och kreativa näringarna. Se vidare; Regionsamverkan sydsverige: regionsamverkan.se

Viktiga aspekter av kulturarv som tas upp i propositionen är frågor som handlar om tillhörighet och identitet, etiskt och moraliskt godtagbara former av historieb bruk men framför allt behandlas politisk gränsdragning – hur insyldad skall staten egentligen vara i kulturarvsarbetets innehåll? Centralt i propositionen är tanken att kulturarv är en gemensam angelägenhet, som är av vikt för bildning, kunskapsformering och byggande av hållbara gemenskaper. Det är alltså inte enbart politikens uppgift att bestämma hur kulturarvet används.⁸⁴

I detta arbete är Riksantikvarieämbetet den viktigaste myndigheten. Ämbeten har ansvar för ett nationellt kulturarv – bevara, använda och bruka det – men har även uppgiften att i dialog med regionala och kommunala aktörer verka för att kulturarvet används för att främja samhällsutvecklingen (se mer nedan).⁸⁵

Vad gäller regional kulturarvshantering finns flera policy- och styrdokument. Via nätverket Kulturarv Halland har en strategiplan för regionen tagits fram: *Kulturarv för framtiden. Strategiskt program för kulturarv i Halland 2017–2020*. Utgångspunkten är den regionala tillväxtstrategin (*Tillväxtstrategi för Halland 2014–2020*) samt de regionala och nationella kulturpolitiska målen. Syftet är att bättre stödja samverkan och samordning mellan de olika aktörerna inom kulturarvsområdet i Halland.

En av drivkrafterna är att öka regionens attraktivitet, konkurrens- och utvecklingskraft. Man hämtar stöd i Riksantikvarieämbetets Vision Kulturmiljö 2030 som också betonar kulturarvets betydelse för en gynnsam men samtidigt hållbar samhällsutveckling. EU-initierade strategier lyfter också fram att kulturarvet är en underskattad tillgång med stor potential, både samhälleligt och ekonomiskt.⁸⁶

Kulturarvet anses vara en bidragande faktor för regional tillväxt. För att i praktiken uppnå dessa mål formulerar man i strategin att det är de offentligt finansierade aktörerna som ”måste” ta ett särskilt ansvar för ökad kommunikation, men även skapa och bedriva samverkansprojekt mellan offentligt finansierad och ideell sektor, med syfte att tillvarata kulturarvets fulla potential. Tanken om att kultur/kulturarv utgör en samhällsresurs manifesteras sedan ett antal år i begreppet KKN, som uttyds De kulturella och kreativa näringarna. Fonden till näringarnas framväxt utgörs förstas av den amerikanske forskaren Richard Floridas idé om den kreativa klassen och dess påverkan på samhällelig och ekonomisk utveckling och rumslig attraktivitet. Florida formulerade sin tes under tidigt 2000-tal. Idag

84. *Kulturarvsolitik* (2016)

85. Riksantikvariet: raa.se, ”Det här gör Riksantikvarieämbetet”

86. Se vidare; *En integrerad kulturarvsstrategi för Europa* (2014)

har majoriteten av svenska regioner satt samman tungt vägande policy- och styrdokument om hur dessa näringar skall stödjas för bästa (ekonomiska) utfall. Det är i ljuset av denna process som statliga, regionala och kommunala satsningar på kultur skall ses.

På kommunal nivå finns också en organisation för att hantera kultur och kulturarv, reglerade via styrdokument. Organisatoriskt har varje kommun i Halland en politiskt tillsatt Kulturnämnd, där beslut rörande kulturfrågor initieras, diskuteras och beslutas. Det är tjänstemännen på respektive kulturförvaltning som sedan utför uppdraget.

Men det är inte bara de offentligt finansierade kulturinstitutionerna som spelar en stor roll för kulturarvsarbetet. Det som kännetecknar ”kulturarvsområdet är [...] det stora inslaget av frivilliga som verkar inom fältet, inte minst inom hembygdsrörelsen och släktforskningen”.⁸⁷ Vad som här avses är delar av civilsamhället.

Den nämnda Hembygdsrörelsen är Hallands största folkrörelse med ca. 20 000 medlemmar. Via ett antal lokala föreningar förvaltar, vårdar och tillgängliggör de kulturarv på ideell basis. Ofta sker förmedlingen av denna lokala historia via årsböcker och hembygdsböcker, författade främst av amatörforskare, eller via studiecirklar. Hembygdsrörelsen etablerades i Halland 1917 då Nordhallands hembygdsförening respektive Södra Hallands hembygdsförening grundades. Sedan dröjde det tills 1923 innan de två nästa initierades. Senare har ytterligare föreningar och gillen tillkommit. Av sammanlagt 72 stycken verksamma idag har den övervägande majoriteten av dessa startat sin verksamhet efter andra världskriget (61 stycken). En topp under perioden 1950–79 (48 stycken) är tydlig, speciellt är grundaraktiviteten stor under 1950-talet.⁸⁸ Släktforskarföreningar kan också sägas tillhöra hembygdsrörelsen.

Hembygdsrörelsens historia är knuten till strömningarna runt sekelskiftet 1900 – industrialiseringens och urbaniseringens effekter hade då börjat märkas och uppfattades som hotande för det traditionella livet på landsbygden. Under slutet av 1800-talet hade monument över en sådan livsstil rests i form av Kulturen i Lund (1882) och Skansen (1891). Historikern Samuel Edquist säger om hembygdsrörelsen att den på nationell nivå starkt värnade en svenskhet de uppfattade fanns nedlagd i bondesamhällets traditioner och livsmönster, vilket politiskt allierade rörelsen med konservativa grupperingar.⁸⁹

87. *Kulturarv för framtiden. Strategiskt program för kulturarv i Halland 2017–2020*, s. 9

88. Halländska hembygdsrörelsen: hembygd.se/halland, ”Om oss”

89. Edquist (2009)

Aronsson diskuterar hur hembygdsrörelsen förgäves har sökt bekräftelse från de offentliga kulturarvsinstitutionerna för sitt arbete, men också om deras stora genomslag, deras ingående kunskap och deras många publikationer som når allmänheten. Denna kluvenhet passar väl in på Smiths resonemang angående institutionernas maktposition kontra de som utmanar diskursen, i detta fall ”amatörerna” i ideella föreningar – de marginaliseras och exkluderas därför att deras kulturella kapital värderas lågt utifrån diskursens logik.⁹⁰

Hallands bildningsförbund är en annan av civilsamhällets aktörer som arbetar med kultur och kulturarv. Förbundets rötter finns i 1800-talets folkbildning, där förgrundsgestalter som danske Grundtvig och svensken Anton Nyström, grundare av Stockholms Arbetarinstitut, formulerade ett fritt bildningsarbete helt utanför en traditionell skola. Genom folkhögskolor, föreläsningföreningar, studieförbund, studiecirklar och biblioteksverksamhet skulle de enskilda medborgarna, jämlikt och demokratiskt, kunna tillägna sig kunskaper och värden av bildande och användbar sort.

Idag avser verksamheten inom Hallands bildningsförbund att lyfta fram och förstärka folkbildningen och göra den mer lockande och intressant, framför allt genom att vända sig till ungdomar. Bildningsförbundets medlemskader består bland annat av studieförbund, folkhögskolor, läns museer, hembygdsrörelsen i Halland samt den regionala kulturförvaltningen.

Förbundet är numera en värdefull partner i arbetet med de regionala kulturplanerna, bland annat som remissinstans men också som förbindelselänk mellan frivillighetssektorn och övriga aktörer. En hembygdskonsulent är anställd för att arbeta med kulturarvsfrågor och har ett nära samarbete med framförallt de olika hembygdsföreningarna. Hembygdskonsulenten initierar också nätverksträffar med företrädare för regionen, länets museer, läns- och landsantikvarie och andra lokala aktörer från föreningslivet.

Hembygdsföreningarna, liksom andra ideella sällskap, är i sin tur beroende av frivilliga krafter. Det svenska föreningslivet är väl förankrat i folkrorelserna och den nordiska samhällsmodellen, och har ansetts vara fundamentalt för den större demokratiska processen. Rapporten *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992–2014* pekar på ett fortsatt stort engagemang inom civilsamhället. Befolkningsstudien som ligger till grund för rapporten visar också vad som motiverar ideellt engagemang. Önskan att delta i meningsfulla sammanhang och att göra

90. Aronsson (2005) s. 11–12

något för, och tillsammans med, andra människor visade sig vara några av de viktigaste drivkrafterna.⁹¹

Frivillighetssektorn förutsätter förstås att människor har tillgänglig tid att disponera. Jochum Stattin har skrivit om hobbyismens utveckling och pekar på industrisamhällets tydliga uppdelning mellan arbete och fritid, men också hur arbetstidsreformer och förbättrad ekonomi bidrog till att fler kunde skaffa sig ett fritidsintresse – en hobby! Konceptet kom samtidigt att laddas med diverse samhälls- och personlighetsdanande nyttor – hobbyn skulle helst utgöra en kontrast till arbetarens i övrigt ”andefattiga” vardag men även fostra den gode samhällsmedborgaren. Värderingar som passade väl tillsammans med de redan etablerade folkrörelsernas verksamheter.⁹² Parallellt med hobbyismens utveckling skedde också professionaliseringen av historikeryrket, vilket skapade ökat avstånd till akademien men gav samtidigt ett större utrymme för fortsatt amatörforskning inom hembygds- och bildningsförbunden, jämte ett växande utbud av kurser och studiecirklar.

Utvecklingen har sedan dess rört sig mot ett alltmer individualiserat förhållningssätt, där en persons fritidsintressen idag kan utgöra minst lika tydliga status- och livsstilsmarkörer som ens yrkestillhörighet. Här samverkar flera samhällsfenomen, bland annat de minnes- och nostalgitrender som etnologen Mattias Frihammar har pekat på i samband med sin forskning om fritids- och veteranåttar.⁹³ Sådana trender kan härledas till samma fenomen som också styrde den tidiga folklivsforskningen – en önskan att bevara vad som håller på att gå förlorat, men också sökandet bakåt i tid, efter saker och sammanhang som upplevs mer genuina och äkta än den egna samtiden. Den nostalgiska ansatsen gör det möjligt att glömma det förflutnas svårta och svårigheter, och i stället ladda det aktuella kulturarvet med nya värden.

En ytterligare samtidsfenomen är hur gränserna mellan arbete och fritid blivit mer flytande, och även att den tidigare skarpa åtskillnaden mellan professionella och amatörer luckras upp. Förhållandena blir särskilt märkbara inom kultursektorn – på både gott och ont. Många kulturentreprenörer uppskattar friheten och möjligheterna det innebär att vara sin egen, och att kunna prova och utveckla nya verksamheter. Men de flesta utmanas samtidigt av de osäkra inkomst- och arbetsformerna. Katarina Zambrells undersökningar av kulturföretagares förutsättningar visar att drivkraften sällan är rent vinstintresse – kulturföretagaren motiveras

91. von Essen, Jegermalm & Svedberg (2015) s. 45, 79–84

92. Stattin (2007)

93. Frihammar (2007)

helt enkelt av andra värden. Ofta liknande de drivkrafter som ligger bakom ideellt arbete; att medverka i meningsfulla sammanhang och bidra med något gott till samhället. Många kulturarbetare identifierar sig också i hög grad med sin profession, vilket ytterligare suddar ut gränserna mellan arbete och fritid. Det kan vara oklart huruvida en viss arbetsinsats är avlönad eller ideell, och det kan krävas hårt arbete och stor uppfinningsrikedom för att överleva.⁹⁴

Guy Standing har beskrivit ”arbete-för-arbete” som ett av flera symptom på en alltmer marknadsorienterad syn på arbetskraft. Idéer om ständig tillväxt och utveckling driver på den så kallade gig-ekonomin, där du aldrig är bättre än din senaste prestation. Stora oavlönade arbetsinsatser kan krävas för att först slå sig in på marknaden, och sedan för att behålla sin konkurrenskraft. Standings bok *Prekariatet. Den nya samhällshälsklassen* beskriver ett globalt fenomen som inte bara är giltigt inom kulturfären. Utmärkande faktorer är, förutom stora delar arbete-för-arbete, också otrygga arbetsvillkor och avsaknad av sociala skyddsnet – alltså flera av de utmaningar som också många kulturarbetare brottas med. Tillfällig-aspekten är ett annat dominerande drag, liksom avsaknaden av en fast och yrkesbaserad identitet. Att befinna sig i prekariatets omständigheter innebär inte nödvändigtvis en offer-roll – många uppskattar som sagt friheten och flexibiliteten – men, inte desto mindre är man i en socialt och ekonomiskt utsatt situation, påpekar Standing.⁹⁵

I kapitel 13 ges en mer detaljerad bild av hur kulturföretagare kan uppleva sin arbets- och livssituation. Även kapitel 14 och 15 kartlägger förutsättningar och drivkrafter bakom kulturföretagares engagemang, men också vad de har gemensamt med de många eldsjälarna som arbetar inom det halländska kulturarvsfältet, oavsett om det sker på ideell basis, eller inom offentlig eller privat sektor. Bokens avslutande del omfattar således både kulturektorns strukturella uppbyggnad och vilka konsekvenser som olika strategier, styrdokument och utvecklingstrender faktiskt får för kultur- och kulturarvsarbete i praktiken.

94. Zambrell (2004, 2007)

95. Standing (2013) s. 23–25

REFERENSLISTA

TRYCKTA KÄLLOR

- Alzén, Annika. *Kulturarv i rörelse: en studie av "gräv där du står"-rörelse*. Höör: Brutus Östling, 2011
- Aronsson, Peter & Sandström, Erika (red.). *Konsten att lära och viljan att uppleva: historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Växjö: Centrum för kulturforskning, Växjö universitet, 2002
- Aronsson, Peter. *Historia*. Lund: Studentlitteratur, 2011
- Aronsson, Peter. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Aronsson, Peter. "Ett forskningsfält tar form", i *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.). Linköping: Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet, 2005
- Tunbridge, J. & Ashworth, G. *Dissonant Heritage: the management of the past as a resource in conflict*. Chichester: Wiley, 1996
- Bohman, Stefan "Den minsta, gemensamma nämnaren...", i *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.). Linköping: Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet, 2005
- Dansk litteraturskanon: rapport från Kanonudvalget* http://static.uvm.dk/publikationer/2004/kanon/dansk_litteraturs_kanon.pdf Köpenhamn: Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsen, 2004
- Demirbag-Sten, Dilsa. "Sveriges Historia: Historiska museet", i *Expressen* 31 maj, 2010
- Edbom, Gunnilla. *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföreningsfrågor gällande samiska föremål*. Jokkmokk: Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Arkeologisk rapport 2005:1
- Edquist, Samuel. *En folklig historia: historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse*. Umeå: Boréa, 2009
- En integrerad kulturarvsstrategi för Europa*. Faktapromemoria 2013/14:FPM115. Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén. Stockholm: Regeringskansliet. Kulturdepartementet, 2016
- Eriksson, Nils. "Göticismen", i *17 uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia*. Bo Lindberg (red.), Björklinge: Carmina, 1987
- Florida, Richard. *The Rise of the Creative Class: And how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books, 2002
- Frenander, Anders. *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens kulturdebatt*. Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutionen för idé- och lärdoms historia, 1999
- Frenander, Anders. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussionen om svensk kulturpolitik fram till 2010*. (2. Rev. upplagan). Möklinta: Gidlund, 2014
- Frihammar, Mattias. "Vattnet, ljuden, berättelserna", i *Angöringar. Berättelser och kunskap från havet*. Simon Ekström & Leos Müller (red.), Stockholm & Göteborg: Makadam 2017
- Furuskog, Jalmar. *Det svenska kulturarvet*. Stockholm: Samverkande bildningsförbundet, 1941

- Jensen, Ola W. "Konsten att konstruera ett kulturarv...", i *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.). Linköping: Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet, 2005
- Geijer, Mia. "Vallfärder till vasaborgar: från bildningsresande till kulturarvsturism", i *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 2008:56
- Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf. *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Rapport från Riksantikvarieämbetet, 2015
- Grimbeck, Lars & Gustafsson, Stefan. *Bilden av Varberg. Röster från förr om en stad vid havet* Varberg: Utsikten, 2007
- Hellekant, Johan. "Museijärnvägar hotas av nya avgifter", i *Svenska Dagbladet* 15 augusti 2010
- Hallberg, Erik. *Fyra vägar till Halland: en halländsk kulturmiljöprofil*. Halmstad: Länsstyrelsen i Halland, 2009
- Hammarlund, KG. "En trygg och demokratisk identitet på basis av det historiska arvet" – kulturarv och historia i den svenska skolan", i *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Annika Alzén & Peter Aronsson (red.), Linköping: Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet, 2006
- Jacobsson, Bengt. *Nils Månsson Mandelgren en resande konstnär i 1800-talets Sverige*. Lund: Folkliksarkivet i Lund, 1983
- Jönses, Lars. "Den patriotiska promenaden: Skansen och Svenska Turistföreningen i konstruktionen av det svenska territoriet", i *Kulturarvens dynamik: det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.). Linköping: Tema Kultur och Samhälle, Linköpings universitet, 2005
- Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori, analys", i *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*. Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.). Lund: Studentlitteratur, 2004
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara. *Destination Culture. Tourism, museums and heritage*. Berkeley: University of California Press, 1998
- Kolmodin, Anna (Aurora Pelli, Lars Bager-Sjögren, Måns Lindberg, Fredrik Junkka, Karin Hovlin & Anders Karlsson) *Kreativ tillväxt: en rapport om kreativa näringar i politik och statistik*. Östersund: Institutet för tillväxtpolitiska studier, 2008
- Kruse, Tove & Warring, Anette. *Fortider tur/retur. Reenactment og Historiebrug*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2015
- Kulturarvspolitik*. Kortversion av prop. 2016/17:116. Stockholm: Regeringskansliet. Kulturdepartementet, 2016
- Lagerqvist, Bosse & Bornmalm, Lennart. "The steamer s/s Bohuslän as industrial heritage. A basis for re-thinking heritage practices", *Cultural Heritage Preservation: the Past, the Present and the Future*. Tomas Nilson & Kristina Thorell (eds.), Halmstad: Högskolan i Halmstad, 2018
- Larsson, Hans Albin. "Barnet kastades ut med badvattnet: historien om hur skolans historieundervisning närmast blev historia", i *Aktuellt om historia*, 2001:2
- Larsson, Magnus, Torkel Molin & Conny Pettersson (red.). *Förutsättningar för upplevelseindustri och kreativa näringar på Gotland*. Jönköping: EIDI, 2010
- Lerbom, Jens. *Svenskhetens tidigmoderna gränser: folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500–1800*. Göteborg: Makadam, 2017
- Lindeborg, Lisbeth & Lindkvist, Lars (red.), *Kulturens kraft för regional utveckling*. Lund: Studentlitteratur, 2013

- Linton, Anna & Michanek, Jonas. *Utvecklingsarbete i kreativa näringar i praktiken*. Varberg: Alexanderssoninstitutet, Creative Destination Halland (CRED), 2011
- Lärnemark, Lars-Erik. "Lavar som lever", i *Ekomuseum Bergslagen Magasinet*, 2016:3
- Löfgren, Orvar. "Trängsel på upplevelsemarknaden", i *På resande fot – 23 forskare skriver om turism och upplevelser*. Margareta Elg, (red.), Östersund: European Tourism Research Institute (ETOUR), 2001
- McKercher, Bob & Du Cros, Hilary. *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage*. New York: Haworth Hospitality Press, 2002
- Mossberg, Lena & Nissen Johansen, Erik. *Storytelling. Marknadsföring i upplevelseindustrin*. Lund: Studentlitteratur, 2006
- Mowatt, Rasul A. & Chancellor, Charles H., "Visiting death and life. Dark Tourism and slave castles", i *Annals of Tourism Research*, Vol 38, No. 4, 2011
- Nikolić, Dragan. *Tre städer, två broar och ett museum. Minne, politik och världsarv i Bosnien och Hercegovina*. Lund: Avdelningen för etnologi, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, 2012
- Nilson, Tomas. "Getting on the list! Grimeton and the road to World Heritage status, ca. 1995–2004: a critical assessment", i Tomas Nilson & Kristina Thorell (eds.), *Cultural Heritage Preservation: the Past, the Present and the Future*. Tomas Nilson & Kristina Thorell (eds.), Halmstad: Högskolan i Halmstad, 2018
- Nilsson, Jan Henrik. "Taggtråd, betong och Spreewaldgurkor", i *Plats som produkt: kommersialisering och paketering*. Richard Ek & Johan Hultman (red.). Lund: Studentlitteratur, 2007
- Nilsson, Jan Henrik. "Det 'nya' slottet i Berlin – politisk geografi och kommersiellt historiebruk", *Geografiska Notiser*, Vol 73, No. 3, 2015
- Norlén, Anne-Christine, "För vem är en modern lave ett kulturarv?", i *Nätverket* nr. 13, 2004 <http://publications.uu.se/journals/1651-0593/131.pdf>
- Oscarsson, Erik-Oscar. "Rastänkande och särskiljande av samer", i *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Band 2., Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.). Skellefteå: Artos & Norma, 2016
- Pavlicic, Jelena. "Dissonant heritage and promotion of tourism in the case of Serbian medieval monuments in Kosovo", i *Journal of Tourism and Cultural Change*. Vol 14, No. 3, 2016
- O'Dell, Tom (red.). *Nonstop. Turist i upplevelseindustrin*. Lund: Historiska media, 1999
- Peck, Jamie. "Struggling with the Creative Class", i *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol 29, No. 4, 2005
- Petersson, Bodil. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic Academic Press, 2003
- Rodell, Magnus. *Att gjuta en nation: Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Stockholm: Natur och kultur, 2002
- Region Halland. *Hallands Kulturplan 2017–2020*. Halmstad: Kultur i Halland, 2016
- Ronström, Owe. *Kulturarvspolitik. Visby – från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson, 2008
- Scheld, Suzanne, Taplin, Dana & Low, Setha. "The Value-Based Approach for Cultural-Heritage Preservation in U.S. Public Parks", i *APT Bulletin*, Vol 45, No. 2/3, 2014
- Sjöholm, Carina. "Mördarjakt i Ystad!", i *RIG Kulturhistorisk tidskrift*, 2008:4
- *Litterära resor: turism i spår en efter böcker, filmer och författare*. Göteborg: Makadam, 2012

- Skott, Fredrik. *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Göteborgs universitet, 2008
- Slas/Claesson, Stig. *Vem älskar Yngve Frej?* Stockholm: Bonnier, 1968
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006
- Somers, Margaret R. "The narrative constitution of identity: a relational and network approach", i *Theory and Society*, 1994: 24
- SOU 1999:18. Kulturdepartementet. *Frågor till det industriella samhället*
- SOU 2002:67. Kulturdepartementet. *Industrisamhällets kulturarv*".
- Standing, Guy. *Prekariatet: Den nya farliga klassen*. Göteborg: Daidalos, 2013
- Stattin, Jochum. *Hobbyentusiaster och folkhemsbyggare*. Stockholm: Carlsson, 2007
- Stone, Philip R. "A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions", i *Tourism*, Vol 54, No. 2, 2006
- Sundin, Bosse. "Hembygden som idé. Konstruktioner av lokal och regional identitet", i *Museer och kulturarv*. Stefan Bohman & Lennart Palmqvist (red.). Stockholm: Carlsson, 1997
- Svensson, Carl-Johan. *Festligt, folkligt, fullsatt? Offentlig debatt om Historiska museets publika verksamhet från "Den Svenska Historien" till "Sveriges Historia"*. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation, 2014
- Timothy, Dallen J. & Boyd, Stephen W. "Heritage Tourism in the 21st Century: Valued Traditions and New Perspectives", i *Journal of Heritage Tourism*, Vol 1, No. 1, 2006
- Thomas, Bob. *Walt Disney. A Biography*. London: A Star Book (W.H. Allen & Co. Ltd.), 1981
- Turtinen, Jan. *Världsarvets villkor: intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2006
- Zambrell, Katarina. *Mitt arbete det är jag! Om identitetsrelaterade dimensioner och föreställningars diskurser i arbetskontexten* Kalmar: Handelshögskolan Baltic Business School, Högskolan i Kalmar, 2004
- "Kulturarbetaren i en tillväxtfokuserad samhällsdiskurs" i *Kulturell ekonomi. Skapandet av värden, platser och identiteter i upplevelsesamhället*. Aronsson, Lars, Bjälesjö, Jonas & Johansson, Susanne (red.). Lund: Studentlitteratur, 2007
- Zander, Ulf. *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press, 2001

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under september–december månad, 2020.

- Delegationen för romska frågor: arkiv.minoritet.se
- Halländska hembygdsrörelsen: hembygd.se/halland, "Om oss"
- Judiska museet: judiskamuseet.se, "Om museet"
- Myndigheten för kulturanalys: kulturanalys.se
- Regeringskansliet: regeringen.se, "Statens kulturråd"
- Region Halland: regionhalland.se, "Folkbildning och föreningsliv"

Regionsamverkan sydsverige: regionsamverkan.se

Riksantikvarieämbetet: raa.se, "Det här gör Riksantikvarieämbetet", "Frågor och svar om världsarv", "Regionalt museum + kulturmiljö=sant"

Sveriges Radio. Kulturnytt i P1. "Så blir kulturbudgeten 2017", inslag från 20 september 2016.
(<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=6520465>)

Umeå Kommun: umea.se, "Varför platsmarknadsföring?"

HALLAN

WORD O

BILD OO

GUTTET

1. HALLAND I ORD OCH BILD ... OCH GJUTET I BRONS

Begreppet kulturarv används flitigt av flertalet aktörer och i många olika sammanhang vilket kan leda till förvirring kring begreppets innebörd. Om vi utgår ifrån ovanstående beskrivning hämtat från Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) skulle kulturarvet kunna innefatta all kultur. Det skulle innebära att kulturarvet består av det sammanlagda arvet efter *all* mänsklig verksamhet – vilket *till viss del* är sant. Men samtidigt en omöjlighet då det knappast går att spara och ta hand om varenda liten sak eller företeelse. Kulturarvets innehåll vilar istället på ett urval, vilket faktiskt innebär att kulturarv också är något som konstrueras. Kulturarv skapas, en process med många dimensioner beroende på vem eller vilka som är delaktiga. Olika aktörer skapar kulturarv utifrån olika syfte och med olika mål.¹

Kulturarv kan traditionellt sett delas upp i två olika kategorier: materiellt och immateriellt kulturarv. Det kan således bestå av byggnader och ting, hela miljöer (kulturmiljöer) men också minnen och traditioner. Samtliga har de en historia som

1. Bohman & Palmqvist (2003) s. 13

skall förmedlas. Det är ett arv som går från generation till generation men som samtidigt är högst levande – kulturarvet erbjuder oss möjligheten att förstå dåtid, nutid och framtid.² Frågan är *vem* som får avgöra vad som anses vara viktigt och värt att bevara, och dessutom vilken historia det är som skall förmedlas. I detta kapitel undersöker vi några kulturinstitutioners arbete och uppdrag gällande kulturarv i Halland.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Detta kapitel har till syfte att utifrån kulturinstitutioner – i detta fall museer, arkiv och bibliotek – beskriva och kartlägga *vad* som enligt dem konstituerar Hallands kulturarv. Vidare ämnar kapitlet belysa *hur* institutionerna använder Hallands historia och vilken funktion de anser att kulturarv fyller. Kapitlet diskuterar följande frågor:

- Vad är det för historia som berättas och varför?
- Vad anser institutionerna vara viktigt att bevara och samla in och varför det?
- Om det sker ett urval, hur och på vilka grunder görs detta?

TEORETISK UTGÅNGSPUNKT

För att besvara ovanstående frågor har det varit nödvändigt att undersöka själva processen kring skapandet av kulturarv. Vår tar avstamp i Stefan Bohmans modell över urval och definition av kulturarv. Modellen kan illustreras som en process i tre steg:

FOKUSERING → TEMATISERING → STEREOTYPISERING

De tre stegen använder var sitt begrepp. 1) Fokusering, den inriktning som aktören väljer att betona. 2) Tematisering, de beståndsdelar inom föregående ram som

2. Aronsson (2004) s. 17

aktören väljer att betona. 3) Stereotypisering, benägenheten vi människor har att tillskriva hela grupper av individer schablonartade egenskaper, d.v.s. generaliserade uppfattningar.³

Modellen har varit oss behjälplig i frågan om aktörer, för med ett urval följer också en förmedlingsaspekt. Då historia kan användas med olika syfte blir den samtidigt ett instrument för skapandet av kulturarvet – vilken historia är det egentligen som förmedlas, av vem och för vem? Arbetshypotesen för denna undersökning har därför varit att kulturinstitutionerna i Halland vill förmedla en viss typ av historia via kulturarvet – kanske med avsikt att skapa en identitet – men vilken historia är det som skildras, finns det en så kallad ”halländsk identitet” och hur ser den i så fall ut?

METOD OCH MATERIAL

Information har framförallt inhämtats från institutionernas verksamhetsplaner/berättelser, den regionala kulturplanen samt vetenskaplig litteratur. Ytterligare information har skaffats genom kontakt, främst mejlledes, med representanter från kulturinstitutionerna. De fick svara på frågor om synen på sig själva som institution, vilken roll de anser sig ha. Andra frågor handlade om hur de ställde sig till Hallands brokiga historia som tummelplats mellan två nationer, om frågan kring definition och urval av objekt och miljöer samt vilken funktion de anser det halländska kulturarvet fyller eller skulle kunna tänkas fylla.

Vi valde mejlintervjuer på grund av att det var mest tidseffektivt då vi behövde hantera ett flertal intervjuer parallellt och under begränsad tid. Dessutom tyckte vi det var en fördel att personerna fick tid att reflektera över sina funderingar innan de gav svar, något som inte alltid är fallet med intervjusituationer i realtid. Frågorna skickades till representanter för följande institutioner: Hallands kulturhistoriska museum (antikvarien/chef på föremålsavdelningen), Högskolebiblioteket Halmstad (bibliotekarie) samt till ansvarig för Hallands Arkivförbund (länsarkivarien). Att det endast blev dessa tre institutioner beror på att undersökningen gjordes under begränsade tid. Möjligen är underlaget i tunnaste laget och ger inte en fullständig eller heltäckande bild av allt kulturarvsarbete som sker inom regionen. Samtidigt bör det framhållas att just dessa institutioner är värdiga kandidater, med möjlighet att ge så stor inblick som möjligt. Hallands kulturhistoriska museum har som uppdrag att arbeta med det samlade regionala kulturarvet, det vill säga hela Hallands arv och historia. Också länsarkivarien har ett regionalt uppdrag

3. Ibid s. 90

och representerar samtliga anslutna medlemmar i Hallands arkivrörelse. Gällande biblioteken är det Högskolebiblioteket i Halmstad som deltagit. Då biblioteket samverkar med högskolan breddar vi samtidigt perspektivet eftersom denna också är en viktig kulturinstitution. För undersökningen har det endast varit en mindre del av bibliotekets samling som varit aktuell, den så kallade ”Hallandssamlingen”.

BAKGRUND. RELATIONEN TILL HISTORIA OCH KULTURARV – VEM ÄGER RÄTTEN?

Som vi inledningsvis konstaterades kan kulturarvets innehåll egentligen delas upp i två läger; å ena sidan kan det omfatta *allt* som har hänt, å andra sidan kan det på konstruerat vis vara baserat på det *urval* som olika aktörer gjort. Detta urval sker utifrån olika gruppers intresse, i olika tider och påverkas av en mängd faktorer. Dessa kan vara sociala, politiska eller ideologiska.⁴ Men vem äger rätten att definiera, legitimera och nyttja det förflutna? Vem har egentligen makt över vår relation till historia och kulturarv?

Historia är ständigt närvarande i samhället och kan brukas och användas på olika sätt; för att legitimera makt, skapa mening eller hantera förändringar. Historien kan betraktas som ”ett skafferi ur vilket man kan hämta olika tårtbitar som man kan ställa i nutidens tjänst”.⁵ Det finns alltså en viktig förmedlingsaspekt att ha i åtanke – historia kan användas föra att åstadkomma såväl avskräckande som uppmuntrande effekt. De senaste trehundra åren har ansvaret för kulturarv och historia framförallt tillfallit kulturinstitutionerna, det vill säga aktörer som producerar och förmedlar professionella kulturaktiviteter. Det kan till exempel röra sig om museer och arkiv vars uppdrag kontinuerligt har varit att ”skydda, vårda och bevara” arvet från det förflutna samt ”[...] att finna, framställa, skydda och förmedla korrekt, sann historia”.⁶ Andra aktörer kan exempelvis vara bibliotek, skolor och universitet. Men då dessa institutioner har växt fram i nära kontakt med staten har kunskapen huvudsakligen kretsat kring makthavarnas historia, kring staten, nationella öden och bravader.⁷

Även på det regionala planet har historieanvändning utvecklats i nära samspel med nationella aspekter, som ett sätt att organisera variationen inom det nationella

4. Aronsson (2004) s. 40–41

5. Karlsson (2009) s. 67

6. Ibid s. 43

7. Ibid s. 44

ramverket men också som ett politiskt alternativ till de faktiska nationerna. Att legitimera statens makt samt skapa en ”föreställd gemenskap” är här underförstått. Alla gemenskaper som inte vilar på direkta, personliga relationer är visserligen föreställda, frågan ligger snarare i vilka historiska omständigheter som skapat just ”denna form” av föreställd gemenskap. Alla föreställda gemenskaper använder historia för att legitimera handling och för att skapa gruppsammanhållning.⁸

I Sveriges fall är det främst landskapen som har laddats med historisk betydelse. Regionens identitet ges existensberättigande och näring via institutionerna. Det skall dock framhållas att regionens identitet kan vara känd av många individer utan att de för sakens skull anser sig vara bärare av denna identitet. En föreställd gemenskap mellan invånarna sker framförallt på lokal nivå eftersom den är mer platsberoende och individorienterad.⁹ Exempelvis kan en invånare i Falkenberg känna till den halländska identiteten utan att känna sig som bärare av en sådan. Frågan är vad de halländska institutionerna förmedlar – vilka särmärken och kulturell styrka tillskrivs Halland? Finns det någon halländsk identitet ... egentligen?

UNDERSÖKNING

Vi ska värna, vårda, utveckla och använda vårt materiella och immateriella kulturarv genom att ge kulturen en central position i vår livsmiljö.¹⁰

MUSEUM, BIBLIOTEK OCH ARKIV. TRE INSTITUTIONER – ETT UPPDRAG?

I Halland sker det regionala arbetet genom nätverket Kulturarv Halland. Till nätverket hör flertalet offentligt finansierade aktörer som alla har skilda inriktningar och perspektiv på kulturarvet. I Halland är det Stiftelsen Hallands Läns museer som bedriver och utvecklar regional museiverksamhet och har som uppdrag att beskriva, tillgängliggöra och problematisera dåtid, nutid och framtid.¹¹ Verksamhet finns på flera orter i Halland men utgår från Hallands kulturhistoriska museum i Varberg samt Hallands konstmuseum i Halmstad, vilka har till uppgift att framförallt spegla respektive städers lokala kulturarv. Museet i Varberg, vilket är inhyst i den medeltida fästningen uppe på ”Wardberget”, är tänkt att fungera som nav

8. Hobsbawm & Ranger (1984) s. 1, 12

9. Aronsson (2004) s. 133–134

10. *Hallands kulturplan 2017–2020* (2016) s. 5

11. *Ibid* s. 40

och drivkraft för kunskapen om, och upplevelsen av, Hallands kulturmiljöer och historia. Utöver kärnverksamheten, att bevara och utveckla det materiella och det immateriella kulturarvet i form av föremål och arkivmaterial, är museets uppgift att förmedla insikter om människors livsvillkor såväl i det förflutna som i samtid. Det skall också tilläggas att den tidigare fristående verksamheten Kulturmiljö Halland numera är inordnade som en avdelning i museets organisation och bedriver regionalt kulturmiljöarbete.

Högskolan i Halmstad med tillhörande bibliotek (Högskolebiblioteket Halmstad), ses som en viktig aktör inom regionen eftersom det bedrivs utbildning och forskning i flera kulturarvsrelaterade ämnen. Högskolebiblioteket har bland annat som målsättning att ge en heltäckande bild över halländsk litteratur och tillgängliggöra den för skolor, forskare och allmänhet. Utifrån ett kulturarvsperspektiv är det framförallt den så kallade Hallandssamlingen som är relevant – en samling om ca 6 000 volymer litteratur som handlar om Halland eller har anknytning till regionen och landskapet.¹²

Hallands Arkivförbund (HAF) bildades som en ideell förening år 2000 och är ett utvecklings- och samarbetsorgan för förenings- och folkrörelsearkiv, näringslivsarkiv och övriga enskilda arkiv i Hallands län. Förbundets huvuduppgift är att ”samla, strukturera, bevara och tillgängliggöra enskilda arkiv i Halland.”¹³ I dagsläget är Folkrörelsernas arkiv i norra Halland (Varberg), Nykterhetsfolkets länsarkiv i Halland (Varberg), Folkrörelsernas arkiv i södra Halland (Halmstad) samt Hallands Näringslivsarkiv (Halmstad) medlemmar i förbundet.¹⁴

Hallands kulturhistoriska museum, Högskolebiblioteket i Halmstad och Hallands Arkivförbund representerar alltså tre olika slags institutioner – museer, bibliotek och arkiv – som trots skilda inriktningar och perspektiv samverkar. Denna samverkan sker utifrån de uppsatta nationella och regionala kulturpolitiska målen, vilket också tydliggör institutionernas (framförallt [högskole-] bibliotekets och museets) anknytning till den svenska staten. Samtliga institutioner arbetar efter samma mål vilket de uttrycker som: ”Vi ska värna, vårda, utveckla och använda vårt materiella och immateriella kulturarv genom att ge kulturen en central position i vår livsmiljö.”¹⁵ Institutionerna är således (fortfarande) viktiga nyckelspelare som med hjälp av historia och kulturarv kan påverka allmänhetens

12. Högskolebiblioteket, Högskolan i Halmstad: hh.se/bibliotek, ”Hallandssamlingen”

13. Hallands Arkivförbund: hallandsarkivforbund.wordpress.com

14. Vi ser här, liksom i museiverksamheten en tydlig uppdelning mellan norr och söder, respektive Varberg och Halmstad

15. *Hallands kulturplan 2017–2020* (2016) s. 5

historiemedvetande, det vill säga uppfattningar om sambandet mellan dåtid, nutid och framtid.¹⁶ ”Vår roll är att vårda, bevara, berätta och visa/tillgängliggöra det halländska kulturarvet för alla. Det halländska kulturarvet ger perspektiv på varför Halland ser ut som det gör idag”, svarade chefen för föremålsavdelningen på Hallands kulturhistoriska museum. Men det kan också konstateras att det finns en tydlig uppdelning av verksamheten mellan norr och söder, mellan Varberg och Halmstad. Detta reser därmed frågan om hur stort utrymme och vilken representation övriga städer och samhällen i Halland får. Var i historien hamnar till exempel Kungsbacka, Falkenberg, Laholm och Hylte? Vi måste därför ta reda på vad som av institutionerna anses vara ”väsentligt” och värt att bevara från det förflutna.

HALLAND I (URVALS-)HISTORIEN – MONUMENT, IN- OCH UTVANDRING SAMT DEN HALLÄNSKA IDENTITETEN

Halland är en region som är präglad av sin danska historia, sin kust, sin landsbygd och sina åar.¹⁷

Många historiska berättelser har åtminstone två gemensamma drag; de handlar om att etablera en förhistoria för oss och vår nuvarande belägenhet samt att belysa karaktärsdanande händelser. Huvudpoängen är att tala om vilka vi är och hur vi har blivit danade.¹⁸ Ett stadsrum, ett skeende eller en institution kan således stå för en ”berättelse” och vår uppgift blir därmed att försöka utröna vilken ”historia” som institutionerna i Halland förmedlar – vilka är ”hallänningarna”, hurdana är de och varför?

Något som samtliga tillfrågade institutioner anser vara värdefullt att lyfta fram är Halland som gränsområde. Halland och dess städer har rötter i medeltiden och har på grund av sitt läge varit en gränsbygd mellan Sverige och Danmark (och delvis Norge) genom historien.¹⁹ Halland länkar samman Norge, Sverige och Danmarks historia och Freden i Brömsebro 1645 är en händelse som ständigt lyfts fram– det var ju då hallänningarna blev svenska. Trots detta har det danska arvet levt kvar, både materiellt och immateriellt. Angående det materiella finns det en hel del att hämta i Hallands monument. Tillåt oss här att ge en mer specifik presentation på hur monument kan fungera identitetsskapande för Halland.

16. Aronsson (2004) s. 17–18

17. Hallands kulturhistoriska museum: museumhalland.se, ”Upplev Halland”

18. Aronsson (2004) s. 13

19. Kostoglaki (2016) s. 24

I korta ordalag kan man säga att monument också berättar historier; deras blotta närvaro är tänkta att förmedla minnen och berättelser om dåtiden. En mer uttömmande beskrivning av begreppet är dock på sin plats. Det finns en definierande gräns mellan monument och andra historiska kvarlämningar. Det vi ser på museer är autentiska relikier, det var aldrig tänkt att dessa objekt skulle berätta historier för eftervärlden. Ting inom kulturmiljövårdens intressesfär faller också utanför ramarna. Aronsson summerar begreppet monument på ett bra sätt, tycker vi: "Monumenten tar i anspråk ett rum, omskapar det till en minnesplats som vill markera händelser av vikt, berätta en historia".²⁰ Ett monument är med andra ord en indikation på att någon form av viktig händelse har ägt rum. Monument kan också vara tillägnade minnet av en eller flera personer som utmärkt sig på något sätt.

Det skall i sammanhanget påpekas att monument inte heller är detsamma som konstverk. Det är lätt att blanda ihop dessa två, fysiska manifestationer av nutida företeelser som de är. De kommer dessutom att finnas kvar, även efter upphovsmannens bortgång. Men det finns en särskiljande faktor. Vi kan ta ett par exempel för att belysa skillnaden: Göran Karlsson-statyn vid varuhuset Gekås i Ullared, ASAMK-skulpturen vid Halmstad Högskola samt Tandemcykeln i Tvååker. Dessa är inte några monument, utan räknas till kategorin konstverk. Aronsson beskriver hur konstverk likt dessa; "i kraft av sin estetiska appellations skapar sin betydelse".²¹ De relaterar alltså inte i direkt bemärkelse till en historisk plats, händelse eller period. Däremot kan de vara placerade till allmän beskådan och ger ofta upphov till debatt kring dess existens.

De halländska monumenten är många till antalet och här bredvid följer en sammanställning över de flesta samt vilka historiska teman de relaterar till. Som synes upptar krig och politik samt minnesmärken över personer en stor del av det monumentala landskapet i Halland. Fram till Freden i Brömsebro 1645 var ju Halland en del av Danmark. Innan dess hade länet varit skådeplats för ett stort antal slag och krig mellan danska och svenska trupper. De monument som rests till minne av dessa krig hittas under sammanställningens två första teman. Monument över Skånska kriget, Karl X Gustavs första danska krig och Nordiska sjuårskriget går att finna här. Här hittar vi också minnesstenarna över Slaget vid Halmstad/Genevadsbro och Tamåsen/Mared i Halmstads kommun, samt Slaget vid Axtorna i Falkenbergs kommun. Monument över personer med anknytning till krigen innefattar bl.a. Lützowska monumentet i Halmstad, Rosensparrestenen i Falkenberg samt Rantzauklippan i Varberg.

20. Aronsson (2004) s. 193

21. Ibid s. 193

TEMATISK INDELNING AV MONUMENT I HALLANDS LÄN (ETT URVAL)		
	Antal	Andel
Krig/slag/politik	6 st.	29 %
Minnen till personer	9 st.	43 %
Död (sjukdom och dyl.)	1 st.	5 %
Arbetsinsatser	2 st.	9 %
Osäker tolkning	3 st.	14 %
Totalt	21 st.	100 %

Det förekommer också monument som inte har någon direkt anknytning till dessa krig. Det finns minnesstenar över arbetsinsatser och vanliga runstenar, exempelvis Minnesstenen över stenarbetarna i Söndrum samt Runstenen i Kvibille kyrka, båda i Halmstad kommun. Även minnesstenar över kända personer såsom författaren Olof von Dalin, botanisten Elias Fries och operasångaren Carl Fredrik Lundqvist – kallad Lunkan – förekommer. Monument som berättar om vardagens mörka sida i svunna tider inkluderar Kolerakyrkogården på Fjärås Bräcka i Kungsbacka kommun, medan Hagbards Galge i Falkenberg och Bexells talande stenar i Varberg är mer svårtolkade, utan några tydliga översättningar eller tolkningar.

Krigen mellan Danmark och Sverige är alltså ett dominerande tema i många av de halländska monumenten. Det kanske inte är så underligt med tanke på hur avgörande dessa har varit för Hallands svenska nationstillhörighet. Givetvis finns exempel på monument som inte berör kriget, men det är svårt att bortse från det stora inslag som påminner om Hallands ganska blodiga förflyttna. Hallands geografiska närhet till Danmark och det faktum att Halland under många år var danskt verkar också ha satt sina spår. Att närheten till andra nationer gav upphov till långa perioder av in- och utvandring, inte bara under den historiskt danska perioden, utan också 1800- och 1900-talets Amerikautvandring, är också något som gärna framhävs. Hallands historia som gränsbygd och mötesplats för olika folk verkar alltså ha givit upphov till en stor samling olika bruk och seder.²²

Det är ett relativt mångtydigt Halland med diffus karaktär som historiskt skildras. Utifrån institutionernas ”berättelser” visas också ett landskap med inhemsk olikheter. ”Att Halland inte har en tydlig karaktär, jämfört med Dalarnas kulturarv, tycker jag just skildrar Halland”, menar länsarkivarien i Halland. Därtill påpekar hon att arkivens roll är att vägleda, men inte lägga historien till rätta, det är upp till användaren att tolka och analysera materialet. Också idag

22. Hallberg (2015) s. 12

går det att finna en kulturhistorisk gräns mellan norr och söder i länet, något som också avspeglas i de olika verksamheterna. Det är till exempel en av anledningarna till uppdelningen mellan läns museerna – Varberg i norr och Halmstad i söder. Det verkar också som att man i norr har en tydligare orientering mot Göteborg och Västra Götaland, medan man i söder snarare vänder sig mot Skåne och Småland. Trots de kulturhistoriska skillnaderna *inom* länet hävdar ändå Halland sig som en enad region *utåt*. Regioner är på samma sätt som nationer i hög grad en ”föreställd gemenskap” och hallänningarna verkar sky tanken på att vistas under någon annans paraply trots att regionerna kring Göteborg, Halland, Skåne och Köpenhamnsområdet alltmer knutits samman såväl ekonomiskt som kulturellt.²³

DET HALLÄNSKA KULTURARVET – VAD ÄR VIKTIGT ATT BEVARA OCH VARFÖR DET?

Avsaknaden av en tydlig karaktär gör givetvis arbetet med det halländska kulturarvet till en utmaning för institutionerna. ”Det halländska kulturarvet har en uppgift att skildra just ett icke homogent kulturarv... det är viktigt att [...] bevara en bredd av det halländska kulturarvet”, anser länsarkivarien i Halland. Men vad är det då som institutionerna i detta fall anser vara viktigt att bevara? Varför och på vad baserar de sitt urval?

Insamlandet av föremål och handlingar hos respektive institution är mycket blygsam, vilket anses vara beroende av brister på resurser, personal och utrymme för förvaring av fler föremål. Detta medför hårda restriktioner på vad museerna och arkiven kan ta emot. Generellt sett kan det konstateras att urvalet av föremål, handlingar och litteratur har en geografisk begränsning – de skall ju handla om det halländska landskapet och folket i hela dess historiska utsträckning. Dessutom är en tydlig ”proveniens” mycket viktig, det vill säga att det finns gott om uppgifter om föremålets eller handlingarnas ursprung, såsom ägar- och annan historia. Saknar föremålen och handlingarna historisk kontext mister de helt enkelt sin legitimitet och blir därför ointressanta, menar länsarkivarien. Vidare görs urvalet på basis av det ”kännetecknande” eller ”typiska” halländska, det vill säga det egenartade, det som endast går att finna i Halland, menar chefen för föremålssamlingen på Hallands kulturhistoriska museum. Om vi tar en titt på beståndet av böcker i Högskolebibliotekets Hallandssamling finns böcker från de flesta ämnesområden,

23. Ibid s. 12

men de allra flest håller sig inom ämnena teknik och teknikhistoria med fokus på lantbruk och mejeri. Att samla in jordbrukets kulturarv har också varit en huvudsaklig uppgift för Hallands kulturhistoriska museum och i samlingen finns det horder av jordbruksföremål och annat som kan kopplas till livet på landet. Detta är inte så konstigt menar representanten för museet och arkiven eftersom Stiftelsen Hallands läns museers stadgar och urkund skrevs i en annan tid, en tid då Halland var just en typisk jordbruksbygd. Enligt stadgarna hade museet i Varberg till uppgift att huvudsakligen handlägga: ”ärenden rörande länets folkkultur med jakt, fiske, jordbruk, lantushållning, byggnadsskick, textilier och folkkonst, samt presentera[r] dessa ämnesområden i permanenta basutställningar.”²⁴

Idag ser kriterierna annorlunda ut, för såväl museer som arkiv, och perspektivet har flyttats från odlingshistoria och bondelandskap till den ”vanliga” människan som antas kunna vara både du och jag, enligt länsarkivarien:

Det är viktigt att den ”vanliga” människans kulturarv bevaras och det kan röra sig om allt från föreningshandlingar från en idrottsförening till uppteckningar om vilka lekar barnen utövar. Den enskilda arkivsektorn har möjlighet till detta till skillnad från myndighetsarkiven, såsom Riksarkiv eller liknande. Något [som] arkiven borde lägga mer vikt på är de ”nya folkrörelser” som uppstår idag.

Kulturarvet anses alltså ha till uppgift att belysa och betona det representativa och det vardagliga, snarare än det estetiska och unika. De ”nya folkrörelserna” som länsarkivarien tog upp omfattar enligt dennes uppfattning till exempel hur människor idag engagerar sig på ideell basis i olika rörelser, exempelvis inom HBTQ-rörelsen eller bokcirklar och språkcaféer. Dessa fungerar också som mötesplatser – vilket är logiskt eftersom det är i mötet mellan människor som kultur utbyts och identiteter utmejslas.²⁵ Men står det egentligen att finna någon typisk ”halländsk” identitet utifrån kulturarvet?

NÅGRA SLUTSATSER SAMT SPEKULATION

Syftet med kapitlet var att utifrån några av de halländska kulturinstitutionerna ta reda på vad som enligt dem konstituerar det halländska kulturarvet, vilken funktion det fyller samt belysa hur institutionerna använder halländska historia, vilken del av historien som lyfts fram.

24. Stiftelsen Hallands Läns museer: hallandslansmuseer.se, ”Stadgar och urkund”

25. Aronsson (2004) s. 68

Halland befann sig under lång tid mellan två nationer, Danmark och Sverige. Detta har inneburit att landskapet alltid varit en plats som folk av olika härkomst passerat igenom eller slagit ned sina bopålar i, å andra sidan har många hallänningar under olika perioder rört sig bort från landskapet, ett förhållande som institutionerna betonar. Regionen har alltså präglats av såväl in- som utvandring. Det här har genererat en mängd kulturella möten mellan olika seder, traditioner och bruk. Idag visar Halland upp en variationsrik inhemsk kultur, men saknar kanske en entydig regional karaktär eller identitet. Samtidigt visar institutionerna upp Halland med en utåt enad front och då är det motsägelsefullt nog den inre mångtydigheten som verkar kännetecknande. Landskapets placering på gränsen mellan två nationer, kanske är det som håller samman dess invånare, tänker vi. Det syns exempelvis i mångfalden av monument som tillägnas minnet av de många krigen mellan de båda nationerna. Huruvida detta är fundamentet för halländsk identitet är en slutsats som är öppen för vidare diskussion. Hursomhelst är Halland ett komplext och variationsrikt landskap, som dessutom verkar bjuda motstånd mot att vilja inkorporeras i något annat sammanhang. Kanske beroende på att Halland alltid varit mittemellan? Eller kanske är det tudelningen mellan norr och söder som är avgörande? Den problematiken märks i diskussion kring eventuellt förändrad regionstillhörighet där meningarna går isär – ska man vända sig norrut mot Västra Götaland eller söderut mot Skåne? Kanske är det enklare att helt enkelt sluta sig inåt och visa upp en enad front?

Kan monumenten utgöra ett fundament för fortsatt halländskt identitetsbyggande då? Nja. Vid närmare eftertanke är det nog ingen god idé. Till att börja med är monumenten i Kungsbacka, Hylte och Laholms kommuner försvinnande få. Ska då bara Halmstad, Varberg och Falkenbergs kommuner räknas som äkta halländska, eftersom de har flest monument? Med tanke på att Gränsstenen Knysta Hall (ytterligare ett monument alltså) i Hylte en gång i tiden markerade riksgränsen mellan Sverige och Danmark, vore det också ett vanskligt förslag. I så fall vore ett närmande till nuvarande Danmark är ett bättre förslag? I vår egen samtid är den svenska tillhörigheten så självklar, att det är lätt tänkt att det därför är de Sverige-relaterade monumenten som skall framhävas. Men med facit i hand, kan man samtidigt märka en ganska nyanserad bild. Även om svenska kungar och trupper hyllas för sina segrar i slagen vid Halmstad och Genevadsbro, så utmålas inte danskarna till någon främmande, ondskefull invasionskraft. Tvärtom finns flera exempel på hur man valt att minnas, och till och med hylla, den danske fienden. Minnessten för Slaget vid Tamåsen i Mared, Rosensparrestenen, Rantzauklippan och Lützowska monumentet är samtliga resta till minnen av danska segrar och soldater. Dessutom uppfördes Axtornastenen och Rantzauklippan långt efter

att Halland blev svenskt. Lützowska monumentet restes av svenskarna för att hylla minnet av den tyska officeraren Johan Friedrich Lützow som tjänstgjorde i den danska armén i Slaget vid Halmstad. Det går legender om att Lützow dräpte sjutton svenska soldater innan han föll. Detta är med stor sannolikhet rena överdrifter men det är intressant att beakta hur historier om fiendens tapperhet lever kvar än idag och hur man hyllat sina motståndare.²⁶ Kanske uppvisar monumenten ett uns av svensk-danskt broderskap, en ömsesidig respekt mellan de tvenne nationerna?

Utifrån våra slutsatser har vi också spekulerat lite fritt kring orsak och verkan, men frågorna tål att vidare funderas över. Den halländska identiteten är inte knappast lätt att identifiera, men kanske därför så spännande att diskutera. Men för att också återknyta till vår inledande teoretiska utgångspunkt och Stefan Bohmans modell över kulturarvets skapande, kan vi konstatera att det verkar ha skett en förskjutning inom kulturarvsinstitutionernas urval- och definitionsarbete. Kriterierna för vad som skall bevaras, skyddas och förmedlats har förändrats. Ett regionalt fokus är visserligen detsamma – Halland som geografisk och kulturell enhet. Men det är inte längre den halländska odlings- eller bondelandskapets historia som främst berättas, utan snarare vardagsmänniskan i samhället. Kulturarv idag måste representera Halland och hallänningarna i en bredare bemärkelse. Institutionerna tycker också det är viktigt att det finns en bakgrundshistoria kring artefakter, en tydlig provinens för att museer och arkiv skall tillföra något nytt till sina samlingar. Till sist kvarstår frågan på vilket sätt kulturinstitutionerna handskas med halländsk identitet? Går det att finna en sådan med en så pass brokig historia och kulturell variation som Halland har?

Vår slutsats är att det är orterna som är den primära identitetsmarkören. Det finns en klar uppdelning och kulturhistorisk gräns – antingen är man från den ”norra delen”, åt Varbergshället och uppåt, eller så är man ”söderifrån”, från Halmstad och söderut. Denna uppdelning syns också tydligt i uppdelningen mellan kulturinstitutionerna, som hanterar det lokala kulturarvet i Varberg, respektive Halmstad. Andra orter ges mycket litet utrymme, exempelvis Kungsbacka och Hylte, vilket verkar exkluderande och givetvis påverkar den upplevda regionala gemenskapen. Kanske har spår av halländsk gemenskap märkts, men den är svag. Och för institutionerna är det nästintill omöjligt att stereotypisera (enligt Bohmans modell) dagens hallänningar. Däremot tycker vi oss ha funnit att hallänningarna tenderar att vara mycket knutna till sin hemort eller bygd, kanske rentav lokalpatriotiska.

26. Läs mer hos t.ex. Snöstorps Hembygdsförening: snostorpshembygd.se, ”Lützovstenen”

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Aronsson, Peter. *Historiebruk: att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Bohman, Stefan & Palmqvist, Lennart (red.). *Museer och kulturarv: en museivetenskaplig antologi*, Stockholm: Carlsson, 2003
- Hallands Kulturplan 2017–2020*. Halmstad: Region Halland, 2016
- Hallberg, Erik. *Plattform för kulturarvet i Hallands län*. Göteborg: Historiska studier, Göteborgs universitet, 2015
- Hobsbawm, Eric, & Ranger, Terence (red.). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984
- Karlsson, Klas-Göran. ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys”, i *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*. Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.). Lund: Studentlitteratur, 2009
- Kostoglaki, Sofia. *Resan går till Halland! En fallstudie av Hallands Turisttrafikförbund och bilden av Halland utifrån ett turismhistoriskt perspektiv*. Kandidatuppsats. Halmstad: Högskolan i Halmstad, Akademien för lärande, humaniora och samhälle, 2016

DIGITALA LÄNKAR

- Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under maj månad, 2016, varav några inte längre aktiva och/eller ändrade vid bokens tryck december 2020.*
- Halland – en del av Västkusten: halland.se
- Hallands Arkivförbund: hallandsarkivforbund.wordpress.com
- Hallands kulturhistoriska museum: museumhalland.se, ”Upplev Halland”
- Högskolebiblioteket, Högskolan i Halmstad: hh.se/bibliotek, ”Hallandssamlingen”
- ”Om Halland i litteraturen. En bibliografi” (<http://biblasso.hh.se/hallandsbibliografi/katalog/about.lasso?-session=User:02F8BE6D0cdec003F4jsE4689B40>)
- Riksantikvarieämbetet: raa.se, ”Kulturarv”
- Snöstorps hembygdsförening: snostorpshembygd.se, ”Lützowstenen”
- Stiftelsen Hallands Läns museer: hallandslansmuseer.se, ”Stadgar och urkund”

INTERVJUER

- Mejlintervju med chefen för föremålsavdelningen på Hallands kulturhistoriska museum, länsarkivarien i Halland samt en bibliotikarie vid Högskolebiblioteket i Halmstad genomfördes under maj månad 2016.*

KULTUR
FÖR ALL
EN JÄM
AV TVÅ

2. KULTURARV FÖR ALLA? EN JÄMFÖRELSE AV TVÅ HALLANDSSAMLINGAR OCH HUR DE ANVÄNDS UTIFRÅN DEMOKRATISKA PERSPEKTIV

I den moderna värld som skapades av industrialismens snabba tekniska landvinningar, där social och ekonomisk förändring uppstod, och där framtiden inte längre framstod som lika tydlig som förr, blev därför känslor av tillhörighet och identitet viktiga och ett behov att bevara den egna historien och kulturarvet växte fram.¹

Att söka sina rötter är fortfarande av stor vikt för människor. Ett av de största användningsområdena för hallandssamlingen på Stadsbiblioteket i Halmstad är just släktforskning. Det är inte ovanligt att det kommer personer från USA för att ta reda på mer om deras släktingar som en gång i tiden emigrerade från Halland. För dem är denna ”ursprungliga” geografiska plats oerhörd viktig då den (och dess olika arv) i sig förmedlar förståelse, sammanhang och personlig anknytning, vilket blir möjligt genom att ta del av information om platsen/-erna i form av kartor,

1. Timothy & Boyd (2003) s. 88

guider och historieböcker över regionen som finns i samlingen. Detta är en av de viktigaste anledningarna till att samla halländsk litteratur och historia.²

Det främsta syftet med biblioteken och deras bevarandemål handlar om kunskapsinsamling och -förmedling av personer eller platser som präglat historien. Detta är det främsta mål och ansvar biblioteken har när det kommer till bevarande av litteratur, i detta fall den halländska litteraturen.³ Dessa två mål kan även hjälpa oss förstå samtiden bättre, genom att få oss att blicka tillbaka. Bibliotekens samlingar utgör således ett dubbelt kulturarv, i och med att böckerna handlar om kultur och kulturarv och att böckerna i sig är (eller håller på att bli) kulturarv.

Demokratisering av kulturarvet betyder bland annat att en rättvis spridning och förmedling av kulturhistoriska värden till eftersatta och nya grupper sker. Sådana perspektiv har förstärkts sedan 1970-talets kulturpolitik och framåt, och ytterligare i de senaste kulturpropositionerna, något vi kommer återkomma till i vår slutdiskussion.⁴

Vårt syfte är att undersöka hur biblioteken samlar in och bevarar litteratur som handlar om Halland eller med anknytning till Halland. Vi har valt att fokusera på två betydande samlingar av Hallandiana (litteratur och annat material om Halland): Den första är Högskolan i Halmstads hallandssamling, den andra är den samling som Stadsbiblioteket i Halmstad disponerar över. Vi jämför sedan dessa samlingar utifrån ett kulturarvsperspektiv. Frågorna vi vill besvara är följande:

- Vad innehåller samlingarna för typer av material?
- Vad är syftet med samlingarna?
- Hur marknadsförs samlingarna?
- Vilken målgrupp har samlingarna?
- Hur arbetar biblioteken med samlingarna utifrån sina program och gentemot låntagarna?

Vi börjar med att redogöra för hur Högskolebibliotekets respektive Stadsbiblioteket i Halmstad samlingar över litteratur om Halland är uppbyggda. Detta följs av en komparation utifrån våra frågeställningar, vilken redovisas i diskussionsdelen. Vi avslutar arbetet med att formulera vissa slutsatser.

2. Att söka sina rötter är ett generellt och väldigt universellt drag hos människor, se Timothy & Boyd (2003) s. 13

3. Bibliotekens uppdrag regleras av den rådande bibliotekslagen från 2013. Den ersatte lagen från 1996.

4. Aronsson (2004) s. 147

HÖGSKOLEBIBLIOTEKET

Biblioteket på Högskolan i Halmstad har en omfattande samling med litteratur som handlar om Halland eller anknyter till landskapet. Den består av ca. 6 000 olika verk från olika tidsperioder. Det mesta är från 1900-talet eller senare, men även ca. 500 titlar från tidsperioden 1700–1900. Därtill finns också skrifter och manuskript av olika slag från 1600-talet, bland annat fredsfördragen från Brömsebro och Roskilde. Det äldsta verket i samlingarna är från år 1629. Majoriteten av de verk som utgör samlingen består av en donation från Eric Rasmusson till högskolebiblioteket och Högskolan i Halmstad (från år 1997). Eric Rasmusson hade hela sitt liv samlat på litteratur om Halland. Själv var han bördig från Arstad/Getinge, bibliofil och stor samlare av böcker. Han skrev även flera verk om Halland, bland annat *Hallandica* (1999) och *Frösakull* (2006).

Samlingen ”består också av donationer från lokala hembygdsföreningar och andra privatpersoner som kommit in och donerat till samlingen varpå vi avgör ifall det är något att använda i samlingen”, berättar en bibliotekarie när vi frågar om högskolebibliotekets samling. Hon nämner vidare att kraven för inköp av ny litteratur till samlingen är; att det ska handla om Halland, vara skriven av halländska författare eller ha en tydlig anknytning till Halland. Utifrån dessa kriterier har den ursprungliga donationen utökats och kompletterats.

Samlingen är organiserad efter bibliotekets klassificeringssystem SAB, vilket innebär att den innefattar alla ämnesområden, till exempel naturvetenskap, samhällsvetenskap och skönlitteratur. Hallandssamlingen består även av väggkartor, topografiska kartor, sjökort och småtryck, vilka innefattar föreningskrifter, verk om halländskt jordbruk, kyrkor och årsböcker med mera.

Hallandssamlingen finns i det så kallade Hallandsrummet, vilket också utgör den tysta läsesalen på högskolebibliotekets andra våning. Samlingen marknadsförs främst genom information på bibliotekets hemsida samt utifrån broschyrer. Därremot marknadsförs Hallandsrummet inte utifrån samlingen utan främst som en tyst läsesal där man kan läsa eller skriva i lugn och ro. Att högskolebiblioteket informerar om samlingen avser att väcka intresse och få fler att använda dess skrifter. Avsikten är att sprida kunskap om Halland. Men det huvudsakliga användningsområdet för samlingen är som forskningsstöd till studenter och forskare.

STADSBIBLIOTEKET

Hallandssamlingen på stadsbiblioteket består till stor del av dagstidningar, telefonkataloger och verksamhetsberättelser men även större verk såsom serien *Gods*

och gårdar samt en stor mängd olika årsböcker. Det finns även nyare böcker om Halland och skönlitteratur som främst utspelar sig i Halland.⁵

Stadsbiblioteket har även arbetat med digital bevarande, bland annat av boupp-teckningar från Halmstad (ett omfattande register finns), listor över båtsmän (ett lika omfattande register finns) samt statistiskt material över Hallands befolkning. *Hallandsposten*, med nummer ända från starten år 1850, finns digitalt tillgänglig. Databasen Arkiv Digital för släktforskning är gratis att använda. Många av de böcker som står i Hallandssamlingens hyllor är referensexemplar, alltså ej för hemlån. Böcker för hemlån står utspritt bland de andra, sorterade efter ämne. Avsikten är att göra böckerna mer tillgängliga för besökarna, och därför mer använda.

Syftet med Stadsbibliotekets hallandssamling är att bevara gamla skrifter och samtidigt göra dem tillgängliga för så många som möjligt. De har dessutom ett uppdrag att köpa in ny litteratur om Halland, och även göra den tillgänglig för allmänheten.

Stadsbibliotekets samling utgörs inte en donation utan består av böcker som biblioteket själva köpt in och samlat på sig sedan det grundades år 1953. Det är ansvarig bibliotekarie för hallandssamlingen tillsammans med inköpsansvarig för biblioteket som väljer ut nytillskott till samlingen. Kriterierna för nya inköp är att litteraturen måste handla om Halland, vara skriven av halländska författare eller ha någon annan form av anknytning till Halland. Det största användningsområdet för samlingen är för släktforskning och som forskningsstöd, men även för dem med ett allmänt intresse för landskapet och dess historia.

Eftersom samlingen i hög grad relaterar till släktforskning och andra former av forskning utgörs brukarna (de som använder sig av samlingen) av släktforskare, andra forskare, men även skolor. Vår uppfattning är också att äldre personer är mer intresserade än unga, kanske för att de kan se tillbaka på sin barndom genom de bevarade tidningarna och böckerna om hur Halland var förr.

Marknadsföringen av samlingen är relativt blygsam: det står exempelvis ingenting om den på Stadsbibliotekets hemsida. Det enda sammanhang som den marknadsförs i är i samband med släktforskning. Utökad information skulle göra fler medvetna om samlingens existens och att den finns tillgänglig för alla att ta del av.

5. Alltså samma kriterier som Högskolebiblioteket arbetar efter. Just det strikta fokus på Halland delar biblioteken med Hallands konstmuseum, där Svea Larssons donationsfond för inköp av konst stipulerar samma saker: verken måste knyta an till Halland på ett eller annat sätt. Se Hallands konstmuseum: hallandskonstmuseum.se, "Svea Larsons donationsfond"

JÄMFÖRELSE

Om vi jämför de olika samlingarna är det tydligt att Stadsbibliotekets samling är mindre omfattande än Högskolebibliotekets. Deras innehåll skiljer sig också något åt. Stadsbibliotekets samling är mer tillgänglig än samlingen på Högskolebiblioteket – Högskolebiblioteket riktar sig främst till studenter medan Stadsbiblioteket mer är till för en större allmänhet. På Högskolebiblioteket finns samlingen dessutom i ett separat rum, medan den på Stadsbiblioteket är utspridd bland bibliotekets hela bestånd.

Ytterligare en sak som skiljer biblioteken och samlingarna åt är att kärnan i Högskolebibliotekets samling utgörs av en donation (av Eric Rasmusson) medan Stadsbibliotekets samling består av böcker inköpta succesivt sedan biblioteket grundades 1953. Vi har funderat över huruvida detta spelar någon roll eller inte, men det återkommer vi till i diskussionsdelen.

Också marknadsföringen av samlingarna skiljer sig åt. Vi sökte på Stadsbiblioteket hemsida men hittade ingenting där om deras hallandssamling. Högskolebiblioteket hade desto mer information på sin hemsida – där stod det bland annat om vem som står bakom samlingen, hur många titlar den består av och även hur samlingen är strukturerad. Samma information är också möjlig att få tillgång till i en fysisk broschyr från Högskolebiblioteket. Men som vi nämnde tidigare är den fysiska placeringen bättre på Stadsbiblioteket eftersom deras samling är integrerad med det övriga beståndet, medan Högskolebibliotekets står bakom stängda dörrar och därför inte upplevs lika tillgänglig.

En annan skillnad mellan biblioteken är hur de två biblioteken arbetar med samlingarna: Stadsbiblioteket nyttjar samlingen aktivt genom de släktforskningsworkshops som sker vid några tillfällen i månaden och de som vill kan få hjälp att hitta rätt. Högskolebiblioteket är inte alls lika proaktiv gentemot potentiella användare. Även detta återkommer vi till i diskussionsdelen.

Hur är det då med likheterna? Bägge biblioteken är strukturerade enligt SAB. Bredden i båda samlingarna är dessutom imponerande och det finns flera typer av texter från skilda tidsepoker, såväl riktigt gamla som moderna. Biblioteken samarbetar också om en databas med fokus på Halland.⁶ I denna databas benämnd *Halland i litteraturen* finns referenser till böcker och annan media. Målet är att göra litteratur om Halland tillgänglig för skolor, hembygdsforskare och allmänheten. Den administreras av Regionbiblioteket i Halland.

6. Det gäller alla kommunbibliotek i Halland och Högskolebiblioteket

DISKUSSION

Någonting vi har funderat på är om det spelar någon praktisk roll att Högskolebibliotekets samling till stor del utgörs av en donation, medan Stadsbibliotekets samling är inköpt och ihopsamlad först efter stadsbibliotekets grundande. Har Högskolebiblioteket andra krav på sig vad gäller samlingen än vad Stadsbiblioteket har? Finns en mer ”objektiv och demokratisk” samling på Stadsbiblioteket eftersom de själva skapat sin samling, medan Högskolebibliotekets samling utgörs av en privatpersons donation? Eller är båda samlingarna lika subjektiva, eftersom det ändå är enstaka individer som samlat och/eller köpt in verken? Samtidigt har ett bibliotek andra krav och kriterier än en privatperson att förhålla sig, då det kommer till inköp. Stora delar av Högskolebibliotekets samling är dessutom inte till utlåning, vilket gör att tillgängligheten minskar samtidigt som chansen är större att samlingen bevaras, då böckerna inte riskerar att försvinna i samband med utlåning.

Just den senare aspekten aktualiserar diskussionen om privat-offentligt – i detta fall huruvida en privat donation kan sätta upp delvis exkluderande bestämmelser? Vad säger bibliotekslagen om detta? Det centrala i den lagen är att ”[t]ill främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek”. Lagen säger också att boklån ska vara avgiftsfritt. Men det står inte uttryckligen att alla böcker i biblioteken skall få lånas hem, bara att de skall göras tillgängliga för medborgarna.

I de olika kulturpropositionerna från 1974, 1996 och 2009 har kulturarvet varierande roll, och det är tydligt att den har utvecklats med tiden. I 1974-års proposition står det att ansvariga skall ”garantera att äldre tiders kultur tas tillvara och levandegörs” (prop. 1974/74:28) medan det i 1996 år proposition heter; ”att bevara och bruka kulturarvet” (prop. 1996/97:3). År 2009 utvecklas andemeningen ännu en gång till att; ”främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas” (prop. 2009/10:03). Det blir tydligt att betydelsen av kulturarvsbegreppet har förändras över tid, från att i första hand bevaras till att också användas och utvecklas. Framförallt för Stadsbiblioteket är detta viktigt eftersom de hela tiden håller sig uppdaterade och köper in nya böcker till samlingen och på så sätt säkerställer resurserna för ett framtida behov.

Att kulturarvsbegreppet har förändrats återverkar också på den traditionella dikotomin forskare (elfenbenstornet) och medborgare (samhället). Enligt Peter Aronsson finns det hela tiden en motsättning mellan dessa positioner när knappa ekonomiska resurser ställer ”akademisk kunskapsuppbyggnad” mot ”publiktilvänd verksamhet baserad på deltagardemokratiska principer”. Men en demokra-

tiskt uppbyggd kulturarvspolitik kan lösa upp motsatsen. Aronsson poängterar att det verkliga värdet av en kulturhistorisk samling är att göra den tillgänglig för allmänheten, helt enkelt att göra den till ett demokratiskt kulturarv.⁷

Att hallandssamlingen på Stadsbiblioteket är mer tillgänglig och till stor del används för släktforskarbehov, gör att den har större förutsättningar att faktiskt brukas. Men eftersom den knappt marknadsförs används den inte så mycket som den hade kunnat göra, menar vi. Den enda egentliga marknadsföringen riktas mot släktforskning och släktforskare – tillhör man inte denna kategori är det stor risk att man inte känner till bibliotekets hallandssamlingar. Marknadsföring skulle kunna göra samlingen mer känd och använd av allmänheten.

Något som vi också märkt, och tidigare nämnt i vår jämförelse, är att Stadsbiblioteket arbetar aktivt med samlingen via speciella workshoppar om släktforskning. Högskolebiblioteket arbetar inte alls lika intensivt med sin samling. Detta kan dock bero på att Högskolebiblioteket och Stadsbiblioteket har olika mål och syften: Högskolebiblioteket fokuserar mer på att erbjuda forskningsunderlag och information medan Stadsbiblioteket arbetar för att tillgodose medborgarnas intressen. Därför skiljer sig också målgruppen och behoven åt hos de olika biblioteken. Stadsbiblioteket är till för allmänheten, medan Högskolebiblioteket riktar sig till studenter och forskare.

SLUTSATS

För att de två hallandssamlingarna ska få en demokratisk spridning och nå nya grupper är det återigen viktigt att påtala marknadsföringens roll. Det är nödvändigt att nya grupper får vetskap om att samlingarna finns och att de är tillgängliga för alla. Dessutom väcks intresse för regionen och hur den har utvecklats och kommer att utvecklas. Kanske är detta en uppgift för skolan? Kunskapen kanske även kan hjälpa nyanlända att skapa en känsla för platsen Halland, något som Timothy & Boyd ur ett generellt perspektiv ser som viktigt för människan. På så sätt kan detta hjälpa till att stärka en identitet eller att skapa en ny.

När vi har undersökt samlingarnas innehåll, upplägg och användningsgrad, kommer vi fram till att Stadsbibliotekets samling kan ses som mest demokratisk. Detta på grund av att de flesta böckerna i samlingen kan lånas hem, är synliga på biblioteken och har mer digitalt material och därmed är mer tillgängligt.

Något vi har nämnt flera gånger är marknadsföringen. Högskolebibliotekets marknadsföring är bra då det finns information om samlingen, dels på hemsidan,

7. Aronsson (2006) s. 3

dels i fysiska broschyrer på biblioteket. På Stadsbiblioteket finns inte någon marknadsföring alls, vare sig i form av broschyrer eller information på bibliotekets hemsida. Den enda marknadsföringen som berör hallandssamlingen är information i samband med släktforskning. Hade marknadsföringen varit tydligare hade samlingen nått ut till flera användare och hade blivit bättre tillgänglig för fler. En ökad marknadsföring ger även en större grad av demokratisering som vi nämnde ovan.

Ett av de största användningsområdena för samlingen på Stadsbiblioteket är släktforskning. Biblioteket har tillsammans med släktforskarföreningen träffar två gånger i månaden för att hjälpa de som är intresserade av släktforskning. Det är främst denna grupp som använder hallandssamlingen idag. På Högskolebiblioteket är forskning det huvudsakliga användningsområdet, framför allt för studenter och lärare på Högskolan.

Efter vår jämförelse och undersökning av samlingarna kom vi fram till att de främjar det lokala kulturarvet och gör det tillgängligt för alla: både på Högskolebiblioteket och Stadsbiblioteket där allmänheten har möjlighet att ta del av det material som finns. Vi kom även fram till att båda samlingarna är breda och innefattar hela Halland, stort som smått. När det gäller tillgängligheten kom vi fram till att Stadsbibliotekets samling är mer tillgänglig än samlingen på Högskolebiblioteket. På Stadsbiblioteket står de aktuella böckerna ute i hyllorna bland annan litteratur medan Högskolebibliotekets samling enbart finns att tillgå i ett rum. Dessutom är Stadsbiblioteket mer tillgängligt för allmänheten, något som också ingår i bibliotekets uppdrag. Högskolebiblioteket riktar sig främst till studenter och lärare på Högskolan.

Om vi återkopplar ovanstående resonemang till våra frågeställningar, syns tydligt att bibliotekens målgrupper skiljer sig åt. Samlingarna innehåller liknande material och omfattar breda ämnesområden. Dock menar vi att Stadsbiblioteket har en samling som är mer relaterad till personlig historia, t.ex. äldre telefonkataloger och serien *Gods och gårdar* där det är möjligt att se hur tomten eller huset du bor i såg ut innan du flyttade dit. Högskolebiblioteket har inte lika många verk med sådan personlig anknytning. Sättet hur de jobbar med samlingarna skiljer sig också åt: Stadsbiblioteket använder samlingen när de hjälper till med släktforskning medan Högskolebiblioteket inte arbetar lika aktivt med sin samling gentemot användare och låntagare.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Aronsson, Peter. *Historiebruk: att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Aronsson, Peter & Alzén, Annika *Demokratiskt kulturarv – nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Norrköping: Tema kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 2006
- Timothy, Dallen J. & Boyd, Stephen W. *Heritage Tourism* (2003) New York: Pearson Education, 2003

DIGITALA LÄNKAR

- Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under januari månad, 2017.*
- Högskolebiblioteket, Högskolan i Halmstad: hh.se/bibliotek, "Hallandssamlingen"
- Sveriges Riksdag: riksdagen.se, "Bibliotekslagen 2013:801", Kulturproposition 1974/74:28", "Kulturproposition 1996/97:3", "Kulturproposition 2009/10:03"
- Hallands Konstmuseum: hallandskonstmuseum.se, "Svea Larssons donationsfond"

INTERVJUER

- Intervjuer med Anna och Benita, båda bibliotekarier på Högskolebiblioteket, har skett under januari månad, 2017.*

K-MARK

HUR HU

HALLA

BEVARA

3. "K-MÄRKT". HUR HUS I HALLAND BEVARAS

Sverige består av en rik bebyggd kulturmiljö: slott, torp, broar, gruvhyttor, kvarnar och bostäder i form av landshövdingehus, parhus i villaområden och brutalistisk betongarkitektur. Denna miljö sträcker sig långt tillbaka i tiden men omfattar också byggnader uppförda idag. Det är en miljö som formats och påverkats av mänsklig aktivitet och berättar en historia om samhällets utveckling. En del av dessa platser är av speciell bevarandevärd karaktär utifrån kulturhistoriska värden, och kan därför få skydd i form av en byggnadsminnesförklaring.¹

Ett folkligt uttryck för byggnadsminnesförklaring förknippas oftast, eller snarare förväxlas, med en så kallad "k-märkning".² Jag själv har också gjort mig skyldig till det. Då jag har rötter i Falun är för mig en typisk k-märkning ett falurött

1. Länsstyrelsen Hallands Län: lansstyrelsen.se/halland, "Byggnadsminnen"

2. De som kan beskyllas för att ha populariserat begreppet är journalisterna Göran Willis och Staffan Bengtsson som i böcker och tv-program visat upp och berättat om bevarandevärda föremål och miljöer – allt klassificerat som "k-märkt"

hus med vita knutar från 1600-talet, byggt för en gruvarbetarfamilj. Det korrekta är istället att tala om Q-märkta hus, det vill säga hus som finns upptagna i kommunernas kulturmiljöprogram över kulturhistorisk värdefull bebyggelse.

En sådan märkning berättar något för oss om dåtidens människor och deras livsstil men även om den arkitektoniska utvecklingen. Byggnader kan tillverkas i en mängd material: trä, sten, tegel, cement och glas. För att en byggnad ska bli bra krävs teknisk kvalitet, passande uttryck och kanske till och med lite skönhet. Men det ska även stödja mänskliga identifikationsprocesser och ekologisk hållbar utveckling.

Med beslut från riksdagen gjordes under perioden 2005–2009 en inventering av Hallands bebyggelse. I samarbete med bebyggelseantikvarier, länsstyrelsen och kommuner undersöktes i princip all bebyggelse i Halland: omkring 130 000 byggnader. Med hjälp av en digital blankett inventerades intressanta objekt med koordinater, värderingskriterier, basuppgifter och foton. Omkring 10 000 objekt valdes ut i länet utifrån klassificeringarna A, B och C.³

Mitt syfte med detta kapitel är att gräva mig ner i dessa tre klassificeringar för att se vad det är för typ av bostadsbebyggelse som har givits kulturhistoriskt värde. Jag kommer att gå igenom vilka motiveringar som används och ge en djupare inblick i hur processen av hur en byggnadsminnesförklaring går till. Jag kommer också att söka efter speciella övergripande mönster för de tre klassificeringarna med avsikt att närmare analysera dem. Mina frågeställningar är som följer: (1) med vilka motiveringar/utifrån vilka kriterier klassificerades byggnaderna in i kategorierna A, B och C samt (2) vilka övergripande mönster är möjliga att urskilja när de tre kategorierna jämförs med varandra utifrån motiveringarna/kriterierna?

Men eftersom husen som inventerades i Halland var så många kommer jag att bli tvingad att avgränsa mig. Metodiskt kommer jag att granska byggnader i klassificering A, B och C som ännu inte fått skydd enligt lag men tillmäts särskilt kulturhistoriskt värde enligt kulturmiljövården. I dessa kategorier finns det över 10 000 olika byggnader så för att avgränsa arbetet kommer jag koncentrera mig på bostadsbebyggelse i Halmstads kommun före år 1900. För att senare kunna jämföra bebyggelsen kommer jag att välja kategorier med avsikt att karaktärisera den – de kategorier jag fokuserar på är tak, fasad, antal fönster, tomtens storlek samt byggnadens skick. På så sätt är det möjligt att urskilja och diskutera eventuella mönster i respektive klassificering.⁴

3. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, ”Bebyggelseinventeringen i Halland”

4. Viktigt är att karaktäriseringen av bebyggelsen har baserats på de basuppgifter bebyggelseregistret har angett

Jag kommer även att kvantitativt mäta vilka värden och kvaliteter som använts som kriterier för respektive byggnad för att se vad det är för typ av motivering som används. Resultatet kommer visuellt att presenteras med hjälp av tabeller och diagram. Men först kommer en redogörelse för innebörden av byggnadsminne och dess funktion i samhället.

BAKGRUND

Tanken med ett byggnadsminne är att de utvalda byggnaderna ska bevaras för all framtid. Det är möjligt så länge det inte strider mot skyddsbestämmelser gällande säkerhet, utrymning, miljö eller hälsa. I Sverige finns omkring 2 400 anläggningar och miljöer som är skyddade via byggnadsminnesklassificering. Det är kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar med en stor spännvidd i tid och rum.

För att skapa ett hållbart samhälle finns en rad delmål som rent vatten, minskat utsläpp och god bebyggd miljö. Det finns även en rad bestämmelser i kulturmiljölagen för skydd av värdefulla byggnader, vilka anses vara viktiga att bevara för kommande generationer. De bevarade husen ger oss en inblick i samhällsutvecklingen, levnadsstandarden och de inneboende arkitektoniska/estetiska kvaliteterna.

Det kulturhistoriska värdet handlar inte (bara) om pengar eller marknadsvärde, utan innebär att alla hus och miljöer har sitt eget kulturhistoriska värde. Det spelar ingen roll om det är ett äldre eller ett nytt hus, ett stort eller litet, bostadshus eller kommersiell/industriell fastighet. Ett kulturhistoriskt värde kan vidare vara materiellt eller immateriellt. Materiella värden är fysiska avtryck som byggnader, bebyggelsemiljö eller föremål. Immateriella värden går det inte att fysiskt beröra – det kan exempelvis vara sägner, berättelser eller dialekter. Även biologiska spår kan ha ett kulturhistoriskt värde, exempelvis en äldre potatissort.

Det finns två möjligheter att skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden: statligt byggnadsminne och byggnadsminne enligt kulturmiljölagen (enskilda). Byggnader med synnerligen högt kulturhistoriskt värde skyddas enligt kulturmiljölagen. Ett beslut som fattas av länsstyrelsen innehåller särskilda skyddsbestämmelser, med en beskrivning där det framgår vad som är skyddat samt hur det skall vårdas. Vem som helst kan kontakta länsstyrelsen för att ansöka om en byggnadsminnesförklaring.⁵ Även kommunen kan i detaljplanerna, som görs enligt Plan- och bygglagen, besluta om skydd. För att markera vilket skydd bebyggelser har använts bland annat den tidigare nämnda Q-märkningen.

5. Riksantikvarieämbetet: raa.se, "Byggnadsminnen"

Statliga byggnadsminnen som ägs av staten är viktiga delar av den statliga förvaltningens historia, och i förlängningen svensk historia. Det finns omkring 280 statliga byggnadsminnen i form av slott, broar, fyrar och domstolsbyggnader. Enligt kulturmiljölagen (KML) är en byggnadsminnesförklaring det starkaste skydd en byggnad kan få. I Plan- och byggplanen (PBL) är intentionen att främja goda sociala levnadsförhållanden med en god långsiktigt hållbar livsmiljö för dagens samhälle och kommande samhällen.⁶

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BYGGNADER I HALMSTAD

Hallands natur skiftar: från sandstränderna i söder till klippkusten i norr, från skogsbygderna i öster till slätten i väster. Detta för med sig att även Hallands kulturmiljöer är blandade, vilket avspeglar regionens byggnadsminnen. Det är en ständigt pågående process att eftersöka tiders byggnadsteknik, infrastruktur, arkitektur och sociala siktningar som ännu inte har tilldelats skydd.

Ett särdrag för Halland är de olika ”kulturgränser” som existerar – traditionellt räknas länets norra delar till göteborgsregionen medan den södra delen i många avseenden hör ihop med Skånelandskapen. Det är även möjligt att dela in Halland i tre distinkta geografiskt avgränsade områden – kust och slätt, en blandad bygd och skogsmarker mot den småländska gränsen – där tillgång till olika typer av byggmaterial ger skilda byggnadsskick. Den tydligaste gränsen är den så kallade Tvååkersgränsen, som löper genom Tvååkers socken belägen mellan Varberg och Falkenberg, där området norr om den byggnadsmässigt domineras av trästäder och timmer som det vanligaste byggmaterialet medan den södra delen mer knyter an till en ”mellaneuropeisk byggstil med en tegel- och korsvirkestradition”.⁷

I den nämnda bebyggelseinventeringen i Halland från 2005–2009 finns över 10 000 utvalda objekt med antingen en A-, B- eller C-klassificering. Dessa fördelades med 5 procent i kategori A, 33 procent inom kategori B och 62 procent i kategori C.⁸ Av uppräknningen framgår att endast en mindre del, ca. 500 byggnader, bedömdes vara av högsta bevarandevärde samt att en absolut majoritet av byggnaderna klassificerades lägre (kategori C).

6. Boverket: boverket.se, ”Kulturvärden i plan- och bygglagen”

7. Citatet är hämtat från Christer Gustafsson, dåvarande landsarkivarie i Halland, nu professor i kulturvård vid Uppsala universitet. De kulturellt betingade skillnaderna handlar inte bara om byggnadsstilar utan också om olika dialekter, textilier och jordbruksredskap. Se Jalhed (2011)

8. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, ”Värdefulla byggnader. Kulturhistoriska kvaliteter värderas högt”

I gruppen bostadsbebyggelse inom Halmstad kommun innan år 1900 finns totalt 214 byggnader inom kategorierna A, B och C. Kriterierna för att hamna i Kategori A ska vara bebyggelse med ett nationellt intresse: den enskilda byggnaden måste vara i mycket välbevarat/ursprungligt skick; vara i byggnadsminneklass och bedömas ha stora byggnads-, arkitektur- och samhällshistoriska värden.⁹ De utgör den minsta kategorin med totalt 21 byggnader. Kategori B är sådan bebyggelse som har högt kulturhistoriskt värde och bör skyddas i detaljplan eller områdesplan. Byggnadens karaktär är av regionalt intresse och oersättbar men inte på samma detaljnivå som i kategori A. De utgör mellankategorin med sammanlagt 82 byggnader. I C-kategorin finns byggnader av mer alldaglig karaktär men med ett miljövärde som är av lokalhistoriskt intresse. De utgör den största kategorin med sammanlagt 111 byggnader.¹⁰

Av intresse är också att belysa allmänhetens syn på och attityder till kulturhistoriska värden. I en enkätstudie gjord av Kulturmiljö Halland, som besvarades av ca. 1 000 personer, framkom att byggnadens kulturhistoriska värde faktiskt var något som uppfattades som viktigt – mellan 21–29 procent av respondenterna menade att den variabeln var av stor betydelse för dem.¹¹ Respondenterna ansåg också att sådana värden generellt utgör en tillgång (86 procent), är viktiga att bevara (86–91 procent) och skulle få dem att betala mer vid köp (63 procent).¹²

Att de kulturhistoriska inslagen dessutom ökade det ekonomiska värdet på byggnaden var också tydligt – i medeltal med ca 7 procent i jämförelse med byggnader som saknade sådana inslag. Framför allt är detta tydligt i kategorierna A och B, där säljvärdet överstiger marknadsvärdet med 10 respektive 11 procent.¹³

Ytterligare en dimension att beakta är den estetiska eftersom det tilltalande ofta förknippas med just äldre kulturhistoriska byggnader, där de redan nämnda faluröda stugorna utgör ett typexempel. Boken *Heart in the Right Street*, utgiven av det oberoende brittiska forskningsinstitutet CREATE Streets, bygger på studier som visar att god estetik gör oss lyckligare och mer sociala. Det estetiska ger oss

9. För en diskussion om kriterier och värden, se Storm (2004)

10. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, "Bebyggelseinventeringen i Halland"

11. De som besvarade enkäten var antingen ägare av/boende i en kulturhistoriskt signifikant byggnad eller de som hade sin arbetsplats i sådana byggnader

12. Kulturmiljö Halland. kulturmiljohalland.se, "Värdefulla byggnader. Kulturhistoriska kvaliteter värderas högt"

13. Beräkningen utgår från relationen köpesumma och taxeringsvärde (K/T-talet), och ger en indikation på betalningsvilja relaterat till marknadsvärde. Det empiriska materialet utgörs av 39.995 försäljningar i Region Halland mellan 2005–2012. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, "Värdefulla byggnader. Kulturhistoriska kvaliteter värderas högt"

även en stark känsla av lokal identitet och skapar platser man känner igen och tycker är speciella, oftast genom att processen blickar bakåt mot historien. Men bokens resultat pekar även ut klassamhället – i ett samhälle präglad av hierarkiska system är det de med tillgång till pengar som har större möjlighet att bo i estetiskt tilltalande områden.¹⁴

RESULTAT

För att besvara den första frågan – *Med vilka motiveringar klassificerades byggnaderna in i kategorierna A, B och C?* – visas i tabell 1 vilka kriterier som användes och hur många gånger de har använts för respektive kategori. Värderingen utgick från sammanlagt 19 olika kriterier.

TABELL 1. VÄRDERINGSKRITERIER UTIFRÅN BEBYGGELSEREGISTERET

VÄRDERINGSKRITERIER		A	B	C	TOTAL
1	Arkitektoniskt värde	16	24	0	40
2	Arkitekturhistoriskt värde	13	12	0	25
3	Autenticitet	21	56	25	102
4	Byggnadsteknik-historiskt värde	3	16	1	20
5	Byggnadshistoriskt värde	20	75	105	200
6	Identitetsvärde	3	34	5	42
7	Kontinuitetsvärde	1	0	1	2
8	Kvalitet	1	0	0	1
9	Miljöskapande värde	15	72	109	196
10	Pedagogiskt värde	9	21	4	34
11	Personhistoriskt värde	2	2	0	4
12	Patina	8	12	3	23
13	Representativitet	1	7	10	18
14	Samhällshistoriskt värde	12	25	4	41
15	Symbolvärde	8	1	0	9
16	Sällsynthet	10	0	2	12

14. Boys Smith (2016)

17	Traditionsvärde	7	12	1	20
18	Tydlighet	10	21	4	35
19	Äkthet	21	56	25	105
Totalt		181	446	299	926

Källa: Bebyggelseregistret

I kategori A finns 21 byggnader som totalt har fått 181 värderingskriterier angivna; vilket innebär att genomsnittet per byggnad ligger på 8,6 kriterier. I kategori B är genomsnittet 5,4 och i C ligger det på 2,7.

Nedan kommer jag att närmare redovisa och analysera aspekter av hur de enskilda byggnaderna har kategoriserats. För att göra det har jag tematiserat värderingskriterierna i fyra delar: (1) ”huset i sig” – kriterierna 1, 2, 4 och 5, (2) ”huset i kontext” – kriterierna 3, 13, 16 och 19, (3) ”identitet, symbol och tradition” – kriterierna 6, 15 och 16 samt (4) ”miljö och samhälle” – kriterierna 9 och 14.¹⁵

Det första temat tar upp de värden som ligger i byggnaden – arkitektoniska, byggnadstekniska och historiska – medan det andra temat fokuserar på värden som i relation till andra byggnader visar på kvaliteter som autenticitet, sällsynthet, äkthet, tydlighet och representativitet. De andra två relaterar byggnaderna till det omgivande samhället och hur väl de representerar det. Diagram 1 illustrerar de fyra temana utifrån klassificeringsgrupperna A, B och C.

Inom det första temat – ”huset i sig” – är det kategori C som har den största andelen räknat i procent. Men det kategori C har är nästan enbart ett byggnadshistoriskt värde: markeringar för arkitektoniskt eller byggnadstekniskt värde saknas nästan helt. Detta indikerar att värdet ligger i att byggnaderna ses som representeranter för en viss historisk period, vilket är i stor kontrast till de andra kategorierna där det individuella arkitektoniska uttrycket värderas högt.

Det andra temat visar en slutande linje där A har högst procentuell andel, följd av B och C, som ligger betydligt lägre än de andra två kategorierna. Autenticitet och äkthet är de mest förekommande kriterierna i samtliga kategorier men stor procentuell spridning existerar: samtliga byggnader inom A (100 procent), 68 procent av de i B medan bara 22 procent i C har såna markeringar. Dock, representativitet är också en frekvent markering, vanligare i B och C än i A, vilket kan tolkas som i det första temat – att det främst är i kategori A som de individuella värdena återfinns.

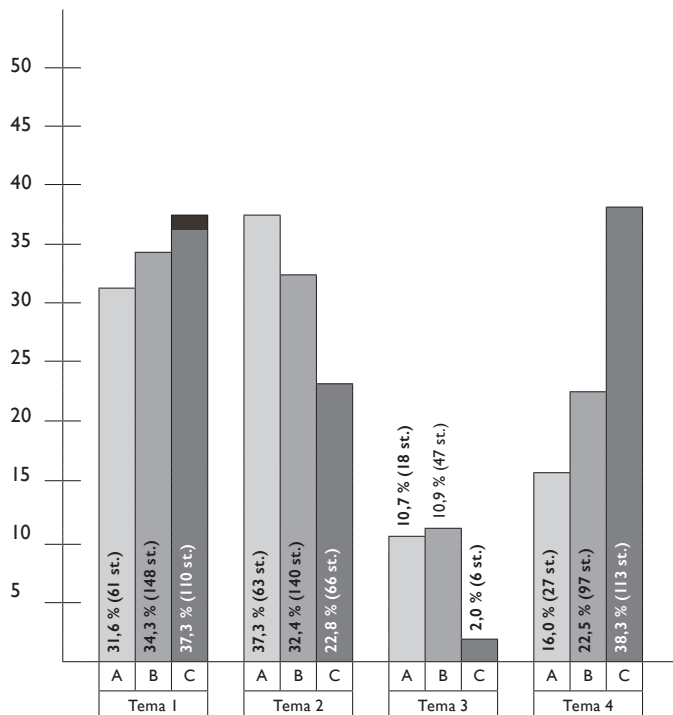
15. Jag har exkluderat kategorierna 7, 8, 11 och 12 (sammanlagt 30 markeringar av värderingskriterierna), vilket innebär att summan för varje kategori blir lägre än den som återfinns i sista raden i tabell 1. Dessa kategorier ligger utanför de fyra teman som jag har satt samman

Det tredje temat har betydligt lägre andelar, vilket indikerar att dessa kriterier generellt inte värderas så högt i relation till andra teman. A och B har nästan jämnstora andelar, vilka dessutom är tre gånger så stora som för kategori C.

I det fjärde temat är det kategori C som har störst procentuell andel – mer än dubbel så stor som kategori A. Detta ligger också väl i linje med utfallet för tema ett och två – byggnadernas värden ligger i deras samhälleliga och miljömässiga förankring, och inte i byggnadernas egna kvaliteter.

För att titta närmare på den andra frågan: *Vilka övergripande mönster är möjliga att urskilja när kategorierna jämförs utifrån kriterierna?* listade jag i tabell 2 vilka uttryck/egenskaper som har använts för att beskriva byggnaderna inom kategori A, B och C. För varje byggnad på bebyggelseregistret hemsida finns en enklare beskrivning om dess karakteristiska uttryck/egenskaper, vilka jag har utgått från för att sätta in byggnaden i respektive kategori. Viktigt att påpeka här är att ett antal byggnader har flera hus på tomten, såsom ladugård, små hus, garage etc.; därav har jag endast valt att titta på själva huvudbyggnaden.

DIAGRAM 1

TABELL 2. BYGGNADER UTIFRÅN EGENSKAPER

	A	B	C	TOTAL
Tak				
Takpannor/lertegel	12	43	27	82
Plåt	6	24	42	72
Stråmaterial	0	6	7	13
Asbestcement	1	4	24	29
Sten/skiffer	1	0	0	1
Ej utrett	1	5	6	12
Papp	0	0	5	5
N	21	82	111	
Fasad				
Träpanel/gul	7	9	8	18
Träpanel/röd	3	36	87	126
Träpanel/annan	0	6	8	14
Tegel	2	6	1	9
Puts/gul/grå/vit	5	25	1	31
Sten	4	0	0	4
Asbestcement	0	0	5	5
Plåt	0	0	1	1
N	21	82	111	
Storlek utifrån antal fönster				
Fönster <6	4	51	104	159
Fönster >6	8	26	7	41
Fönster >10	9	5	0	14
N	21	82	111	
Tomt				
Stor tomt	14	29	27	70
Mellan tomt	3	19	83	105
Liten/ingen tomt	4	34	1	39
N	21	82	111	
Skick				
Gott skick	21	80	102	203
Vårdbehov	0	2	9	11
N	21	82	111	

Källa: Bebyggelseregistret

Tittar vi närmare på tabell 2 kan olika mönster urskiljas: vad gäller tak har flest antal hus takpannor/lertegel och betydligt färre har tak i sten/skiffer. Men i kategori C är det flesta hus byggda med plåttak, förmodligen för det var billigare. För fasaden är hela 96 procent av alla byggnader i C-kategorin av röd träpanel medan i kategori A har flest gul träpanel. För att få något hum om byggnadens storlek räknades antal fönster på husets långsida. Även här sticker kategori C ut med att ha hela 96 procent av beståndet med mindre än sex fönster. Kategori A hade högst antal fönster över tio. Vad som menas med stor tomt har utgångspunkten legat i bilder och de egenskaper som tillgivit respektive byggnad. En stor tomt i detta fall ligger i att huset ligger avskilt från annan bebyggelse, tillhör en större gårdsmiljö, om det finns betesmark eller om huset inte har ett staket eller annan avgränsning. En mellantomt har kännetecknats av staket, gräsklippning och andra bebyggelser i närheten. Liten tomt/ingen tomt är byggnader i en stadsmiljö eller vid ett tätbebyggt område. Det mönster som framgår enligt tabellen är att störst hus och tomt finns i den kategori där byggnader värderas med högst kulturhistoriskt värde.

Bakgrunden för byggnadsinventeringen i Halland är riksdagens beslut att skapa ett hållbart samhälle där ett av de 16 miljökvalitetsmålen är att det ska vara ”god bebyggd miljö”. En innebörd av detta är:

Hållbar bebyggelsestruktur: en långsiktig hållbar bebyggelsestruktur har utvecklats både vid nylokalisering av byggnader, anläggningar och verksamheter och vid användning, förvaltning och omvandling av befintlig bebyggelse samtidigt som byggnader är hållbart utformade.¹⁶

Tabellen påvisar också byggnaders skick där en stor del av alla byggnader har ett gott skick. Elva av dessa byggnader har vårdbehov; det innebär trasiga fönster, snett tak, lutande fasad eller annan defekt som påverkar husets kvalitet.

Även byggnadernas karaktär redovisas på bebyggelseregistret hemsida. Där finns korta beskrivningar av varje hus, där det till exempel kan stå:

Sperlingsholms huvudbyggnad i empirestil. Nybyggt lågt bostadshus väster om. Lekstuga och höns hus bakom, i schweizerstil eller Vålbevarad manbyggnad och gårdsmiljö. Mb typ långa men med stugan vid gaveln istället för i mitten. Köket i andra änden. Kammare på mitten.

16. Boverket: boverket.se, ”God bebyggd miljö – ett målmål med människan i fokus”

I tabell 3 nedan redovisas den typologisering av byggnaderna som används i bebyggelseregistret. Sen följer en närmare beskrivning av vad dessa typologier innebär (som också bygger på bebyggelseregistret), och exempel på hur dessa representeras inom A-, B- och C-kategorierna.

TABELL 3. TYPER AV BYGGNADER

TYP AV BYGGNAD	A	B	C	TOTAL
Gårdshus stort	10	36	28	74
Gårdshus litet	0	6	62	68
Torp	0	8	13	21
Korsvirke/stomme	2	9	0	11
Hus med historia	4	5	0	9
Gatuhus	0	6	0	6
Empirestil	5	1	0	6
Flerbostadshus	0	4	0	4
Familjevilla	0	5	7	12
Höglöftsstuga	1	1	1	3
N	21	82	111	

Källa: Bebyggelseregistret

GÅRDSHUS STORT Är större hus med stor tomt. Oftast finns det flera byggnader på tomten där ett flertal av dessa är i en lantlig stil. Här ingår byggnader som i beskrivningen har klassificerats som manbyggnad, ekonomibyggnad, långloftsstuga, corps de logi, ekbyggnad eller dubbelkamarstuga.

KLASS A I kategori A är stora gårdshus av en bättre kvalitet och har en karaktär som sticker ut i jämförelse mot B och C. På adressen Fröllinge 113 finns en corps de logi; med en huvudbyggnad från 1600-talet med två flyglar från 1600–1800-talen. Huvudbyggnaden har grönt plåttak, stenfasad och ett torn. Bebyggelseregistret har bockat av sammanlagt tio värderingskriterier: arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, pedagogiskt värde, tydlighet, samhällshistoriskt värde, symbolvärde och traditionsvärde.

KLASS B I kategori B är de flesta stora gårdshus av en bra kvalitet men i en mer lantlig stil. På adressen Stora Ettarp 314 finns en manbyggnad med vit putsat korsvirke från 1789 med en tillhörande ekbyggnad uppförd efter 1976. Bebyggelseregistret har värderat byggnaden efter sex av värderingskriterierna: arkitektoniskt värde, autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, byggnadstekniskhistoriskt värde och miljöskapande värde.

KLASS C I Kategori C är det flesta stora gårdshus av en mer kännetecknad karaktär av lantlighet. På adressen Årnarp 380 finns en hallandslänga/långloftsstuga med vit träpanel och gröna karmfönster. Med tillhörande ekonomibygnad är gårdsmiljön från okänt år fram till 1850. Bebyggelseregistret har getts två värderingskriterier: byggnadshistoriskt värde och miljöskapande värde, vilket ligger helt i linje med diagram 1.

GÅRDSHUS LITET Är mindre hus men tomten kan vara både stor och liten. Många av husen i denna kategori finns i C klassificeringen och är oftast i en lantlig miljö. Här ingår byggnader som i beskrivningen har klassificerats till manbyggnad, ekonomibygnad, långloftsstuga och dubbelkammарstuga.

KLASS A —

KLASS B I kategori B finns endast två mindre gårdshus. På adressen Eriksköp 598 finns en röd träpanelsbyggnad med två ekonomilängor och jordkällare. Helhetsintrycket är av ett mindre estetiskt värde med mossigt tak och lutande fasad. Byggnadens årtal är okänt fram till 1850 och byggnadsregistret har gett fastigheten fem värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, miljöskapande värde och representativitet.

KLASS C I kategori C finns flest antal gårdshus av mindre storlek, hela 62 stycken. På adressen SärDAL 208 finns en grå träpanels dubbelkammарstuga med sadeltak av torkat gräs. Det finns även två byggnader till på tomten av samma stil. Årtalet är okänt fram till 1850 med fyra värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde och miljöskapande värde.

TORP Är en äldre stuga på landsbygden med varierande storlek. I bebyggelseregistret beskrivning framgår det att byggnaden är ett torp eller före detta torp.

KLASS A —

KLASS B Ett av torpen ligger på adressen Hagalundsvägen 17E. Det är en välbevarad torplänga med mindre uthus, stenmurar och naturträdgård. Med en röd träpanel, vita fönsterluckor grön dubbeldörr och god kvalitet är torpet estetiskt tilltalande. Det antal värderingskriterierna som byggnaden fått är sex till antalet: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, identitetsvärde, patina och samhällshistoriskt värde.

KLASS C På adressen Vallanäs 306 finns en röd torplänga med träpanel och ett asbestcementtak fullt med mossor. En byggnad i gott skick med två vita dörrar som har getts fyra värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde och miljöskapande värde.

KORSVIRKESLÄNGA Är en byggnad med en stomme av korsande bjälkar och stöd och förstärkta snedstöttor. Oftast med fyr- eller trekantiga fack som fyllts ut med murverk eller lerklinat flätverk. Några av husen i denna kategori har endast en korsvirkesstomme och utsidan på huset är omgjord.

KLASS A I centrala Halmstad finns en välbevarad korsvirkeslänga från 1700-talet, den så kallade Wredska gården Fasaden är i gul puts med röd korsvirkes stomme. Byggnaden har fått tio värderingskriterier: arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, miljöskapande värde, pedagogiskt värde, tydlighet och symbolvärde.

KLASS B I centrala Halmstad på Vallgatan 17 finns en välbevarad korsvirkeslänga från första halvan av 1800-talet. De röda korsande bjälkarna i fyr- och trekantig har fyllts i med murverk med grönmålade detaljer kring fönster och dörrar. Byggnaden har fått sex värderingskriterier: arkitektoniskt värde, autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde och miljöskapande värde.

KLASS C —

EMPIRESTIL / HERRGÅRD Är en stor lantgård där husen är större och har mer karaktär än i kategorin för stora gårdshus. I beskrivningen har huset karakteriserats med antingen empirestil eller herrgård.

KLASS A Det finns fyra byggnader som har kategoriserats som herrgård/empirestil. En utav dessa är belägen på Sperlingholm 794. Det är en mäktig byggnad i empirestil som byggdes 1812 med vit/ljusgul puts. Byggnaden är mer känd under namnet Sperlingholm slott och är ett av länets största gods. Bebyggelseregistret har gett åtta värderingskriterier; arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, patina, personhistoriskt värde och symbolvärde.

KLASS B I centrala Halmstad på brogatan 12 finns en byggnad i sen-empire uppförd 1848. Byggnaden användes ursprungligen som bostadshus och har vid ett flertal tillfällen blivit ombyggd. Fasaden täcks av vit puts med röda fönsterdetaljer och har fått fyra värderingskriterier: arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, identitetsvärde och samhällshistoriskt värde.

KLASS C —

STORT HUS MED HISTORIA Byggnader med estetiskt tilltalande karaktär som bär på en historia. Det kan vara en byggnad där en bank, systembolag, affär eller skola varit verksam.

KLASS A Byggnader med en rik historia finns endast i A klassificeringen. Ett av dessa är Twistens gård som ursprungligen var ett bostadshus från första halvan av 1600-talet. Mellan 1823–63 var det rådhus, 1889–1954 spritförsäljningen, 1950–90 restaurang och idag är det klädbutik. Byggnaden har ett särpräglad torn/burspråk med rött plåttak och tegelfasad. Bebyggelseregistret har gett tio värderingskriterier: arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, autenticitet, äkthet, miljöskapande värde, pedagogiskt värde, tydlighet, samhällshistoriskt värde och symbolvärde.

KLASS B I centrala Halmstad på adressen Klammerdammsgatan 20-22 finns korsvirkesbyggnaden Mellgrenska huset. Byggnaden monterades ned 1965 för att ge plats åt Tempohuset men återuppfördes igen 1982 på dess nuvarande adress. Byggnaden har tidigare använts som apotek och lärdomsskola. De bruna korsande bjälkarna i fyr- och trekantiga har fyllts i med murverk. Det är en klassisk korsvirkesbyggnad med sex värderingskriterier: arkitektoniskt värde, byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, identitetsvärde, pedagogiskt värde och tydlighet.

KLASS C —

GATUHUS Precis som det låter; ett gatuhus, oftast i centrala Halmstad.

KLASS A —

KLASS B I centrala Halmstad på Hantverksgatan 9 finns ett gatuhus i blå puts från 1830. Det är en bevarad gårdsbebyggelse med tillhörande korsvirkesbyggnad. Byggnaden har tilldelats åtta värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, byggnadsteknikhistoriskt värde, identitetsvärde, miljöskapande värde, pedagogiskt värde och tydlighet

KLASS C —

BOSTADSHUS Är en bostad i den större storleken där flera människor bor under samma tak. Det kan vara hyresrätt, bostadsrätt eller kollektiv hyresrätt.

KLASS A: —

KLASS B På Hantverksgatan 16 i centrala Halmstad finns ett långt bostadshus som ursprungligen var två byggnader. I början av 1800-talet var huset ett korsvirkeshus men gjordes om till vit grov puts på 1930–40-talen. Byggnaden har gröna färgdetaljer kring tak, fönster och dörrar. Bebyggelseregistret har getts den fem värderingskriterier: arkitektoniskt värde, arkitekturhistoriskt värde, byggnadshistoriskt värde, identitetsvärde och miljöskapande värde.

KLASS C —

FAMILJEVILLA Denna kategorisering innebär oftast en stereotypisk familjevilla. Byggnaden är i bra skick och har inga märkvärdiga estetiska uttryck som upplevs som annorlunda. Oftast belägen nära andra hus med en avgränsande tomt.

KLASS A —

KLASS B I Steninge på Klippekullevägen 43 finns ett bostadshus typ långloftsstuga som delvis har byggts av trä från ett skeppsvrak. Det är ett före detta skrädderi och samlingspunkt med en röd träfasad och vita knutar. Huset besitter inte med några speciella estetiska uttryck men ger ett lantligt intryck. Byggnaden har fått sju värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, miljöskapande värde, patina, samhällshistoriskt värde och traditionsvärde.

KLASS C På adressen Skallstugevägen 23 i Haverdal finns en äldre manbyggnad med röd träpanel och vita knutar. Huset ger en känsla av bymiljö där inga estetiska uttryck kan urskiljas. Byggnaden har fått två värderingskriterier: Byggnadshistoriskt värde och miljöskapande värde.

HÖGLOFTSHUS eller ett sydgötiskt hus är en byggnadstyp

KLASS A Friluftsmuseet Hallandsgården är en högloftsstuga med bryggshus. Huset har olika kärnområden i Halland, norra Skåne, södra Småland och Blekinge. Karakteristiskt för byggnaden är kombinationen av en låg ryggåsstuga och lofthus som ger en nivåskillnad i höjd i nivåer med en omålad timmerfasad, små fönster med tillhörande luckor och ett tak av stråmaterial. Byggnaden är i tre nivåer där mittendelen är lägst med ett tak belagt med gräs. Bebyggelseregistret har gett tio värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, identitetsvärde, miljöskapande värde, patina, pedagogiskt värde, tydlighet, samhällshistoriskt värde och sällsynthet.

KLASS B På adressen Sperlingsholm 797 ligger högloftsstugan Karlstorpsstugan. Byggnaden har tre nivåskillnader med omålad träpanel och ett tak av stråmaterial. Med sju värderingskriterier: autenticitet, äkthet, byggnadshistoriskt värde, miljöskapande värde, personhistoriskt värde, sällsynthet och traditionsvärde.

KLASS C I Harplinge på Höjers väg 28 finns en högloftsstuga med gammalt ursprung. Byggnaden har tre nivåskillnader med omålad träfasad, mittentaket är av tegel och resterande två är av stråmaterial. Fönsterna är små med gröna detaljer och luckor. Bebyggelseregistret har gett tre värderingskriterier: byggnadshistoriskt värde, miljöskapande värde och sällsynthet.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Undersökningen har gett mig en djupgående förståelse för hur kulturhistoriskt värdefulla byggnader värderas och klassificeras. Vissa byggnader värderas på grund av deras inneboende kvaliteter medan andra tillmäts värde utifrån sin betydelse för samhället. Det övergripande mönstret som kan urskiljas angående de givna värderingskriterierna visar på tydliga skillnader mellan kategorierna. För det första är det tydligt att byggnader tilldelas olika många kriterier utifrån kategoritillhörig-

het: medeltalet visar en fallande skala från A (8,6 kriterier) över B (5,4 kriterier) till C (2,7 kriterier). För det andra att det framför allt är i kategori A som byggnaders individuella kvaliteter värderas medan de samhällsrelaterade aspekterna av byggnader är det som i kategorierna B och C tillmätts värde. För det tredje syns att vissa teman är mindre viktiga än andra – exempelvis att de värden som definierar husen i sig är vanligare än de som sätter in dem i en samhällskontext. Detta syns tydlig för varje kategori.

Utifrån de använda kriterierna är det tydligt att de undersökta byggnaderna skall ge ett autentiskt intryck och besitta byggnadshistoriska och samhällshistoriska värden. Det är alltså viktigt att en byggnad ska ge kunskap om hur vi människor använt oss av olika byggtekniker under olika tidsåldrar. Men de skall även kunna berätta någonting om samhällets historia i ett nationellt perspektiv. Ett exempel på detta är ifrån min hemstad Falun. Staden är nationellt (och internationellt) känd för Stora Kopparberget, koppargruvan som spelade en central roll för svensk ekonomi under så lång tid. Den bild som staden är förknippad med är en effekt av gruvbrytningen – små faluröda stugor med vita knutar som beboddes av arbetare från gruvan.¹⁷

Men det är viktigt att byggnaderna också skall besitta byggnadshistoriska och miljöskapande värden. Hemsidan Lovligt.se har definierat miljöskapande värden:

Det kan handla om enskilda byggnader som genom sitt läge i stadsbilden är viktiga för den omgivande miljön. Men det kan också handla om en enhetlighet av bebyggelse som tillsammans skapar en sammanhållen miljö där det arkitektoniska uttrycket hänger samman med dess omgivande miljö utifrån topografi och vegetation.¹⁸

Byggnadsminne är det vi kallar byggnader/miljöer vi har bestämt att bevara för framtida generationer. Arkitektur ger inblickar i stadens identitet, historia och kultur. Men allt eftersom tiden går påverkas byggnader av naturligt slitage: det regnar, snöar, blåser och marken rör sig. Allt detta nöter på kvalitén och kan leda till att byggnader förfaller. Ju äldre byggnaden är desto svårare är det att bevara dess ursprungliga karaktär; och ju mer den sticker ut desto mer värd att bevara. Resultatet bygger till mycket stor del på PBL för att bevara en god bebyggd miljö. Det estetiska värdet påverkas av det vackra i förhållande till byggnadens skick och material.

17. Just denna bild har gjort Dalarna till något ursvenskt, tänk bara på Carl Larssons bildvärld eller moderna midsommarfiranden med folkdräkt och folkmusik

18. Lovligt! En guide till hur kulturvärden hanteras i bygglovsprocessen: lovligt.se, ”Miljöskapande värde”

Det övergripande mönstret utifrån byggnadernas egenskaper visar att ju större hus, tomt, särprägelhet och kvalitet en byggnad har, desto mer anses den vara värd att bevara. Dock framgår det tydligt att samtliga byggnader i alla de tre kategorier berättar något om människans plats på jorden, främst i form av tydlig samhällsanknytning, och därför ses som värda att bevara.

Ett viktigt resultat av min undersökning är att jag har tvingats att delvis omvärdera mina utgångspunkter. Jag utgick från att endast hus från de högre skikten i samhället, de förmögna och inflytelserika, skulle platsa i kategori A men det visade sig att det är byggnaders kvaliteter som är avgörande. Och då kan också hus med blygsam bakgrund komma i fråga. Ett bra exempel är Mellgrenska huset. Det har en rik historia och har identitetsbetydelse för Halmstad utifrån dess korsvirkesteknik. Detta var det dominerande byggnadssättet i Skåne fram till 1800-talet men senare uppstod nya tekniker, stilar och material för att bygga hus, och många korsvirkeshus revs då för att de symboliserade fattigdom och knaperhet. Värderingen bygger alltså på hur man idag uppfattar vissa byggnaders kvaliteter även om dessa ursprungligen hade varit för fattiga.

Men andra studier visar att hus/byggnader med proveniens (historia) har högre säljpris än de som saknar sådan dokumentation, något som pekar på att historia är något som värdesätts också i ekonomiska termer.¹⁹ Man kan alltså fråga sig om kultur är en ekonomisk fråga, och i förlängningen en klassfråga? Något som bara de som har råd bryr sig om? Speciellt som byggnaders estetiska värden tycks vara förbehållet de med goda ekonomiska resurser, vilket är något som poängteras i den tidigare nämnda engelska studien.²⁰

PERSONLIGA REFLEKTIONER

Byggnader kan väcka känslor och minnen, som också skapar kulturella värden. En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. Det kan vara byggnadens material, höjd, fönstersättning, färg och form. Men även historiska värderingar som berättar något om människans plats på jorden. Det kulturhistoriska värdet för byggnader skall återspegla en specifik epok – en tid då människan levde på ett annat sätt. Det är stor skillnad hur vi bygger hus idag mot för bara 200 år sedan.

19. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, "Värdefulla byggnader. Kulturhistoriska kvaliteter värderas högt"

20. Boys Smith (2016)

Idag är det möjligt att bygga hus med hjälp av en stor 3D-skrivare som skriver ut i cement. Detta är ett uttryck för den nya tidens stil och estetiska uttryck men framför allt visar det på den tekniska utvecklingens (oändliga) möjligheter.

I Halmstad kommuns framtidsplanen ingår det en översiktsplan för hur städer ska utvecklas. Hur vill du att framtiden ska se ut? Idag är det fokus på miljö via ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. För att inte spä på klimatpåverkan görs en rad ändringar i bestämmelserna. Vem vet om 100 år kanske det finns små 3D-printade hus i vit cement placerade på de tomma ytor vi har idag, och med en personallös matbutik och andra tekniska innovationer som ska göra vår vardag enklare.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

Boys Smith, Nicolas. *Heart in the Right Street. Beauty, happiness and health in designing the modern city* London: CREATE Streets, 2016

Jalhed, H. "Kulturhistoria som styrka", i *Kulturimperiet* 2011:4

Storm, Henrik. *Ur evighetens synvinkel – om estetiken i stadsbyggnadskonsten* Magisteruppsats. Blekinge Tekniska Högskola, Institutionen för fysisk planering och byggteknik, 2004

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under hösten 2019.

Boverket: boverket.se, "God bebyggd miljö – ett miljömål med människan i fokus", "Kulturvärden i plan- och bygglagen"

Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, "Bebyggelseinventeringen i Halland", "Värdefulla byggnader. Kulturhistoriska kvaliteter värderas högt"

Lovligt! En guide till hur kulturvärden hanteras i bygglovsprocessen: lovligt.se, "Miljöskapande värde"

Länsstyrelsen Hallands Län: lansstyrelsen.se/halland, "Byggnadsminnen"

Riksantikvarieämbetet: raa.se, "Kulturarv/Byggnader"

BERÄTT

OCH IDE

NORRE

SOM FÖ

4. BERÄTTELSE OCH IDENTITETER. NORREPORT SOM FÖRENANDE KULTURARV

I boken *Marxism and Litterature* (1977) beskriver den anglosaxiske kulturteoretikern Raymond Williams hur kultur består av tre olika temporala faser. Dessa, de emergenta, dominanta och residuala faserna, visar på den betydelse/inflytande som kultur har på miljö och befolkning. Men är det så att en fas är viktigare än de andra? Den rådande inställningen, framförallt hos de yngre generationerna, grundar sig på att det nya (det emergenta) automatiskt är bättre än det traditionella (det residuala). Ofta antas detta utan att närmare ha granskat de traditioner eller föremål som tidigare generationer lämnat efter sig.

Ett föremål är så mycket mer än materia som bildar en form. Ett föremål är produkten av all de olika sociala handlingarna som skapat gemenskap och kultur. Ett föremål bär då även på en berättelse om den kultur som skapade den, om de människor som deltog, om de konflikter som förekom och vad som hände i deras värld. När man studerar till exempel Da Vincis målning *Mona Lisa* värderar man den automatiskt som någonting värdefullt. Varför det? Materiellt sett så är ju målningen bara färg, väv och vax. Vi värderar *Mona Lisa* för de kulturella

värden som målningen står för – dels den kultur den uppstod i men också vad den lämnat efter sig.

Friedrich Nietzsche skrev (1874) i *The Use and Abuse of History*: ”We stop too often at knowing the good without doing it, because we also know the better but cannot do it.”¹ Det som menas är att även om vi har kunskap om vad som är bra så genomför vi det inte eftersom vi också vet vad som skulle vara ännu bättre, men saknar förmåga att genomföra det. Så om det finns någonting som generationen före oss gjorde bra och som vi kan fortsätta göra bra. Bevara det! Och utgå från det. Förstör inte det som redan är bra i jakt på något som är bättre men ouppnåeligt. Följande kapitel handlar om Norreport i Halmstad. Dess historiska betydelse för staden Halmstad, men även för landet Sverige, kan inte underskattas. Byggnaden har en berättelse som berör såväl staden som dess invånare, men också nutiden och framtidens samhälle.

Om vi inte bevarar minnet av historiska händelser, kunskaper, erfarenheter, symboler och föremål relevanta för oss, finns risken att vi förlorar den grund vi står på. Vi måste alltså ha kunskap om vårt ursprung och vad som hänt i vår omgivning för att inte upprepa tidigare misstag. Problemet vi brottas med är således hur vi kan bevara våra historiska rötter men samtidigt röra oss framåt.

I detta kapitel vill jag ge en djupare förståelse för hur kulturellt bevarande av historiska symboler tillgodoses. Framförallt belyses varför vissa historiska företeelser än idag fungerar som sociala knypunkter. Ett underordnat syfte kan också vara att blåsa liv i en del av vår historia innan den faller i glömska.

Det problem kapitlet fokuserar på är tendensen att döma det som anses vara gammalt som sämre än det som är nytt, så tydligt formulerat ovan av både Nietzsche och Williams. Men det måste också förklaras varför nya problem kan uppstå om inte det förgångna bevaras. Varför är det viktigt för en stad att ha gemensamma knypunkter att foga gemenskap till? Och till vilken del bärs våra sociala relationer – både mellan varandra och till samhället – upp av historiska arv? Detta är centrala frågor att förstå om målet är att främja social hållbarhet och undvika problem i framtiden.

BAKGRUND

När man idag betraktar Norreport är det inte självklart att tänka på den historiska betydelse som byggnaden har haft. En vanlig reflektion är att porten måste ha varit besvärlig att köra igenom på den tid då huvudleden gick genom byggnaden.

1. Nietzsche (1874)

Andra ser den som samlingspunkt för att träffa vänner inför veckans fika eller som utgångspunkt för Pokémonjagandet, eftersom det finns tre pokestops i Norrekattsparken som ligger precis efter man gått igenom porten. Men precis som Frihetsgudinnan har sin berättelse, har också Norreport. Halmstad, som fram till år 1645 var en del av Danmark, var en betydande utpost mot den allt starkare grannen Sverige. Det var just på grund av det svenska hotet som Christian IV under tidigt 1600-tal började rusta upp stadens befästningsverk och försvar.²

Upprustningen av Halmstad skapade förutsättningar för några år av god arbetsmarknad för murare, kalkslagare, timmermän och andra hantverkare. Det fysiska arbetet med att frakta material till bygget sköttes dock mest av fångar och dömda brottslingar. Upprustningen resulterade i fyra portar, varav den östra var den mäktigaste, något som till stor del berodde på behovet att skydda bron som gick över Nissan. Befästningarna och portarna var menade att erbjuda extra skydd under de många krigen mot Sverige.³

Efter att Halland kom att tillhöra Sverige förlorade Halmstads fästningsverk efterhand sin funktion. Under 1700-talet började byggnaderna förfalla och raserades till stor del. Norreport däremot, köptes av Halmstads stad år 1780 eftersom man fann estetiska och kulturella värden i den. Även om inköpet och bevarandet av porten grundades i ett primärt estetiskt argument, kan handlingen också tolkas som ett medvetet val att bevara någon form av kulturellt arv till eftervärlden.⁴

Mellan 1833 och 1862 användes byggnaden som förråd för Hallands bataljon- och skarpskyttekår. Den lokala industrialisten Carl Wilhelm Wallberg motionerade till stadsfullmäktige om att riva porten 1870. Wallberg fick avslag men två år senare lades samma motion fram igen fast då av Wallbergs bror. Försöken att få porten riven pågick fram till 1879 även om den fredades 1873 av den nyttillträdde kung Oscar II. År 1887 blev porten museum. Idag är museet ersatt av en restaurang som gör sitt bästa för att få den lokala befolkningen att trivas. Norreport har idag alltså en kulturell innebörd som innefattar historicitet från de svensk-danska krigen fram till en modern folklig festlighetsgemenskap. Porten, med dess historiska och kulturella betydelse, kan därför ur ett kulturellt perspektiv klassas som en *meme*. En meme är en kulturell företeelse som tillåts överföras över tid, men den

2. Gamla Halmstad: gamlahalmstad.se, "Norre Port – prydlig för staden"

3. Under perioden 1550–1720-talet utspelade sig fem krig mellan länderna. Halland kom att tillhöra Sverige 1645 som pant på 30 år men kom att bli en permanent del av riket vid freden i Roskilde 1658. Trots att en försvarskampanj började redan 1645 fick de danska lagarna vara rådande ända till 1680. Se t.ex. Gamla Halmstad: gamlahalmstad.se, "Norre Port – prydlig för staden"

4. Detta är något som Lawrence Grossberg, forskare inom ämnet Cultural Studies, påtalar som typiskt för en långsiktig hållning vad gäller kulturvård och kulturarv. Grossberg (2010) s. 66–85

överlever tidens förändringar bara om dess informativa kapital anses vara värdefullt för den nya kulturen.⁵ Norreport, i sin dubbla funktion av kulturell meme och kulturarv, utsågs till byggnadsminne år 2007.

Norreport har således överlevt olika nationstillhörighet, en förödande brand år 1619 (vilket också föranledde Christian IV att bygga om staden) samt 1700-talets rivningshot. Det står klart att porten har en berättelse att förmedla för kommande generationer. Tillsammans med kyrkan är Norreport en av de få byggnader som genom tur, återanvändning och medvetet bevarande står kvar idag. De är delar av det kulturarv som förankrar Hallands och Halmstads historia, så till den grad att boken som gjordes i samband med 700-års jubileet – *Epoker och händelser i Halmstad* – och andra artiklar, benämner Norreport som en av Halmstads viktigaste symbolbyggnader som skänker staden ett starkt identitetsvärde.⁶

UNDERSÖKNING

Det kan låta konstigt att se ett identitetsvärde i en byggnad. Men tänker man efter så är det inte alls så: Det är byggnadens inneboende historia, arv och minnen som har hjälpt till att bevara Norreport. Enligt den franske filosofen Paul Ricoeur finns det olika sorters identiteter, vilka han kallar för *Ipse* och *Idem*. Den första menar han avser att besvara frågan: Vem är jag? Denna form av identitet kallar han för ”narrativ identitet”, och den skiljer sig åt mellan människor eftersom våra hågkomster är olika. *Ipse* bygger på våra minnen, både efter egna upplevelser och de som vi fått via externa aktörer, till exempel föräldrar, massmedier eller skolans historieundervisning. Bruket av *Ipse* binder samman det förflutna med det kommande framtida, och förankrar på så sätt vår temporala tillvaro. Denna form av identitet och minne för även med sig en tillvaro utan ”de-lokalisering”, vilket ofta förknippas med rotlöshet och förvirring. Ett effektivt sätt att motverka detta tillstånd är att befolkningen i en stad tar till sig den lokala ipse-identiteten, och därmed skapar en starkare gemenskap grundad på gemensamma kulturella minnen.⁷

Gemenskap och gruppstillhörighet som grundas på sådana gemensamma kulturella minnen ramar in förutsättningarna för ett kollektivt jag. Men den socio-kulturella gemenskapen kan endast hållas ihop så länge man värdesätter det kulturella arvet, minnena, värderingarna, karaktäristiken, populariteten och det unika.

5. Denner (2017) s. 284–295

6. Borgman (2006). Se även Vesterlund (2013) s. 5, 12

7. Fröhlig (2017) s. 50–51

Analysen bottnar till sist i nationalstatens gemenskap utifrån perspektivet att man tillhör samma kultur och då har möjligheten att uttrycka sig samt att självförverkliga sig. Det är alltså denna dynamiska socio-kulturella tillhörighetsgemenskap som ”hjälper till att lokalisera oss i världen”, och liknar den trygga känsla som omsluter den miljö man känner sig hemma i.⁸

Ur historiska händelser eller artefakter har ofta spektakulära berättelser uppstått, och Norreport är inget undantag. Det finns en berättelse om att portarna in till staden stängdes vid mörkrets inbrott och att policyn var så pass sträng att inte ens Karl XII fick komma in. Istället fick konungen finna natthärbärge utanför stadens murar och det sägs att det var på detta sätt som namnet Karlstorp tillkom.⁹ Berättelsen kan mycket väl vara falskt lika väl som det kan vara sant. Men det viktiga är att en berättelse kan knytas an till ett kulturarv som lever kvar än idag. Huvudtesen i Ricoeurs stora verk *Time and Narrative* (1984) är att berättelsen i sig sammanlänkar människan med tiden, att tid blir begriplig först efter det att den kapslas in i berättarform. Ricoeur går så långt att han hävdar att berättelser är det som gör det mänskliga livet begripligt och att definitionen av människan följaktligen måste vara ”en varelse som berättar historier”. Berättandet är samtidigt en social verksamhet som ger möjligheten till sociala gemenskaper och nya kulturer. För att förstärka berättelsens vitala betydelse hävdar Ricoeur även att människan som historisk varelse endast är möjlig tack vare berättelsen, vilket är det kulturarv som tidigare generationer lämnat i våra händer. Utifrån Ricoeurs berättelseperspektiv blir kulturarvet ett verktyg som går i arv och används för att skapa en bättre förståelse om den värld vi lever i.¹⁰

Användningen av kulturella arv för ekonomiska ändamål är vanligt förekommande, och för Halmstad stad är det inget undantag. Den kulturbaserade ekonomin är en viktig tillgång.¹¹ Idag (år 2020) anordnas historiska stadsvandringar för turister lika väl som för lokalbor eller nyanlända studenter. Vandringarna löper igenom stadens historia och visar upp kulturella ikoner, varav Norreport är en.¹² Man har även valt att locka till sig folk med hjälp av dagens teknik. Idag kan man finna Norreport på internetportalen Tripadvisor, där besökare kan lämna kommentarer

8. Robins (2005) s. 172–175

9. Gamla Halmstad: gamlahalmstad.se, ”Norre Port – ’prydlig för staden’”

10. Refererad från Gustavsson (2018) s. 145–148. Jämför Ricoeur (1985)

11. Grossberg (2010) s. 111–125

12. Destination Halmstad: destinationhalmstad.se, ”Historisk stadsvandring”

och betyg.¹³ Användningen av dagens teknik gör det möjligt att visa upp och dela med sig av sitt lokala kulturarv. Dessa arv ansluts då till cyberspace och blir en del av den digitala kulturen.¹⁴

Genom en text berättas om något eller någon. Men hur är det med föremål? Vad kan de berätta? Materiella kulturstudier undersöker relationen mellan människan och det materiella för att kunna förstå människans ständiga strävande efter att assimilera och integrera materialiteter i sina miljöer och samhällen. Ur ett materiellt kulturstudieperspektiv utgörs således ett samhälle av både människor och artefakter, vilka tillskrivs en social agens när de integreras i den fysiska världen. Dessa artefakter eller kulturarv (för att få en mer konkret förståelse) blir centrala för det kulturella livet och de kulturella processerna: De agerar medier för sociala relationer, parallellt med konsekvenser och orsak till sociala relationer på samma gång. Sammanförandet av det mänskliga sociala och det kulturellt materiella blir en form av införlivande ritualisering som gör slutprodukten till vår egen. Det är utifrån dessa argument som materiella kulturstudier hävdar att för att tolkningarna av andras kulturer – historiska och samtida – ska bli så rika, komplexa och sociala som möjligt bör vi ta reda på så mycket om de olika artefakter samt kulturella arv vi kan.¹⁵

Vilka konsekvenser uppstår då för den enskilde individen, som befinner sig i detta hav av kulturella arv, artefakter och sociala handlingar? Susan B. Kaiser använder sig av termen *subjektformation* istället för identitet. Hon gör det för att sätta människan som subjekt i relation till den objektiva världen i dess totala komplexitet. I vår omvärld skapas vissa riktlinjer (till exempel olika normer), som förhandlas genom sociala processer vilka i sin tur dikterar vår miljö och vårt blivande. Dessa underliggande sociala processer och relationer driver samhällets stil och mode.¹⁶ Halmstads centrala del hade varit helt annorlunda om man inte bevarat Norreport som en minnespelare från det förflutna. Men bakom byggandet, raserandet och bevarandet av fästningsverket samt dess portar finns en enorm mängd förhandlingar, konflikter och relationer. Några av dem på nationell nivå, såsom relationen mellan Sverige och Danmark. Att porten står kvar idag trots krig, förvittring och ett flertal rivningsförsök är otroligt.

13. Tripadvisor: tripadvisor.se, "Norreport"

14. Reed (2014) s. 18–22

15. Torell (2014) s. 40–41

16. Kaiser (2019) s. 20–23

Det kulturella arvet, såsom en byggnad eller ett objekt, utgör en genre i form av berättelser eller andra kulturella gestaltningar. Genom dem kan utläsas vem som interagerat och i relation till vem/vad. Kulturarv som genre innefattar den sociala interaktionen som sedan bestämt förutsättningarna för hur genren, och då även det kulturella arvet, har fått byggas och bevaras. Genren i sig är byggd på den struktur vilken återspeglas och förverkligas genom de sociala handlingar som vidhåller den sociala interaktionen. Den faktiska representationen av Norreport är den fysiska porten, belägen i staden Halmstad. Men Norreport representeras även genom olika texter, bilder och filmer. Från ett kultur-socialt semiotiskt perspektiv har dessa underliggande sociala interaktioner, som konstituerat genren, överförts till dagens representativa medel; till exempel texter, videos eller foton på nätet.¹⁷

Förundran uppstår när Norreports bevarande granskas, och när frågor som rör dess bevarande ställs. I filosofin eller psykologin skulle begreppet *qualia* användas, men från ett kulturellt perspektiv är begreppet *affordance* (erbjudande) mer korrekt. Byggnaden har många kulturella erbjudanden vilka skapats, anpassats och överlevt den temporala sociokulturella matrixen. Över tid har olika meningar skrivits in i de olika affordances som strålar ut från den spatials logikens rum; in i den lexikala och multimodala representativa informationskommunikationens medium. Detta har kunnat ske när ny teknologi gjort det möjligt att överföra i stort sett allting som har en mening, till den digitala dimensionen. Har kulturarvet (i detta fall Norreport) därmed fått en mångdimensionell meningsfull existens? Skulle Norreport rivas (vilket har varit en återkommande diskussion under Halmstads historia) så är det inte bara den fysiska byggnaden som demonteras och tas bort. Faktum är att även de olika representativa artefakterna skulle förlora sitt värde. Om Norreports existens gick förlorad, skulle även dess affordance i de representativa gestaltningarna göra det.¹⁸

Norreport kan således uppfattas som ett mångdimensionellt kulturarv med en mängd olika representativa gestaltningar, vilka i sin tur har olika kontextbaserade affordances. En av dessa gestaltningar kan till exempel vara en bild i en bok, eller också digitala bilder som exempelvis en pdf- eller jpg-fil. Bilden i sig, med dess affordances och restriktioner, grundar sig i den kontext som bilden sätts i. En bild i en lärobok om Hallands län har en annan mening, genre, affordance och kulturellt värde än om samma bild hade förekommit i litteratur om arkitektur. Men läsningen och avkodningen av de inneboende meningarna i bilden är också påverkat av den kontext som läsaren själv befinner sig i. Det är alltså en dynamisk relation som

17. Kress (2003) s. 69–70

18. Ibid s. 1–2

speglar de egenskaper vi utvecklat när vi, antingen gestaltat bilden och tolkat den för att passa in den i den kontext vi vill nyttja dess olika mening i, eller också från det perspektiv som grundar sig i vår ontologiska kontextuella existens.¹⁹

För att uppfatta mening i avkodandet av aktuellt fenomen, måste beskrivningen dock utgå från den kompetens respektive avkodare besitter, som därför är subjektiv men samtidigt kvasi-unik hos varje enskild individ. Därför ersätts begreppet kompetens allt oftare med *Literacy*, som till viss del åsidosätter de psykologiska och biologiska teman som hänger samman med kompetensbegreppet. Med *Literacy* menas att personen kan förstå och tillämpa informationen som framträder efter avkodningen.²⁰ Literacynivån är inte universell, utan snarare subjektiv och utvecklas olika hos varje enskild individ, beroende på exempelvis vilket socialt skikt någon kommer ifrån. Det betyder att flera individer med ungefärligen samma nivå av *literacy* tenderar att skapa en homogen gemenskap. Även om den kulturella källan låter sig avkodas subjektivt, förblir ändå tolkningen och den informatoriska tillgängligheten ojämnt fördelad.²¹

Detta förhållande skulle även kunna tolkas ur ett evolutionärt perspektiv. De olika sociala skikten kommunicerar med mening som är extraherad från de memes, vilka gjort sig tydbara från de olika affordances, som framträder hos åskådaren. Det vill säga, att den kulturella mening som en grupp åskådare tolkar kan vara antingen i en vidare eller en mer detaljerad mening. En detaljerad mening stansar sig in i minnet betydligt bättre eftersom mer minne krävs. Det kan också bero på att den mening som dras ut från det kulturella arvet anses vara så pass viktigt att man bevarar den i minnet med en önskan att förmedla den till kommande generationer. I kontrast kan ställas de fall då man exempelvis ser det kulturella arvet på en liten bild i dagens tidning. Då kan meningen lättare glömmas bort och informationen inte uppfattas relevant att bevara eller skicka vidare. Kulturell mening som meme kan då nästan betraktas som om de vore gener, i det att endast de som är värda att kopiera får leva vidare till nästa generation. Det som inte bedöms vara viktigt för kroppens funktion kopieras helt enkelt inte och faller bort.²²

Utifrån de olika memerna, och den information som de för med sig, läggs grunden för den berättelse som kan berättas utifrån de kapital människan besitter. Om ett kulturellt arv eller kulturell meme glöms, tunnas berättelsens mening och information ut, vilket resulterar i att dess betydelse och inneboende förutsättningar

19. Eriksson (2017) s. 30–31

20. Ibid s. 60–62

21. Edling (2016) s. 8–30

22. Denner (2017) s. 261–279

för att ge människan en fast ståndpunkt och starkt habitus försvagas. Begreppet *Habitus*, vilket är taget från Bourdieus teori, är sammansatt av de olika dispositioner (upplevelser och händelser) som människor samlar på sig under sitt liv – från födseln och uppfostran till det vuxna livet. Människor från samma gemenskap eller socialt skikt tenderar att ha liknande habitus och då även liknande praktiker. Detta leder till att de också tenderar att handla, agera och bete sig på liknande vis. Den individuella literacynivån hos människor i olika sociala skikt är därmed bestämmande för de gemensamma habitusformerna. Viktigt att komma ihåg är att de sociala distinktionerna ofta är omedvetna. Till exempel, om du av rent intresse snarare än samlande av social makt och kapital, väljer att söka information och utvidga din literacy om hur ett visst kulturellt fenomen kan avkodas, kan du hamna i en gemenskap utan det var det explicita målet.²³

SAMMANFATTNING

Bevarandet av en kulturell byggnad inbegriper mer än bara dess stenar, plankor, spikar och takpannor. Inbegriper är även byggnadens historia och en mängd berättelser som förmedlats mellan generationerna. Därför kan ett kulturarv som Norreport vare sig tas för självklart eller kastas bort. Men vi kan inte heller låta det förgångna hålla tillbaka utvecklingen.

Man kan konstatera att Norreport tillför många värden för Halmstads invånare och besökare; såväl historiska, kulturella, sociala som ekonomiska. Byggnaden är en självklar del av stadens identitet och fungerar även som en social knutpunkt. Som exempel har nämnts restaurangen vilken möter en bred målgrupp och därmed skapar gemenskap. Norreport har alltså överlevt tidens förändringar och kan idag anses som både ett värde- och meningsfullt kulturarv.

Avslutningsvis vill jag en sista gång framhäva att historien och dess händelser lever i nuet. De må inte synas lika tydligt eller märkas av omgivningen, men är väldigt levande och aktiva i grunden för vår kultur, vårt samhälle och våra sociala liv.

23. Pettersson, Wolanik Boström & Öhlander (2017) s. 135–137. Jämför Bourdieu (1990)

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Bourdeiu, Pierre *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity, 1992
- Borgman, Daniel (red.). *Epoker och händelser i Halmstad*. Halmstad: Halmstads 700 AB, 2006
- Dennet, Daniel C. *Från bakterier till Bach och tillbaka*. Stockholm: Fri Tanke Förlag, 2017
- Edling, Christofer. *Ett delat samhälle: makt, intersektionalitet och social skiktning*. Solna: Liber, 2016
- Eriksson, Yvonne. *Bildens tysta budskap: interaktion mellan bild och text*. Lund: Studentlitteratur, 2017
- Fröhlig, Florence. "Minne", i *Tillämpad kulturteori*. Jenny Gunnarsson Payne & Magnus Öhlander (red.). Lund: Studentlitteratur, 2017
- Grossberg, Lawrence. *Cultural studies in the Future Tense*. Durham (NC): Duke University Press, 2010
- Gustavsson, Bengt. *Bildningens dynamik: framväxt, dimensioner, mening*. Göteborg: Bokförlaget Korpen, 2018
- Kaiser, Susan B. *Fashion and Cultural Studies* London/Oxford: Bloomsbury Visual Arts, 2019
- Kress, Gunther. *Literacy in the New Media Age*. London/New York: Routledge, 2003
- Marks, Robert B. *The origins of the modern world. A global and environmental narrative from the fifteenth to the twenty-first century*. Lanham (Maryland): Rowman & Littlefield, 2017
- Nietzsche, Friedrich. *The Use and Abuse of History*. 1874
- Pettersson, Helena, Wolanik Boström, Katarzyna & Öhlander, Magnus "Kapital, habitus och fält", i *Tillämpad kulturteori*. Jenny Gunnarsson Payne & Magnus Öhlander (red.). Lund: Studentlitteratur, 2017
- Reed, T.V. *Digitized Lives. Culture, Power, and Social Change in the Internet Era*. London/New York: Routledge, 2014
- Ricœur, Paul. *Time and Narrative*. (Vol 1 & II) Chicago: University of Chicago Press, 1985
- Robins, Kevin. "Identity", i *New Keywords. A Revised Vocabulary of Culture and Society*. Tony Bennet, Lawrence Grossberg & Meaghan Morris (red.). Hoboken (NJ): Blackwell Publishing Ltd, 2005
- Torell, Ulrika "Grand Tour bland tingen", i *Fråga föremålen: handbok till historiska studier av materiell kultur*. Anna Maria Forssberg & Karin Sennefeldt (red.). Lund: Studentlitteratur, 2014
- Vesterlund, Amanda. *Historiebruk vid Halmstads 700-årsjubileum*. C-uppsats i historia, Högskolan i Halmstad, 2013

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under december 2019.

Destination Halmstad: destinationhalmstad.se, "Historisk stadsvandring"

Gamla Halmstad: gamlahalmstad.se, "Norre Port – prydlig för staden"

Tripadvisor: tripadvisor.se, "Norre Port"

ATT UTF
EN HALL
KULTUR
ÄR DET

5. ATT UTFORMA EN HALLÄNSK KULTURKANON. ÄR DET MÖJLIGT ATT GÖRA ETT REPRESENTATIVT URVAL?

2004 var begreppet kulturkanon under debatt i grannlandet Danmark. Den dåvarande danska regeringen hade tagit initiativet till en dansk litteratur- och kulturkanon. Sju kommittéer, bestående av ett antal utpekade experter, hade valt ut tolv verk inom kategorierna arkitektur, bildkonst, design och konsthantverk, film, litteratur, musik, teater samt barnkultur. År 2006 tillkom även en historiekanon kring ”händelser och förlopp” att användas i skolans historieundervisning. Denna litteratur- och kulturkanonen väckte stor uppmärksamhet och följdfrågorna var många. Vad var egentligen det särartade danska? Vem skulle bestämma det? Skulle en kanon fungera integrerande eller snarare exkluderande? Fanns det ett samband mellan initiativet och regeringens politiska kulturkamp? Debatten nådde snart Sverige, inte minst i samband med Folkpartiets förslag år 2006 om att ta fram en svensk litteraturkanon. I Sverige kom diskussionen främst att handla om kulturarv, snarare än om själva kanon som begrepp eller fenomen. Enligt Riksantikvarieämbetet inbegriper begreppet kulturarv:

ANNA ALDEFORS, ERIKA SVENSSON & HANNA HÖRNBERG

[...] alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen.¹

Kulturarvets användbarhet och syfte har diskuterats och kritiserats, liksom olika aspekter av demokrati och jämställdhet i förhållande till det. Faktum är ju att landets arkiv, museer och bibliotek, några av de institutioner som arbetar med kulturarv, alltid präglats av experternas perspektiv och urval.

Gemensamt för de båda begreppen kulturarv och kulturkanon är att de förhåller sig till det förflutna. De är båda produktiva, det vill säga att de *använder* det förflutna på något sätt. Genom att föra upp ett visst konstverk på en kanonlista eller att utse det till kulturarv märks en avsikt eller vilja att använda det i något sorts syfte. Vad som skall anses vara ett kulturarv eller vilka kriterier som ligger till grund för det är däremot något som alla kulturarvsinstitutioner brottas med. Syftet kan skilja sig åt beroende på sammanhang. ”Varje samtid, varje situation, genererar olika historier, olika sätt att förstå och använda de källor till det förflutna som vi har tillgång till”, skriver redaktörerna Lars-Eric Jönsson, Anna Wallete och Jes Wienberg i förordet till boken *Historia och samtid i Danmark och Sverige*.² Ett dominerande drag är samtidigt att det oftast är de positiva värdena som lyfts fram – man speglar hellre framgång än förfall. ”Detta har som följd att varken kanon eller kulturarv kan frigöras från politiska aspekter, menar man vidare.”³

UNDERSÖKNINGENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Tanken var inledningsvis att undersöka Hallands kulturarv utifrån följande sex kategorier: litteratur, konst, film, arkitektur, musik och teater och därefter utforma ett förslag till en halländsk kulturkanon. Med olika halländska kulturaktörer som bollplank skulle vi välja ut ett antal verk, byggnader eller företeelser som vi ansåg representativa för Halland och halländsk kultur. Men redan i ett tidigt stadium insåg vi hur svårt det skulle bli att genomföra ett sådant uppdrag. Vi var redan

1. Génétay & Lindberg (2015) s. 12

2. Jönsson, Wallete & Wienberg (2008) s. 7

3. Ibid s. 7

skeptiska till kulturkanon som idé och det visades sig att samma sak gällde de flesta vi samtalade med. Samtidigt stod det klart att själva diskussionen kring kulturkanon var så pass intressant och givande att det ändå kändes relevant att fortsätta arbetet, fast i något modifierad form. Vi valde till sist att fokusera på endast tre kategorier – arkitektur, konst och litteratur – för att därigenom kunna föra en djupare och mer grundlig diskussion. Vi motiverar ämnesvalen enligt följande: Konst för att det är en kulturyttring med starka rötter i Halland, litteratur för ämnets återkommande förbindelse till begreppet kanon, och arkitektur för att det skiljer sig från de andra kategorierna men samtidigt har en tydlig koppling till kulturarv.

Arbetet har i huvudsak utgått från kontakt med representanter för Kulturmiljö Halland, Hallands konstmuseum, Mjellby konstmuseum samt Anna-Pia Åhslund; kulturjournalist, författare och ordförande i Hallands författarsällskap. Även här har vi alltså behövt göra ett urval. Trots att Halland till ytan är ett litet län finns det många kulturaktörer som vi inte har varit i kontakt med. Det speglar samtidigt arbetet med både kulturarv och kulturkanon väl – en hårdragen, selektiv och ständigt pågående process. Intervjumaterialet har sedan relaterats till kulturkanondebatten och vävts samman med våra egna tankar om ämnet.

Trots att vi drog slutsatsen att en halländsk kulturkanon vore osannolik, har själva idén fungerat som ingång till hur vi närmat oss begreppet kanon och dess förhållande till kulturarv. Det har varit spännande att spekulera i hur en sådan skulle kunna se ut och i vilket syfte den i så fall skulle utformas. Syftet med arbetet har till slut landat i att undersöka själva fenomenet kulturkanon, men också hur applicerbart fenomenet skulle kunna vara på det halländska kulturarvet. Våra huvudsakliga frågeställningar är följande:

- Vad anses vara typiskt halländskt?
- Hur ställer sig de intervjuade aktörerna till begreppet kanon och utformandet av en halländsk sådan?
- Finns det några självklara verk som skulle kunna ingå?

KORT BAKGRUND

Vi har inte funnit någon tidigare undersökning av en eventuell halländsk kulturkanon. Det halländska berörs visserligen i en hel del undersökningar och sammanfattningar, både när det gäller arkitektur, konst och litteratur och dessa kommer vi referera till. Men någon litteratur eller text som beskriver kulturella särdrag, har vi inte hittat. Däremot finns ett fåtal undersökningar av den halländska identiteten. Bland annat har statsvetaren Jörgen Johansson i sin studie *Regionalisering och internationalisering i Halland – politik och statsvetenskap i ett epokskifte* utkristalliserat en halländsk kulturidentitet. I sina intervjuer har Johansson ställt frågor om det typiskt halländska, halländsk identitet och huruvida sådana faktorer skulle kunna påverka politiken och samhället. Slutsatsen, menar Johansson, är att hallänningen är ”hemortsbunden, praktisk, försiktig och samverkande. Omfattningen och intensiteten i intervjupersonernas utsagor i dessa frågor har varit överraskande stort.”⁴ Johansson menar däremot *inte* att dessa identiteter faktiskt existerar i verkligheten, snarare att de *upplevs* så av de tillfrågade personerna. Det halländska har även undersökts i boken *Fyra vägar till Halland – en halländsk kulturmiljöprofil*, utgiven av Länsstyrelsen och skriven av historikern Erik Hallberg.⁵ Utifrån fyra olika teman kartlägger Hallberg Hallands historia och kultur och presenterar vidare en kulturmiljöprofil som läsaren lotsas igenom; ”Den första vägen är småskalig, den andra rörlig, den tredje är skiftande, och den fjärde är självräddig – men de leder alla till Halland!”⁶ Kan detta sammanfatta det typiskt halländska? Och skulle en kulturkanon bekräfta en sådan identitet? Det är intressanta frågor att spekulera kring. Identitet och identitetsförstärkande var ledord för utformandet av Danmarks kulturkanon, finns där liknande argument att finna för något motsvarande halländskt?

I en remissutgåva av Hallands kulturplan för 2017–2020 beskrivs kulturens roll som bidragande till regionens tillväxt, utveckling och konkurrenskraft.⁷ Skulle en halländsk kulturkanon kunna utformas i syfte att förstärka dessa värden? Dessutom har regionindelningen återkommande diskuterats, något som mött kritik såväl inom regionen som hos lokala politiker och allmänheten.⁸ Skulle en halländsk

4. Johansson (1999) s. 16

5. Hallberg (2009)

6. Ibid s. 24

7. Region Halland: regionhalland.se, ”Remissutgåva Hallands Kulturplan 2017–2020”

8. Jämför exempelvis Olsson; ”Sverige ska delas upp i sex storregioner” i *Dagens Nyheter*, eller Andree; ”Halland delas upp i nytt förslag”, i *Göteborgs-posten*

kulturkanon kunna fungera som motvikt och stärka den regional identiteten och i förlängningen motivera varför regionen skulle få behålla sina gränser?

VI UNDERSÖKER KATEGORIerna ARKITEKTUR, KONST OCH LITTERATUR

ARKITEKTUR

Arkitektur har alltid gått hand i hand med samhällsutvecklingen, och att studera arkitektur kan vara ett sätt att se var samhället befunnit sig tidigare eller var det är på väg emot. År 2001 utsågs som officiellt arkitektur-år, och tanken var då att arkitektur, form och design skulle uppmärksammas i hela landet. Sveriges kommuner rapporterade om det ökade intresset för arkitektur och stadsbyggnadskonst vilket ledde till ett uppsving för hela arkitekturfältet.⁹

Halland har länge varit en expansiv region. Både landskap och kustområde är under konstant utveckling och intresset för arkitektur är stort samtidigt som man värnar områdets stora natur- och kulturvärden. Fram till 1930-talet var den halländska landsbygden präglad av det äldre bondesamhället, men under 1950-talets moderniseringsvåg försvann mycket av den gamla bebyggelsen. Ibland har förändringarna varit medvetna, ibland har urvalet skett mer spontant.¹⁰ Men vad är det specifikt halländska i arkitekturen och byggstilen? I *Älskade hus, Hallands byggnadsarv – historia och praktik* har följande konstaterats:

Här finns gemensamma drag, som skulle kunna vara skäl nog att tala om en halländsk byggnadskultur, men här finns likväl många särskiljande kännetecken beroende på vilka kulturella, naturgeografiska och historiskt-politiska influenser som satt spår.¹¹

Bristen på virke, det danska arvet och den uttalade ”tvååkersgränsen” – den som delar Halland i nordlig respektive sydlig kultursfär – är några faktorer som gör frågan komplex. Det märks exempelvis skillnader i byggnadsskick, och att då peka på de så kallade halländslängorna som typiska för hela Halland är att förenkla sammanhanget, även om sådana har präglat delar av den halländska allmogens bebyggelsen.¹²

9. Jämför Regeringskansliet/Kulturdepartementet: regeringen.se, ”Arkitektur, form, och design”

10. Jämför Petersen (2005)

11. Claesson & Helander (2005) sid. 3

12. Jämför Claesson & Helander (2005)

Regionens expertorganisation när det gäller kulturmiljöfrågor är Kulturmiljö Halland. De arbetar aktivt med byggnadsantikvariska utredningar och arkeologiska utgrävningar för att undersöka hur man bäst tar hand om, använder och utvecklar de halländska kulturmiljöerna.¹³ För att skaffa en djupare uppfattning valde vi därför att möta upp en grupp byggnadsantikvarier därifrån, för att diskutera halländsk bebyggelse men även ta del av deras tankar kring en kulturkanon med fokus på arkitektur.

Själva hade vi ju redan varit inne på problematiken kring relevansen av en kulturkanon, och våra tveksamheter förstärktes ytterligare under samtalet med byggnadsantikvarierna. För dem var begreppet kanon nytt – något liknande hade aldrig varit på tal inom deras verksamhet. Att utforma ett sådant rättesnöre, med dess inbyggda begränsningar, skulle knappast göra Hallands rika kulturarv rättvisa, menade de. Däremot kunde de se en poäng med att uppmärksamma halländsk bebyggelse generellt, vilket också Kulturmiljö i Halland gör, till exempel genom olika publikationer i både digital och tryckt form.

Under diskussionen kom vi att tala en del om den danska kulturkanon. Samtalet handlade dels om själva tillvägagångssättet, dels om hur experterna tänkt kring själva urvalet. Uppdraget medförde ju, åtminstone till viss del, att bestämma en officiell bild av Danmark, Så hur tänkte de exempelvis kring valet av operahuset i Sydney? Byggnaden är visserligen ritad av en dansk arkitekt, men ligger i Australien på andra sidan jorden. Hur representativt är det för Danmark? Nog för att nationella gränser är rörliga, men samtidigt kan man undra om inte experterna också hade för avsikt att sätta Danmark på kartan i en mer global kontext. Om samma resonemang förts i samband med en halländsk kanon, vems Halland hade vi då fått se? Vi bad ändå gruppen av byggnadsantikvarier att leka med tanken att de utsetts till expertpanel med uppdrag att välja ut ett antal byggnader till en halländsk arkitekturkanon. Världsarvet i Grimeton, Varbergs fästning, Martin Luthers kyrka, Brokorpssgården, Varbergs kallbadhus, Kaptensgårdarna i Onsala, Bruno Mattssons sommarhus, Högskolan i Halmstad och Stadsbiblioteket var några förslag de kom att tänka på. Urvalet motiverades av byggnadernas ålder, viktiga händelser i anknytning till byggnaden, att någon framstående person bott där eller, som en av antikvarierna uttryckte det: "Ibland räcker det att en byggnad är fin" – ett påstående som i sig är synnerligen subjektivt.

Kulturmiljö Halland har tillsammans med Länsstyrelsen i Halland och samtliga halländska kommuner inventerat länets ca. 130 000 byggnader. Av dessa har drygt 10 000 bedömts ha så kallat kulturhistoriskt värde. Utöver dessa är ca. 49

13. Se exempelvis Region Halland: regionhalland.se, "Kulturmiljö Halland"

andra byggnadsmiljöer betecknade som byggnadsminnen, den i Sverige starkaste formen av bevarandeskydd. Dessa byggnadsmiljöer skall vara unika, ”sannerligen märkliga” eller anses representera något enastående i länets bebyggelse. Dessutom skall de vara av nationellt intresse, något som utreds och bedöms av Länsstyrelsen.¹⁴ Vem som helst kan lyfta frågan om eventuell byggnadsminnesmärkning, och därmed finns också en demokratisk aspekt. Men skulle detta urval kunna utgöra grunden till en kulturkanon?

De halländska byggnadsminnena ska spegla olika tidsepoker och byggnadssätt, arkitektur och konsthistoria, sociala skiktningar från slott till backstuga, bondesamhälle och industrisamhälle. Sammantaget ska länets byggnadsminnen visa på betydelsefulla steg i länets historia och utveckling från äldsta tid till nutid. [...] Våra halländska byggnadsminnen speglar kärnan av det Halländska bebyggelsehistoriska arvet.¹⁵

När dessa byggnadsminnesförklarade platser var på tapeten under samtalet med antikvarierna från Kulturmiljö Halland påpekade de samtidigt att vissa kategorier fortfarande är kraftigt underrepresenterade, exempelvis efterkrigsbebyggelse.

KONST

Konstens roll inom fältet kulturarv aktualiserades i samband med den digitala samlingen *Europeana 280*. Projektet lanserades i april 2016 i syfte att samla konstverk som varit avgörande för europeisk konsthistoria. *Europeana 280* är ett samarbete mellan kulturdepartement och kulturinstitutioner i 29 europeiska länder (28 medlemsländer i EU samt Norge) och utgör en digital plattform för kulturarv i Europa. Samarbetet har resulterat i över trehundra digitalt tillgängliga konstverk som gemensamt skall representera europeiskt kulturarv i bild- och form. Varje land fick i uppdrag att välja ut ett antal verk som på något sätt varit betydelsefulla. Från Sverige valdes fjorton verk, varav ett kom från Halland. Det är bonadsmålningen ”Konungarnas tillbedjan” av konstnären Johannes Kielberg som återfinns i Hallands konstmuseums samling.¹⁶

Men hur ser det halländska konst-kulturarvet ut i övrigt? Att kartlägga och presentera en överblick av halländsk konst och historia är komplicerat. Det typiskt halländska är svårt att definiera och identifiera, även för professionella aktörer inom fältet. Dessutom finns mängder av konstnärliga inriktningar, enskilda konst-

14. Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, ”Bebyggelseinventeringen i Halland”

15. Petersen (2006) s. 5

16. Europeana: europeana.eu

närer och grupper av konstnärer. Karolina Petersson, museichef på Mjellby konstmuseum, beskriver situationen: ”Hallands konsthistoria består snarare av öar än av en samlad bild”. Petersson menar vidare att den regionala bilden består av flera dimensioner. Utöver de kända konstnärsgруппerna som till exempel Halmstadgruppen och Varbergsskolan, finns också samtida professionella konstnärer, konstnärsklubbar, fritidskonstnärer, föreningar och inte minst regionens samling av offentlig konst. Letar man längre tillbaka i historien, till mitten av 1700-talet, var det framförallt folkkonsten som utmärkte Halland. Anneli Adamsson, intendent på Hallands konstmuseum, berättar att det nästan går att se hur olika stilyttringar följer det halländska landskapet; där exempel från Skåne i söder är mer blommiga och påkostade, medan verk från norra Halland är kargare, enklare och liksom mer stiliserade. Men sådana särdrag blir senare mer generellt stilhistoriska i takt med att utövarna började utbilda sig eller inspireras av andra konstnärer. Adamsson menar därför att det i princip är omöjligt att ringa in ett konstverk, en konstform eller en inriktning som kan sägas vara utmärkande för just Halland.

Vi kan dock konstatera att det i Halland råder en gedigen och varierad konsttradition, såväl historisk som samtida. Det syns inte minst i de ledord som marknadsför vissa av regionens städer: Laholm är ”den lilla staden med de stora konstverken”, Halmstad benämns som ”konststad” och Varberg har visionen att vara ”Västkustens kreativa mittpunkt”. Antalet konstmuseum och konsthallar visar samma sak. Som exempel kan nämnas Teckningsmuseet i Laholm med sin samling av teckningskonst från halländska konstnärer samt Hallands Kulturhistoriska museum i Varberg som visar verk från konstnärskolonin Varbergsskolan. Ett ytterligare exempel är Hallands Konstmuseum som genom Svea Larssons fond fått både uppdraget och möjligheter att köpa in konst med halländsk anknytning.

Hallands Konstmuseum ingår i Stiftelsen Hallands Läns museer tillsammans med Hallands kulturhistoriska museum och Kulturmiljö Halland. Museet har en gedigen samling av konst- och kulturhistoriska verk och föremål som finns att se i två fasta utställningar på museet; *Utvalda verk – konst ur samlingen* som lyfter fram äldre halländskt måleriet, samt *Stjärnor, rosor och prickar – folkkonstens hemliga språk* som bland annat visar sydsvenska bonadsmålningar och andra dekorerade föremål. Svea Larsson, vars fond nyss nämndes, valde att donera sin förmögenhet och kvarlåtenskap till Hallands konstmuseum med ändamålet att köpa in konst och konsthantverk med koppling till Halland.¹⁷ Därför har kontakten med representanter för museet varit särskilt intressant, då de ständigt brottas med vad som definierar det halländska. Mjellby konstmuseum har ett särskilt fokus på surrealis-

17. Palmsköld (1998/99)

tisk och modernistisk konst och utgår till stora delar från sin samling av verk från Halmstadgruppen som haft en betydande roll i svensk konsthistoria. Museet drivs av Konstenheten på kulturförvaltningen i Halmstad kommun. Deras utställningar utgår ofta från teman som berör genus, normer, samhälle och politik.

I kontakt med dessa aktörer har vi fört intressanta diskussioner om konst, vad som kan anses halländskt och förstås den eventuellt halländska kanons inneboende problematik. Vi har pendlat mellan filosofiska frågor och definitionsfrågor: Vad är halländskt? Vem får räknas som hallänning? Vilka halländska konstnärer har varit viktiga för regionen, och kanske till och med nationellt eller internationellt? Vem skall göra urvalet? Och för vem – vilken målgrupp skall en kulturkanon rikta sig till? Skall det finnas en för alla? Är det ens möjligt? Begreppet kulturkanon väcker verkligen många frågor kring kultur i vid bemärkelse. Urvalet i den danska kulturkanonens konstavsnitt beskrivs bygga på att ”kunstnerens livsværk være afsluttet” och att urvalsprocessen varken varit särskilt lång eller mödosam. ”Udvalget for billedkunst har ikke brugt lang tid på kriterier for udvælgelsen af værker til en kanon. Men vi kunne tale endeløst om værkerne.”¹⁸ På Hallands konstmuseum finns ingen kanon att förhålla sig till men däremot ett juridiskt dokument, nämligen det testamente som styr hur Svea Larssons donationsfond används. Eftersom inköpen förutsätter att verken har halländsk anknytning, är definitionsfrågan ständigt aktuell. Eftersom man inte kommit fram till en slutgiltig tolkning, fortgår diskussionen och slutsatserna omprövas efterhand.

Representanterna från både Mjellby konstmuseum och Hallands konstmuseum är överens om att kanon är problematiskt, både som begrepp och som fenomen. Det är tydligt att ordet är laddat och aningen provokativt. Om vi hade omformulerat oss och istället undrat vilka halländska verk som är viktiga att lyfta fram eller ge särskilt utrymme, gissar vi att svaren kunnat bli annorlunda. Men likväl hade ett urval gjorts.

Så vad särskiljer ett urval som för en kanonisk samling från en samling av allmänt viktiga verk? Värderingen, förmodligen. Att någonting är rätt, riktigt och representativt för en grupp människor. Men en kultur som påstår sig vara ”rätt” känns både föråldrat och cementerad, tänker vi. Den moderna människan – och kulturen – är i ständig rörelse och förändring. Under samtalet med Karolina Petersson från Mjellby konstmuseum diskuterade vi kanons omodernitet. Idag handlar konst snarare om att ifrågasätta tidigare normer, även inom konsthistorien, medan kanon och urval skapas utifrån föråldrade värderingar. ”Kanon är till sin natur exkluderande”, menar Petersson. Sådan exkludering skapas genom att något hävdas ha större värde än något annat.

18. Kulturministeriet: kulturministeriet.dk, ”Kulturkanonen”

Trots det sker ju ändå ett ständigt urval, lika mycket förr som nu, med konsekvenser för mångfalden. Som exempel har ju många kvinnliga konstnärer sorterats bort. De erkända konstnärsgrupperna liksom enskilda konstnärer verksamma i Halland är manligt dominerade. Skulle en konstkanon i så fall bara innehålla verk av dessa manliga konstnärer? Vi diskuterar frågan med Evelina Lindblom och Anneli Adamsson från Hallands Konstmuseum och undrar om det funnits några framträdande kvinnliga konstnärer i Halland. De nämner bland andra Ninnan Santesson och Lotta Antonsson, men dessa båda kvinnor är snarare ett undantag som bekräftar regeln. Det finns visserligen fler kvinnliga konstnärer med rötter i länet, samt kvinnor som på genomresa avbildat halländska motiv, men Lindblom menar att det är svårt att knyta dem till något specifikt halländskt. Vi nämner då Mathilda Ranch, en av många kvinnliga ateljéfotografer som var verksam i Varberg kring sekelskiftet 1800. Ranch hade både ateljé i Varberg och filial i Kungsbacka, Horred och Slöinge. I boken *Fröken Mathilda Ranch – fotograf* beskrivs hon ha ”spelat en central roll i dokumentationen av Halland i allmänhet och Varberg i synnerhet.”¹⁹ Men är då hennes fotografier att betrakta som konst? Hade hon en konstnärlig ambition? Samtalet landar i att istället handla om konstfotografen Severin Nilsson, som en slags motbild med tydligt konstnärlig ambition.

Så är diskussionen tillbaka till ruta ett: Vad är konst? Vem avgör det? Är rollen som ”expert” nog för att garantera ett subjektivt präglad urval? Kan ett annat sorts urval egentligen ha samma funktion som en kanon utan att nödvändigtvis benämnas som en sådan? *Europeana 280* har samlat 325 verk, det äldsta skapat för 35 000 år sedan och det yngsta år 2012. Dessa sägs representera en europeisk konsthistoria, ett gemensamt kulturarv.²⁰ Vilka hade reaktionerna blivit om detta urval benämns som en europeisk konstkanon?

LITTERATUR

Till den danska kulturkanon valdes tolv litterära verk utifrån kriterierna tradition, upplevelse samt hållbarhet. Samtliga verk ansågs ha dels ”høj kunstnerisk kvalitet, dels spår en fremtid som levende og værdifuld litteratur.”²¹ Redan 2004 presenterades en litteraturkanon med tanke att fungera som underlag för undervisning i den danska grund- och gymnasieskolan. Urvalet fokuserade på dansk litteratur skriven

19. Nilsson (2006) s. 11

20. Se vidare Europeana: europeana.eu

21. Kulturministeriet: kulturministeriet.dk, ”Kulturkanonen”

före 1965 och skulle representera dansk kultur och danskt kulturarv.²² Låt säga att svensk litteraturhistoria skulle väljas utifrån samma kriterier – tradition, upplevelse och hållbarhet – hur skulle en sådan lista se ut? Och hur har egentligen Halland förmedlats inom litteraturen?

Walter Dickson, författare och bosatt i trakterna kring Falkenberg, har passande sagt: ”Halland var länge proletären bland Sveriges landskap. Nu är det närmast en nyrik.”²³ Förändringarna som Dickson syftar på är Hallands omvandling från fattigt jordbrukslandskap till soligt turistparadis. Det halländska landskapet har i flera avseenden varit en inspirationskälla för många halländska författare, trots att det inte är så stort till ytan.²⁴ Även det litterära landskapet innehåller många författare, bokförlag och ett flertal litterära sällskap.²⁵ Litterära personligheter som kan knytas till Halland är bland andra: Klara Johansson, Olof von Dahlin, Alf Hambe, Astrid Pettersson och Elsa Grave.²⁶

Anna-Pia Åhslund, kulturjournalist och författare samt ordförande i Hallands författarsällskap har under lång tid varit aktiv inom Hallands litterära kretsar och därför tog vi kontakt med henne för ett samtal kring vår hypotetiska kanon. Åhslund har själv skrivit flera böcker i ämnet, bland andra *I författarens fotspår* och *Röster i Halland*. Hon anser att det absolut skulle kunna finnas ett värde i en kulturkanon, främst som en historieskrivning över den halländska litteraturen, men att verkligen sätta samman en sådan är inget hon funderat över. I sådana fall bör den inte vara auktoritär till sin karaktär, menar hon, utan snarare ge en fingervisning om vad som skulle kunna anses vara god kvalitetslitteratur. Kritiken mot kanon som företeelse, anser Åhslund delvis vara obefogad eftersom det ständigt upprättas topplistor inom andra områden, såsom musik och idrott, utan att dessa möts av minsta skepsis. Hon menar tvärtom att en kanon skulle stimulera till debatt och öppna nya dörrar till litteraturens värld och få människor att upptäcka tidigare obekanta verk och författare.

Vi diskuterar även gränsdragning, vilken Åhslund menar bör hållas flytande. Hon hänvisar till sin bok *I författarens fotspår* som en ingång till de författare hon själv anser platsa i en halländsk litteraturkanon. I boken följer Åhslund ett antal författare, till exempel Alf Hambe och Ingela Strandberg, och menar att vissa

22. *Dansk litteraturs kanon: rapport från Kanonudvalget*

23. Åhslund & Jacobson (2004) s. 9

24. Grum (2005) s. 4

25. Region Halland: regionhalland.se, ”Remissutgåva Hallands Kulturplan 2017–2020”

26. Åhslund (2009) s. 46, 59

typiska halländska drag nog kan anas och att det också finns en stark tradition av författare, visdiktning och poesi.

Vi jämför Åhslunds tankar med ett förslag som presenterades år 2013 av Kristin Hallberg, forskare och lärare inom barn- och ungdomslitteratur vid Stockholms universitet. Enligt förslaget skulle en lista av klassiska böcker, filmer, pjäser och musik utarbetas för den svenska grundskolan i samarbete med Skolverket. Trots en del kritik, mötte förslaget även bifall. En av de som ställde sig positiva till förslaget var Qaisar Mahmood, kulturarvschef vid Riksantikvarieämbetet och författare till boken *Jakten på svenskheten*. Qaisar menade att en sådan lista skulle kunna hjälpa barn från olika samhällsklasser att ta del av en gemensam kulturell referensram.²⁷ För att då återkoppla till Åhslunds resonemang, skulle listan utformas som ett icke-auktoritärt förslag på bra och läsvärd litteratur. Men den övergripande frågan – vem som avgör vad som är bra och läsvärd litteratur – kvarstår. Vilken litteratur man väljer att läsa är ett högst individuellt val, menar vi. Är det ens önskvärt att en lista talar om vad som är läsvärd (eller inte), även om syftet är gott? Haralampos Karatzas, politiker samt ekonomisk analytiker, menade i tidskriften *Liberal Debatt* att utformningen av en litteraturkanon är mer omfattande än bara en samling böcker som bör läsas i skolan. En litteraturkanon berör även andra aspekter av kultur och bildning. Att ha förmågan att förhålla sig till en kanon är ett sätt att delta i det demokratiska samhället.²⁸

Men åter till Halland och dess litteratur. Att specifikt lyfta fram litteratur med halländsk anknytning stöds av flera lokala aktörer och kulturinstitutioner. I kulturplanen framhålls exempelvis att utgivningen av ”kvalitetslitteratur av halländskt intresse” skall underlättas.²⁹ Även i Regionbibliotekets uppdrag ingår att ”främja kvalitetslitteratur av halländskt intresse och stärka de litterära aktörernas situation”.³⁰ Sammantaget arbetar alltså dessa institutioner för att sprida och förmedla kunskap om den halländska litteratur som idag finns tillgänglig.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Vi konstaterar att det är svårt att definiera vad som anses specifikt halländskt inom de områden vi undersökt – arkitektur, konst och litteratur. Genom vår undersökning har vi stött på ett antal problem och frågeställningar, varav vissa verkar

27. Perdahl (2013)

28. Karatzas (2013)

29. *Hallands kulturplan 2014–2016*

30. Region Halland: regionhalland.se ”Remissutgåva Hallands Kulturplan 2017–2020”

ständigt återkommande. Var går gränserna och var skall de dras? Vem gestaltar ”Halland” och vem gör det inte? Hur skall den enskilda kulturella utövarens anknytning till Halland bedömas – behöver det finnas en stark personlig koppling eller räcker det med att Halland eller något halländskt återfinns i verket? Och vem avgör i sådana fall vad det skulle vara? Vi valde att samtala med ett antal aktörer som fick ge sina synpunkter på vårt uppdrag och på våra frågeställningar. Men dessa aktörer är knappast representativa för hela regionen. Vi hade sannolikt fått andra svar och olika argument beroende på vem vi frågat. Den subjektiva aspekten är uppenbarligen svår att bortse ifrån, och vi tror att den är en av de främsta anledningarna till att en kanon anses problematisk och ibland provocerande. Vem skall ha rätt att bestämma över någon annans tycke, smak eller till och med identitet? Och varför skulle egentligen en gemensam halländsk identitet ens behövas?

Inledningsvis spekulerade vi kring en kanons förmåga att förstärka en halländsk identitet och även i vilken utsträckning den skulle stärka de regionala gränserna. Vår slutsats är fortsatt spekulativ och snarare ett ämne för fortsatt diskussion, men kanske är det så att vår mångkulturella värld i ständig rörelse och förändring ser ett värde i det som många trots allt har gemensamt – såsom vissa identitetsmärkörer, värden och värderingar? Kanske upplevs det även viktigt med anknytning till en viss plats? Det är både paradoxalt och intressant. En sådan strävan kräver ju samtidigt exkludering, eftersom inkludering inom vissa givna gränser alltid sker på bekostnad av det som väljs bort. När mångfaldsfrågan kom på tal svarade kulturaktörerna i ganska vaga ordalag. Inte för att ämnet är svårt i sig, tvärtom är det ju en viktig aspekt av deras arbete. Snarare verkar det vara i förhållande till det typiskt halländska och vår hypotetiska kulturkanon som det uppstår problem. I en kanon är regionala särdrag svåra att förena med ett mångfaldsperspektiv, eftersom en kanon representerar ett urval och därmed alltid är begränsande och normativ i någon utsträckning.

Reaktionerna på själva begreppet kulturkanon har varierat hos de intervjuade aktörerna. Byggnadsantikvarierna på Kulturmiljö Halland var inte särskilt familjära med begreppet över huvud taget, medan man på Hallands konstmuseum var bekant men samtidigt kritisk. Anna-Pia Åhslund var den enda som ändå kunde se ett värde med en kanon, och då främst gällande litteraturområdet. Vad kan detta bero på? Vår slutsats är att det delvis handlar om de olika kulturyttringarnas förhållande till begreppet generellt. Inom litteraturfältet diskuteras företeelsen ganska ofta, i synnerhet på nationell och internationell nivå. Det betyder inte att kanon anses helt oproblemiskt, men det är ändå relativt vanligt förekommande.

Ämnet arkitektur utmärker sig i förhållande till de två andra kategorierna, där de estetiska, symboliska och praktiska värdena samverkar. Det finns ett stort en-

gagemang kring bevarande och brukande samtidigt som olika hållbarhetsaspekter vägs in. Hus och byggnader förändras över tid – de rivs, byggs om och till efter behov. Skulle samma förhållande gälla litteratur eller konst skulle sådana ingrepp betraktas som vandalisering, förvanskning eller censur. För oss blev det uppenbart att de olika kategorierna har olika förutsättningar. Litteratur skall läsas, konst betraktas medan arkitektur både skall brukas och underhållas, och därmed är föränderligt till sin karaktär. Därför finns också ett annat förhållningssätt till arkitektur som kulturarv i jämförelse med de andra kategorierna. Vår slutsats blir ändå att former av kultur och kulturarv alltid är viktiga att lyfta fram, samtidigt som tillvägagångssättet är avgörande för hur budskapet tas emot, såsom dess syfte och vem avsändaren är. Enligt Riksantikvarieämbetet skall kulturarvet även omfatta mångfalden i såväl det samtida som historiska samhället, och bör därför fungera inkluderande. Men som undersökningen visar har olika former av kanon en motsatt effekt. Bara själva begreppet skapar ofta debatt och diskussion. Och här ger vi Anna-Pia Åhslund en poäng – kanske kan kanonbegreppet användas som underlag för ett fortsatt demokratiskt samtal kring kulturfrågor och de gränser, förhållningssätt och olika bevarandeperspektiv som då åskådliggörs?

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Andree, Lasse. ”Halland delas upp i nytt förslag”, i *Göteborgs-Posten* 20 september 2005
- Claesson, Eivind & Helander, Hans (red.). *Ålskade hus* Halmstad: Läns museet Halmstad, 2005
- Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf. *Rapport från Riksantikvarieämbetet: Plattform Kulturhistorisk värdering och urval grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet* Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2015
- Grum, Kerstin. ”Nedslag i Hallands litterära landskap”, i *Halland* nr. 3:2005
- Hallberg, Erik. *Fyra vägar till Halland: en halländsk kulturmiljöprofil*. Halmstad: Länsstyrelsen i Halland, 2009
- Johansson, Jörgen. *Regionalisering och internationalisering i Halland – politik och statsvetenskap i ett epokskifte*. Halmstad: Högskolan i Halmstad, 1999
- Jönsson, Lars-Eric, Wallete, Anna & Wienberg, Jes *Kanon och kultur: historia och samtid i Danmark och Sverige* Göteborg & Stockholm: Makadam, 2008
- Dansk litteraturs kanon: rapport från Kanonudvalget*. Köpenhamn: Undervisningsministeriet, 2004
- Nilsson, Anna-Lena. *Fröken Mathilda Ranch*. Varberg: Förlag Läns museet Varberg, 2006
- Olsson, Hans. ”Sverige ska delas upp i sex storregioner”, i *Dagens Nyheter* 9 mars 2016

Palmsköld, Annelie. ”Samlingarna: Svea Larsons donationsfond” i *Halland: Hallands läns museers årsbok 1998/1999* (Artikeln finns även att läsa på Hallands konstmuseums hemsida: hallandskonstmuseum.se)

Petersen, Björn. *Arkitektur i Halland*. Göteborg: Warne förlag, 2005

Petersen, Björn. *Husesyn: Hallands byggnadsminnen*. Halmstad: CAL-förlaget, 2006

Region Halland. *Hallands kulturplan 2014–2016*. Halmstad: Kultur i Halland, 2014

Åhslund, Anna-Pia. *I författarens fotspår*. Varberg: CAL-förlaget, 2009

Åhslund, Anna-Pia & Jacobsen, Sten. *Röster i Halland*. Stockholm: En bok för alla, 2004

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under maj–juni 2016, varav några inte längre aktiva och/eller ändrade vid bokens tryck december 2020.

Europeana: europeana.eu

Halmstad kommun: halmstad.se, ”Mjellby konstmuseum”

Karatzas, Haralampos. ”En litterär kanon”, artikel publicerad på *Liberal Debatt*, 10 maj 2013. (<http://www.liberaldebatt.se/2013/05/en-litterar-kanon/>)

Kristiansen, Annegerd Lerche & Runge, Morten. ”Hvad blev der af kulturkanonen?”, artikel publicerad på Danmarks Radio/DR 16 januari 2013. (<https://www.dr.dk/nyheder/kultur/hvad-blev-der-af-kulturkanonen>)

Kulturmiljö Halland: kulturmiljohalland.se, ”Bebyggelseinventeringen i Halland”

Kulturministeriet: kulturministeriet.dk, ”Kulturkanonen”

Nationalmuseum: nationalmuseum.se, ”Europeana 280”

Perdahl, Elin. ”Klassikerlistan – elitistisk eller inkluderande?”, artikel publicerad på *Kulturnytt*, Sveriges Radio den 16 juli 2013. (<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=5592443>)

Regeringskansliet: regeringen.se, ”Arkitektur, form, och design”

Region Halland: regionhalland.se, ”Kulturmiljö Halland”, ”Remissutgåva Hallands Kulturplan 2017–2020”

Riksantikvarieämbetet: raa.se, ”Kulturarvet måste bli tillgängligt för alla”

INTERVJUER

Intervjuer och kontakt med representanter för Kulturmiljö Halland, Hallands konstmuseum, Mjellby konstmuseum samt kulturjournalist Anna-Pia Åhslund har skett under maj månad, 2016.

SOCIAL
GEMENS
OCH KU
SAMSYN

6. SOCIAL GEMENSKAP OCH KULTURELL SAMSYN. OM HISTORIEBRUKET I FÖRENINGEN GAMLA HALMSTAD, 1923–1941

Hallandsposten refererades utförligt det möte i februari 2018 som kommunen bjudit in till för ett samtal på temat ”Halmstads kulturarv – en berättelse i ständig omvandling”. En av föreläsarna var Anders Bergenek, som företrädde Föreningen Gamla Halmstad (FGH). Han lyfte fram fyra berättelser ur stadens kulturarv av betydelse för stadens identitet i tider av snabba omställningar. Det var Militärstaden, Industristaden, Sommarstaden och Laxstaden. Som en egen vision såg han ett stadsmuseum på slottet med utställningar på de olika temana och med en restaurang som serverade halmstadlax.

Men den äldsta visionen i FGH:s nästan hundraåriga historia kom inte på tal. Den utformades långt tidigare, på 1920- och 30-talen med det moderna Halmstad som bakgrund. Det kan därför vara dags att lyfta fram ett tidigare skede i den lokala historien där frågor om det förflutna också aktualiserades mot bakgrund av förändring – i detta fall i form av det framväxande industrisamhället. Delaktig i den historiska berättelsen är initiativtagaren till FGH och dess förste ordförande, borgmästare Georg Bissmark, som tillsammans med tre andra prominenta

halmstadsbor står som stiftare till föreningen. Deras initiativ sammanfaller med tidens intresse för bevarandefrågor. Från sekelskiftet 1900 växte det fram både hos konservativa och inom vänstern reaktioner på omvandlingen av Sverige. Det tog sig uttryck i en längtan efter det äkta och genuina folket, och i förlängningen en önskan om att rädda en bortdöende allmogekultur. De drivande instanserna var landsmålsföreningar, hembygdsvöreningar, IOGT, folkminnesarkiv och museer.¹

Vid denna tid bildades också de första ”Gammal Stad-föreningarna” – Ystad och Lund var de tidigaste; den senare stiftad 1918 med syfte att skriva stadens historia. 1923 kom Halmstad och Östersund. Den senare hade samma ambitioner som föreningen i Lund. I Halmstad handlade det om att samla in muntliga minnen om seder och bruk, om personer och om byggnader, vilka senare publicerades i *Gamla Halmstads Årsbok (GHÅ)*. Som en service till medlemmarna publicerades även historiska utredningar och sammanställningar i *GHÅ*. Innebörden av detta insamlande och utgivande, insatt i tidens kontext, under borgmästare Bismarks ordförandetid för FGH 1923–1941 är vad detta kapitel belyser.

MODERNITET, HISTORIA, MINNE, HISTORIEBRUK OCH KULTURARV

Den tid FGH startade i var en omvandlingstid som går tillbaka till 1700-talet och upplysningstiden med dess hållning till det moderna. Enligt Sven Eric Liedman har den två ansikten – ett som bygger på en samhällsordning baserad på kvantitet, objektivitet, rationellt tänkande, beskrivning och strävan efter likformighet och som Liedman därför kallar basal modernitet. Exempel på uttolkare i den riktningen är Antoine Condorcet på 1700-talet och Max Weber som en sentida efterföljare där det goda samhället skulle ta gestalt i den rena rationalismens anda. Men, menar Liedman, det finns också en upplysning som är olikformig och som han kallar variabel upplysning. Den ger utrymme för olika tolkningar av det moderna inom moderniteten. Hit hör frågor om världsbild, teorier, filosofi, normer och existensfrågor och som har en kulturidealistisk utgångspunkt för förståelse av det goda samhället och människans plats i det. Tänkare som Immanuel Kant, Johann Gottfrid Herder, Wilhelm von Humboldt utvecklar i en idealistisk anda var för sig kulturella världsbilder för att tolka samhället. Kant står för en upplysningsorienterad kulturidealism, Herder och von Humboldt för en romantisk kulturidealism.²

1. För en heltäckande beskrivning av tidens framväxande bevarandediskurs, se exempelvis Arcadius (1997), Hillström (2002), Lilja (1996), Skott (2008), samt Edquist (1999)

2. Liedman (1997) s. 26 ff., Wiklund (2006) s. 152

I det sammanhanget spelar begreppet kulturarv en roll. Viktor Rydberg brukar omnämnas som den som 1887 först använde kulturarv som uttryck för mänsklig odling och som en markering mot naturarv.³ Då är det av intresse att påpeka att rektor H.F. Hult på Halmstads Läroverk använde begreppet redan 1879.⁴ För både Viktor Rydberg och H.F. Hult handlar kulturarv om att föra vidare, men vad? Kultur enligt det smala kulturbegreppet, den lärda kulturens, och eller det bredare antropologiska som även omfattar folkkultur?

För både den omvandlingstid FGH hör till, 1920- och 1930-talen, liksom dess medlemmars ungdomstids under 1870- och 1900-talen, var Halmstad inte bara påverkat av den basala upplysningen i den offentliga staden utan även av den variabla. I det vardagliga livet i Halmstad under den aktuella tiden berördes frågan om människans plats i samhället genom att gamla seder och bruk och arbetsmetoder utmanades. Sättet att svara på utmaningarna innebar en förändring av både samhälle och livssyn. I det avseendet utgör Halmstad endast ett lokalt exempel på en allmän förändringsprocess i Sverige och i Europa. En inblick i hur denna process fann nedslag i det lokala erbjuder verksamheten inom den ideella föreningen Gamla Halmstad (FGH) genom dess bruk av det förflutna under sin verksamhet på 1920- och 1930-talen.

Det material som används som källa är de texter som publicerades i *Gamla Halmstads årsbok (GHA)* under ordförande Bissmarks tid 1923–1941. Texterna är av olika karaktär, sorterade som historia och minnen. Dessutom innehåller årsboken foton på människor men också på stadsmiljöer från äldre tiders centrala Halmstad. Årsboken innehåller även fortlöpande information från ordföranden om medlemsutvecklingen i form av medlemsförteckningar men också information om ledamöter som dött under verksamhetsåret. Till den offentliga sidan hör den årligen publicerade stadgan för FGH. Läsaren av årsboken var den invalde ledamoten i FGH. Avsändare av årsboken var styrelsen representerad av ordförande Bissmark. Det historiska materialet var styrelsens gåva till ledamöterna. Minnena kom från ledamöterna. I själva verket var det alltså endast en mindre grupp som aktivt bidrog med material till årsboken. Ytterligare ett mindre antal bidrog ekonomiskt till tryckning av årsboken medan de flesta var passiva. Under ordförande Bissmarks tid fungerar årsboken som ett kontaktorgan för interna meddelanden särskilt från styrelsen men också för utbyte av meddelande av minnen och historia ledamöter emellan.

3. Jonsson (1987) s. 111 ff.

4. Johanna Björkholm omnämner att H.F. Hult använde begreppet i en rapport från en konferens för lärare, se Björkholm (2011) s. 35

Som ett led i att förstå och förklara innebörden av det insamlade materialet i *GHA* tar kapitlet fasta på betydelsen av bruket av *GHA* som ett kontaktorgan mellan en grupp utvalda personer med uppgift att rädda undan glömskan minnen från äldre tiders Halmstad. Men räddningsverket låter sig inte direkt avläsas utan behöver översättas i tankemodeller som gör läsningen transparent.

Textens övergripande tankeram utgår från Ludwik Flecks kunskapsteori om att kunskap produceras i en gemenskap, dvs är social och kollektiv. Han använder sig av tre grundbegrepp där den riktade perceptionen pekar på kunskapshorizonten, dvs teori och ideologi, tankekollektiv på att avgränsa en bestämd grupp som identifieras genom sin tankestil, dvs kultur.

För att ringa in tankekollektivets tankestil används Jörn Rüsens historiekulturella förklaringsmodell med de operationaliseringar Rösen gör där han delar in historiekulturen i tre självständiga men i kulturen mer eller mindre interagerande dimensioner som en estetisk dimension som handlar om känslan, en politisk som handlar om viljan och en rationell som handlar om förnuftet. Den bakomliggande kunskapssynen inkluderar i sin förståelse av historia frågor om mening, normer och identitet och utgår från att historisk kunskap börjar med den historiska orienteringen, dvs från allmänmänskliga frågor som utgår från det levda livet. Jörn Rüsens teori kompletteras med Jan Assmanns minnesteori som diskuterar omfånget av en historiekultur i tid. Det gör han genom att vidga det kollektiva minnet, som hos Maurice Halbwachs avgränsas till ett socialt minne, till att även omfatta ett kulturellt minne. Både det sociala och det kulturella minnet ingår enligt Assman i det kollektiva minnet, som därför uppträder i olika modi: dels som ett kommunikativt minne och dels som ett kulturellt minne. I den här texten är Assmanns syn på minnenas modi av betydelse då det hjälper att tydliggöra tankestil inom tankekollektiv i FGH. För att synliggöra de personliga kontakterna så som de kan kartläggas utifrån matrikeluppgifter och biografisk text används begreppet socialt nätverk som förklaringsmodell.⁵

Med detta tillvägagångssätt blir det möjligt att skildra FGH som en gemenskap som utmärks av en speciell tankestil/kultur och där bruket av det förflutna och samtida personliga kontakter existerar parallellt och skildras som en process.

5. Fleck (1997) s. 100 ff. Se också Assmann (2008) s. 112 ff., Assmann (2016) s. 109 ff., Gunneriusson (2002), Hasselberg (1998), Rösen (2004) samt Rösen (2007)

BAKGRUND

När FGH startar 1 oktober 1923 på hotell Svea hade Sveriges omvandling från ett jordbrukande samhälle till ett industrisamhälle nyss avslutats. Den förändringen skedde perioden 1890–1920. Omvandlingen av Halmstads näringsliv började i samband med det privata järnvägsbyggandet mot Småland och med Västkustbanan invigd 1886. 1923 hade staden en utvecklad industri där Malcus var det största företaget men där ännu Klädesfabriken på Slottsmöllan hörde till de större arbetsplatserna. Med en förändrad näringsstruktur följde även en ny syn på arbete där arbetsdelning och specialisering även kom att påverka en borgmästares ledarskap från att vara ämbetsman till att bli tjänsteman som andra i stadens förvaltning.

Den vidgade rösträtten gav nya grupper politiskt tillträde till det offentliga, vilket försvagade den ekonomiska elitens politiska makt i det offentliga. I Halmstad yttrade det sig i en oro från stadens sida i det pågående samtalet om inkorporering av Nyhem som upplevdes som ett flerfaldigt hot, både ekonomiskt och politiskt. Det unga municipalsamhället uppfattades av halmstadborgarna som socialistiskt.⁶ En annan social oro nådde Halmstad under första världskriget. 1917 kom det till uttryck i en stor demonstration ledd av Hilma Hofstedt. Arbetslösa och fattiga ställde krav på det offentliga om att få nödhjälp. Som stadens representant talade t.f. borgmästare Georg Bissmark till demonstranterna och utlovade hjälp i människokärlekens anda. Den verkställdes genom det civila samhällets engagemang.⁷

Stadsfullmäktige ställde sig positiv till önskemål från framsynta borgare ur Hantverksföreningen och konsortiet Tylösands Havsbad om att utveckla Tylösand till en mondän badort i stil med den vita staden Trouville i Normandie och avsatte därför 1914 medel för projektet. Också inför Jubileumsutställningen 1923 i Göteborg med vidhängande stadsbyggnadsutställning sköt stadsfullmäktige till medel för att staden skulle medverka med kartor och fotomaterial. I ett reportage i Industritidningen Norden framgår det att den moderna stadens uttryck i stadsplanen var trädgårdsstaden med enfamiljshus till skillnad från den äldre med hyreskaserner.⁸ Funkis blev snabbt ett modernt stilideal i arkitekturen. Bakom engagemanget låg en ny syn på bostäder. Det viktiga var inte att behålla gamla hus utan att skapa hälsosamma bostäder för alla. Men när den statliga Fornminnes kommittén 1919

6. Jönsson (1977) s. 175 ff.

7. Aremar (1985) s. 95 f., Bergenek (2017)

8. Aremar (1993) s. 163 ff., Hultin (1923) & Bissmark (1925)

lämnade sitt förslag till uppdelning av vad som skulle ingå i statens ansvarsområde av bevarandevärda byggnader och lämnade ansvaret för enskilda byggnader till det enskilda kom stadens prioriteringar av hälsa och arbete istället för kultur i dagen.⁹ Staden hade köpt in ett flertal äldre centrala korsvirkes fastigheter med avsikt att ersätta dem med modern bebyggelse. Till fabriksör A.W. Wallbergs upprepade kulturella förslag om en större museilokal än den Museiföreningen hyrt i Norre Port sedan 1887 förhöll sig dock stadsfullmäktige kallsinnig till. En önskan om ett friluftsmuseum kunde dock infrias sedan staden för 10 kr. om året hyrde ut den Risbergska planteringen på Galgberget till Hallands Museiförening. Det stod klart för invigning midsommarafton 1925 med ditflyttade allmogehus från Halland.¹⁰

Den högre utbildningen hade ett gott rykte men Halmstad saknade förmåga att tillvarata det utbildningskapital som den producerade. Det fick till följd bland männen att många av de gymnasieutbildade flyttade till städer som Stockholm, Malmö och Göteborg, där de efter akademiska studier fann kvalificerade arbeten. De kvinnliga eleverna från flickskolan kom dels att få arbete i staden vid post, telegraf och folkskola och dels genom giftermål att lämna staden.

Den sammantagna bilden av det aktuella offentliga Halmstad runt 1920 visar på en stad där strukturella förändringar i industrisamhällets anda på riks- och lokal nivå ekonomiskt och politiskt dominerade det offentliga Halmstads verksamhet, dvs ett uttryck för den positivistiskt dominerade tankestil som S.E. Liedman kallar basal upplysning.

FÖRENINGEN GAMLA HALMSTADS TILLKOMST OCH ORGANISATION 1923–1941

Nedan följer en alternativ förståelse och förklaring av FGH:s tillkomst och konstruktion under borgmästare Bismarks ordförandeskap 1923–1941 i förhållande till gängse framställningar i jubileumstexter efter 1941.¹¹ Avsikten är att visa på de informella nätverkens betydelse för gemenskapen som minnesgemenskap med blick för framtiden.

9. Pettersson (2001) s. 118, 171

10. Salvén (1946) s. 512, Aremar (1991) s. 74

11. Bjerling (1993), Hägge (1973)

STIFTANDET AV FGH PÅ HOTELL SVEA 1923 ENLIGT FGH TRADITION EFTER 1941

FGH traditionen efter 1941 överensstämmer med det som redan meddelas i den första årsboken från 1924 att stiftarna tillsammans med 20 inbjudna äldre män, alla boende i Halmstad, stiftade FGH på hotell Svea den 1 oktober 1923.

När FGH 1948 fyllde 25 år berättar dåvarande sekreteraren, konsul Nils Löfgren, hur det började. Här får läsaren veta att borgmästare Georg Bismark (1871–1941) var den egentlige initiativtagaren tillsammans med fabriksidkaren A.W. Wallberg (1852–1930), bankkassör Axel Lagergren (1864–1945) och tullkontrollör John H. Pettersson (1868–1942). I en senare återblick 1993, skriven av ordförande K.B. Bjerling, omnämns att mötet på hotell Svea hade föregåtts av en informell sammankomst mellan Axel Lagergren, John. H. Pettersson och Georg Bismark i den senares hem på Fredriksvallsgatan. Redan vid 50 årsjubileet 1973 saknas A.W. Wallberg bland initiativtagarna i Eric Hägges framställning.¹²

Jubileumstexterna efter Georg Bismarks ordförandetid i FGH lämnar återkommande redogörelser för en i samtiden platsbunden stiftargrupp. Stiftarna framstår som en samlad röst för bevarande av den äldre stadens minnen och dess historia. Ordförande Uno Almgren låter dock i sin framställning 1943, 1944 ana att det även fanns en annan syn på bevarandet inom FGH som han menade behövde reaktiveras. Det han pekar på är behovet av minnenas närvaro som del i ett levande Gamla Halmstad samhälle.¹³ Men vad varken Uno Almgren, Nils Löfgren, Eric Hägge och K.B. Bjerling uppmärksammar som förhistoria till FGH är dels ett möte (en händelse) av en sådan momentan karaktär som Ludwik Fleck menar kan sätta i gång en process för ett skapande av en tankegrupp och som hör samman med FGH:s spädaste barndom och dels betydelsen av sambandet mellan Museiföreningen och FGH vid stiftandet av den senare.¹⁴

TVÅ INFLÖDEN INFÖR STIFTANDET AV FGH: MINNET AV DEN DRUCKNA BRORSSKÅLEN

En momentan händelse av den typ som Ludwik Fleck omtalar aktualiserar dock docenten Fredrik Vetterlund, Stockholm¹⁵. Den handlar om när han 1921 i väntan

12. Löfgren (1948) s. 7, Bjerling (1962, 1993) s. 5 ff. & Hägge (1973) s. 5 ff.

13. Almgren (1943, 1944)

14. Fleck (1997)

15. Den i Halmstad födde Vetterlund var docent i estetik i Lund och på Stockholms Högskola 1902–1918 och medarbetare i Aftonbladet. Han stod emot de kulturradikala som den idealistiska romantikens försvarare. Hans forskning berörde P.D.A. Atterbom vars diktning även påverkade honom i hans egen poesi och livinställning. Livet igenom bevarade han sitt intresse för hemstaden. Se Mogren (1950) s. 162 ff., samt Svensson, (1962) s. 142 ff.

på tåg i Vislanda råkade Georg Bissmark som han inte sett sedan 1889 vid den senares studentexamensfest på Tivoli. Minnet av den druckna brorskålen ledde till att Georg Bissmark bjöd honom att hälsa på i borgmästarhemmet när han besökte Halmstad.¹⁶ Först några år senare, skriver Vetterlund, blev han kontaktad av Georg Bissmark för att medverka i en ny årsbok 1924. Under mellantiden hade Bissmark enligt Vetterlund ”allt intimare levandegjort för sig stadens närvarande och förflutna, fyllts därav och till sist gripits av åstundan att så mycket som möjligt vårda dess minnen och överlämna dem åt framtiden”¹⁷

De minnen Fredrik Vetterlund syftar på har ett samband med Georg Bissmarks egna upplevelser under sin ungdomstid i Halmstad som avslutades med studentfest och brorskål på Tivoli 1889. Den aktualiserades åter 1923. Fredrik Vetterlund hade då i juli infört ett par artiklar i *Svenska Dagbladet* om hemstaden Halmstad under andra delen av 1800-talet. Dessa publicerades också i *Hallandsposten* senare i september. Samma år höll även den litterära gymnastiföreningen Concordia sitt 50 års jubileum. En av de medverkande i festskriften var Fredrik Vetterlund. Under gymnasietiden hade han varit ordförande för föreningen år 1884. Georg Bissmark var dess ordförande 1888–1889. Vetterlunds engagemang höll i sig. I Stockholm finns han med i bakgrunden när kamratföreningen Halmstad – lärjungar i Stockholm bildas 1925. Han kom även att lämna bidrag till *GHÅ* inte bara 1924 utan även regelbundet fram till 1946. I stiftargruppen stod initialt borgmästare Bissmark för kontakten med Fredrik Vetterlund, senare även J.H. Petterson.

TVÅ INFLÖDEN INFÖR STIFTANDET AV FGH: VISIONEN OM DET ALLSIDIGA HALLÄNSKA FOLKMUSEET

Ytterligare en omständighet att beakta vid tillkomsten av FGH är det sätt på vilket FGH förbinds med Hallands Museiförening. I stadgan §7 är arvingen till FGH:s material och tillgångar redan utsedd vid en eventuell upplösning. I det särtryck som 31 oktober 1923 utgick till blivande medlemmar nämns inget om detta. Däremot finns det med i den första *GHÅ* 1924 där den antagna stadgan från stiftandet 1 oktober 1923 återges. Alla tillgångar, heter det, skall då tillfalla Hallands Museiförening för tillgång för framtida forskning. Ett lokalt privat föreningsarkiv som FGH skulle i framtiden tas hand om av en civil museiinstitution. Den framtid som ordförande Bissmark föreställt sig rörde sig om ca tio år. Detta framkommer i samband med jubileet 1933. Vid det tillfället hade omorganisationen av museivä-

16. Att dricka brorskål är en form av rites de passage som en markering till vuxenlivet. Se Tjeder (2003) s. 112 f.

17. Vetterlund (1946) s. 100 ff.

sendet genomförts så att Museet i Halmstad utgjorde ett provinsmuseum under den centrala organisationen i Stockholm med riksantikvarie Sigurd Curman som chef. Trots den förändringen står ”testamentet” fast.¹⁸ I stiftargruppen hade både A.W. Wallberg och A. Lagergren ett särskilt intresse i frågan då de båda ingick i Hallands Museiförenings styrelse. Sedan Fornminnesföreningen upplösts hade fabrikör A.W. Wallberg tillsammans med kapten Josef Lagergren bildat Museiföreningen 1886. Genom påtryckning från Sigurd Curman hade lokala museiföreningar landskapsvis i provinsen börjat gå samman i Hembygdsförbund. 1922 hade det kommit en förfrågan från Norra Hallands kulturhistoriska förening att även Hallands Museiförening skulle ingå i det nybildade Hallands Hembygdsförbund. Situationen var ett dilemma för Museiföreningen i Halmstad då den både önskade att ha en god relation centralt och att undgå att bli beroende av det nya Hembygdsförbundet som även från 1922 utgav en årsskrift, *Vår Bygd*, med Albert Sandklef som redaktör. Syftet med föreningen hade redan formulerats vid stiftandet av Norra Hallands kulturhistoriska förening 1916 då Albert Sandklef utsetts till föreningens ledare för att passera Hallands Museum. Det unga museet i Varberg konkurrerade med Halmstad om att företräda hela Halland som dess provinsmuseum. Sandklef var en drivande kraft för insamlande av folkminnen och ingick i Västsvenska folkminnesföreningens styrelse under 1920-talet.¹⁹ I Halmstad hade Hallands Museiförening under museets uppbyggnadsskede under senare 1800-talet in på 1900-talet personliga kontakter med både Nordiska Museet och Kulturen i Lund liksom med Historiska Museet och Oscar Montelius. Gemensamt för de två halländska föreningarna var deras intresse för det halländska. Skiljepunkten låg i att i Varberg var de historiskt tillbakablickande medan Hallands Museum både var tillbakablickande och publikorienterat.

Att de båda tillflödena har en gemensam övergripande tankestil har tidigare inte fullt ut beaktats. Det som förbises är den roll som personliga relationer och tillhörighet till olika gemenskaper spelar vid konstruktionen och utvecklingen av FGH som den gemenskap som ordförande Bissmark i förordet till den första årsboken kallade ”vänner av det gamla Halmstad”. När hänsyn togs till ovanstående inflöden vid bildandet av FGH framträder en mer komplex bild av FGH:s början än den som tecknats i jubileumsartiklarna. Att undersöka betydelsen av ett samband mellan minnet av en brorsskål och en museivision för FGH:s start där det ena tillflödet utgår från en upplevelse i ungdomen och det andra från en situation

18. Protokoll, stadga §7, GHÅ 1924, s. 106, Bissmark (1933) 3 f. Se även Arcadius (1997), samt Pettersson (2001)

19. Skott (2008) s. 49 f.

i nuet handlar om att uppmärksamma att båda inflödena har det gemensamt att det handlar om personer som är beroende av sina ”rötter” som ordförande Bissmark uttrycker sig, i denna text tolkad som ett habitus.²⁰ Att undersöka ett habitus innebär att uppmärksamma en livshistoria inklusive kulturhistoria och dess möjliga påverkan för val i nu situationer.

STIFTARNAS BEROENDE AV HABITUS/KULTUR VID MINNET AV EN BRORSSKÅL OCH FÖR EN MUSEIVISION

Förhistorien motsäger att de fyra stiftarna agerade som självständiga oberoende medborgare i Halmstad 1923. Privat och offentligt var de bundna till det lokala samhället genom familj och skola. Det är ett sätt att tala om stiftarnas tillhörighet som bidragit till att de själva utvecklat seder, vanor och handlingsberedskap efter en viss tankestil. Men deras habitus är inte identiska. Genom sina första ”rötter” i staden är de socialiserade till olika positioner: A.W. Wallberg som son till fabriksidkaren och ledande frimuraren som dominerade i lokalpolitiken men även med plats i riksdagen; G. Bissmark som son till den socialt engagerade handlanden och entreprenören med kommunala uppdrag men även frimurare; A. Lagergren som son till den respekterade stadens allt i allo och medgrundare av Hallands Museiförening, också frimurare; J.H. Pettersson som son av lägre social okänd härkomst. Men gemensamt för dem är ungdomstidens skolgång på Lärdomsskolan-Läroverket – där de hade fått del i Lärdomsskolans-Läroverkets habitus och kultur. För det spelar skolans rektor, H.F. Hult, 1871–1899, en framträdande roll. Han stod som förmedlare mellan stat och samhälle genom sin roll som uttolkare av läroplanen. I den tolkningen var han inte ensam utan ingick i ett kollegialt kollektiv. Den tankestil rektor Hult sökte tillämpa till vardags i Halmstad i mötet mellan hem och skola och som debattör och redaktör för *Pedagogisk Tidskrift* 1870–1890 finns tillvaratagen i debattartiklar som publicerats i *Pedagogisk Tidskrift* men också i notiser i det lokala samhället som i museiprotokoll, skolprotokoll, några skoltal från en praxishorisont men också i större sammanhang som i *Helsingfors Dagblad* som refererar från en lärarkonferens i Helsingfors 1879 där rektor Hult talat och använt sig av begreppet kulturarv: ”Vore vår samtid i den lyckliga ställning som grekerne vore, [...] då vore läroplanens uppgörande en ganska enkel sak [...]. Men då oss åligger att hvar för sitt land förvalta och förkofra ett kulturarv [...] så försvåras saken [...]”²¹ Artiklarna i *Pedagogisk Tidskrift* riktar sig främst till pedagoger, dvs

20. Begreppet habitus handlar om samspelet mellan aktören/ kollektiva personers tidigare livshistoria och deras möjliga val i samtida samhälleliga situationer.

21. Björkholm (2011) s. 35

lektorer och adjunkter. I detta forum för rektor Hult fram sin pedagogiska grundsyn upprepat i artiklar från 1865 till 1886. Över tid finns en röd tråd av en fortlöpande kritik mot en sida i det framväxande industrisamhället som rektor Hult för fram inom det pedagogiska fältet. Hans tankestil präglas av filologisk humanism och J.G.Herders pedagogiska bildningsfilosofi. Det kulturarv som rektor Hult har i åtanke tolkas genom Herders två huvudbegrepp bildning och individualitet inom familjen/organismen. Den utveckling Herder talar om rör sig inom skolans värld och gäller barnets väg till full individualitet inom familjen/kollektivet. Den gick över bildning vilken berörde hela människan, känsla, vilja, förnuft. Men vad han talar om är mänsklighetens väg till full mänsklighet. Den kunde inte vinnas helt på egen hand utan på vägen fanns vägledare och en historia som goda förebilder.²² Det är alltså inte all immateriell kultur som kan räknas som kulturarv i Hults tolkning. Det handlar om att ”finna klafven för arbetes rätta fördelning”. Men det slutliga vinnandet av en individualitet kunde endast nås av den som blivit bildad. Möten med det förflutna som del i bildningen hade som syfte att leda till full individualitet. Historia blev en lärande historia.

I en artikel från 1886 om ”Skolans förhållande till livet” blir beroendet av J.G. Herder tydligt. Här ställs det begynnande industrisamhällets behov av rätt arbetskraft mot ungdomens behov att utveckla sin person liksom föräldrarnas ansvar att tillsammans med läroverket möjliggöra en bildning till full individualitet. Det handlade om en intressekonflikt mellan en av samhället tillskriven orientering inom det vetenskapliga systemet av dess behov av arbetskraft och om elevens behov att bildas till en harmonisk karaktär. Det gällde då att finna en lösning på både ett samhällsbehov och ett existentiellt behov. Rektor Hults delaktighet i den litterära gymnastiföreningen Concordia ger ytterligare en anvisning för hur han i praxis tillämpade sin tankestil, som ytterst handlade om kommunikation, förtroende och bildning.²³ Med S.E. Liedman kan sägas att rektor Hult företrädde en kritik mot industrisamhällets människosyn från en variabel sida av upplysningen. Hans tankestil hör hemma inom den romantiska kulturidealistiska traditionen.

Genom sina skilda livsbanor utvecklades stiftarnas habitus med olika profiler: Georg Bismark och J.H. Pettersson tog under gymnasietiden till sig Läroverkets gymnastiala anda medan A. Lagergren påverkades av de lägre årskursernas inriktning på en allmän medborgerlig bildning och senare museiväsendets mångsidiga utveckling i skuggan av Nordiska Museet. A.W. Wallberg kom först som vuxen i kontakt med rektor Hult i samband med bildandet av Museiföreningen 1886 där

22. Liedman (1997) s. 23 ff.

23. Hult (1886) s. 365 ff., Bexell (1923) s. 4 ff.

rektor Hult ingick som styrelseledamot och A.W. Wallberg var dess vice ordförande. Men de hade båda en gemensam länk i Artur Hazelius. Alla stiftarna hade därför tillgång till en tankestil med en inriktning på det konkreta och subjektiva där kollektivet, folket – familjen var central. För dem alla handlade det vid stiftandet av FGH om att utmana den utilistiska blicken i deras samtida offentliga Halmstad. Deras vägval blev stiftandet av FGH och genom insamling och delning av minnen som förmedlades i det gemensamma kontaktorganet väcka det gemensamma förflutna till liv i samtidens Halmstad.

FGH SOM FORMELL IDEELL FÖRENING

Formuleringen av föreningsstadgan reproducerar en organisk syn på samhället skildrad som ett hem eller familj. Under 1800-talet var den vanlig både bland liberaler och konservativa. Vid FGH:s stiftande på 1920-tal var tanken på samhället som ett hem inte bara en metafor bland borgerliga för hur de kunde se på samhället utan även bland socialdemokrater.²⁴ När stiftarna formulerar sin föreningsstadga har de som sin organiska modell den som fanns i Halmstad under deras ungdomstid. Det blir tydligt när de båda första paragraferna i föreningsstadgan läses i sitt historiska sammanhang. I §1 är den formulerad neutralt. Syftet med FGH är att vara en sammanslutning av personer med ett gemensamt kännetecken, att ha tillbragt sin ungdom i Halmstad vilka nu skall bevara minnen från sin ungdom. Men det är inte fråga om en naturlig grupp. Villkorskravet i stadgan §2 ger stiftarna som föreningens representanter rätten att formera minnesgruppen.²⁵ Stadgans allmänna formulering ger utrymme för bevarandeperspektiv som inkluderar museiföreningen och "Brorsskälens". Den allmänna formuleringen i stadgan lämnar utrymme för olika tolkningar då tonvikten antingen kan läggas på själva sammanslutningen eller på bevarandet, dvs materialet som lagras i föreningens årsböcker, *GHÅ*, i väntan på överlämnande för framtida forskning. Att det inte är FGH:s egentliga inriktning under ordförande Bismarks tid framgår av de tolkningar och preciseringar som görs till stadgan.

DET INFORMELLA VÄGVALET MED DEN FÖRESTÄLLDA GEMENSKAPEN VÄNNER AV DET GAMLA HALMSTAD I FOKUS

Nu perspektivets särskilda tolkning av stadgan i förordet till *GHÅ 1924* och i ett cirkulär från 1923 betonar särskilt de muntliga minnenas roll för en gemenskap. I

24. Skott, (2008) s. 37 ff., Edquist (1999) s. 71 ff.

25. *GHÅ 1924* s. 3 f., 105–106

förordet motiveras föreningens slutna karaktär med att alla skall kunna förstå varandras känslor och att det ger ett särskilt värde när egna upplevelser knyts till texter om personer och byggnader. Årsboken var som kontaktorgan en sak ledamöterna emellan. Bakom den formuleringen i förordet i *GHA 1924* finns ytterligare en motivering vid startandet av FGH. Det återfinns i ett publicerat internt särtryck daterat 31 oktober 1923 i vilket styrelsen vänder sig till inbjudna boende utanför Halmstad att bli ledamöter i den nystartade FGH. Texten förklarar medlemsvillkoren och betonar att som urvalsprincip gäller att ha sina "rötter" i stadens ungdomsskolor. Begränsningen var viktig, liksom att de inbjudna med "rötter" i ungdomstidens Halmstad skulle sammanföras oberoende av sin födelsebygd eller sin nu aktuella hembygd. I särtrycket anges varför FGH bildats. Det hör ihop med ett problem som stiftarna vill lösa. Av texten framgår det att problemet är platsbundet. Halmstad samhället har förlorat kraft genom de spridda elementen. Att samla alla till en helhet, utflyttade som kvarboende Halmstadbor, skulle bidra till FGH:s styrka. Det var, enligt skrivelsen, det yttersta syftet med FGH "enär just sammanförandet af dessa överallt i in och utlandet spridda element kan anses gifva en särskild styrka åt föreningen".²⁶ Inflytandet från Brorsskålens perspektiv är tydligt när det yttersta syftet med FGH anges. "Element" är enligt SAOB, i bildlig mening ett uttryck för en väsentlig del av det som är ett kollektiv. Och den kraft som kollektivet förlorat handlar om den kultur de spridda elementen representerar.²⁷ Det var dessas styrka som skulle bli botten på ett lokalt problem i Halmstad. Preciseringsen understryker både betydelsen av den gemensamma lokala förankringen i ungdomen och betydelsen av den gemenskap alla i samtiden ingick i, Vänner av det gamla Halmstad, inklusive de spridda elementen. Samtidens gemenskap handlar därför om en kulturell gemenskap. Vilka vännerna var i nuet ger den medföljande medlemsförteckningen upplysning om. På så vis kan en grupp avgränsas till det yttre. Det är denna grupp som texten, i anslutning till Ludwik Fleck, betecknar som ett tankekollektiv, närmare bestämt som Vänner av det gamla Halmstad. De som definieras lika vad gäller "rötter" av kulturellt slag är dock olika socialt liksom olika i avseende hur de i sina liv har integrerat "rötterna" från skoltiden dvs habitus. Medlemsförteckningen visar att de invalda företrädare såväl intellektuella yrken och ämbeten som ledamöter som återfinns inom näringssektorn.

Fördelningen visar också att bland de utflyttade dominerar de som i ungdomen tog mogenhetsexamen medan majoriteten av de kvarboende i Halmstad är såda-

26. Bissmark (1923)

27. SAOB

na som slutade sin skolgång efter de lägre klasserna på Läroverket.²⁸ De invalda ledamöterna i FGH var således en spridd geografisk grupp, främst till de större städerna i Sverige men även till Pudokottah i Indien och Rotterdam i Holland förutom de kvarboende i Halmstad. Därför var det viktigt att ha en fungerande kommunikation inom gruppen. En förutsättning för en sådan skapades genom att årsboken, GHÅ, blev vännernas särskilda kontaktmedium. Genom de villkor som fästes kring årsboken gavs kollektivet en särskild informell social karaktär av gemenskapen.

TANKEKOLLEKTIVET VÄNNER AV DET GAMLA HALMSTAD SOM SOCIALT NÄTVERK

GHÅ var en personlig gåva given vid sidan om medlemsavgiften till FGH och endast avsedd för Vännerna av det gamla Halmstad. Styrelsen skrev i det första förordet av *GHÅ 1924* att den genom att inte lämna ut årsboken till allmänheten "ansett sig vinna större frihet med avseende på årsbokens innehåll".²⁹ Årsbokens slutna karaktär hänger samman med att FGH:s egentliga syfte var den gemensamma uppgiften att omhändertaga ännu inte nedskrivna minnen från ungdomstiden i Halmstad. Av ledamöterna förväntas ett aktivt deltagande ekonomiskt eller med textbidrag. Styrelsens eget bidrag till gemenskapen handlade om att tillhandahålla historiskt material och hålla gruppen informerad. Det är därför ledamöterna som personer och deras informella relationer sätts i centrum av stiftarna. Det innebär att sammanslutningen ses som en aktiv process. En sådan informell gemenskap menar Ylva Hasselberg m.fl. bäst studeras som socialt nätverk.³⁰ Vid FGH:s start framstår borgmästare Bissmark som den centrale aktören då han ensam hade kontakter med både kvarboende och de spridda elementen, särskilt med anknytning till gymnasieföreningen Concordia medan de tre andras kontakter främst rörde de kvarboende. Redan i förordet till den första *GHÅ* möter de begrepp som gäller för mottagarna. De är tillit, gåva, plikt att ge och slutenhet. Villkoren kring givande och mottagande av årsbok anger sociala ramar inom vilka vännernas skiftande bidrag kan utbytas. Fortsättningsvis kallas *GHÅ* i denna text för *Korrespondensen* när årsboken brukas i ett nätverkssammanhang och nätverket för Vännen av det gamla Halmstad.

28. Medlemsregister för FGH, *GHÅ 1923–1941*

29. Bissmark (1924) s. 3 f.

30. Hasselberg (1998) s. 77 ff., Hreinsson & Nilson (2003) s. 29. Se även Gunneriusson (2002)

När *GHA* i denna text förstås som en *korrespondens* inom ett socialt nätverk får texterna en likhet med en informell brevkultur.³¹ I *Korrespondensen* framträder Georg Bismark som den centrale aktören och företrädare för en hel vänkrets, Vännerna av det gamla Halmstad. Förorden är under ordförande Bismarks tid skrivna av honom och fungerar som ett brev till alla och envar i vänkretsen. I det avhandlas både sådant som hör till ekonomi, tryckningen av *Korrespondensen* och vardagliga meddelanden vilka även återkommer under den stående rubriken "Till våra bilder", liksom dödsrunor och gamla Halmstadsläkter. Ledamöternas bidrag är att se som svar på förordsbrevet vare sig det är ett skriftligt, ekonomiskt eller bildsvar vilka genom styrelsens försorg kommer alla till del i *Korrespondensen*. "Breven" är därför inte privata utan en angelägenhet för hela vänkretsen.

De enskilda texterna kan inte frigöras från sitt sociala sammanhang. Vännerna hör samman med nätverket och dess regler för handlandet. Inom en sådan allmän ram utbytes texter och bilder som berättar om hur vännerna förstår historia och minnen. En tankeposition är given med formuleringen Vänner av det gamla Halmstad. Det är en vid definition inom vilken en livsstil ryms. Jörn Rüsen har uppmärksammat att frågor som hör samman med livspraxis även hör till historia och utveckling av historisk kunskap men i stället för ett vetenskapligt sannings-sökande syftar den till att förstå historia som mening, identitet. Det innebär att Rüsen tillämpar ett antropologiskt kulturbegrepp och står nära Jan Assmanns minnesteori.³²

MINNESPROCESSEN INOM KOLLEKTIVET VÄNNER AV DET GAMLA HALMSTAD, 1923–1941

I avsnittet undersöks hur kollektivet Vänner av det gamla Halmstad förstår historia. Det handlar om vännernas handlingsval i samtiden på grundval av tidigare livshistoria, och utgår från de olika typer av minnesfunktioner som både skapar och upprätthåller individuella och kollektiva relationer individer och grupper emellan.

DET KOLLEKTIVA MINNETS FORM HOS VÄNNERNA AV DET GAMLA HALMSTAD

Ludwik Fleck poängterar att kunskapen i ett kollektiv är överindividuell, och därför inte beroende av en enskild medlem. Den bidrar också till en kontinuitet i kunskap och för den riktade perception kollektivet ger uttryck för. Han menar även

31. Hasselberg (1998) s. 84 ff.

32. Rüsen (2004)

att det inom gruppen uppstår en dynamik mellan drivande och andra.³³ I *Korrespondensen* finns en allmän acceptans för tillhörighet till den slutna gruppen på en kulturell grund men processen inom kollektivet visar att innebörden av tillhörigheten formuleras olika. Det blir tydligt i *Korrespondensen* när de olika bidragen förs samman med grupperna knutna till ungdomstidens sociala gemenskaper. En genomgång av *Korrespondensen* 1923–1941 visar att uppmaningen från borgmästare Bismark att samla in ännu inte nedtecknade minnen besvaras av vännerna i båda de minnesmodi Jan Assmann menar att minnen framträder i. När de olika texterna sammanställs systematiskt utifrån Assmanns tankeram bildas två huvudgrupper, de kommunikativa minnenas grupp och de kulturella minnenas. I den första gruppen som här kallas Vardagsstaden-Familjestaden återfinns både män och kvinnor och domineras av de kvarboende. Minnena från barn- och ungdomstid levde kvar inom olika grupperingar inom det utvalda borgerskapet på familjenivå som de konkreta minnena av fru Dillbergs åsneekpage och fru Ljungbergs hem med lille Hallberg, minnen av lärare på Läroverket och minnen från den borgerliga stadens Tivoli. De utgör exempel på vad Jan Assmann kallar sociala minnen. De utmärks för sin konkretion, åskådlighet, handlingsinriktning, platsbundenhet och begränsning i tid till två, tre generationer.³⁴ Den typen av minnen väcker känslor till liv. Minnena från Vardagsstaden kan även förstås som fragment av en större berättelse. Fragmenten fungerar då som metonymer för associationernas närvaro och påverkan i det offentliga, privata och familjerna i den vardagligt levda staden. Bakom återkommande barnbaler, teater och musikuppträdanden julfester, fest på Sollenitetssalen, sommar på Tivoli i Vardagsstaden från 1870-talet och senare fanns kopplingar till Frimurarorden, Museiföreningen och gymnasieföreningen Concordia. Som fragment hör de samman med den andra gruppen, de kulturella minnena. Här blir det kommunikativa minnet antingen dolt eller reflekterat. Inom denna grupp dominerar de utflyttade som avlagt mogenhetsexamen och som här kallas Skolstaden-Concordia. Till gruppen hör även kretsen kring Museiföreningen, som här kallas Museistaden-Museiföreningen vars medlemmar kom från Halland men främst från Halmstad. Genom sin associativa organisation fungerade de som en personlig brygga mellan det offentliga och det privata, familjerna, genom sin informella organisation som sociala nätverk. Processen i kollektivet blir därför ett uttryck för en utveckling mellan olika minnesmodi, mellan sociala och kulturella minnen. Personerna i de olika nätverken står då som förmedlare mellan kollekti-

33. Fleck (1997)

34. Assmann (2008) s. 109 ff.

vets båda minnesmodi. Som service tillhandahöll styrelsen historiskt material från äldre tider, främst Axel Westmans efterlämnade historiska papper. De följer i stil en topografisk tradition där stadens offentliga liv beskrivs med en underliggande värdering som i Historia Magistra-traditionen. Dess avsikt är därför kulturhistorisk. Jan Assman ser en sådan historiesyn som ett exempel på ett kulturellt minne. Från ett sådant synsätt är det möjligt att se *Korrespondensens* olika bidrag som uttryck för ett kollektivt minne och en kulturell identitet.

VÄNNERNAS DOMINERANDE TOLKNINGAR AV DET GAMLA HALMSTAD, 1923–1941

En förutsättning för att muntliga minnen skall kunna bevaras är att de får en kulturell utformning. En sådan minnesprocess har i denna text påvisats bland vännerna av det gamla Halmstad, operationaliserat som ett socialt nätverk. För att förstå vännernas tolkning av det gamla Halmstad är Jörn Rüsen's tre olika historiedimensioner som är närvarande i en berättelse till hjälp.³⁵ Genom att undersöka i vilken dimension det kulturella minnet främst framträder i kan det avgöras vilken slags tankestil som i detta fall definierar det gamla Halmstad. Då bidragen i *Korrespondensen* placeras kronologiskt märks en skillnad runt 1930. Det som vid starten 1923 sågs som det centrala för FGH att samla de spridda elementerna får under 1930-talet istället en inriktning mot att öka vännernas kunskaper om det lokala samhället. Styrelsens meddelanden förändras på liknande sätt. Under 1920-talet publiceras regelbundet dödsrunor över avlidna ledamöter, män som kvinnor. De ersätts under 1930-talet regelbundet med släktutredningar över gamla kända halmstadssläkter vilka ledamöterna har personliga anknytningar till. Men de återkommande upplysningarna om hotade gamla hus kvarstår över perioden.

Vid genomläsning av *Korrespondensen* framträder ett mönster oavsett att minnen och historia är blandade med varandra utan ordning. De visar sig som två tolkningar som varierar i tolkningsföreträde inom kollektivet Vänner av det gamla Halmstad. Den ena är Läroverkets och dess tolkning av begreppet bildning, det andra är Museets. Båda utgår från folket, och den folkliga kulturen. Läroverket håller samman de båda minnesmodi som en del i familjens och Läroverkets gemensamma uppdrag att lämna förutsättningar för utvecklandet av en harmonisk personlighet.³⁶ Under 1920-talet bibehåller Museet sin anknytning till Artur Hazelius

35. Rüsen (2004)

36. Hult (1870). Möjligheten att både Läroverket och Museet har folket som utgångspunkt hänger samman med rektor Hults syn på bildning där hem och skola bildar en helhet. Rektor Hult är kritisk mot ett abstrakt bildningsbegrepp och talar i stället om ett praktiskt på kristen grund. Den pedagogiska förebild han har är A. J. Comenius. Se även Kroksmark (1987)

museikoncept där både en publik och en lärdomsinriktad dimension finns med.³⁷ Tillkomsten av Hallandsgården 1925 ger både utrymme för publika upplevelser och en lärdomsinriktad kunskap om halländsk allmogekultur i form av ditflyttade hus från halländsk landsbygd. Det förflutna som skall räddas förblir främst knutet till hus. Skiftet från ett sammanhållet publikt och vetenskapligt museum sker i tid när A.W Wallberg dör 1930. Det ger avtryck i *Korrespondensen* när det positivistiska vetenskapliga framställningssättet objektivt analyserar det förflutna som i ortnamnsanalyser och arkeologiska undersökningar.³⁸ Under 1930-talet dominerar folklivsperspektivet och det positivistiska vetenskapliga framställningssättet i bidrag från museet.

Den kortfattade genomgången av FGH:s organisation och funktion som socialt nätverk visar på en gemenskap som genom bruk av det förflutna identifierar det gamla Halmstad från ett brett kulturellt perspektiv inom vilket ryms såväl sociala som kulturella minnen. I sitt första skede dominerar ett etiskt och exemplariskt bruk av det förflutna. Den visar på hur familj och Läroverk kunde mötas i ett samverkansprojekt där ynglingens behov ställdes i centrum. Den visar också på betydelsen i yrkesutövningen av att ha tillägnat sig en harmonisk personlighet med förmåga till samhällsnytta genom praktisk kunskap och förmåga att styra. Den medborgerligt bildade personen blir i samtiden till nytta i ett föränderligt samhälle.³⁹ Under den andra perioden under 1930-talet förstärks den kognitiva dimensionen i FGH på bekostnad av det subjektiva inifrånperspektivet i gruppen d.v.s. den estetiska dimensionen. Anknytning till tidsgeografi är tydlig. Vännen av det gamla Halmstad framträder nu som forskarvännen med sitt outsiderperspektiv som analyserar och förklarar det förflutna. Parallellt med denna utveckling från sociala minnen mot historisk vetenskaplig kunskap lever bildningstraditionen vidare i FGH, men omvandlad i en hybridform. Utifrån detta kulturminnesvårdsperspektiv vårdas det klassiska arvet, som i Georg Bissmarks kombination av gamla rivningshotade hus och den kulturella pietetsblicken med aktning och respekt för äldre tiders uppoffrande liv för kommande generationer.⁴⁰

37. Hillström (2006) s. 363 ff.

38. Ljunggren (1937) s. 64 ff., (1931) s. 143 ff., (1933) s. 139 ff. samt Salvén (1939) s. 203 ff., (1940) s. 135 ff., (1937) s. 73 ff.

39. En sådan situation uppstod när styrelsen i brist på villiga efterträdare 1939 väljer in fyra högt förtjänata medborgare, dock utan att de har gått i stadens ungdomsskola. Valen förebådar en anpassning till en starkare betoning av institutionernas inflytande i FGH

40. Bissmark (1925) s. 63 ff. Under den årligen återkommande rubriken "Till våra bilder" skriver Bissmark bildtexterna på gamla hus och ger dem rötter genom att namnge ägare men också uppmana till ett bevarandeintresse bland de kvarboende.

AVSLUTANDE SLUTSATSER

I introduktionen uppmärksammades att både staden och dagens FGH saknar kunskap om den första ordförandeperiodens FGH, en förening som på samma gång dels var en kritisk röst till industrisamhällets mekaniska människosyn och nedbrytningen av allmogekulturen och dels en framåtblickande vision som alternativ meningsskapande gemenskap på den klassiska bildningens värdegrund i det moderna Halmstad. Det som i senare kritik, utifrån en modern tolkning av historia, inom FGH förbises är den tolkning av bildningsbegreppet som förenar hela den första ordförandeperioden oavsett formativa skiftande uttryck och som går tillbaka på en idealistisk kulturromantisk tolkning av begreppet bildning och det äldre historiebegreppet. Det kulturarv som praktiseras i den äldsta versionen av FGH handlar om att tolka och översätta, reflektera över habitus, dvs tillägna sig ett kulturarv som en självständig karaktär och en allsidigt bildad personlighet. För en sådan tillämpning av kulturarvet behövs en förmåga att tillgå de båda minnesmodi som ingår i ett kulturellt minne. Det är om den förmågan som en tillgång för samtidens Halmstad som sammanslutningen i ett nätverk och dess samlande av minnen särskilt lyfter fram i *Korrespondensen* genom att återkommande tolka det gamla Halmstad. Genom att frånga att diskutera FGH som en enda position, så som är brukligt inom FGH självt, och i stället se på FGH som en föreställd gemenskap som genom handlingar och relationer själv som vän skapar en tolkning av det gamla Halmstad när det kulturella minnet brukas enligt Ciceros devis om en ”svunna tiders vittne, sanningens ljus, minnets liv, livets läromästare (magistra vitae)”. Då blir *Korrespondensen* en budbärare om det förflutna som ett kulturarv för framtiden. I detta kapitel har endast kunnat antydans ramar för hur FGH fungerade under borgmästare Bismarks ordförandeskap. Det återstår att i ett större sammanhang fördjupa kunskaper om den lokala föreningen under 1920- och 1930-talen.

REFERENSER

ARKIVMATERIAL

Protokoll 1886–, Hallands Museiförening, Hallands konstmuseums arkiv, Halmstad
Utdrag ur annalerna för Föreningen Halmstadslärjungar i Stockholm, 1925–1937, Stadsarkivet
Stockholms stad

TRYCKTA KÄLLOR

- Arcadius, Kerstin. *Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. Stockholm: Nordiska museet, 1997
- ”När Halmstad blev Gammal Stad”, i *Gamla Halmstad Årsbok 2000*
- Aremar, Sven. ”Hilma Hofstedt, en märkeskvinna i Halmstad”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1985*
- *Halmstad kors och tvärs i tid och rum*. Örkelljunga: Settern, 1991
- *Staden – Havet – Människorna. Läsebok om Halmstad*. Örkelljunga: Settern, 1991
- Assmann, Jan ”Communicative as cultural Memory”, i *Cultural Memory studies: An international and interdisciplinary handbook*. Astrid, Erl & Ansgar Nünning (red.). Berlin: Walter de Gruyter, 2008
- ”Kollektivt minne och kulturell identitet”, i *Mellan minne och glömska: studier i det kulturella minnets förvandlingar*. Johan Redin & Hans Ruin (red.). Göteborg: Daidalos, 2016
- Bergenek, Anders. ”1917 – året då svälten stod för dörren”, i *Hallandsposten* 7/4, 2017
- Berggren, Gustaf. ”Sällskapet Jultomtarna i Halmstad 70 år”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1960*
- Bissmark, Georg ”Förord”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1924*
- ”Från min barndoms stad”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1925*
- ”Förord”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1933*
- Bjering, K.B. ”Gamla Halmstad under 70 år”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1993*
- Björkholm, Johanna. *Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskbygder med folkmusik som exempel*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 2011
- Burman, Carina. *K.J. En biografi över Klara Johanson*. Stockholm: Bonnier, 2007
- Edquist, Samuel. ”Gul som solen blå som himlen. Om vänstern och den svenska nationalismen kring sekelskiftet 1900”, i *I nationens intresse: ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*. Lars Pettersson (red.). Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 1999
- Fleck, Ludwig. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag, 1997
- Gunneriusson, Håkan (red.). *Sociala nätverk och fält: så förhåller de sig till varandra*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2002
- Hasselberg, Ylva. *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals Bruk 1804–1856*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1998
- Hillström, Magdalena. *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping: Linköping University, Department of Culture Studies, 2006
- Hreinsson, Einar & Nilson, Tomas (red.). *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*. Lund: Studentlitteratur, 2003

- Hult, H.F. "Om uppfostran och undervisning" i *Pedagogisk Tidskrift* årg. 6, 1870
- "Ett ord i frågan om skolans förhållande till lifvet", i *Pedagogisk Tidskrift* årg. 22, 1886
- Hultin, Torsten. "Internationella stadsbyggnadsutställningen i Göteborg", i *Industritidningen Norden* nr. 35, 1923
- Hylten-Cavallius, Gunnar, Wissén, Sven & Leeb-Lundberg, Eric (red.) *Festskrift för föreningen Concordias 60 års jubileum 1933*
- Hägge, Eric. "Gamla Halmstad femtio år", i *Gamla Halmstad Årsbok 1973*
- Johanson, Klara. "Norreport och ett barn", i *Gamla Halmstad Årsbok 1924*
- "Spanjorerna i Halmstad" & "Barnprogram från Halmstad" i *Gamla Halmstad Årsbok 1932*
- "Figurer och öden", samt "En smal genväg till Uppsala", i *Gamla Halmstad Årsbok 1941*
- Jonsson, Kjell. *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920*. Lund: Studentlitteratur, 1987)
- Jönsson, Thore. "Halmstad och Nyhem firar guldbryllöp", i *Gamla Halmstad Årsbok 1977*
- Krokmark, Tomas. *Fenomenografisk didaktik*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1987
- Liedman, Sven-Erik. *I skuggan av framtiden: Modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Bonnier Alba, 1997
- Lilja, Agneta. *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv – ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, 1996
- Ljunggren, Karl-Gustav. "Till Halmstads borgerskaps äldre historia. Studier och anteckningar", i *Gamla Halmstad Årsbok 1931*
- "Namnen i det gamla Halmstads topografi", i *Gamla Halmstad Årsbok 1933*
- "Halmstads äldsta sigill och medeltida tolkningar av namnet Halmstad", i *Gamla Halmstad Årsbok 1937*
- Lundborg, Lennart. "En resultatgivande kaffestund på Hallandsgården 1928", i *Gamla Halmstad Årsbok 1997*
- Löfgren, Nils. "Efter 25 år", i *Gamla Halmstad Årsbok 1948*
- Matrikel, *Gamla Halmstads årsbok 1924–1941*
- Matrikel 1820–1920, *S:t Johanneslogen Oscar i Halmstad 1/12 1920*. Minnesskrift av Sigfrid Köhler, med dr. Logens 2DM, Göteborg: 1920
- Medlemskontakter, medlemsregister, stadga ordf., *Gamla Halmstads Årsbok 1923–1941*
- Mogren, Jan. "En diktares credo", i *Gamla Halmstad Årsbok 1950*
- Pettersson, Richard. *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. Umeå: Umeå universitet, 2001
- Rüsen, Jörn. *Berättande och förnuft. Historieteoretiska texter*. Göteborg: Daidalos, 2004
- "How to make sense of the past – salient issues of Metahistory", i *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3 July 2007
- SAOB, Svenska Akademiens ordbok
- Salvén, Erik. "Halmstadbor i stenskrift under ett halvt århundrade. St Nikolai kyrkans gravhällar", i *Gamla Halmstad Årsbok 1937*
- "Epitafier och begravningsvapen i Halmstads S:t Nikolaikyrka", i *Gamla Halmstad Årsbok 1939*

- ”Dekorerade kistor och sarkofager i Halmstads S:t Nikolaikyrka”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1940*
- ”Hallands Museiförenings samlingar”, i Nils Roth (red.) *Halmstad. Svenska Stadsmonografier*. Göteborg: Religion & kultur, 1946
- Skott, Fredrik. *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Göteborgs universitet, 2008
- Stockenberg John. ”Axel Lagergren”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1945*
- Svensson, Harry (red.). *Festskrift för föreningen Concordias 50 års jubileum 1923*
- Svensson, Åke. ”Fredrik Vetterlund, livsgryningens poet”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1962*
- Tjeder, David. *The Power of Character: Middle Class Masculinities, 1800–1900*. Stockholm: 2003
- Vetterlund, Fredrik. ”Föreningen Gamla Halmstads stiftare”, i *Gamla Halmstad Årsbok 1946*
- Wiklund, Martin. *I det modernas landskap: historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*. Eslöv: Ruben Östlings bokförlag Symposion, 2006

ATT LEA

OCH ATT

KULTUR

HALLA

7. ATT LEVANDEGÖRA OCH ÅTERSKAPA KULTURARV I HALLAND. SPELA, GUIDA OCH BYGGA

Halland är rikt på kulturhistoriska miljöer och i landskapet finns många forn-
lämningar med spännande historia. Från 1200-talet och framöver var Hal-
land platsen för ett antal fältslag i krig mellan Sverige och Danmark och
landskapet pendlade mellan olika nationell tillhörighet. De återkommande krigen
orsakade utarmning, fattigdom och stor förstörelse och det var lönlöst att göra nå-
gra större investeringar. Många byggnader och borgar lämnades att förfalla. Kanske
är de många krigen också en bidragande orsak till att någon särartad halländsk
identitet inte är särskilt uttalad eller lätt låter sig identifieras.

Trots att det finns mycket att se och uppleva i Halland, kan det vara svårt för
besökare att ta till sig historien genom att bara besöka en viss plats, särskilt om
den ligger i ruiner. Syftet med det här kapitlet är därför att se hur det ändå går
att levandegöra, och på olika vis återskapa, delar av det halländska kulturarvet. Vi
kommer se närmare på företeelserna spela, guida och bygga som har förmåga att
sammanknyta dåtid, nutid och framtid. Våra två huvudsakliga frågor har varit:

- hur man kan levandegöra ett kulturarv
- hur man kan återskapa en kulturhistoriskt intressant miljö

I det här kapitlet har vi valt att fokusera på Varbergs fästning, Hunehals borg samt Åskhults by. Varbergs medeltidsveckor är ett exempel på hur man kan levandegöra en historisk tid genom aktiviteter och evenemang. Även på Hunehals borg utanför Kungsbacka anordnas medeltidsdagar, och dessa kommer vi också se närmare på. Åskhults by får tjäna som exempel på hur kulturhistorisk helhetsmiljö kan återskapas – där både landskap och byggnationer restaureras. Därutöver kommer också Lagaholms slottsruin kortfattat tas upp som exempel på hur modern teknologi skulle kunna hjälpa oss att uppleva hur någonting en gång sett ut, trots att platsen idag ligger i ruiner.

Undersökningen bygger främst på tryckt eller på webben publicerat material om dessa platser och länkar återfinns längst bak i kapitlet. Därtill har vi intervjuat museichefen Curry Heimann på Varbergs kulturhistoriska museum samt Daniel Borgman, utvecklare på Kulturarv Region Halland.

TRE METODER ATT LEVANDEGÖRA OCH ÅTERSKAPA KULTURARV

Att levandegöra ett kulturarv kan vara mycket värdefullt. Dels för att göra historiska byggnader eller museisamlingar *mer tillgängliga* för besökare, dels för att attrahera *ett större antal* besökare. För att tilltala en allt kräsnare publik krävs samtidigt nya typer av satsningar. Idag är många människor mer beresta, har fler upplevelser att jämföra med och andra förväntningar än museibesökare för, låt säga, ett femtontal år sedan. Den teknologiska utvecklingen har medfört både utmaningar och nya möjligheter. Inom musei- och kulturarvsinstitutionerna krävs ökad digitalisering, standardisering och uppgradering, vilket besökarna också förväntar. Samtidigt kan digitala lösningar ge ökade upplevelser. Hur samspelar traditionella former av återskapande med moderna digitala metoder för att levandegöra det halländska kulturarvet? Låt oss se närmare på tre olika möjligheter, och sedan följa upp hur dessa använts inom regionen.

SPELA

Genom levande rollspel kan kulturhistoriskt intressanta miljöer eller specifika historiska händelser både levandegöras och samtidigt locka besökare. Just i Halland har vi inte hittat något större intresse för sådana här typer av lajv, men på andra

platser har det varit populärt att exempelvis delta i fältslag och liknande. Vid sådana iscensättningar kan antingen besökaren själv delta eller fungera som åskådare. Iscensättningar inför publik verkar dock förekomma, särskilt i samband med olika medeltidsdagar, och längre fram i kapitlet kommer vi se närmare på vad som händer kring vissa museer och platser i Halland.

GUIDA

Genom guidning kan besökare få hjälp och vägledning att uppleva en plats, byggnad eller ting av kulturhistoriskt värde. Därigenom kan besökare få större sammanhang och förståelse än om de själva skulle besöka platsen. Guidningar kan ibland ta formen av dramatiska skådespel med både kläder och scenografier för att skapa rätt känsla för tid och rum. Syftet är att besökaren ska få en mer autentisk, spännande och rolig upplevelse. Det kan exempelvis ske genom historiska promenader eller nattvandringar i kulturhistoriska miljöer eller övernattnig i en fängelsecell på Varbergs fästning.

BYGGA

Att bygga kulturarv kan handla om att återskapa en förlorad kulturmiljö eller byggnad. Vi kommer senare titta närmare på Äskhults gård, och hur man där restaurerat förfallna byggnader och återskapat ett igenvuxet kulturlandskap. Inom denna kategori kan man även inordna de förfallna byggnader och ruiner som med modern teknik kan återuppbyggs i digital form.

VARBERGS FÄSTNING

Under sen medeltid lät den danske greven Jacob Nielsen bygga Varbergs fästning som skydd mot den danske kungen efter att Nielsen blivit anklagad för mordet på Erik Klipping i Finderup på Jylland år 1286. På grund av sitt läge kom borgen att ömsom tillhöra Danmark, ömsom Sverige. Efter nordiska sjuårskriget 1563–1570, då Varberg var platsen för många slag, utökades borgen med ett yttre försvarsverk. I början av 1600-talet hade borgen blivit en stark fästning, den allra modernaste i norra Europa. Men efter freden i Brömsebro 1645 kom den aldrig mer vara indraget i något krig. Detta gör Varberg fästning till ett väl bevarat kulturarv och ett populärt besöksmål. Idag förvaltas fästningen av Statens Fastighetsverk, vars uppdrag är att vårda och bevara kulturhistoriskt intressanta fastigheter och byggnadsminnen i statlig ägo. Fästningen är en av många slott, borgar och andra byggnader som anses viktiga för Sveriges historia.

Vi har pratat med Curry Heimann, museichef på Hallands kulturhistoriska museum, om hur man just i Varberg arbetat för att levandegöra sitt kulturarv. Museet ligger idag inom fästningens område och ingår i Stiftelsen Hallands läns-museum, med verksamheter på flera platser i Halland. I Varberg har man lagt tonvikt på medeltid samt 1600-tal, eftersom dessa perioder var särskilt viktiga för fästningens historia. Museet har mycket att erbjuda i form av guidning, dramatiska uppträdanden och andra evenemang som både syftar till att öka regional attraktionskraft och samtidigt skapa historisk förankring.

På fästningen anordnas bland annat medeltidsdagar, vilket har kommit att bli ett uppskattat arrangemang med mellan 6 000–8 000 besökare, tillsammans med hantverkare, artister och performancegrupper. Medeltidsdagarna har också innehållit föreläsningar, barnens arkeologiskola, gycklarföreställningar och gycklarskola, riddaruppvisningar och upptäcksvandringar. Det har spelats medeltida musik och visats olika former av hantverk, berättar Heimann. En medeltida marknad hålls också på borggården, där besökarna kan handla och äta tidstypisk mat.

Dessa medeltidsdagar är exempel på hur kulturarv kan gestaltas på ett både underhållande och lärorikt sätt. Genom att levandegöra scener från medeltiden genom skådespel med tidstypiska kläder och miljöer kan besökarna lättare förstå hur det kunde sett ut under denna period. Förutom att förmedla en bra blandning av kunskap och underhållning, skapas förhoppningsvis intresse också för museets övriga utställningar och aktiviteter. Här hittas till exempel Bockstensmannen från 1300-talet, ett av museets allra viktigaste föremål. Museet arrangerar också vandringar med olika teman, framförallt hämtade ur brytningstiden mellan den danska och svenska tiden under 1600-talet. Därigenom vill man att deltagarna på ett lättansatt sätt ska kunna ta till sig den historiska miljön – gärna genom att använda humor, påpekar Heimann!

När museet genomför sådana arrangemang krävs det samtidigt att man följer Hallands kulturplan, ett övergripande styrdokument för museets verksamhet.¹ Förutom generella kulturpolitiska krav, som att främja kultur för barn och ungdom, återfinns också specifika mål gällande regionens kulturarv. De skall:

- förstärka samverkan och samordning av det regionala kulturarvsarbetet
- förstärka forskning, kunskap och bildning om kulturarvet
- öka tillgängligheten till kulturarvet
- öka Hallands synlighet genom attraktiva kulturmiljöer

1. *Hallands kulturplan 2014–2016*

- se kulturarvet som en del av en hållbar och attraktiv livsmiljö

Dessa mål är en del av museets drivkraft för att genomföra olika arrangemang och samtidigt utveckla en attraktiv och hållbar kulturarvsmiljö.

HUNEHALS BORG

Knappa fem kilometer söder om Kungsbacka finns ett grönområde bestående av vackra vandringsstigar och fikaplatser, som också är en historiskt spännande miljö. Längst ut på udden ligger nämligen en borgruin. Hunehals borg har fått sitt namn efter udden den är placerad på, belägen som den är i gamla Hanhals socken. Borgen är medeltida och troligen uppförd under slutet av 1200-talet av Jakob Nielsen – alltså samma greve som också grundlade Varbergs fästning! Under tidigt 1300-tal stormades dock borgen och större delen av den förstördes. Händelsen ledde till att Varbergs fästning växte i betydelse medan Hunehals förföll i glömska. År 2013 genomförde Riksantikvarieämbetet den första geologiska undersökningen av området, som visade spår av medeltida stenbyggnader och en träkonstruktion i den så kallade förborgen. Nästföljande år gjordes en arkeologisk undersökning med hjälp av Kulturen i Lund och Kulturmiljö Halland. Utöver murar, tegel och benrester hittades också vapen, mynt och smycken. Man planerar i skrivande stund för ytterligare utgrävningar av området.

Genom projektet *I grevens Tid* vill Hanhals Hembygdsförening tillsammans med Hanhals Byalag lyfta fram borgen som ett halländskt kulturarv och besöksmål, ett komplement till närliggande Åskhults by och Tjolöholms slott. Projektet började 2013 som ett så kallat Leader/EU-finansierat projekt, med stöd från Kungsbacka kommun och Region Halland. Sedan de första utgrävningarna påbörjades har en del förändringar gjorts på området för att göra det mer lättåtkomligt för allmänheten. Det har också byggts ett besökscentrum med möjlighet att ställa ut arkeologiska fynd och modeller av den medeltida borgen. Därutöver har en kulturstig anlagts, med information som också kan nås i digital form. Genom QR-koder kan den lätt hämtas till besökarens smartphone eller läsplatta.²

Sommaren 2014 anordnades den första medeltidagen på Hunehals borg, vilken drog omkring tusen besökare. Året därpå ökade besökantalet till omkring tretusen personer. De underhållande arrangemangen innehåller exempelvis uppvisningar av medeltida riddare, kampsport och bågskytte, skådespel och gyckel, vandrande historieberättare, hantverk och mat tillsammans med sång och musik.

2. Föreningen Hunehals Borg: hunehals.se

Utöver medeltidsdagarna har också givits guidade visningar, såväl av klassisk karaktär som dramatiserade upplevelser. Föreningen anordnar även äventyrspedagogiska upplevelser för skolklasser, där dessa får följa med på skattjakt med självaste greve Jakob!

Aktiviteterna kring Hunchals borg innehåller samtliga av de tre kategorierna spela, guida och bygga. Genom guidade turer, medeltidsdagar och andra arrangemang vill man lyfta ett delvis bortglömt halländskt kulturarv.

ÄSKHULTS BY

Äskhults by är en unik 1700-talsbebyggelse, vars byggnader inte flyttats eller splittats upp under 1800-talets skiftesreformer. Ännu ligger gårdarna samlade kring den öppna platsen mitt i byn. Den omgivande miljön har kvar sin utpräglade karaktär med åkrar, köksträdgårdar och hamlade träd. Här kan besökare ströva fritt eller uppleva kulturlandskapet tillsammans med en guide. Vid fyra historiska stigar med varierande sträckning, finns information om platsens historia och speciella natur. Sommartid anordnas traditionellt midsommarfirande med dans, musik och lekar, och därutöver andra kulturevenemang.

År 1997 beslutade länsstyrelsen i Halland att Äskhult skulle bli ett naturreservat. Markerna på området hade då inte mycket gemensamt med 1700-talets landskapsbild. Utmarken var täckt av barrskog, ängsmarkerna stod övergivna och odlingslotternas gränser hade flyttats. Trots förändringarna kunde spår av äldre markindelning och odling skimras och en restaurering har sedan dess pågått. Åkrar har plöjts upp, nya kålgårdar anlagts och träden har åter hamlats. Sedan 2004 är Äskhult ett så kallat kulturreservat med syfte att ”bevara en för landet unik kulturhistorisk miljö, samt att återskapa och levandegöra ett kulturlandskap, som det gestaltade sig vid tiden före skiftena samt att främja forskning- och kunskapsförmedling om det äldre kulturlandskapet”.³

UTVECKLINGSMÖJLIGHETER OCH FRAMTID

I Halland finns som sagt god tillgång på ruiner och andra historiskt intressanta platser, men att restaurera alla dessa vore knappast ekonomiskt försvarbart. Hur kan man ändå levandegöra sådana kulturminnen och på sätt och vis också återskapa dem? Vi har ställt frågan till Daniel Borgman som arbetar som kulturarvs-

3. Länsstyrelsen Hallands län: lansstyrelsen.se/halland, ”Äskhult”

utvecklare på Region Halland. Han framhåller också den ekonomiska aspekten, men påpekar samtidigt att det ändå ligger i regionens uppdrag att utveckla även dessa kulturarv. En spännande möjlighet kan vara att använda modern teknik, exempelvis *virtual reality* (VR). Därigenom skulle besökare kunna uppleva miljöer som inte längre finns kvar.

I Laholms kommun är man öppen för möjligheten. Man har redan tagit 360-gradiga bilder av staden som gör att man med hjälp av VR-glasögon kan uppleva den trots att man inte är fysiskt på plats. Utvecklingschef Ulf Mattson berättar att tanken har väckts kring att också återskapa försvunna Laholms-miljöer, exempelvis Lagaholms slott som idag ligger i rutiner. Borgen med anor från 1200-talet har använts för att kontrollera handel och annan kommunikation längs Lagan men även mellan de viktiga städerna Helsingborg och Oslo. Genom VR-teknik skulle borgen kunna återskapas och besökare få möjlighet att vandra runt på borggården eller genom slottets salar.

Enligt Daniel Borgman arbetar regionen som helhet med olika former av digitalisering och det finns ett intresse av att använda tekniska lösningar för att återskapa försvunna kulturmiljöer. Exempelvis används 3D-animationer av arkeologiska fynd och i framtiden ser även Borgman att man ska kunna ”vandra” runt i olika ruiner men ändå uppleva hur det en gång sett ut. VR-projekt har påbörjats med hjälp av Katrinebergs folkhögskola för att återskapa miljöer i Falkenbergs kommun.

KULTURPLANEN

Hallands kulturplan för perioden 2014–2016 lägger, som vi uppfattat saken, inte någon större prioritet på bevarandeplaner för olika kulturarv. Men inför den plan som utarbetas för 2017–2020 märks ett ökat fokus. I remissutdraget poängteras att Region Halland har som mål att förstärka forskning, kunskap och bildning kring regionens kulturarv, öka tillgängligheten samt Hallands synlighet, genom att kunna erbjuda attraktiva kulturmiljöer. Anledningen till detta ökade intresse är för oss oklart, men kanske beror det på större möjlighet att genomföra projekt och förändringar eftersom planen sträcker sig över tre år, till skillnad mot tidigare två. Möjligen finns också den omdiskuterade storregionen (planerad för 2019 eller 2023) med i bilden? Att då poängtera det specifikt halländska kan vara ett viktigt inlägg i debatten.

I sammanhanget kan också tilläggas att förståelsen för halländskt kulturarv förefaller ha ökat för såväl kommun och region, som för privatpersoner. Till exempel var slagfältet Fyllebro länge okänt för Hallands kommun. Idag är Fyllebro

ett grönområde strax söder om Halmstad, men var 1676 platsen för ett stort och avgörande fältslag under skånska kriget. Efter påtalande av historiskt intresserande privatpersoner restes en informationstavla sedermera vid platsen.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Vi har nu sett närmare på ett antal halländska kulturarv och hur spela, guida och bygga använts för att levandegöra eller återskapa platser och miljöer. Åskhults by är exempel på hur en miljö fysiskt återskapas och besökare själva kan se hur en oskiftad allmogeby under 1700-talet kunde se ut. Här arrangeras också traditionellt midsommarfirande, då allmänheten bjuds in att delta och på så sätt själva levandegöra ”förr i tiden”. Vi har också sett hur medeltidsdagar vid Varbergs fästning och Hunehals borg gör kulturarvet både tillgängligt, lärorikt och tilltalande för besökare – en uppskattad upplevelse. I samband med nya tekniska lösningar öppnas också möjligheter att spela, guida och bygga i en virtuell verklighet, ett sätt att återskapa och levandegöra kulturarv som inte längre finns.

Våra två inledande frågor gällde hur man kan levandegöra kulturarv respektive återskapa kulturhistoriskt intressant miljöer. Undersökningen har visat ett betydande intresse för medeltida historia som både engagerar invånare i bygden och samtidigt lockar många besökare. Vi drar slutsatsen att sådana evenemang är betydligt mer underhållande för både barn och vuxna, eftersom man själv också kan delta i en aktivitet, än att läsa om den på en skylt eller titta på föremål i en glasmonter. De olika kulturverksamheterna verkar också vilja ta vara på intresset och Hallands medeltida historia. Vi har vidare undersökt hur digitala hjälpmedel, exempelvis VR-teknik, öppnar för många spännande möjligheter även om utvecklingen fortfarande är på ett tidigt stadium. Men som Daniel Borgman påpekade: en sådan upplevelse kan aldrig ersätta ett besök på en fysisk plats.

Det har varit svårt att få ett konkret svar på varför man väljer att återskapa kulturarv genom exempelvis medeltidsdagar. Förmodligen är svaret olika beroende på vem man frågar. Intresset från privatpersoner kan exempelvis handla om en slags lokal patriotism, att framhäva den egna hembygdens historia, vilket kan märkas i aktiviteterna kring Hunehals borg. För de olika regionala institutionerna motiveras intresset förmodligen av att locka besökare och utveckla turismen. Daniel Borgman menar att det levande kulturarvet är betydelsefullt för att hjälpa oss att förstå vårt samhälle bättre. Frågan är naturligtvis mer omfattande än så, men för att följa med i utvecklingen och samtidigt bygga för framtiden, behövs också förståelse för det förgångna.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

Hallands kulturplan 2014–2016. Halmstad: Region Halland. Kultur i Halland, 2014

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under maj–juni 2016, varav några inte längre aktiva vid bokens tryck december 2020.

Föreningen Hunehals Borg och projektet ”I grevens tid”: hunehals.se

Hallands kulturhistoriska museum: museumhalland.se

Laholms kommun: laholm.se

Länsstyrelsen Hallands Län: lansstyrelsen.se/halland, ”Äskhult”

”Turista i Laholm i den virtuella verkligheten”, inslag i Sveriges Radio P4 Halland den 13 april 2016. (<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=128&artikel=6410308>)

Äskhults by: askhultsby.se

INTERVJUER

Samtal med Daniel Borgman, kulturarvsutvecklare på Region Halland, den 25 maj 2016.

Mejlkontakt med Curry Heimann, museichef på Hallands kulturhistoriska museum, löpande under maj månad, 2016

KVINNLI

KAMP F

FRED. A

ÅTERS

8. KVINNIG KAMP FÖR FRED. ATT ÅTERSKAPA FREDSKONGRESSEN I VARBERG 1915 – HUNDRA ÅR SENARE

I juni 1915 anordnades en fredskongress i Varberg med avsikt att informera om, väcka motstånd mot, samt hitta vägar för att avsluta det stora krig som rasade mellan Europas stormakter sedan 1914. Den yttersta avsikten med kongressen var att undvika framtida krig och skapa långvarig fred. Tanken på en manifestation mot kriget hade initierats av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, men det var medlemmar i Hallands fredsrörelse, grundad 1913, som organiserade kongressen. Men trots det stora nationella intresset för fredsarbete bland kvinnor under början av 1900-talet fanns få kvinnor i ledande positioner under arbetet med kongressen. Endast en kvinna talade under dagarna i Varberg. Hur kommer det sig?

Vid uppmärksammandet av hundraårsjubileet av kongressen 2015 återskapades kongressen via ett lajvspel. Syftet med detta kapitel är att beskriva och diskutera arbetet med att återskapa fredskongressen i Varberg 1915. Den huvudfråga som styr framställningen är: Hur tolkades fredsmötet och kvinnornas insats på lajvet 2015? På vilket sätt skiljde det sig från verkligheten 1915? Även det kulturhistoriska

värdet av att återskapa kongressen lyfts fram, och på så sätt tangeras kulturarvsfrågor samt marknadsföringsaspekter inom regional turism.¹

HISTORISK BAKGRUND

Anledningen till fredskongressen i Varberg 1915 var förstås första världskriget, som hade pågått sedan sensommaren 1914. Mordet i Sarajevo på ärkehertig Franz Ferdinand, tronarvinge till Österrike-Ungern, blev starten på det omfattande kriget, som skulle komma att pågå till 1918. De politiska, ekonomiska och mänskliga konsekvenserna av kriget blev stora: gamla kejsardömen och imperier som föll, nya stater som uppstod i deras ställe, hyperinflation och ekonomisk depression samt miljoner döda och lemlästade unga män. Det hårda fredsavtalet från 1919 bäddade dessutom för tysk revanschism och ytterst det andra världskriget.

Sverige, som principfast höll på sin neutralitet, blev inte indraget i kriget men drabbades hårt av matbrist och andra ransoneringar under de sista krigsåren. Bland kungahuset och ledande militärer låg, åtminstone initialt, sympatierna på Tysklands sida.

Kriget fick kvinnor att dels aktivt delta i krigsproduktionen via fabriksjobb inom rustningsindustrin, dels genom frivillighetsuppdrag som sjuksystrar och kontorister inom den militära organisationen. Framför allt gav kriget upphov till ett ökat engagemang i fredsarbetet – nu initierades föreningar på den nationella arenan för att kämpa mot kriget.

HALLANDS FREDSRÖRELSE

En av fredsrelsens tidiga förgrundsfigurer i Sverige var folkskolläraren Carl Sundblad. Denne hade redan 1888 blivit ordförande för Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, och genomkorsade outtröttligt landet för att få ihop nya medlemmar. Men även andra aktörer, bland annat en pastor Vikman och dennes fru, reste runt och höll freds föreläsningar.

1. Den definition som användes under iscensättningen 2015 är som följande: "Lajv, eller levande rollspel, är ofta beskrivet som en typ av improviserad teater utan publik. Det är ett sätt att utforska och berätta en historia från insidan. Det är som att vara inuti en film där alla deltagare är huvudpersonen i sin egen historia. När lajvet väl startat så spelar man sin karaktär, och lämnar sitt eget jag utanför lajvets illusion. Du upplever, tänker som, och uppför dig som din karaktär. Lajvet ger dig en möjlighet att gå i någon annans skor för en dag. Det finns lika många typer av lajv som det finns genrer av filmer eller böcker." Vår skyldighet. Ett lajv om fredsmötet i Varberg 1915: varskldighet.wordpress.com

Redan från början hade nykterhets- och arbetarorganisationerna stor betydelse för fredsrörelsen i Halland. Den 14 april 1913 bildades Varbergs fredsförening. I detta tidiga skede hade föreningen drygt 60 medlemmar, av vilka många också var organiserade i just nykterhetsorganisationer men det fanns även folk från frikyrkorna. Arbetet med att etablera föreningen underlättades eftersom man tidigt kom väl överens med myndigheter och hade täta kontakter till en stor och inflytelserik krets i samhället. Skolstyrelsen godkände vid ett möte att låta fredskonferensen äga rum i dåvarande Södra folkskolan som i dag kallas för Rosenfredsskolan. Det var en av de viktiga grundarna till att man kunde förverkliga fredskonferensen i Varberg 1915.²

FREDSKONGRESSEN I VARBERG – 1915

I en hälsning till kongressen framgår det att Varbergs fredsförening hyste stora förhoppningar om att fredskongressen kunde bidra till att världskriget skulle kunna avslutas, och i förlängningen bidra till att krig över huvud taget skulle komma att ses som onödiga. I fredskongressen såg fredsföreningen en möjlighet att förstärka tanken om fred. Men man tillägger också i hälsningen till kongressen att om inte kriget avslutas genom kongressens försorg, så skulle den ändå ha bidragit till att väcka tankar av bestående framtidsvärde, såsom att ha skapat mod för fortsatt kamp för fred. Tanken bakom fredskongressen var alltså att göra en konkret handling för att världskriget fortare skulle ta slut.³

Under de tre midsommardagar som konferensen varade, den 25–27 juni, gästades konferensen av 296 personer. Många av dessa åhörare var representanter från olika folkrörelseföreningar i landet men det fanns också utländska gäster, även om antalet inte var stort på grund av kriget. De olika organisationer som representerades på konferensen var framför allt nykterhetsföreningar, fredsföreningar, kvinnoförbund, politiska fackförbund, arbetarkommuner, ungdomsorganisationer och svenska kyrkan.

Ett samarbete om fredsarbetet fanns framför allt mellan Varbergs Fredsförening och nykterhetsföreningen i staden. De delade gemensamma värderingar och i viss mån samma medlemskader. Generellt var kvinnornas roll för folkrörelseorganisationer i Halland, speciellt inom nykterheten, stort. Kvinnornas eget förbund,

2. *Minnesskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915*, del 2, s. 12

3. *Minnesskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915*, del 1, s. 2

Vita bandet, var framgångsrikt i sitt arbete och uppvisade täta kontakter med andra föreningar i länet.⁴

I ett gemensamt uttalande från föreningarna skriver de att ”[s]å länge rustningar pågå, behöva staterna ofantliga pänningsinkomster”.⁵ Den lösning på hur tillräckliga inkomster skulle kunna genereras för en svensk rustning som lanserades var att ta skatt på alkohol. Eftersom alkohol enligt nykterhetsföreningen bara ledde till elände och ohälsa så kunde man helt enkelt beskatta den, och på så sätt skulle dessa skattepengar kunna bekosta de utgifter som kriget kostade landet. För även om Sverige inte var delaktig i konflikten påverkades landet säkerhetspolitiskt ändå.

Detta förslag accepterades av bägge föreningarna då man antog att om man indirekt tog pengar till landets utgifter nu när det var krig så skulle befolkningen inte protestera.⁶ Sverige kunde behålla sin neutralitet och förhoppningsvis hålla sig utanför kriget men ändå kunna satsa på försvar, vilket var till fördel för landet som stort och under dessa förutsättningar acceptabelt för fredsföreningen. Nykterhetsföreningen vann på att fler förhoppningsvis skulle sluta använda alkohol då skatten skulle göra att det blev för dyrt att dricka. Många i Varbergs fredsförenings styrelse var nykterister och medlemmar av nykterhetsrörelsen. Detta förklarar tydligt varför förslaget var så enkelt att godta för båda parter.

Majoriteten i Varbergs fredsförenings styrelse var också män, enbart en kvinna fanns bland styrelsens medlemmar. Det här kommer vi närmare in på under nästa viktiga punkt; avsaknaden av kvinnor under Varbergs fredskongress.

HUR SÅG DET UT UNDER FREDSKONGRESSEN 1915?

Efter att ha undersökt material som finns tillgängligt från fredskongressen kan man konstatera att såväl majoriteten talare som de som främst stod i centrum för kongressen var män. Trots att kvinnor engagerade sig stort i frågan om fred och också anordnade andra manifestationer under samma helg som fredskongressen, syns bara en kvinnlig talare.⁷ Denna var fru Jenny Richter Velander från Skara. Hon talade om protester mot kriget och upp gav en vädjan till de krigförande

4. För den lokala utvecklingen av nykterhetsrörelsen som riktade sig till kvinnor och deras politiska engagemang årtiondena efter sekelskiftet 1900, se Bengtsson (2012)

5. *Minnesskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915*, del 1, s. 5

6. *Ibid* s. 5

7. Historikern Irene Andersson har visat vilket engagemang mot krig och konflikter som organiserades av kvinnor, både i Sverige och i andra länder, under perioden 1914–1940. Speciellt under första världskriget anordnades protestmöten, anti-krigsdemonstrationer m.m. Se Andersson (2001)

makterna att sluta en snar och varaktig fred. Richters tal var första punkten på konferensens program. De följande talarna var idel män: riksdagsmän, kommunalpolitiker, tjänstemän, doktorer samt Stockholms borgmästare Carl Lindhagen. Borgmästare talade om de skandinaviska folkens uppgift i fredsarbetet medan dr. N.A. Nilsson från Örebro samt socialdemokratiska partisekreterare Fredrik Ström belyste åtgärder som i framtiden kunde förhindra krig.⁸ Det gemensamma ämnet var vad som kunde ge långvarig fred. Om inte med en gång så åtminstone på sikt.

Schemat under konferensdagarna var fullspäckat. Men konferensen var inte ägnad enbart åt förhandlingar och föreläsningar: deltagarna besökte också olika sevärdheter i Varberg – man drack exempelvis kaffe på terrassen till Varbergs fästning. Detta var ett tillfälle för Varberg att placera sig på världskartan eftersom ett antal utländska gäster medverkade under konferensdagarna. Förmodligen fanns denna baktanke med kring utflykterna – det handlade inte enbart om att få en paus i förhandlingarna utan också om att locka nya turister, trots att det vid tidpunkten för konferensen inte var enkelt att resa inom Europa.

KVINNORS KAMP FÖR FRED

Trots att kvinnor har haft stor del i kampen om freden glöms deras arbete ofta bort. På senare tid har ett demokratiskt, men också genusrelaterat, intresse försökt att lyfta fram bortglömda gruppers betydelse för historien.⁹ Kvinnor som kämpade för fred var knappast något nytt fenomen för åren runt första världskriget. Redan under svensk-norska unionen engagerade sig både svenska och norska kvinnor för fred och mot nya vapen. Rösträtten var en annan fråga, även om den inomnordiska konflikten försvårade kvinnornas arbete för såväl rösträtt som fred. Allt sedan slutet av 1800-talet har kvinnor organiserat sig för fred, både i Sverige och i andra länder. Den första föreningen i Sverige hette Sveriges kvinnliga fredsförening och grundades 1898 och fanns kvar till 1911. I samband med första världskriget grundlades nationella kvinnliga fredsgrupper, som skulle ingå i den Internationella kvinnokommittén, vilken bildades efter en konferens i Haag 1915. Målet med den internationella kvinnokommitténs arbete var att uppnå en långsiktig fred. En sådan strävan delade även de nationella kvinnokommittéerna och Varbergs freds-kongress 1915.

8. *Minnesskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915*, del 2, s. 11

9. Aronsson (2004) s. 59. Andra grupper som ofta har exkluderas är arbetare, barn men också etniska och sexuella minoriteter.

Samma helg som fredskongressen i Varberg pågick anordnades en massiv kvindemonstration som sträckte sig över stora delar av landet. Hela 88 000 kvinnor deltog på de sammanlagt 343 möten som ägde rum runt om i landet under den så kallade ”kvinnornas fredssöndag”, den 27 juni 1915. Syftet med manifestationen var att uppnå en neutral medling mellan parterna för att få slut på kriget. Ett av förslagen som väcktes var ett världsparlament – något som också skapades efter första världskriget: Nationernas Förbund.

Kvinnor har alltså under hela 1900-talet kämpat för fred, och i början av 1900-talet fanns även kampen för rösträtt med i bilden.¹⁰

VAD INNEBÄR HISTORISKT ÅTERSKAPANDE?

I ett inlägg på den svenskspråkiga Wikipedia definieras *historiskt återskapande* som ett försök att ”för nöjes, utbildnings och i viss mån även forsknings skull, återskapa en del av en historisk händelse eller en historisk period så troget originalet som möjligt”.

För återskapandet av historia är gestaltungsformerna viktiga. Att gestalta ett historiskt skeende eller en historisk karaktär görs enligt vissa givna former och med vissa avsikter. Detta kan göras exempelvis genom filmatisering eller en teateruppsättning, men sker oftast genom att deltagare levandegör/iscensätter någon historisk händelse i tidstypisk klädsel. Avsikten är att få historien att bli mer verklig för de som lever i dagens moderna samhälle.

Jamtli friluftsmuseum i Östersund arbetar precis så. Där finns under sommarsäsongen alltid medarbetare i autentiska kläder som vägleder besökarna genom att berätta om sin samtid (livet, arbetet, vardagen) eller låta dem utföra sysslor från en svunnen tid. ”Bli tidsresenär och följ med på äventyret!” utropar Jamtli stolt.¹¹

Den amerikanska forskaren Rebecca Schneider pekar just på det temporala draget i historiskt återskapande, men ur ett delvis annat perspektiv än traditionell linjär återgivning. Hon menar att inbyggt i det historiska återskapandet finns möjligheten att upprepa ett skeende, och viktigare; att sedan kunna återvända till det. Det återskapade blir således en värld att kliva in i och sedan lika lätt kliva ur den.¹²

10. Dessa fredsdemonstrationer hade störst betydelse för kvinnorna tiden fram till andra världskriget. Efter andra världskriget började män och kvinnor samarbeta för fredsfrågan. Under 1970-talet togs demonstrationerna upp igen då kvinnoorganisationer samlades för att demonstrera mot kärnvapen. Se vidare Göteborgs universitetsbibliotek. Kvinnsam. ”Kampen för fred av Irene Andersson, fil.dr. i historia”

11. Jamtli: jamtli.se

12. Schneider (2011) s. 30

Som grund för återskapandet ligger ett historiebruk. Det kan innebära att återskapa historia ur t.ex. offentliga berättelser om nationalstater och lyfta fram välkända händelser och konsekvenser. En nation eller en plats kan med ett historiskt återskapande få ett helt annat anseende än den tidigare haft, antingen positivt eller negativt. Det kan skapa legitimitet åt särskilda händelser.¹³

Inom återskapandet av historien är meningsprocessen också viktig. Meningskapande innebär alltid en avgränsning gentemot något annat. Det kan räcka med en enda handling för att vi ska kunna lära känna både andra tider och kulturer i det förflutna. Synen på oss själva, men också andra, formas genom att vi får kunskap om andra kulturer och andra tider. Historiskt återskapande handlar inte enbart om vad stora ledare gör och har gjort, utan också om den vanliga människan. Släkttforskning har blivit en viktig del för många människor världen över. Det historiska återskapandet är viktigt i den betydelsen att vi ser tidigare generationer som exempel och något vi kan lära oss något av.¹⁴ Personligt källmaterial, såsom kort, texter och berättelser, kan därför vara av stor vikt för att kunna återskapa historia och ge en mer ingående förståelse. En viktig faktor i samband med den här typen av historiebruk är alltså att historia skapas genom mening, som ett sätt att hantera förändring både hos oss själva och vår omvärld.

ÅTERSKAPANDET AV FREDSKONGRESSEN I VARBERG 2015 – ETT POLITISKT EVENT HUNDRA ÅR SENARE

Att återskapa fredskongressen i Varberg var en del av det omfattande programmet *Varberg Calling for Peace*, som löpte över hela 2015 och innehöll en rad punkter. De tre mest omfattande var själva invigningen i januari med tal, musik och fredsuppeller, aktiviteter centrerade kring Rosenfredskongressen under juni månad,¹⁵ samt Internationellt Fredsforum i samband med FN-dagen den 24 oktober. Detta så kallade "fredsår" arrangerades av Varbergs kommun i samarbete med främst Region Halland och Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen med avsikt att få unga i Varberg engagerade i frågor om fred och mänskliga rättigheter.

Det var under punkten "Rosenfred – en hyllning" i juni 2015 som fredskongressen återskapades via ett lajv i Societetsparken i centrala Varberg. Lajvet *Vår skyldighet* pågick mellan klockan 9 och 17, och efteråt blev deltagarna en del av det

13. Aronsson (2004) s. 61

14. Ibid s. 58

15. Bland annat med musik, samtal, workshops, teater samt skapandet av tio nya resolutioner för ett framtida fredsarbete.

pågående fredssamtalet och berättade hur de tänkte och kände som rollfigurer i återskapandet av kongressen 1915.

Siri Sandquist var den som skrev rollerna och dramaturgin till lajvet. Genom att läsa protokoll från kongressen fick hon både inspiration och förståelse för de förhållanden som rådde då kongressen hölls. Enligt henne var protokollen fyllda av dramatiska debatter och diskussioner. Det viktigaste för Siri var dock att göra folk medvetna om den betydelse som fredskongressen faktiskt fick för sin samtid, samt att bidra till att överföra 1915 års budskap till en modern kontext.¹⁶

Siri Sandquist erfarenheter från det genomförda lajvet är enbart positiva, och hon önskar att fler uppmärksammar fördelarna med levande rollspel. Hon påpekar att lajv som aktivitet har;

[...] vissa saker som ingen annan kulturform har och är särskilt lämpad för den här typen av situationer. Man får verkligen sätta sig in i rollfigurens situation och politiska drivkrafter och uppleva de känslor och problem som människorna hade.¹⁷

Lajvet hölls den 26 juni, men deltagarna samlades en dag tidigare för repetitioner. Schemat var tigt och innehållsrikt. Dagen innan lajvet hölls workshops och förberedelser, där roller finslipades och relationer etablerades. Detta skedde på Hallands teater. Dagen för själva iscensättningen började med övningar för att ”gå in i roll”, sedan följde fem timmar lajv, fram till kl. 17 på kvällen. Därefter följde samtal och diskussioner mellan deltagarna.¹⁸

Tanken var att lajvet skulle utgå från ett fiktivt upplägg där olika föreningar samlats för att förbereda en fredsresolution som sedan skulle presenteras under själva konferensdagen.¹⁹ Deltagarna skulle där skapa gehör för sina åsikter och synpunkter för att få med dem i en resolution.

Enligt instruktionerna skall de återskapade händelserna baseras på historiska källor, t.ex. protokoll från mötet 1915 samt annat autentiskt innehåll hämtat från de många debatterna. Även rollerna i lajvet baserades på verkliga personer som deltog i mötet 1915.

16. Wagner (2015)

17. Sykes (2015)

18. Vår skyldighet. Ett lajv om fredsmötet i Varberg 1915: varskyldighet.wordpress.com

19. De organisationer och sammanslutningar som deltog i konferensen var följande: Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (1902), Vita Bandet (1897), Bofors vapenfabriks organiserade arbetare, Svenska freds- och skiljedomsföreningen (1883) och Fredrika Bremerförbundet (1884). Se vidare: Vår skyldighet. Ett lajv om fredsmötet i Varberg 1915: varskyldighet.wordpress.com

Lajvdeltagarna förväntades alltså, i den mån det var möjligt, bygga agerande och åsikter på samtida röster från protokollen, och kan tilläggas, på kön. I instruktionerna sägs också uttryckligt att dåtidens samhälle *inte* var könsneutralt, och att en ”persons sociala makt och talutrymme var helt avhängig på den personens ålder, kön och klass.” Rollernas könskodning visar sig i exempelvis kläder.²⁰

DISKUSSION

VARFÖR ÅTERSKAPADES FREDSKONFERENSEN I VARBERG HUNDRA ÅR SENARE?

Anledningen till att fredskonferensen återskapades hundra år senare var ett upplevt behov av att tillsammans kalla på freden men också en vilja att lyfta fram hur få kvinnor som deltog i konferensen 1915.

Syftet med fredskonferensen 1915 var att göra något åt första världskriget: skulle man inte lyckas få stopp på kriget, ville man i alla fall ha etablerat kampen för fred i samhället. År 2015 ansåg man på liknande sätt att något behövde göras åt de då pågående konflikterna och krigen i världen. Dessutom önskade man bredda könsfördelningen i den återskapade debatten. Det är detta inslag som framför allt skiljer lajvet från den verkliga konferensen i Varberg för över hundra år sedan. Då var majoriteten av åhörarna män. Men genom att bjuda in politiskt engagerade kvinnor till föreläsningar och debatter ville man ändra på detta. Konferensen 2015 ägde rum på samma plats som den gjorde 1915 (dåvarande Södra folkskolan heter numera Rosenfredsskolan och är en gymnasieskola med inriktning mot estetiska ämnen). Anledningen till att arrangörerna önskade hålla konferensen just där var att göra ett så autentiskt återskapande som möjligt. Känslan förstärktes av att personer och föreläsare engagerade i freds- och kvinnofrågor fanns på plats i samma byggnad som hundra år tidigare.

De båda tillfällena hade mycket gemensamt. Då som nu fanns en önskan att göra skillnad i samhället, göra något åt konflikterna i världen och samtidigt kämpa för kvinnors rättvisa – vilket det 2015 fortsatt fanns behov av. Tanken bakom eventet var alltså att återskapa fredskonferensen i Varberg 1915 på samma plats fast i en modernare version. Liksom Fru Richter Velander hölls föredrag av betydelsefulla kvinnor inom genusfältet, och mellan föreläsningarna besökte man olika platser i Varberg, delvis för att locka dit turister.

20. Vår skyldighet. Ett lajv om fredsmötet i Varberg 1915: varskyldighet.wordpress.com

VEM OCH HUR ANORDNAS ÅTERSKAPANDET AV FREDSKONFERENSEN I VARBERG?

Med anledningen av hundraårsjubileet ansåg Varbergs kommun att fredskonferensen 1915 måste uppmärksammas. Kommunfullmäktige i Varberg beslutade vid ett möte att skapa en särskild grupp inom kommunen för att driva eventet. Denna grupp fick i uppdrag att ordna kontakter med platsen där man vill vara, föreläsarna till konferensen och andra åtgärder som behövdes inför eventet. Varberg kommun bistod med ekonomiskt stöd och ansåg sig vara beredda att satsa helhjärtat på jubileet.

Varbergs kommun ville satsa på att återskapa fredskonferensen i Varberg, dels för att poängtera att fredskonferensen faktiskt ägt rum i Varberg, dels för att återskapa Varbergs lokala historia. Man hoppades att intresset för Varbergs historia även skulle väcka intresse bland stadens invånare. Varbergs kommun hyste förhoppningar om att eventet skulle bidra till andra likande evenemang i kommunen, och samtidigt vara bra PR och sätta Varberg på kartan.

HAR FREDSKONFERENSEN I VARBERG 1915 HAFT NÅGON BETYDELSE FÖR KULTURTURISMEN I HALLAND/VARBERG?

För att undersöka denna fråga har jag gått in på halland.se för att se om det finns någon länk eller event relaterat till själva Fredskonferensen eller om Rosenfredskolan, där konferensen hölls för 100 år sedan, har uppmärksamats. Men så är inte fallet. Jag skrev ”fredskonferensen i Varberg 1915” i sökfältet, men fick inte någon träff.

Jag anser att fredskonferensen skulle kunna uppmärksammas bättre eftersom händelsen är en del av Varberg och Hallands historia. Resultatet av konferensen fick dessutom stor betydelse för bildandet av Nationernas Förbund efter kriget. Att konferensen inte uppmärksammas mer är därför lite märkligt. Varbergs kulturhistoriska museum skulle kunna ha en utställning eller liknande, eller en minnesplakett eller mindre monument. Det skulle kunna bidra till kulturismen i Varberg, vilket omfattar museum och historiska monument.²¹

21. Timothy & Boyd (2003) s. 5

LAJVET OM FREDSKONFERENSEN I VARBERG 1915 SOM KULTURARV

Kulturarv omfattar inte enbart byggnader och fornlämningar, utan också de berättelser och traditioner som övertas från tidigare generationer, så kallat *immateriellt kulturarv*. Det är nog så att lajvet av fredskonferensen i Varberg skulle kunna kategoriseras under rubriken kulturarv. Möjligtvis skulle platsen, nuvarande Rosendalskolan i Varberg, också kunna betraktas som det. Man kan dock peka på vikten av konferensen som en historisk händelse – just för att resultatet av händelsen fick betydelse för omvärlden och för bildandet av Nationernas Förbund, men det är en annan diskussion. Fredskonferenslajvet hör förmodligen hemma under kategorien historisk händelse, och hamnar utanför kulturmiljövårdens intressen (som i första hand riktar sig mot estetiska värden och vidare historiska sammanhang). På grund av lajvets oklara tillhörighet finns alltså en risk att händelsen glöms bort. Därför var återskapandet av fredskonferensen ett sätt att minnas och åskådliggöra den. Andra sätt skulle kunna vara fler liknande event, en filmatisering eller kanske ett skådespel av händelsen 1915.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Andersson, Irene. *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914–1940*. Lund: Historiska Media, 2001
- Aronsson, Peter. *Historiebruk: att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Bengtsson, Åsa. *Nyktra kvinnor: folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*. Stockholm/Göteborg, Makadam, 2012
- Schneider, Rebecca. *Performing Remains. Art and war in times of theatrical reenactment*. London: Routledge, 2011
- Timothy, Dallen J. & Boyd, Stephen W. *Heritage Tourism*. New York: Pearson Education, 2003

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under maj–juni 2017.

Andersson, Irene. ”Kampen för fred”, artikel publicerad på KvinnSam, nationellt bibliotek för genusforskning vid Göteborgs universitet (<http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/fred/historik/>)

Hallands kulturhistorisk museum: museumhalland.se

Jamtli: jamtli.com

Minneskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915, del 1. Arkivhandling Folkrörelsernas arkiv i norra Halland. (https://www.museumhalland.se/wp-content/uploads/2014/11/Del-1-Minneskrift-för-fredsdagarna-i-Varberg-25-27-juni-1915_Arkivhandling-Folkrörelsernas-arkiv-i-norra-Halland.pdf)

Minneskrift för fredsdagarna i Varberg 25, 26, 27 juni 1915, del 2. Arkivhandling Folkrörelsernas arkiv i norra Halland. (https://www.museumhalland.se/wp-content/uploads/2014/11/Del-2-Minneskrift-för-fredsdagarna-i-Varberg-25-27-juni-1915_Arkivhandling-Folkrörelsernas-arkiv-i-norra-Halland.pdf)

Sykes, Abigail. ”Lajv lyfte frågor om fred”, artikel i *Fria Tidningen*, 2 juli 2015. (<https://www.fria.nu/artikel/118148>)

Visit Halland: halland.se

Vår skyldighet. Ett lajv om fredsmötet i Varberg 1915: varskyldighet.wordpress.com

Wagner, Christina. ”Ceremoni i fredens tecken”, artikel i *Hallands Nyheter*. 26 juni 2015. (<https://www.hn.se/nyheter/varberg/ceremoni-i-fredens-tecken-1.1843133>)

ATT MA

ETT KU

SOM UP

OCH KU

9. ATT MARKNADSFÖRA ETT KULTURARV SOM UPPLEVELSE OCH KUNSKAPANDE BESÖKSMÅL

V arbergs fästning är ett riktigt landmärke, avbildat redan på skyltarna vid motorvägen. Byggnaden är synlig från långt håll om man som besökare närmar sig staden. Fästningen ligger dessutom mycket centralt och det är alltid mycket folk i rörelse både i själva fästningen och i närområdet. Under 1900-talet har fästningen blivit ett av Hallands mest besökta turistmål som vill erbjuda en levande och tillgänglig miljö där historien bokstavligen sitter i väggarna. Innanför murarna ligger också Hallands kulturhistoriska museum, vilket verkligen känns som en passande plats. Fästningen är en av Hallands viktigaste historiska platser, med en lång och brokig historia. Här låg först en enkel vaktpost som efterhand växt till en borg, ett slott, en fästning. Delar av fästningen har också använts som fängelse. Idag erbjuds något för alla typer av besökare – här finns vandrarhem och restauranger, guidade vandringar och aktiviteter för alla åldrar samt utställningar om Hallands kultur och historia.

Syftet med undersökningen är att se närmare på hur ett kulturarv kan marknadsföras, och då har vi främst varit intresserade av hur man väljer att förmedla

upplevelse till sina besökare. Varbergs fästning är ett ypperligt studieobjekt eftersom verksamheten är så pass bred och samtidigt en självklar representant för Halland. Den huvudsakliga frågeställningen har varit: Hur marknadsförs Varbergs fästning, med särskilt fokus på upplevelser? För att genomföra undersökningen bestämde vi oss för att själva uppleva fästningen på plats och ställe. Vi samlade information på internet, hämtade broschyrer och annat marknadsföringsmaterial och åkte helt enkelt dit. Hur väl stämde det som utlovades i marknadsföringen med våra egna förväntningar och faktiska upplevelse av besöket?

VARBERGS FÄSTNINGS HISTORIA, EN BAKGRUND

Men först passar det med en kort bakgrund kring fästningens historia. Som redan nämnts har fästningsområdet utvecklats efterhand. Själva platsen, en utskjutande klippa i havet, hette tidigare Vardhbergh, och användes för bevakning. Vardhbergh är fornnordiska och betyder just vaktberg. Liknande vaktberg återfinns i hela Norden, platser som använts för att speja efter fienden men också varna omkringliggande städer och byar. Här tändes eldar som signal och människor kunde då hinna sätta sig i säkerhet om fienden närmade sig. Själva borgen tillkom under slutet av 1200-talet och byggdes av den danske greven Jacob Nielsen, som anklagats för kungamord och därför byggde borgen som skydd. Borgen har sedan dess tillfallit kronan, men varit i både dansk, norsk och svensk ägo. De omgärdande stenmurarna tillkom under 1500-talet, för att kunna skydda sig mot nya vapen såsom armborst och kanoner. I början av 1600-talet var fästningen ett av Europas modernast försvarsverk, men blev efter freden i Brömsebro 1645 aldrig mer indraget i något krig. Därefter har både staden Varberg och fästningen tillhört Sverige och använts som både militär anläggning och fängelse. Under 1800-talet fanns ett förslag att alltihop skulle sprängas, men den idén blev aldrig genomförd. I stället kom fästningen att bli Hallands största straffängelse med 400–500 interner när beläggningen var som störst. År 1931 lämnade den siste fången fästningen.¹

Idag förvaltas fästningen av Statens fastighetsverk. Många av statens historiskt intressanta byggnader huserar idag museer av olika slag, vars verksamhet väl sammanfaller med det gemensamma uppdraget att förmedla former av kulturarv till allmänheten, göra dem tillgängliga och levande. Dessutom har byggnader i statens ägo passande lokaler och attraktiva miljöer för museal verksamhet.

1. Hallands kulturhistoriska museum: museumhalland.se, samt Wiking-Faria (2013) s. 25 f. & 209 f.

MARKNADSFÖRING OCH INFORMATION PÅ INTERNET

På Hallands kulturhistoriska museums hemsida kunde vi läsa: ”Museet är inrymt i en fästning som en gång uppfördes för att vara ointaglig. Idag är vår målsättning helt annorlunda!” Genom utställningar, guidade visningar, temadagar och aktiviteter vill man locka så många besökare som möjligt. De egna lokalerna har förbättrats för ökad tillgänglighet och det finns idag ändamålsenliga hissar och andra bekvämligheter, även för besökare med särskilda behov. Det finns även ett café och en museibutik. Museet har funnits i lokalerna sedan 1917, då med en samling på runt tusen föremål. Idag uppgår samlingen till omkring 70 000 föremål och närmare 80 000 arkeologiska fynd. De föremål som främst förknippas med museet – och kanske drar allra flest besökare – är den så kallade Kulknappen (den kula som sägs ha dödat Kung Karl XII) och Bockstensmannen. Förutom stort fokus kring dessa föremål samt fästningens egen historia, visas också halländsk kulturhistoria genom konstverk och föremål från folkligt vardagsliv.

Museets fasta utställningar är Bockstensmannen, Halland genom tiderna samt Konstnärskolonin Varbergsskolan. Bockstensmannens olösta mordgåta är en både förbryllande och tacksam grund att bygga en utställning utifrån. En rekonstruktion av honom har skapats, och kring denna är utställningen byggd så besökaren får en inblick i den tid Bockstensmannen levde. Utställningen Halland genom tiderna gestaltar Halland från stenåldern till idag. Här används föremål ur samlingarna men också filmer och bildspel. Konstnärskolonin Varbergsskolan handlar, som namnet antyder, om ett antal konstnärer som verkade i Varberg under åren 1893–1896. Richard Bergh, Nils Kreuger och Karl Nordström avbildade Varberg och stadens omgivande natur på olika sätt i sina målningar och några av deras nationalromantiska verk visas på utställningen. Utöver de fasta utställningarna visas också tillfälliga utställningar med varierande teman. Besökaren erbjuds också ett antal guidade visningar och dramatiserade vandringar. Fästningsvisningen är en promenad längs vallarna, ned i fängelsehålor och bastionen Grå Munkens kanonrum, men det finns också andra turer att göra. För den som önskar att upptäcka museets utställningar eller vandra runt på egen hand finns audioguiden på olika språk att låna.

Under kommande sommar 2016, skall det bland annat anordnas medeltidsdagar på fästningen, då riddare, smeder, gycklare, jungfrur och bågskyttar tar över området. En riktig upplevelse och tidsresa för besökarna! Hallands kulturhistoriska museum kommer också visa två tillfälliga utställningar; Bike Power och Anno 1916. Bike Power sätter cykeln i ett kulturhistoriskt sammanhang med en konstnärlig vinkling. Här skall man också kunna följa cykelns utveckling sedan hundra

år. Utställningen Anno 1916 fokuserar på 100-årsjubileet för museets verksamhet. Barn och ungdomar kommer erbjudas aktiviteter som var vanliga för hundra år sedan, och det kommer finnas tidsenliga kläder att låna.

Vår egen upplevelse av besöket var att det fanns en tydlig röd tråd genom hela utställningen. Den var kronologiskt ordnad genom historien och fram till vår egen tid, där även shoppingparadiset Gekås i Ullared hade en given plats! Föremålen var utplacerade men hörde ihop, och gav en bra och tydlig bild av hur livet såg ut förr. Med hjälp av bilder, filmklipp och ljud fick vi också en djupare förståelse – och känsla – för det historiska sammanhanget. Vi upplevde därtill ett genomgående fokus på barn och deras nyfikenhet, vilket väl återspeglade museets pedagogiska inriktning. Vi gick själva inte på någon guidad visning, men det var en skolklass där samtidigt som precis hade påbörjat sin guidning av borgområdet, så vi stannade till en stund för att lyssna på vad som berättades där. Just då berättade guiden att vaktberget användes redan innan fästningen byggdes.

Vi hittade också information om vandrarhemmet som finns på området. Vandrarhemmets är inhyst i byggnader från 1700- och 1800-talen som tidigare varit både bageri och lasarett, och det finns också möjlighet att övernatta i en av det gamla Kronohäktets fångceller.²

MARKNADSFÖRING I TRYCKT MATERIAL

Vid vårt Varbergs-besök hämtade vi tryckt information vid museets informationsdisk samt ytterligare trycksaker hos stadens turistbyrå. Här följer en presentation av det vi fann och jämförde med vår egen upplevelse.

Levande hus är en broschyr som fungerar som guide till olika halländska byggnadsminnen. Det är föreningen Byggnadsminnen i Hallands län som gjort den här broschyren i samarbete med Länsstyrelsen i Hallands län. I broschyren presenteras 48 byggnadsminnen, från Kungsbacka i norr till Laholm i söder. Efter en kort historisk översikt berättas om fästningens utveckling från borg till fästning. Den historiska fängelseepoken nämns, liksom museets verksamhet och hur ombyggnationen 2012–2014 gjorde museet mer tillgängligt för besökare. Kort nämns också att museet berättar Hallands och fästningens historia, med visningar, utställningar och program. De nämner också den omtalade Bockstensmannen. Det vi upplevde stämmer ganska bra överens med vad just den här broschyren skriver om. Känslan man fick redan innanför murarna och på borggården var att det fanns mycket historia i byggnaderna.

2. Fästningens vandrarhem: fastningensvandrarhem.se

Hallands kulturhistoriska museum. Den här broschyren fanns på museet och här kan man läsa om museets nuvarande och kommande utställningar, även innefattande ett sommarprogram. Detta är ett av sätten att marknadsföra kommande utställningar.

Varbergs slott och fästning. I den här broschyren är fästningen avbildad från ovan, och via siffror hittas information om fästningens olika delar. Det berättas kort om respektive byggnad och vad den använts till. Kartan var användbar för oss, eftersom vi inte gick någon guidad visning, utan på egen hand. Även här kan man också läsa om fästningens historia mellan 1200-talet och 1900-talet.

Magasin Varberg. Tidskriften *Magasin Varberg* hittade vi på turistbyrån. Tidningen handlar om Varberg och vad som finns att göra under sommarhalvåret. Både fästningsområdet och museet nämns i magasinet. Men tidningen var från 2015 så all information var inte aktuell, men eftersom exempelvis medeltidsdagarna är ett återkommande evenemang, var viss information ändå användbar.

MARKNADSFÖRING AV MUSEET I ALLMÄNHET

Marknadsföring av en verksamhet är naturligtvis viktigt för att nå ut till besökare och samtidigt kunna förmedla verksamhetens innehåll. Vi har pratat med Jakob Brandqvist, kommunikatör på Hallands kulturhistoriska museum för att få lite mer kött på benen. På fästningsområdet pågår en mängd aktiviteter, förutom museet finns här redan nämnda vandrarhem, också restauranger, kaféer och privata bostäder. Kopplingen mellan museets verksamhet och fästningen är dock naturlig, menar Brandqvist, eftersom fästningens historia också hänger samman med stadens, Hallands och Sveriges historia och haft stor inverkan på området här omkring. Museets marknadsföring fokuserar självklart på den egna verksamheten, men drar ju samtidigt besökare till hela fästningsområdet. Många av visningarna utgår också från fästningens historia. Därutöver handlar verksamheten mycket om Hallands historia utanför fästningen, och därmed inkluderas även närområdet. Marknadsföringen riktar sig till såväl lokal befolkning som till besökare längre ifrån. Målgruppen är stor, eftersom Varberg är en sommarstad som drar många besökare och semesterfirare som inte främst kommer för fästningens skull.

Det kan vara svårt att särskilja marknadsföring av Varbergs fästning från marknadsföring av Hallands kulturhistoriska museums verksamhet, så tolkar vi också Brandqvists resonemang. När vi själva söker information på internet kring Varbergs fästning, kommer museets hemsida upp bland de första träffarna. Fästningen är en stor del av museet, och museet en del av fästningen. Ytterligare information kring kostnader eller hur man väljer att rikta sin marknadsföring har varit svårt att

få tag på. Här finns utrymme för att fortsätta undersöka hur man väljer att kommunicera Varberg stad, fästningen som kulturarv och Hallands kulturhistoriska museum på olika vis och till olika målgrupper.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Vad har vi då funnit på vår resa till Varberg? Hur marknadsförs fästningen och hur var vår egen upplevelse i jämförelse med den information vi skaffat oss genom internet och tryckt material?

Vi spenderade ett antal timmar i Varberg, och vårt intryck är att fästningen är en mycket väl integrerad del i staden. Den syns på långt håll och många människor rör sig i området – skolklasser fikade på gräsytorna och folk gick längs strandpromenaden nedanför fästningens murar. Andra badade vid stranden strax intill. Innanför portarna till fästningen möttes vi genast av den historiska känslan och drogs genast mot museet mitt i fästningsområdet. Museets fasta utställningar hade en tydlig röd tråd och vi leddes genom historien, från stenåldern fram till våra dagar. Med hjälp av föremål, ljud och rörlig bild gestaltades historien. Vi upplevde att fokus låg på Hallands historia samt den berömde Bockstensmannen, som närmast blivit en symbol för Varbergs fästning, men också på kulknappen med sin historia kopplad till Karl XII.

Vårt besök gav oss definitivt en större inblick i Hallands historia. Vi valde att själva vandra genom både fästningsområdet och museets utställningar och vi enades om att information förmedlades på ett pedagogiskt och sammanhållet sätt. Men besökare erbjuds också en mängd sätt att ta del av historien på. Det finns specialvisningar, vandringar och andra aktiviteter för alla åldrar, även de minsta barnen. Kunskapsförmedlingen kan därmed sägas ske genom olika former av upplevelse, även visuellt.

Det enda vi reagerade på var den relativt knapphändig informationen om själva fästningen. Kanske beror det på hur nära sammanlänkad fästningens utveckling är med landskapet Hallands historia? Museet har dock publicerat två böcker som fokuserar på fästningens historia. En av dem heter *Varbergs fästning – och dess roll i Hallands historia*, och är från 2013 – ett lästips för den fortsatt intresserade!

Den nära kopplingen till platsen märks också i marknadsföringen av såväl Varberg stad som fästningen och museet. Det är svårt att skilja det ena från det andra. Medeltidsdagarna hade knappast gått att genomföra utan den historiska förankringen, till exempel. Samtidigt fungerar fästningen som en samlingspunkt och rekreativ miljö för både varbergare och tillresta turister.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Geijer, Mia. ”Vallfärder till vasaborgar – från bildningsresande till kulturarturism”, i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr. 56, 2008
- Larsson, Erika. ”Jamtli Historieland – ett lätt sätt att umgås”, i *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Peter Aronsson & Erika Larsson (red.). Växjö: Centrum för kulturvetenskap, 2002
- Wiking-Faria, Pablo (red.). *Varbergs fästning och dess roll i Hallands historia*. Varberg: Hallands kulturhistoriska museum, 2013

DIGITALA KÄLLOR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under maj–juni 2016 och kan ha ändrats innan bokens tryck december 2020.

Hallands kulturhistoriska museum: museumhalland.se

Fästningens Vandrarhem: fastningensvandrarhem.se

Visit Varberg: visitvarberg.se, ”Varbergs fästning”

INTERVJUER

Samtal med Jakob Brandqvist, kommunikatör på Hallands kulturhistoriska museum, fördes under maj månad, 2016

HALLAN

PÅ KAR

KULTUR

TURISM

10. HALLAND PÅ KARTAN! KULTURARV, TURISM OCH DEN DIGITALISERADE GUIDEBOKEN

Människan har alltid varit intresserad av att resa, bland annat för att se världen och ta del av olika länders historia och kultur. Med början på 1600-talet genomfördes så kallade Grand Tours genom Europa av den europeiska överklassens ungdomar i utbildningssyfte. Avsikten var ytterst förstås att dessa skulle bli kulturellt bildade och ackumulera ett kulturellt kapital, men inte minst ett sätt att bli vuxna och uppnå oberoende. Ynglingarna besökte viktiga historiska städer som Paris, Milano, Florence, Rom och Turin. Dessa Grand Tours hade en bestämd rutt som började i Paris, sedan följde norra Italien med besök i olika städer innan resenärerna sedan åkte tillbaka till sina hemländer, ofta via Tyskland.¹

I fotspåren av Grand touring och andra typer av utbildningsresor, växte intresset för turistresan. På 1800-talet lades därför grunden till den moderna guideboken, och 1832 utkom den första av dessa på marknaden. Upphovsmannen var tysken Karl Baedeker. Resenären behövde nu inte ha en mänsklig guide med sig på

1. Timothy & Boyd (2003) samt Cederberg (2015) s. 17–19

resan, utan kunde istället använda sig av guideboken för att själv hitta sevärdheter, restauranger och andra intressanta besöksmål. Förutom fakta och information om sevärdheter, boende och mat fanns det kartor i guideboken så att man som turist lätt skulle kunna hitta i staden man reste till. Baedekers upplägg blev det dominerande i de efterföljande guideböckerna. Dessa utformades även på ett sådant sätt att allt som nämndes och föreslogs skulle man kunna göra under en dag. Man skulle alltså kunna besöka Eiffeltornet och Louvren i Paris på samma dag och sedan promenera runt staden utan problem. Dock började resenärerna efter ett tag bli trötta på att åka till samma turistmål som alla andra och där ideligen stöta på landsmän men aldrig träffa människor från landet de besökte. Resenärerna hade alltså fastnat i guidebokens klor och blivit så programmerade att följa allt som stod i den att man helt enkelt inte upptäckte nya sevärdheter och platser.²

Med hjälp av denna bakgrund ska jag närmare studera hur Hallands ”guidebok” ser ut idag genom att utforska hemsidan *halland.se* och se vilket utbud som finns där. Jag har huvudsakligen ställt följande två frågor: Har moderniseringen och framför allt digitaliseringen av ”guideboken” varit till det bättre? Och hittar man lätt och smidigt det man är intresserad av att göra?

OLIKA BESÖKSMÅL PÅ HALLAND.SE

Det första man möts av när man besöker *halland.se* är en vacker och lockande bild; sedan följer det utbud som regionen vill lyfta fram till besökarna. Man ser även en lista till vänster på hemsidan där man hittar olika sidorubriker om diverse saker att göra i Halland. Dessa olika sidorubriker visar var man kan bo, var man kan äta, vad man kan uppleva och vad som generellt händer i regionen. Här är hemsidan uppdelad i olika besökskategorier som turisterna sen kan söka i på ett väl fungerande sätt. När man ska ut och resa undersöker man ofta vilka platser som är bra att bo på samt vad man kan uppleva på destinationen. Tittar man närmare på boendekategorin i menyn får man fram ett antal kategorier av boende: Bed & Breakfast, hotell, stugor, vandrarhem och campingplatser är de alternativ som presenteras.

Utöver detta visas på hemsidan olika konferensläggningar samt platser för avslappning och spavistelser. Det framgår att inom regionen finns elva olika spa-anläggningar och på hemsidan kan man klicka sig fram till information om vilka olika typer av spa- och hälsopaket dessa erbjuder.

2. Cederberg (2015) s. 108–111. För den generella utvecklingen av de tidiga guideböckerna, se Garfield (2013) s. 297–310

Också naturupplevelser presenteras. Många av de vackra naturreservaten i Halland får stor plats på hemsidan. Just naturreservat kan ses som naturarv, minst lika viktiga som de kulturella besöksmålen. Naturreservaten är oerhört viktiga för att bevara natur- och djurliv, men visar också att de lokala naturarven är viktigt för regionen.³ I Halland blir det tydligt utifrån de många naturreservaten som finns på flera olika platser runt om i regionen.

Hemsidan väljer även att visa upp en rubrik som benämns ”Barnens Halland” där man hittar olika aktiviteter för barn runt om i regionen. Dels finner man vad det finns för olika lekplatser, men även glasskiosker och andra typer av aktiviteter som BounceCamp, turer med häst och vagn, Kungsbygget, Upzone äventyrspark och mycket annat. Det kulturella utbudet för barnen under denna kategori handlar exempelvis om att uppleva hur det var i skolan förr i tiden samt besök på Hallands kulturhistoriska museum och Tjolöholms slott.

Bara genom att besöka och navigera hemsidan syns tydligt att Halland som region vill satsa på ett brett utbud av boende, mat, hälsa och kultur. Vissa saker skulle kunna förtydligas och förbättras, men det återkommer jag till längre fram. Genom att samla allt turismutbud på halland.se har man indirekt gjort den klassiska guideboken överflödig. Visserligen finns förstås faran för att inte alltid ha tillgång till internetuppkoppling, men jag menar att det är praktiskt att ha hela utbudet samlat på ett ställe, vilket gör att man lätt kan vandra runt själv och utforska regionen på sitt eget sätt.

BESÖKSMÅL AV KULTURELL KARAKTÄR

De besöksmål i Halland som är av kulturell karaktär är många, och handlar om historia, teater, konst och andra kulturyttringar. Det är dock inte enkelt att hitta dessa kulturella besöksmål utan att genomföra en mängd olika klick på halland.se, och man bör helst ha ett visst hum om vad för kulturellt besöksmål man vill hitta innan man besöker hemsidan. När man söker på ordet kultur i sökfältet får man inte upp många alternativ, och de som presenteras är inte entydigt av kulturell karaktär. För att titta närmare på vad för kulturella besöksmål som faktiskt finns på hemsidan, måste man gå till fliken ”Evenemang”. Där finns underrubriker, som dans, festivaler, marknader, musik, teater och utställningar. Klickar man sedan på någon av dessa rubriker hittar man olika evenemang inom just det område man har valt. Exempelvis finner man under rubriken utställningar åtta evenemang om konst runt om i regionen.

3. Timothy & Boyd (2003)

Utöver Evenemang finns även en flik som heter ”Upplevelser” och även där återfinns underrubriker med kulturprofil, som besöksmål, konst och konsthantverk, museer och sevärdheter.⁴ Klickar man sig sedan vidare till ännu en flik, ”Sesvärdheter”, får man upp ännu fler underrubriker om bland annat historiska platser, konstverk, världsarv och slott.

Söker man under rubriken exempelvis på ”Slott” ser man att det finns fyra slott att besöka i Halland: Tjolöholms Slott, Varbergs fästning, Halmstads slott och Skottorps slott. Just slott faller väl in under kulturarv, och är kulturella artefakter som sedan länge har setts som bevarandesvärda. Visningar och guidningar av dem ger människor möjlighet att se och uppleva olika byggnader från olika århundraden och hur man levde vid olika tillfällen. Slotten är en del av Sveriges kulturhistoria, som överlag har ett rikt kulturarv från många olika århundraden som man hela tiden arbetar med att bevara och fördjupa.

Museum är en plats för möten mellan kulturarv och besökare, där syftet är dels pedagogiskt – att låta människor ta del av historien och lära sig mer om hur det var vid olika tidpunkter i Sverige – dels estetiskt: att visa upp exempel på konst, konsthantverk och design. I Halland finns det sexton museer att besöka. Det finns exempelvis ett motormuseum, Rydö bruksmuseum, där man får ta del av en industrihistorisk resa på 250 år samt Hallands Kulturhistoriska museum i Varbergs fästning. Hallands konstmuseum och Teckningsmuseet i Laholm är två institutioner som visar konstnärlig produktion. Museets roll idag är annorlunda jämfört med hur det var förr, då museet var mer kuriosakabinett, inriktat på att samla allt mellan himmel och jord. Idag handlar museets uppdrag mer om vård, kuratorskap och pedagogiskt synliggörande av samlingarna.⁵

Halland har alltså en mängd olika kulturella besöksmål – det gäller bara att hitta dem och känna att det är något man vill besöka. Regionen arbetar aktivt med att bevara kulturen och det svenska kulturarvet, samtidigt som man också arbetar med att förmedla kultur/kulturarv till alla generationer på olika sätt. Med hjälp av sin hemsida har man samlat allt inom regionen som är av betydande vikt för området, och turister kan utifrån halland.se enkelt skraddarsy sin egen vistelse.

GUIDADE TURER INOM REGIONEN

När man söker på hemsidan efter vilka museum och besöksmål som har guide visningar är det svårt att hitta sådan information. Det står inte tydligt utskrivet

4. Det är under rubriken ”Upplevelser” som man hittar flest kulturella besöksmål

5. Timothy & Boyd (2003)

om ett besöksmål har guidade visningar eller inte, och det krävs en hel del efterforskning för att hitta någon information om detta. Man kan till viss del anta att de flesta museum har någon form av guidad visning, något som också gäller slotten i regionen, eftersom det är generell praxis. Ett exempel på ett besöksmål som har guidade turer för grupper är världsarvet Grimeton Radiostation, där visningen tar runt 50 minuter. Även Hallands kulturhistoriska museum i Varberg har guidade visningar för grupper som bokas i förväg. Sådana ges under hela året. Här finns även audioguiden på en mängd olika språk för att så många människor som möjligt ska ha möjlighet att ta del av det regionala kulturarvet. Genomgången visar alltså att majoriteten av de museum och turistmål som finns inom Halland kan antas ha olika former av visningar, även om detta inte framgår tydligt på hemsidan. Guidade turer är något som efterfrågas och önskas. Dessa är till för att man ska ha möjligheten att få en djupare förståelse och en tydligare inblick i vissa ämnen och olika historiska tidsåldrar. Med hjälp av guidade turer och visningar kan man få reda på ny fakta och kuriosa om platsen man besöker eller konstverket man tittar på.

Enligt historikern Peter Aronsson bidrar guidade visningar till två saker: ökade individuella kunskaper om historia samt att det allmänna historiemedvetandet stärks. Det senare innebär kunskap om det förflutna och vårt samband med det samt att man får en tydligare bild av hur dåtid-nutid-framtid hänger ihop och hur allt påverkas av varandra.⁶

Det är dock inte bara kulturinstitutioner, som museer och slott, som erbjuder guidade turer. Stadsvandringar, exempelvis i Halmstad, där kulturen och historien förmedlas genom gator, hus och torg, och ibland iscensätts av guider i tidstypiska kläder, är andra exempel. Historien syns inte alltid utan måste ibland handgripligen pekas ut.⁷

Som tidigare nämnts är halland.se inte helt lättnavigerad, vilket gör att det kan vara svårt att hitta vilka turer som är guidade och vilka som inte är det. Man får till stor del göra ett antagande om att exempelvis alla slott *borde* ha guidade turer, men det är inte *säkert* att de har det vid alla tidpunkter – det kan exempelvis gälla vissa fasta tider och olika dagar. Här finns alltså plats för förbättring när det gäller hur man informerar om guidade turer och visningar. Region Halland skulle aktivt kunna arbeta med att tydliggöra vilka besöksmål som är guidade och på så sätt underlätta för turister genom att exempelvis samla alla länkar till guidade turer under en rubrik som heter just ”Guidade turer”. Det skulle underlätta för många

6. Aronsson (2004)

7. Se exemplet Jämtli för en god beskrivning av hur man där arbetar med att utifrån det tidstypiska iscensätta vissa givna historiska epoker. Larsson (2002)

turister som inte riktigt vet vad de vill besöka, men de vet att de vill ha en guidad visning. Det skulle även underlätta för människor som helt enkelt vill veta när det går guidade turer och om det är intressant nog att boka in sig på dem.

Turister vill ha tydlighet, även om sättet man turistar på idag har förändrats mycket sedan 1800-talet, delvis beroende på tillgången till ny teknik.⁸ Visserligen är man inte alls beroende av en guide på samma sätt som tidigare, men genom att få ta del av en guidad visning så överlåter man ansvaret för kunskapsinhämtning till någon som har full koll på vad det är allt handlar om. Därför menar jag att det vore bra med en tydligare hemsida där man lätt kan hitta till de guidade visningarna.

TURISMKARTOR

På halland.se finns möjligheten att söka via en digital karta och man kan även ladda hem deras olika broschyrer eller beställa hem dem till sin brevlåda. På den digitala turistkartan kan man se var olika boenden, restauranger och besöksmål ligger. Kartan blir interaktiv då man klickar på den markering som gäller ett visst boende och får då upp information om just det. Man kan sedan klicka vidare till en samlingsida för boendet, där man hittar information av olika slag, såsom telefonnummer, hemsida och mail för att komma i kontakt.

I den nedladdnings-/beställningsbara broschyren finns också en karta över regionen med små röda markeringar för utvalda platser som regionen själva anser är värda ett besök. Det är allt från olika slott till världsarvet Grimeton, matupplevelser och andra saker man kan uppleva i Halland. Denna turistkarta visar dock inte alla sevärdheter, boenden eller liknande utan utgör enbart ett axplock av hela utbudet. Vill man veta vad som finns utöver det får man helt enkelt använda sig av hemsidan, vilket ibland kan kännas omständligt.

Efter att ha undersökt gamla kartor så kan jag konstatera att det är svårt att hitta särskilda turistkartor över Halland från 1800-talet och en tid framåt. Dessa hittas lättare för Göteborg och Stockholm. Halland var helt enkelt inget stort turistmål under 1800-talet utan det är först på senare tid som turister har börjat besöka Halland.⁹ Generellt är turistkartor från 1800-talet i jämförelse med dagens turistkartor konstruerade på samma sätt. Såväl turistkartor från den perioden som dagens kartor är uppbyggda kring ett rutnät för att man lättare ska kunna hitta sevärdheter, restauranger och andra turistmål utan alltför stort besvär. Varje ruta

8. Timothy & Boyd (2003)

9. Wiking-Faria (2010)

har en bokstav och en siffra så man lätt kan navigera sig till rätt ställe på kartan. Både då och nu skrevs sevärigheter, restauranger, hotell och så vidare, antingen i underkanten på kartan eller i dess högerkant. Framför varje turistmål fanns en kombination av en bokstav och en siffra som visade vilken ruta sevärigheten fanns i. Tidiga turistkartor från Halland var troligen uppbyggda på samma sätt, eftersom det är det vanligaste och mest funktionella för att lätt och enkelt kunna hitta det man söker och vill besöka.¹⁰

FÖRBÄTTRINGAR AV HEMSIDAN

När man granskar halland.se syns att regionen arbetat aktivt för att göra det så lätt som möjligt för besökare att hitta vad de letar efter. Det finns dock vissa saker man skulle kunna utveckla och förbättra vad gäller kulturella och turism-relaterade aspekter.

Ur ett kulturellt perspektiv känns hemsidan inte särskilt kulturellt inriktad utan man vill hellre framhålla att man har spa-paket, konferenslokaler och vackra naturreservat. Det är heller inte särskilt enkelt att hitta det kulturella utbudet om man bara går in på halland.se för att få en snabb överblick över vad regionen erbjuder i denna kategori särskilt för turister. Man måste genomföra en mängd olika klick för att komma till enskilda kulturella turistmål, vilket tar lite tid. Dock bör det poängteras att hemsidan är väl strukturerad och rubrikerna är tydliga, samt att man får en generell överblick över vad regionen satsar på och vill lyfta fram. Ett förslag kan vara att samla det kulturella utbudet under en ny rubrik, exempelvis "Kulturturism" för att förtydliga. Samtidigt bör man inte ta bort de rubriker man har idag eftersom alla inte identifierar sig som kulturturister. Det är bra att få utforska hemsidan och hitta saker på egen hand också; efter lite letande trillar man kanske över något som man annars helt skulle struntat i att kolla upp.

Något som är viktigt för regionen är att konstant söka olika kulturinriktade samarbete mellan exempelvis ideella kulturföreningar och formella kulturinstitutioner. Genom att få till sådan gemenskap kan utställningar, teaterföreställningar och andra evenemang bättre kunna samordnas. Enligt Lindeborg & Lindkvist utvecklar kultur regioner/platser och skapar nya möjligheter för många människor, något regionen behöver uppmärksamma.¹¹ Genom att exponera kulturen tydligare på halland.se skulle man kunna få fler besökare och fler människor intresserade av

10. För turistkartornas tekniska och designmässiga utveckling under 1800-talet och framåt, se Garfield (2013)

11. Lindeborg & Lindkvist (2013)

att ta del av något kulturellt event. Utan exponering hamnar kultur i skymundan. För att kommuner, regioner och Sverige som helhet ska utvecklas och frodas bör kultur bli en vardaglig del i vad vi ser, hör och gör. Så är det visserligen redan till viss del, men mycket av det kulturella utbudet får man själv aktivt leta upp.

Ett annat förslag är att förbättra hur och på vilket sätt man exponerar de guidade turerna som erbjuds runt om i regionen. En samlingsida för turistmål med guidade turer skulle underlätta sökandet för turisterna. Alla besöksmål som erbjuder guidade visningar skulle kunna samlas under en rubrik, exempelvis ”Guidade turer”.

En guidebok bör vara enkel och tydlig, lätt att hitta i och inte kräva allt för mycket bläddrande för att hitta det man letar efter. Detta gäller även dagens hemsidor. Om de långa sökvägarna minimerades skulle man underlätta för turister och besökare. I synnerhet för att hitta de guidade visningarna utan att behöva leta alltför mycket.

AVSLUTNING

Efter att ha tagit del av innehållet på halland.se ser jag en hemsida med tydlighet samt en mängd besöksmål och turistattraktioner som regionen gärna vill att folk ska besöka. Man vill exempelvis visa fram flera fina spa-verksamheter och hotell, samt många roliga aktiviteter för barn. Man vill även visa upp världsarvet Grimeton, vilket är en självklarhet och något man absolut ska vara stolt över. Men, eftersom besöksmålet har ett högt kulturellt värde skulle det absolut kunna exponeras ytterligare. De kulturella besöksmålen är också många, och det finns flera olika typer: stora slott, en mängd olika museum, flera konstupställningar och mycket annat att se och uppleva i Halland, men det gäller nog att veta var man ska börja leta för att hitta dem alla. Jag anser att hemsidan generellt ger för lite information om vilka turistmål som kan kategoriseras som kultur. Det skulle underlätta om man enklare kunde hitta det kulturella utbudet i endast ett eller två klick. Utöver dessa påpekanden är halland.se en hemsida med mestadels bra struktur, där besökare kan hitta intressanta besöksmål och aktiviteter i Halland.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Aronsson, Peter. *Historiebruk: att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- Cederberg, Björn. *Turistens blick. Nedslag i resandets historia*. Lund: Historiska Media, 2015
- Garfield, Simon. *On the Map. Why the World Looks the Way it Does*. London: Profil Books Ltd., 2013
- Larsson, Erika. ”Jamtli Historieland – ett lätt sätt att umgås”, i *Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli*. Peter Aronsson & Erika Larsson (red.). Växjö: Centrum för kulturvetenskap, 2002
- Lindeborg, Lisbeth & Lindkvist, Lars (red.). *Kulturens kraft för regional utveckling* Lund: Studentlitteratur, 2013
- Timothy, Dallen J. & Boyd, Stephen W. *Heritage Tourism*. New York: Pearson Education, 2003
- Wiking-Faria, Pablo (red.). *Kartor över Halland 1482–1718*. Varberg: Länsmuseet Varberg, 2010

DIGITALA LÄNKAR

Hemsidan besöktes under maj-juni månad 2017. Sidan har därefter omarbetats och pekar idag till visithalland.com, och har ett delvis annat upplägg. På startsidan kan man läsa: ”VisitHalland.com är del av EU-projektet Destination Halland 2020. Projektet finansieras via Europeiska regionala utvecklingsfonden.

Visit Halland: visithalland.com

ATT TRAK

BESÖKA

OCH DE

ATT MA

11. ATTRAKTIVITET, BESÖKARE OCH DESTINATIONSUTVECKLING: ATT MARKNADSFÖRA GRIMETON SOM VÄRLDSARV

Susar fram på E20:an söderut från Göteborg. Trafiken är inte särskilt tät, klockan är halv tio på förmiddagen. Det är en fin vårdag år 2012. Jag har stämt möte med ansvarig chef för världsarvet Grimeton, en radioanläggning från tidigt 1920-tal belägen 15 km från Varberg. Plötsligt ser jag de stora tornen som tillhör anläggningen; de höjer sig över horisonten och går inte att missa. En stor skylt visar samtidigt att det är dags att svänga av motorvägen och fortsätta inåt landet. Efter tjugo minuters färd på små lantliga vägar, där skyltningen gör det lätt att hitta rätt, är jag framme vid världsarvet. Det ligger vackert inramat i en rural miljö med betande kossor och gröna böljande åkrar – de imponerande tornen syns därför nästan UFO-lika. På parkeringen utanför besökscentret står en turistbuss parkerad, och under mitt besök anländer ytterligare en busslast besökare. Jag noterar att medelåldern är hög på de som kliver av, avsevärt över ordinarie pensionsålder på 67 år. Under samtalet med ansvarige chef bekräftas min observation – pensionärer (och tekniknördar, mer om dem senare) är vår största besöksgrupp

säger han. Försök med att bredda målgruppen med skolklasser har inte lyckats, främst på grund av de stora kostnaderna förknippade med pedagogisk verksamhet. Det framkommer under vårt samtal att just den ekonomiska situationen är en svårlost fråga, speciellt som omvårdnaden om masterna årligen drar en anse- nlig summa av budgeten, och av den anledningen blir det lite kvar för strategiska satsningar på att utveckla Grimeton som destinationsmål. Situationen känns lätt hopplös avslutar han.

Samtalet den där vårdagen 2012 väckte en rad frågor hos mig. Den första hand- lar om attraktionskraften hos världsarvet Grimeton, den andra om vilka möjlighe- ter och förutsättningar Grimeton har att själv formulera en hållbar besöksstrategi för att långsiktigt kunna möta förväntningar hos besökarna. Frågorna, som jag inte hade möjlighet att följa upp då, fanns dock i bakhuvudet när jag sommaren 2020 återigen tog upp tråden.¹ I ett samtal med den nya chefen för världsarvet disku- terade vi utvecklingen som Grimeton genomgått sedan hon tillträdde (2017), och vilka planer som finns för en fortsatt utveckling av världsarvet. För en utomstående är förändringen markant vad gäller anläggningen, där nya utställningar och akti- viteter har tillkommit, men framför allt finns det nu en optimism om framtiden: utvecklingsplanen framskrider väl och besökssiffrorna har stadigt ökat (trots pan- demi och restriktioner). Hennes åsikt är att Grimeton idag står bra rustad för att möta besökarnas förväntningar.

Relationen mellan de båda beskrivningarna om tillståndet på världsarvet på- minner mycket om Butlers generella modell för hur turistdestinationer utvecklas.² Modellen postulerar att varje destination går igenom ett antal faser. När konsoli- deringsfasen övergår i ofrånkomlig stagnation står destinationen inför ett vägskäl – fortsätta i gamla banor eller utveckla sig. Om den inte söker förändring riskerar den fortsatt stagnation, vilket på sikt leder till nedgång (decline) och förlorad attraktionskraft. Väljer den utveckling finns möjligheter till vitalisering (rejuvena- tion) och en högre grad av attraktion (Butler kallar det för produktförnyelse). Dock är det senare vägvalet svårare och mer oförutsägbart. Valet beror till stor del på vilka tillgängliga resurser som finns på destinationen.³

1. Världsarvet har undersökts inom ramen för det dåvarande programmet Hållbar turismutveckling på Högskolan i Halmstad, och inom det EU-finansierade projektet VIAkub (2020–2022)

2. Modellen benämns *Tourism Life Cycle Model*, och utvecklingen sker ofta organiskt utifrån marknadsens efterfrågan

3. Page & Connell (2006) s. 30–32. Produktförnyelse är möjlig, dels genom att nyttja platsspecifika men inte tidigare använda resurser till turism, dels skapa helt nya attraktioner på destinationen

Jag menar alltså att Grimeton 2012 hade uppnått stagnation, och därför var tvungen att välja väg. Att de valde den som ledde till förnyelse är tydlig att se idag. Frågan är dock, hur gick denna process till? Och vad tycker besökarna om det vitaliserade världsarvet Grimeton?

VARFÖR STUDERA ETT VÄRLDSARV?

Bakgrunden till studien var ursprungligen en upplevd (högst subjektiv måste erkännas) känsla av att de svenska världsarvens betydelse generellt, både för besökarna och förvaltarna, ännu inte hade diskuterats på ett djupare plan. Exakt vad besökarna förväntade sig, och vad arven själva trodde dessa ville ha, var inte helt klargjort. Huvudmannaskapet syntes vidare otydligt – ansvarsgränserna mellan statliga, regionala och kommunala aktörer var blandade – och den ekonomiska ansvarsfördelning faktiskt än mer. Bevarandefrågan sköts av RAÄ i sin funktion som tillsynsmyndighet men för själva marknadsföringsaspekten fanns ingen ansvarig. Arven syntes dessutom ha väldigt olika förutsättningar sinsemellan - allt från turistmagneter som Visby och Tanum, över storslagna naturarv som Höga kusten, till de mer perifera, både vad gäller innehåll och geografiskt läge, som Struves meridianbåge ovanför Polcirkeln. I den senare kategorin ingår världs(teknik)arvet Grimeton.

2019 kom dock slutrapporten från Riksantikvarieämbetets uppdrag om att skapa större tydlighet i arbetet med och bland de svenska världsarven. Den nya strategin formulerades av ämbetet i samverkan med främst Naturvårdsverket och Svenska Uneskorådet samt andra relevanta aktörer inom världsarvsfältet. Strategin tillkom som svar just på de brister som hade uppmärksammats tidigare. Via ökad information och samverkan skall världsarvens ställning stärkas, vilket sker inom en tydlig organisationsstruktur. Främst skall arbetet fokusera på att öka kunskapen och stärka kompetensen om bevarande och skydd, implementeringen av Agenda 2030 samt på hur världsarven skall svara på föränderliga förutsättningar och krav. De enskilda världsarven åläggs att ta fram handlingsplaner för hur de skall hantera respektive utvecklingsbehov.⁴

Att världsarv lockar turism visar den internationella statistiken tydligt: världsarven placerar sig alltid bland de mest välbesökta turistdestinationerna. Framtida problem kan dock skönjas för dem, framför allt i form av ett generellt ökat resande, vilket på sikt kan orsaka slitage och skador om inte planeringen för turism på dessa destinationer organiseras annorlunda än idag. Enligt Unesco är ett flertal världsarv

4. Nationell strategi för världsarvsarbetet (2019)

redan i fara på grund av detta. Men samtidigt finns möjligheter att utveckla världsarven via turism – den hållbara turismen, som bygger på ekologiska, ekonomiska och sociala aspekter, kan enligt Unesco balansera bevarandefrågorna med potential för tillväxt.⁵

De två statliga myndigheter som har ansvar att nominera potentiella svenska kulturarv till världsarv är Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Dessa har även ansvaret för att svenska kultur- och naturarv bevaras, och i förlängningen också utvecklas utifrån ett hållbarhetsperspektiv. Ett sätt att göra det senare är via turism.⁶

Även om världsarvsstämpeln ger fördelar i form av uppmärksamhet och status så har detta inte alltid varit fallet med de svenska världsarven. Enligt Terese Magnusson, som 2002 publicerade rapporten *Världsarv och turism – De svenska världsarven ur ett turistiskt perspektiv*, har marknadsföringsarbete och organisation inte fungerat fullt ut, vilket har lett till att turism inte blivit den tillväxtskapande faktor som den förväntades bli. Orsakerna är framför allt två: först avsaknaden av en övergripande besöks- och turispolicy för världsarven på nationell nivå, sedan att en otydlig arbetsfördelning mellan bevarande- och destinationsutvecklingsaspekterna existerar eftersom ansvaret är delat och sker på olika nivåer (nationellt/regionalt/lokalt).

Magnusson menar därför att samtliga världsarv i Sverige bör vinnlägga sig om att skapa en fungerande samverkan dels mellan de två olika nivåerna och dels mellan sig själva.⁷

Även om den nya nationella strategin för världsarvsarbetet ger tydligare riktlinjer och strukturer för bevarandearbetet sägs fortfarande inget explicit i rapporten om hur marknadsföringen av världsarven skall ske – detta lämnas som tidigare över till de enskilda arven. På den punkten är situationen snarlik den som Magnusson uppmärksammade redan 2002.

5. "If undertaken responsibly, tourism can be a driver for preservation and conservation of cultural and natural heritage and a vehicle for sustainable development. But if unplanned or not properly managed, tourism can be socially, culturally and economically disruptive, and have a devastating effect on fragile environments and local communities." Se mer på UNESCO World Heritage Centre: whc.unesco.org, "World Heritage and Sustainable Tourism Programme"

6. Se Lundmark, Marjavaara & Müller (2011)

7. Magnusson (2002) s. 4–5

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Detta kapitel handlar om det pågående arbetet med att utveckla världsarvet Grimeton som destinationsmål. Syftet är tvådelat: (1) att undersöka hur världsarvet Grimeton har gått från den positionen jag hörde berättas om 2012 till att idag vara igång med ett förändringsarbete med stor potential – Hur har detta gått till? Vilka underliggande motiv finns till förändringen? Vilka faktorer har spelat in? – och (2) att ge en bild av vad besökarna tycker om Grimeton som besöksmål perioden 2013–2020 vad gäller innehåll, utbud och attraktionskraft – går det att se någon form av förändring i deras åsikter om världsarvet Grimeton utifrån det pågående förändringsarbetet?

VÄRLDSARVPROCESSEN

Världsarvskonventionen fastställdes 1972 av Unescos generalförsamling 17:e kongress i Paris. Till världsarv räknas natur och kulturmiljöer som anses vara av sådan art att de har betydelse för hela mänskligheten oberoende av var de geografiskt är belägna.⁸ Enligt konventionen är det de enskilda medlemsländernas ansvar att inventera potentiella världsarvsplatser. Processen är inte formaliserad utan det är upp till varje land att fritt utforma den, vilket innebär att olika typer av aktörer kan föreslå platser – förutom de redan nämnda statliga Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket, också intressegrupperingar som utgår från både kommersiella och icke-kommersiella intressen – som de vill skall ingå i den tentativa lista som de nationella nomineringarna till UNESCO sedan utgår från.

Godkännandeprocessen är dock oftast lång och komplicerad. Det slutliga beslutet tas av UNESCOs World Heritage Committee på det årliga mötet. En av de viktigaste aktörerna då är the Bureau, en sjuannapanel som består av medlemmar från the World Heritage Committee. Deras åsikter har stor inverkan på om en kandidat accepteras eller inte. Men ännu större vikt för utgången har expertorganisationerna. Dessa rådgivande organ sköter det praktiska arbetet med nomineringsprocessen: de samlar in information om varje kandidat, som de sedan presenterar för de beslutande kommittémedlemmarna. Introduktionerna sker i alfabetisk ordning utifrån kategori, och består av djupgående presentationer av de ansökande

8. Enligt Svenska Unescorådet är ett världsarv "en plats, ort eller miljö som på ett unikt sätt vittnar om jordens och människans historia." Se vidare på Svenska Unescorådet: unesco.se, "Världsarv". Det finns i juni 2020 sammanlagt 1121 världsarvsplatser – de flesta av dessa ligger i Europa och Nordamerika (ca. 47 procent), följd av Asien (24 procent). Afrika, Latinamerika samt arabiska arv utgör endast 29 procent. Wikipedia: en.wikipedia.org, "World Heritage Site"

platserna, redogörelser för tankar och åsikter som framkommit vid studiebesöken samt hur diskussionen gått inom grupperna. Visuellt material i form av kartor och fotografier spelar då stor roll. Detta följs av en rekommendation att antingen anta eller avslå ansökan.⁹

Sverige signerade världsarvskonventionen 1984 och har idag (2020) 15 stycken världsarv på listan (av sammanlagt 1121 världsarv runt om i världen). Den svenska staten tog därmed på sig ansvaret för att bevara de svenska världsarven till eftervärlden. Men ett sådant åtagande har dock kantats av svårigheter, främst gäller det den faktiska ansvarsfördelningen som har varit annat än glasklar. Avsaknaden av precis lagstiftning över hur världsarven i Sverige formellt skall skötas och organiseras, har fört med sig att förvaltningen skett framförallt utifrån miljöbalken, plan- och bygglagen samt kulturminneslagen. Världsarven i Sverige kan därför vara både statligt och privat ägda.

I ett pressmeddelande från 2012, som rörde Visby ringmur, aktualiserades just statens syn på ansvaret för bevarandet av de svenska världsarven. Dåvarande kulturministern Lena Adelsohn Liljeroth sa att: ”Staten har förstås ett ansvar, men det är viktigt att flera parter, såväl offentliga som privata, är engagerade i och delar ansvaret för vårt kulturarv.”¹⁰

I den nationella världsarvsstrategin från 2019 diskuterades återigen den gamla stridsfrågan om ansvaret för kulturarvet. Avsikten med strategin var att förtydliga hur ansvar och rollfördelning mellan kulturarvsfältets relevanta aktörer framgent skall organiseras: centralisering eller decentralisering. Där skrevs exempelvis att;

organiseringen i världsarvsarbetet [skall göras] mer enhetligt samtidigt som det ska finns förutsättningar för att anpassa arbetet utifrån de enskilda världsarven och lokala och regionala behov och förutsättningar. Vidare syftar organisering till att ge goda förutsättningar för lokalt och regionalt medbestämmande.¹¹

Samarbete mellan nordiska världsarvsplatser har skett sedan 1995, och samnordiska organisationer för detta ändamål har existerat nästan lika länge, exempelvis *Nordic World Heritage Foundation*, som initierades 2002 av det norska miljödeparte-

9. Nilson (2018) s. 141–143. De två viktigaste expertorganisationerna är ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), som handhar ansökningar av kulturell art, och IUCN (International Union for Conservation of Nature), vilken har ansvar för naturarv

10. Citat hämtat från Brodén (2012) s. 4

11. Nationell strategi för världsarvsarbetet (2019) s. 36

tementet för att på nordisk bas stödja de olika nationella aktörerna i arbetet med att tillämpa UNESCOs Världsarvskonvention.¹²

2016 grundades *Nordic World Heritage Association* för att ersätta den tidigare organisationen. Det är en liknande plattform för samverkan och utbyte mellan de nordiska världsarven men nu med syftet att ytterligare förstärka arbetet genom att introducera kompetenshöjande åtgärder, kapacitetsuppbyggnad och teknikutbyten. Värdet av samarbetet för de individuella världsarvsplatserna är att en gemensam kunskapsbas över både generella och specifika utmaningar byggs upp och blir tillgänglig men framför allt möjliggörs samarbete med, och stöd av, lokalsamhällets aktörer.¹³

GRIMETON BLIR VÄRLDSARV

Som nämndes ovan är det i Sverige regeringen som nominerar nationella kultur- eller naturarv till den tentativa världsarvslistan. Initiativen bakom nomineringarna har tillkommit antingen som top down- eller som bottom up-processer.¹⁴ Grimeton är ett exempel på det senare.

Historien börjar 1995 när Telia beslöt att avsluta sändningar från Grimeton. Ett uppprop om att bevara sändaren leddes initialt av radioamatörer, som sedan fick stöd av personer och grupper med kontakter till bland annat Vetenskapsakademien i Stockholm. Också på den lokala nivån inleddes bevarandearbetet då den biträdande länsantikvarien Mats Folkesson samma år tog kontakt med Telia om att inkludera Grimeton på en lista han arbetade på över kulturarvsplatser i Halland. Telia var positiv till idén, och genom Kjell Markström, som tillhörde ledningsgruppen, formulerades olika möjliga bevarandescenarier. Den lösning man till slut fastnade för var att skänka radiostationen till en nyupprättad Världsarvsstiftelse, och samtidigt ge stiftelsen fonderade medel till ett framtida bevarandearbete.

Folkessons arbete bar frukt – 1996 gavs Grimeton bevarandestatus (byggnadsminne), och kom också att uppträda på listan över svenska potentiella världsarv. Dock avstannade nomineringsarbetet under några år. Anledningen var att UNESCO ville utnämna fler utom-europeiska världsarv för att få större balans. Först 2001 upptogs arbetet då en engelsk industrihistoriker (Stuart Smith från TICCIH)

12. Williams (2014) s. 293–295

13. UNESCO World Heritage Centre: whc.unesco.org, "Nordic World Heritage Association is Founded"

14. Se Nilson (2018) för en sådan diskussion

ombads utvärdera Grimetons möjligheter att få världsarvsstatus.¹⁵ Denne gick igenom radiosändaren och dess historia tillsammans med personer från Varbergs kommun, Telia och från länsstyrelsen. En mycket positivt inställd rapport författades sedan av Smith. På grundval av den började arbetet med att sätta samman en ansökan – det var Hans Bergfast från länsstyrelsen som ledde arbetet.

Ansökningen skickades till Riksantikvarieämbetet i god tid. Den obligatoriska ratificeringen av regeringen försenades dock av att försvarsdepartementet vägrade godkänna den då Marinen fruktade för vad som skulle kunna ske med de strategiskt viktiga förbindelserna med u-båtar som utgick från tornen. Konflikten gjorde att ansökningstiden för 2002 hann gå ut. Först efter att Telia hotade med att helt stänga ute Marinen från att använda tornen kunde ansökan godkännas. Den skickades in i tid för 2003.

Återigen var det Smith från TICCIH som gavs uppdraget att utvärdera Grimeton inför en eventuell utnämning. Tidigt 2004 fick Grimeton veta att de var en av 50 kandidater som skulle diskuteras på mötet med World Heritage Committee som hölls i Kina samma sommar. Mötet blev dramatiskt – efter missförstånd, förtydliganden och långa diskussioner blev Grimeton till slut antaget som världsarv. En tio år lång process hade avslutats.

Besökscentrum invigdes 2005 av landshövdingen, och var gemensamt finansierat av Varbergs kommun och Varbergs Sparbanksstiftelse.¹⁶

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER – ATT UTVECKLA DESTINATIONER

Många kommuner i Sverige har under lång tid förlorat arbetstillfällena, framför allt gäller det industrijobb. Istället har tjänstesektorn tillväxt men inte så mycket att den kan kompensera för bortfallet inom andra sektorer. Den lösning kommunerna ofta använder är så kallad *platsmarknadsföring*, vilket innebär att de tillgångar som skiljer ut den enskilda kommunen från andra lyfts fram. Ofta består dessa tillgångar av särpräglad natur och/eller av ett specifikt kulturellt utbud. Det som marknadsförs är möjligheterna som tillgångarna kan ge både för invånare och besökande. Avsikten är att attrahera nya invånare och besökare samt dra till sig inves-

15. TICCIH uttyds *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*, vilken är en av de organisationer som anlitas av UNESCO för sin expertkompetens inför utnämningar till världsarv

16. Nilson (2018) s. 147–150

teringar och företagsetableringar.¹⁷ Men som nämndes i inledningskapitlet är det svårt för den enskilda kommunen att sticka ut i ett alltmer likriktat brus.

I detta kapitel utgår jag från två perspektiv på destinationer: producent- och brukarperspektiven.¹⁸ Det första behandlar destinationen som en avgränsad rumslighet för olika typer av tjänster, där avsikten är att utbudet skall tillfredsställa besökarnas krav och behov. Det andra perspektivet utgår från att besökarnas egenupplevda erfarenheter av destinationer styr deras individuella föreställningar om alla destinationer – vad de står för, vad de erbjuder och hur de är rumsligt konstruerade – vilket innebär att det aldrig kan finnas en samlad och koherent bild av destinationer.¹⁹ Den insikten är viktig att ha i bakhuvudet när besökarnas upplevelser av Grimeton diskuteras längre fram i kapitlet.

När begreppet upplevelseekonomi lanserades av de amerikanska forskarna Pine och Gilmore 1999 förändrades blixtnabbt hur allt från shopping till att turista bedömdes.²⁰ Enligt författarna skall all verksamhet generera upplevelser, och gör den inte det är verksamheten per definition mindre bra eller rent av misslyckad. Företaget blir en *experience stager* med ansvar för den centrala upplevelseproduktionen.²¹

Att iscensätta upplevelser för kunden handlar inte om underhålla denne utan om att skapa engagemang. Detta kan göras på ett flertal sätt. Av figur 1 framgår hur Pine och Gilmore diskuterar. (Se nästa sida.)

På den horisontella axeln, som visar på graden av deltagande, utgör *passivt* och *aktivt* deltagande motsatserna. Den vertikala axeln, som redovisar formerna för deltagande, har positionerna *absorberande* och *immersivt* deltagande som stående mot varandra. Den första positionen innebär att upplevelsen sker på distans och utifrån – att se på tv exempelvis – medan den andra positionen är nära och inifrån – att spela dataspel exempelvis.

17. Kultur i stort tenderar att locka till sig besökare men skapar också investeringsvilja. Kultur uppfattas helt enkelt som central för regional tillväxt. Därför används kultur så ofta som dragplåster i platsmarknadsföring. Ek & Hultman (2007) s. 28–30

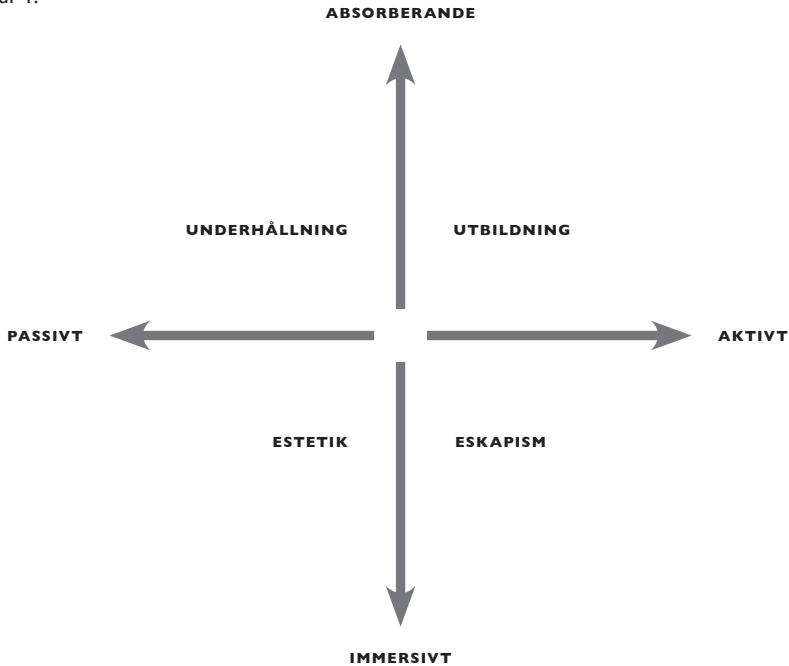
18. Ett tredje perspektiv existerar också. Sett från det offentligas horisont utgör destinationer en administrativ rumslighet. Besökarna påverkar destinationen socialt, ekonomiskt, kulturellt och miljömässigt, vilket kan ge positiva eller negativa effekter. Denna påverkan styrs främst via politiska åtgärder, där planering för utveckling är viktig. Men detta ligger utanför undersökningens omfattning. Hall (2000)

19. Se Hall (2000) och Gunn (1994)

20. Se exempelvis diskussionen i Inledningskapitlet om framväxten av, och det politiska stödet för, de kreativa näringarna

21. Pine & Gilmore (2011) s. 17–18. Viktigt att påminna om är att Pine och Gilmore med stor enfaset menar att ingen upplevelse är den andra lik utan beror på samspelet mellan event/händelse och tidigare individuella erfarenheter

Figur 1.

Upplevelsen i sig kan enligt Pine och Gilmore delas upp på fyra olika sätt – underhållning, utbildning, eskapism och estetik. Dessa kan även kombineras med varandra – den mest kända varianten är edutainment, som är en blandning av utbildning och underhållning.

Underhållning menar författarna är en passiv handling, där individen tar in/matas med intryck via sina sinnen. *Utbildning* däremot, innebär ett aktivt deltagande från individens sida; bara genom att aktivt sysselsätta intellekt eller kropp kan en djupare inläring ske. *Eskapism* är då individen omsluts/uppslukas helt av det denne gör. Artificiella aktiviteter, som att spela dataspel online eller besöka en nöjespark är goda exempel. Författarna säger att istället för att passivt betrakta vad andra gör så blir man aktörer, subjekt ”able to affect the actual performances.” Vad gäller *Estetik* är individen där också omsluten/uppslukad av ett event eller en miljö men utan att kunna påverka dem särskilt mycket. De intryck som individen får sker passivt, utan dennes aktiva interaktion.²²

22. Pine & Gilmore (2011) s. 47–56 (citats s. 50)

GRIMETON PÅ EGNA BEN

Jag börjar med att presentera världsarvets eget arbete med att utveckla sig som kulturavsningsdestination åren 2012–2020, där arbetet med självbild, marknadsföringsstrategier, samarbeten och evenemang ligger i fokus. Denna del korresponderar med producentperspektivet.²³ Sedan följer en studie där besökarperspektivet diskuteras – vad tycker besökare egentligen om vad världsarvet har att erbjuda? Denna baseras på en enkätstudie samt en genomgång av recensioner från webbsajten TripAdvisor, och utgår således från brukarperspektivet.²⁴

VÄRLDSARVETS EGET ARBETE

Efter en tidigt ”världsarvsfas” efter 2004, då Grimeton fick stor massmedial uppmärksamhet, och när också besöksverksamheten utvecklades och en infrastruktur i form av butik, kafé och toaletter byggdes, sjönk dock besöksantalet. De följande åren togs därför en rad egna initiativ – tillfälliga utställningar, projekt och andra aktiviteter – men dålig ekonomi och avsaknad av resurser hindrar Grimeton att formulera ett helhetsgrepp.²⁵

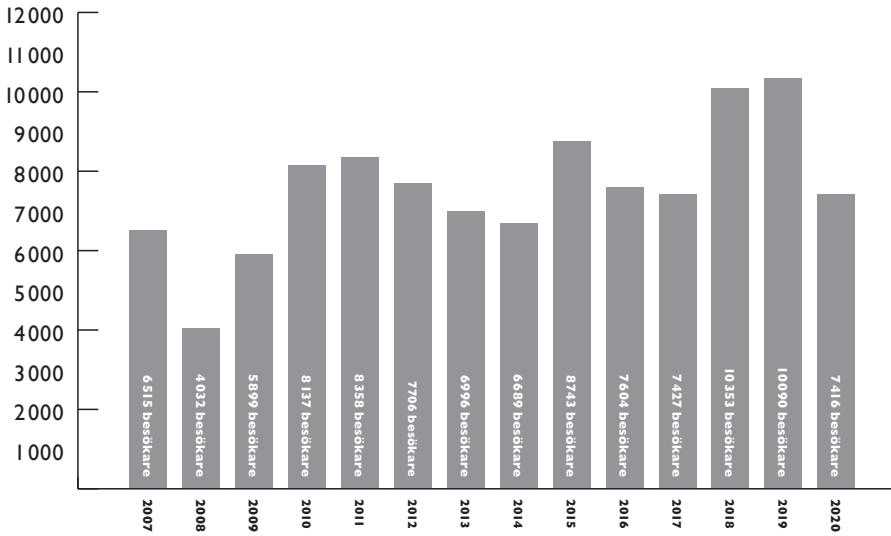
Av diagram 1 (se nästa sida) framgår att antalet betalande besökare fluktuerade. 2008, 2012–2014 och 2016–2017 utgör nedgångsperioder, framför allt 2008 (38 procent ned, slutet på ”världsarvsfasen”) faller besökarantalet skarpt. Men också under de andra två nämnda perioderna sjunker antalet betalande besökare – i årligt genomsnitt 14 procent 2012–2014, och 15,5 procent under 2016–2017. Den stora ökningen 2018 (28 procent) och senare beror främst på att då har de åtgärder som stakades ut i den nya utvecklingsplanen från 2017 – marknadsföringsinsatser samt öppnandet av tornklättringarna – börjat ge effekter. De sämre siffrorna för 2020 beror uteslutande på restriktioner orsakade av coronaviruset. Paradoxalt nog slogs dock besöksrekord under juli månad det året. Återigen är det effekter av satsningar som finns beskrivna i utvecklingsplanen – upptäcktsbanan utomhus för barn var en attraktivitet som lockade många.

23. Utifrån RAÄ är det möjligt att likställa producentperspektivet med det ämbetet benämner Processperspektivet, som handlar om försök att identifiera vilka aktiviteter och sätt att arbeta som genererar ett attraktivt besöksmål. Pilvesmaa (2005) s. 6–7

24. RAÄ laborerar också med ett Brukarperspektiv, vilket avser metoder för att fånga upp vad som är attraktivt för besökaren. Pilvesmaa (2005) s. 7

25. Samtal med Cornelia Magnusson från Grimeton, 2020.12.15

Diagram 1.

Källa: Besöksstatistik från Cornelia Magnusson från Grimeton, 2020.12.15

NEDSLAG I: GRIMETON 2012

Den bild som gavs av Grimeton 2012 är dubbel – först poängterades svårigheterna, som ofta har att göra med ekonomiska begränsningar, sedan målades en mer positiv bild upp av världsarvet där samarbetsprojekt och evenemang antas generera medel för att kunna utveckla verksamheten.²⁶

Organisatoriskt är Grimeton uppdelat i två delar: Stiftelsen Världsarvet Grimeton och dotterbolaget Världsarvet Grimeton AB. Stiftelsens huvuduppgift är att både bevara och levandegöra världsarvet, en uppgift som styrs av Världsarvs-konventionens artikel 5 b. I praktiken är det dotterbolaget som ansvarar för det publika arbetet, som ytterst syftar till att presentera världsarvet på ett sådant sätt att det väcker intresse för ett fortsatt bevarande.

26. Uppgifterna rörande 2012 kommer från en intervju med Jennie Helin, anställd på Grimeton. Intervjun gjordes av studenten Sara Brodén 2012 som del av en kurs om destinationsutveckling inom dåvarande programmet Hållbar turismutveckling vid Högskolan i Halmstad. Jag har använt Brodéns referat av hur Helin beskrev verksamheten för att skapa en bild av tillståndet 2012

Arbetet med besökarna är främst en sommaraktivitet med dagligt öppethållande av radiostation och besökscentrum. Då ges guidade turer, visning av film samt servering och försäljning i besökscentrum. Under vinterhalvåret är världsarvet bara öppet för bokade grupper.

Den pedagogiska verksamheten som bedrivs är inriktad på skolelever. Verksamheten leds av en kulturpedagog, finansierad av Varberg kommun, och sker i "Alex labb" (ett garage i anslutning till sändarbyggnaden). Fokus ligger naturligt på radioteknologi och dess användning.

Ekonomiskt utgör den publika verksamheten ca 15 procent av den totala omsättningen på årsbasis. Uthyrning av masterna för kommunikation inom främst handelsflottan utgör den utan konkurrens största inkomstkällan.

Men eftersom Stiftelsen Världsarvet Grimeton inte erhåller offentliga anslag är verksamheten i praktiken finansierad via det egna kapitalet, vilket då naggas i kanten. Av den anledningen finns ett behov av att söka efter samarbetspartners och att delta i projekt för att kunna utveckla verksamheten.

Ett exempel på ett projekt där Grimeton deltog i var det treåriga EU-finansierade Leaderprojektet *Världsarvsbygd Grimeton*. Projektet bestod av ett antal lokala aktörer, där hembygdsföreningen, det lokala näringslivet, föreningen Alexander samt svenska kyrkan var speciellt viktiga. Det huvudsakliga syftet var att stimulera/förstärka bygdens ekonomi och skapa ytterligare arbetstillfällen, vilket skulle ske om Grimeton utvecklades som besöksdestination. Projektet drevs i Världsarvet Grimeton ABs regi med hjälp av en projektledare, anställd på heltid.

De möjligheter som Grimeton målade upp 2012 handlade om sätt att utveckla destinationen, dels via nya aktiviteter, dels genom ökad samverkan och samarbete med externa aktörer, och dels med att nå ut till nya målgrupper. Detta skulle främst ske via marknadsföringsstrategier.

De styrkor som Grimeton kunde bygga vidare från var främst att det var en unik plats med ett starkt varumärke kopplat till en intressant historia. De moderna och ändamålsenliga faciliteterna och den utvecklade publika verksamheten var också viktiga tillgångar. Svagheter var dock lika många – begränsad målgrupp, otydligt ansvar för att utveckla destinationen, perifert läge, avsaknad av kunskap om turismnäringen samt små medel för utveckling av marknadsföring och av själva destinationen. Den stora möjligheten var att Grimeton verkade inom tillväxtbranschen turism.²⁷

27. Se Brodén (2012) s. 10

SJÄLVBILD OCH UPPFATTAD ATTRAKTIVITET

Det är uppenbart att Grimeton uppfattar sig själv som ett världsarv som representerar det moderna samhället väl då den teknik som bevaras och visas upp som en direkt länk till dagens uppkopplade samhälle – ”utan det här steget i historien skulle vi inte vara där vi är idag, det är unikt och attraktivt...” är något som ofta påtalas. Också bevarandaspekten av att vara världsarv lyfts fram, speciellt det faktum att sändaren fortfarande är i bruk poängteras – ”tekniken på radiostationen har delvis utvecklats och finns delvis kvar. Den äldre tekniska utrustningen är intakt men används idag mest för uppvisning vid arrangemang”.²⁸ Grimeton framställer sig följaktigt som tekniskt kodad eftersom det är den bevarade tekniken som utgör dess berättigande, men också det som gör platsen attraktiv som destination.

Världsarvet beskriver sig också som unikt – det utgör dels ett minne över den moderna tekniken och dess förändringspotential, dels är världsarvet levande då den ursprungliga radiosändaren fortfarande fungerar och vid vissa tillfällen sänder ut till allmänheten, liksom att masterna utnyttjas för radiotrafik för att generera intäkter.²⁹

MARKNADSFÖRING

Den marknadsföring (strategier och vilket innehåll som lyfts fram) som Grimeton arbetade med runt 2012 handlade också om relevanta kommunikationskanaler och valda målgrupper.

De strategier som Grimeton explicit nämner att de använder för sin marknadsföring är först och främst varumärkespositionering, dels via USP (Unique Selling Point), vilket innebär att lyfta fram platsens (eller produktens/tjänstens) unika fördelar i relation till konkurrenter för att på så sätt vinna marknadsfördelar, dels via ESP (Emotional Selling Point), där känslan som platsen (eller produkten/tjänsten) förmedlar till besökarna ses som en konkurrensfördel. Men också de fem P:na - pris, påverkan, plats, produkt och personal – är viktiga.³⁰

Kanalerna för kommunikeringen av världsarvet är högst diversifierade men tämligen traditionella: allt från analogt informationsmaterial och broschyrer, pressreleaser, annonsering och skyltning samt utställningar till rent webbaserat

28. Avsnittet nedan bygger på intervjuer med dåvarande kommunikationsansvarig på Grimeton, som gjordes 2012 av studenter vid dåvarande programmet Hållbar turismutveckling vid högskolan i Halmstad. Se även Berglund & Sjöholm (2012) s. 32

29. Berglund & Sjöholm (2012) s. 34

30. Ibid s. 35

innehåll. Ingenting tyder på att man 2012 försökte använda sig av andra än de gängse marknadsföringskanalerna.

Dock var Grimeton tidigt ute med att se fördelen med en gemensam organisation för att marknadsföra världsarven, en tanke som först tycks kunna realiseras utifrån direktiven i den nationella världsarvsstrategin som presenterades 2019. Företrädare för Grimeton sa 2012 att ”vi vill kunna marknadsföra oss tillsammans med alla Sveriges världsarv. Vi arbetar hårt för att få ihop en gemensam organisation ett ”Världsarvskansli” som ska kunna vidareutveckla och samordna världsarven. En vidareutveckling av VIS (Världsarv I Sverige).”³¹

De målgrupper som Grimeton riktade sig till 2012 var fem till antalet. Dessa hade delvis överlappande profiler – intressen för teknik, historia och konst- och arkitektur låg nära varandra, liksom att ha ett världsarvsintresse gjorde. Däremot utgjorde gruppen bussresenärer en blandad skara.³² Men enligt egna utsagor hade Grimeton ”... inga demografiska variabler för målgruppen exempelvis ingen speciell ålder. Tvärtom, Grimeton ska vara tillgängliga för alla. [Vi] har arbetat jättemycket med att bredda målgruppen, vill erbjuda aktiviteter unga för gamla.”³³

På allmänna visningar tonar guiderna ned tekniken för att inte avskräcka de som inte har detta specialintresse. Istället lyfter världsarvet fram kopplingen till nutid – ”... utan Grimeton skulle inte vi leva i det här samhället vi har idag. Vi vill visa det nutida, samt betydelsen för idag.”³⁴

Men, som påpekades ovan, eftersom Grimeton 2012 först och främst marknadsförde sig som en form av vad som kan benämnas kvalitativ kulturturism, kom fokus automatiskt att hamna på en viss typ av besökare, de som uppskattar teknik, historia och har ett intresse för världsarv. Då dessa grupper generellt uppskattar

31. Ibid s. 36–37

32. Grimetons målgrupper kan sägas delas upp enligt en psykografisk princip, vilket innebär att ”marknaden segmenteras efter grupper personliga preferenser, livsstilar och värderingar”. Bohlin (2007) s. 296

33. Berglund & Sjöholm (2012) s.38. Denna breddade målgrupp anges exempelvis som övriga turister, de som bor i närområdet, skolungdomar samt organisationer och företag. Just barn och skolungdomar var en av målgrupperna som Grimeton ville nå ut till. 2014 gavs därför en specialguidning som Grimeton kallade för ”The family shift”. Avsikten var att gestalta vardagen på anläggningen år 1925, exempelvis genom att guiden bar kläder från den tiden. Under sommarsäsongen var bokningarna få men tog fart under höstlovet. Se Bengtsson, Gunnarsson & Nystrand (2015) s. 8. Uppsatsen bygger på intervjuer med företrädare för Grimeton (framför allt Jennie Helin) under våren 2015, och ger därför en bild av var utvecklingsarbetet då låg i jämförelse med Brodéns uppgifter från 2012. Studentarbetet ingick i det dåvarande programmet Hållbar turismutveckling vid Högskolan i Halmstad

34. Berglund & Sjöholm (2012) s. 40. Men med start sommaren 2014 försökte Grimeton nå ut till sin största målgrupp, de med intresse för teknik, via specialguidningar. Dessa kallades ”The technical shift”, och avsåg att fördjupa det tekniska elementet i de vanliga guidningarna. De första försöken var dock inte särskilt lyckade. Bengtsson, Gunnarsson & Nystrand (2015) s. 8

unika destinationer som inte är exploaterade, är slutsatsen att Grimeton 2012 inte var ett besöksmål för massturism rimlig.³⁵

SERVICE

God och omfattande service ses som en viktig förutsättning för att skapa en attraktiv destination.³⁶ Detta gäller förstås för Grimeton också. Servicen som ges där utgår från den aktuella värdegrunden om ”att alltid ha kundfokus, kunden är inte här för vår skull utan vi är här för kunden”.³⁷

Den service för besökande som var tillgänglig 2012 angavs på hemsidan bland annat som att vara ett handikappanpassat besökscenter, tillgänglig efter överenskommelse året runt samt information på olika språk. En digital guidetjänst (KNT) hade nyligen blivit tillgänglig. Det handlade om en handdator för information om världsarvet.³⁸

För att hitta till Grimeton fanns vägs skyltning, infopunkter, kommunala turistinformationsskyltar samt väginformation på hemsidan. Material om innehåll och utbud var tillgängligt på nämnda hemsida och i broschyrer. De senare fanns antingen att hämta på kommunernas turistbyråer eller var tillgängliga som ”interaktiva audiovisuella program vid infopunkter”.³⁹

Servicens omfattning angavs av världsarvets talesman en aning självkritiskt som;

en tillgänglig anläggning som är anpassad för rullstolsburna, det finns brister. Vi har toaletter, besökscenter med butik och souvenirer inspirerade av teknik och världsarv, utställning och café. Vi erbjuder alltid visningar av anläggning när det är öppet, men vi har begränsade öppettider. Vi har öppet under sommartid då det finns störst kundunderlag, det finns även möjlighet att boka visning efter önskemål under andra tider.⁴⁰

35. Se Berglund & Sjöholm (2012) s. 39 för ett sådant resonemang

36. De tre pelarna som bygger upp en lyckad destination är attraktioner som lockar besökare, en fungerande infrastruktur (kommunikationer, information och servicefunktioner) och att boende och restauranger finns att tillgå. Bohlin & Elbe (2007) s. 13–14. Ett verktyg för att analysera destinationers attraktivitet är *CultTour*, som togs fram av forskare vid IMC University of Applied Science Krems i Österrike i samverkan med andra universitet mellan 2011–14, och är en modell som kan användas för att bygga upp, leda och utvärdera kulturturistdestinationer på ett hållbart sätt. För en presentation av modellen och en fallstudie, se Bauer-Krösbacher et.al. (2018)

37. Berglund & Sjöholm (2012) s. 42

38. Ibid s. 45

39. Ibid s. 46

40. Berglund & Sjöholm (2012) s. 43

PLATSUTVECKLING OCH FRAMTIDSSPANING

De sätt som nämndes för att utveckla världsarvet var att diversifiera verksamheten, exempelvis genom att ta fram ytterligare sätt att bruka anläggningen på för att på så sätt bygga ut turistverksamheten ytterligare. Förslag som nämndes för att uppnå detta mål var att anordna konst- och musikprojekt.⁴¹ Den övergripande strategin för världsarvet var annars att ännu effektivare bevara och utveckla Grimeton som hållbar destination – det senare bland annat genom att på ett tydligare sätt samordna mottagning, service och information. Men för att lyckas med dessa föresatser måste ett årligt positivt ekonomiskt resultat uppnås.⁴²

Angående en framtida utveckling, som gällde för en nära framtid och en med ett längre perspektiv (inom 10 år), svarade Grimeton att det som måste göras i när-tid var att förbättra samverkan med andra aktörer, förbättra för besökarna på plats, öka tillgängligheten samt förbättra skyltning och information.⁴³ Genom arbetet i det längre perspektivet avsågs att skapa nya utställningar, fler besöksplatser och nya infoplatser samtidigt som ny teknik skulle implementeras. Viktigt var också att utveckla relationer till nya samarbetspartners, exempelvis genom utbildning för näringslivet. Det fortsatta underhållet av världsarvet är dock ett arbete som aldrig upphör.⁴⁴

NEDSLAG II: GRIMETON 2020

2020 styrdes verksamheten formellt av den förvaltningsplan som hade antagits 2014, och som skulle gälla över år 2020. Innehållet hade utarbetats gemensamt mellan styrelsen för stiftelsen, personalen och medlemmarna i vänföreningen Alexander. Den ersatte den tidigare planen från 2004 som efter tio år ansågs till stora delar vara inaktuell. I den nya planen skisserades visionerna, riktlinjerna och målen för både bevarandearbetet och den publika verksamheten. För bägge delarna var

41. Ett samarbete där Grimeton tog del i var det EU-finansierade Interreg-projektet *InSite*, som var ett samarbete mellan nio olika institutioner i Sverige, Norge och Danmark. Ljudinstallationen "The Distant Sound", av den brittiske konstnären Susan Philipsz, sändes ut från Grimeton till de andra institutionerna mellan maj och september 2014 (Vimeo: [vimeo.com](https://vimeo.com/100000000), "The Distant Sound, 2014. Susan Philipsz"). Men redan 2013 hade skyddsrummet på Grimeton öppnats upp för allmänheten, och användes bland annat för temporära konstutställningar

42. Berglund & Sjöholm (2012) s. 47, 49, 51

43. Ibid, se tabell 4:1 s. 50

44. Ibid, se tabell 4:2 s. 53

internationella utblickar och det som benämndes kunskapsuppyggnad och kunskapsöverföring speciellt viktiga.⁴⁵

De förstudier som genomfördes under åren 2016 och 2017, syftade dels till att undersöka under vilka förutsättningar Grimeton kunde öka antalet besökare, dels att utvärdera hur världsarvets autentiska och unika värden kunde förstärkas, förmedlas och kommersialiseras via framtida aktiviteter. Målet var att skapa större koherens i utvecklingsarbetet.

Åren 2017 och 2018 var viktiga. Då presenterades först den interna utvecklingsplanen *Kommunikation på gott och ont*, som hade tagits fram i samarbete med konceptbyrå Kistone i Göteborg, sedan följde de första implementeringarna av planens innehåll. I planen formulerades det centrala innehållet och de viktiga buzzworden i berättelsen om Grimeton. De tre viktigaste var Kommunikation, Världsarv och Teknikhistoria. Det var dessa som skall driva narrativet.⁴⁶

Att kontinuerligt kunna erbjuda nya aktiviteter och ett uppdaterat innehåll under de år som planen löper sågs också som viktigt, och via metoden storytelling skulle känslan av Grimeton förmedlas. I planen identifierades vidare två målgrupper som viktiga att satsa på – barnfamiljer och gruppen 50+. Även vilka finansieringsmöjligheter/-former som var möjliga diskuterades, liksom att kontakter till externa marknadsföringsresurser skulle etableras.⁴⁷

Jag menar att utvecklingsplanen skall uppfattas som Grimetons konkreta svar på en tidigare insikt om att förändring och förbättring måste ske för att kunna utveckla (och växa) den publika verksamheten, där målet i förlängningen var att öka inkomsterna. Det är med hjälp av planen som Grimeton avser att förverkliga detta.

Motiven till förändringsarbetet är till stor del ekonomiska – Grimeton är en anläggning som kräver mycket och kostsamt underhåll. En stor del av intäkterna kommer från att masterna hyrs ut till kommersiella aktörer inom radio. Men då efterfrågan på analog radiotrafik ständigt minskar, kommer också dessa inkomster att fasas ut. Tanken är att de på sikt skall ersättas av medel som genereras från besöksverksamheten.

Per definition tillhör ett världsarv alla. För att kunna klara uppdraget att bevara arvet måste besöksverksamheten skapa intresse och relevans för destinationen, men framför allt skapa möjlighet till affärsmässig drift. Cornelia Magnusson på Grimeton påpekar att;

45. *Världsarvet Grimeton Radiostation, Varberg, Sverige: Förvaltningsplan för världsarvet Grimeton 2014–2020*

46. *Kommunikation på gott och ont. Utvecklingsplan för Grimeton, 2018–2025* (2017) s. 10–11

47. *Ibid*

alla generationer har sina tankar kring vad som är värt att bevara, kan man då genom att öka relevansen och finna nya vägar att berätta på så att dessa kan relatera på sitt sätt, då kan man öka intresset och förutsättningarna till bevarandet⁴⁸

I planen formulerades ett antal mål för verksamheten. Grimeton skall (1) utgöra en kulturdestination byggd på affärsmässighet, (2) presentera och göra världsarvets unika värden tillgängliga för besökare, (3) skapa förståelse för innehållet i besöket, och (4) skapa möjligheter för utveckling, samarbete och samhällsnytta. Planen gäller fram till 2025.

Förutsättningarna för att bli ett attraktivt besöksmål finns redan. Frågan är hur Grimeton skall förstärka dessa värden – vilka strategier och konkreta handlingar har använts sedan 2017, och vilka är planerade?

PLANER OCH LÅNGSIKTIGA STRATEGIER

Sedan 2012 har Grimeton arbetar vidare med att stärka sin attraktionskraft och att utveckla sig som besöksdestination. Processen tog fart på allvar runt 2017 i samband med att utvecklingsplanen togs fram. Då identifierades vissa centrala teman att arbeta vidare utifrån. Att bygga ett starkt varumärke var ett viktigt mål som sattes upp.

Ett av temana var att skapa ökad kännedom om platsen. Viss kunskap fanns redan bland allmänheten men den var vag och oprecis. Det som saknades mest handlade om innehåll – vad händer och sker egentligen på Grimeton? Men utan ett brett utbud av platsspecifika aktiviteter, som tidigare var fallet, var det svårare att utveckla och marknadsföra Grimeton. Att förändra allmänhetens attityder till vad Grimeton är och står för samt vad som erbjuds där är något som ledningen kontinuerligt arbetar med.

Att bygga aktiviteter sågs som en av de viktigaste byggstenarna i utvecklingsarbetet. Cornelia Magnusson beskriver det som;

att ta fram en mängd platsunika upplevelser bidrar till att platsen inte enbart andas historia och det förgångna, utan att det finns olika sätt att uppleva platsen på som är relevant för dess samtid och som tilltalar olika målgrupper och sinnen.⁴⁹

48. Samtal med Cornelia Magnusson, 2020.12.15

49. Skriftligt material från Cornelia Magnusson, 2020.12.15

Det tydliga budskapet är nu att kopplingen mellan då, nu och sedan måste vara synlig i allt som görs, liksom den lika nödvändiga balansen mellan upplevelse och kunskap måste vara. Via storytelling och edutainment skall bitarna knytas ihop.

Ledningen är medvetna om att kortsiktiga insatser kan skapa intäkter men för att generera långsiktiga mervärden och bygga ett hållbart varumärke krävs att aktiviteterna är meningsfulla och genomsyrras av kunskap relaterade till platsen. Det är denna långsiktighet, och i vissa fall långsamhet, som styr arbetet.

Vad gäller samarbeten och finansiering uttrycks i både verksamhetsplanen och under samtalet med Cornelia att det fortsatta utvecklingsarbetet kräver partners, och sådana som delar samma visioner för hur världsarvsinnehållet skall byggas och kommuniceras.

Finansiärer är centrala för att kunna genomföra de planerade satsningarna i mångmiljonklass. Arbetet har delats upp, dels av ekonomiska orsaker – tillgången på medel fluktuerar – dels av strategiska skäl – en stegvis utvecklingsprocess är enklare att styra och modifiera utifrån snabba förändringar.

Finansieringen, ofta i form av projektmedel, säkras när möjligheter uppkommer. Därför är långsiktiga samarbetspartner viktiga för förutsägbarheten. Sådana har exempelvis varit RAÄ, Värbergs kommun, Region Halland, LLUH (Lokal Ledd Utveckling i Halland) samt Sparbanksstiftelsen.

En stor del av arbetet fokuserar också på att involvera personalen genom kompetenshöjande åtgärder, vilket är en förutsättning för ett framgångsrikt projektgenomförande.

En regelbunden tvåvägs-kommunikation med allmänheten har etablerats, så kallad *Community Involvement*. Avsikten är dels att kunna informera om vad som är på gång vid världsarvet, dels att få allmänhetens åsikter och hjälp när nya aktiviteter skall tas fram. Logiken bakom handlar om att inkludera och engagera det närliggande samhället med avsikt att skapa starkare identifikation till och känslor för världsarvet.

En förutsättning för den marknadsföringsstrategi som nu följs är att nya aktiviteter kontinuerligt utvecklas. Som nämndes ovan, aktiviteterna är en viktig del av att bygga lokal tillhörighet och identifikation, samtidigt som de också skall locka externa besökare till världsarvet. Hur aktiviteterna presenteras och marknadsförs är således centralt för hur Grimeton utvecklas som besöksdestination. Att ha ett extra fokus på marknadsföringsdelen är därför inskrivet i utvecklingsplanen.

De aktiviteter som har tagit fram som en följd av den omorientering som utvecklingsplanen från 2017 pekar ut, riktar sig i många fall till barnfamiljer – klätterbanan Kontrollen, Radioskuggan, där barn skall hitta ledtrådar i sändarsalen, Morsejakten, och i viss mån Operation Palmqvist, är sådana exempel. Andra, som Klätterskiftet, då man med hjälp av guide klättrar upp i ett av tornen, riktar sig mer

till äventyrslystna vuxna. Den nya interaktiva utställningen i det gamla garaget, framtagen i samarbete med ett företag i Berlin, är för alla besökare.⁵⁰

Att marknadsföringen av de nya attraktionerna faktiskt har gett effekt är besöks-siffrorna ett mått på. 2018, det år som etapp 1 i utvecklingsplanen startade med ökad marknadsföring, uppgick antalet besökare till över 10 000 för första gången. Året efter, då Klätterskiftet öppnade (uppstigning i masterna), låg besöks-siffrorna också över 10 000, och det satta målet att öka intäkterna per besökare nåddes.⁵¹

De framtida satsningarna innebär att Grimeton även fortsättningsvis avser att utveckla besöksverksamheten på sätt som lockar nya besökare. Via nya aktiviteter hoppas världsarvet vända trenden av mestadels engångsbesök till fler återkommande besök. I det korta loppet planeras att sändarsalen skall göras om och bli mer publikvänlig via digital teknik.

Min reflektion är att i jämförelse med tidigare känns det som om Grimeton nu satsar modigare, ambitiösare, och med större finansiella insatser involverade. Arbetet med att hitta finansiärer har blivit systematiserat men med parallella inslag av opportunistik – att ständigt hålla örat mot marken gör att möjligheter lättare fångas upp, vilket bygger på att det är möjligt att göra snabba ändringar i den fastslagna strukturen/planen. Även satsningen på nya aktiviteter och offensivare marknadsföring andas förändring – målet att ständigt uppgradera världsarvet avser att omvandla Grimeton till en destination besökarna återvänder till. Relationerna till lokalsamhället har också stärkts, och en dialog har upprättats för att tillsammans utveckla världsarvet. En insikt om att kompetenssatsningar på personalen utgör en förutsättning för att lyckas i utvecklingsarbetet finns också.

VAD FOLKET VILL HA!

Resultaten från den enkätundersökning som genomfördes våren och sommaren 2013 var intressanta ur en mängd aspekter. Via enkäten kunde exempelvis motiven för besöket skönjas, de sätt besökarna fann information om Grimeton på samt vad de var nöjda respektive mindre nöjda med under besöket. Enkätundersökningen kompletteras med en genomgång av de kommentarer om Grimeton som är möjliga att hitta på webbsajten Tripadvisor. De sammanlagt 108 personer som skrev om sina intryck, gjorde det under perioden 2012–2020.

50. För en presentation av aktiviteterna, se grimeton.org under fliken ”Upplev”. Flera av de nya aktiviteterna har gjorts i samarbete med samma firma

51. Samtal med och skriftligt material från Cornelia Magnusson, 2020.12.15.

ENKÄTUNDERSÖKNINGEN 2013

Sammanlagt 134 personer besvarade enkäten – 82 män och 52 kvinnor, där männen utgjorde 61 procent av de som fyllde i enkäten, kvinnorna 39 procent. Vad gäller åldern på de som besvarade enkäten placerades de in i sju olika ålderskategorier. I tabell 1 nedan framgår fördelningen. Samtliga tabeller (1–12) är baserade på enkätundersökningen.

TABELL 1: ÅLDERSFÖRDELNING PÅ BESÖKARE TILL GRIMETON

	MÄN	KVINNOR	N
>20	5	2	7
21–30	6	3	9
31–40	10	4	14
41–50	13	15	28
51–60	16	5	21
61–65	10	10	20
65+	22	13	35
N	82	52	134

Som framgår utgör endast 22 procent av besökarna som tog del i undersökningen personer yngre än 40 år, och hela 41 procent är äldre än 60 år. Alltså en relativt hög ålder bland besökarna – en speciellt stor grupp utgör de som uppnått pensionsåldern (26 procent).

Den geografiska spridningen bland besökarna är möjligt att undersöka då jag bad dem skriva ut sin hemort. Som syns i tabell 2 har relativt få av besökarna sin hemvist i Varbergs kommun eller inom Region Halland, sammanlagt ungefär 10 procent. Den största gruppen av besökare, nästan hälften, bor i närliggande län/regioner till Region Halland. Tillsammans med besökare från Varbergs kommun och Region Halland utgör de nästan 60 procent av samtliga som har svarat på enkäten. Majoriteten består alltså av ”närbesökare” med relativt korta resvägar. Men, personer från övriga landet samt från utlandet (Tyskland, Danmark och Norge) står dock för mer än 40 procent av besökarna – Grimeton syns alltså kunna locka även mer långväga resenärer.

TABELL 2: GEOGRAFISKT URSPRUNG FÖR BESÖKARE TILL GRIMETON

	ANTAL BESÖKARE	PROCENT
Varbergs kommun	1	1 %
Region Halland	10	8 %
Närliggande län/regioner	65	49 %
Övriga Sverige	53	40 %
Utlandet	4	2 %
N	133	100 %

På frågan om det var första gången de som deltog i enkätstudien besökte Grimeton svarade 88 procent av männen (72 av 82) att det var första gången. Motsvarande siffror för kvinnor låg ännu högre: 97 procent (50 av 52). Sammantaget svarade 91 procent (122 av 134) att besöket på världsarvet var deras första. En något tentativ slutsats kan vara att ett besök på Grimeton räcker – för att locka till återbesök måste något nytt vara tillgängligt, som gör det värt att återvända.

Men att ledningen på Grimeton 2012 var medveten om att utbudet var relativt smalt är tydligt av de målsättningar för utvecklingsarbetet som diskuterades under i stort sett hela perioden (se ovan).

Diversifiering och ytterligare utveckling av den turismrelaterade verksamheten var åtgärder som planerades för både i det korta och långa perspektivet.

De anledningar som angavs för beslutet att besöka Grimeton hade jag angivit i form av kategorierna (1) Grimeton är världsarv, (2) Nyfikenhet, (3) Speciellt intresse, (4) Organiserad resa, och (5) Slumpen. Fler svarsalternativ var möjliga. I tabellform ser svaren ut som nedan.

TABELL 3: ANLEDNINGAR TILL ATT BESÖKA GRIMETON

	MÄN	KVINNOR	N
Grimeton är världsarv	42 (32 %)	31 (38 %)	73 (35 %)
Nyfikenhet	53 (41 %)	39 (48 %)	92 (42 %)
Speciellt intresse	20 (15 %)	4 (5 %)	24 (11 %)
Organiserad resa	3 (3 %)	2 (3 %)	5 (2 %)
Slumpen	12 (9 %)	5 (6 %)	17 (8 %)
N	130 (100 %)	81 (100 %)	211 (100 %)

Tydligt är att de två främsta anledningarna till att besöka Grimeton är dels dess världsarvsstatus, dels den personliga nyfikenheten. Intressant är den markör som världsarvsstatusen tycks utgöra, speciellt när man betänker att många av respondenterna var förstagångsbesökare. Fördelningen mellan dessa motiv är relativt lika mellan könen, dock syns att världsarvet är viktigare för männen och att nyfikenheten är störst bland kvinnorna. Den tydligaste skillnaden utgör det speciella intresset – här ligger männen högre. Som skall diskuteras senare bör detta kunna identifieras som ett större intresse för teknik hos männen, vilket gör att de tekniska aspekterna lockar.

På frågan om hur stor kunskap om Grimeton som besöksmål de som ingick i enkätstudien besatt innan besöket (tre alternativ fanns: Inget, Lite och Mycket) visade det sig att kategorin Lite var vanligast. Kategorin Inget var dessutom vanligare än Mycket som svarsalternativ, något som förmodligen hänger ihop med att återbesöken var relativt ovanliga (se ovan). I tabell fyra nedan visas de exakta siffrorna.

TABELL 4: KUNSKAP OM GRIMETON INNAN FÖRSTA BESÖKET

	MÄN	KVINNOR	N
Inget	17 (21 %)	19 (37 %)	36 (27 %)
Lite	57 (70 %)	32 (62 %)	89 (66 %)
Mycket	8 (9 %)	1 (1 %)	9 (7 %)
N	82 (100 %)	52 (100 %)	134

Tabellen avslöjar att fler kvinnor än män säger sig ha inga tidigare kunskaper om Grimeton (37 procent mot 21 procent) medan fler män har stor kunskap. Det senare hänger förmodligen återigen ihop med ett större intresse för teknik. I det kommentarfält som fanns i anslutning till frågan om var eventuell förkunskap bestod av, var de vanligaste svaren att Grimeton var en äldre radiostation som fått världsarvsstatus samt, dock i betydligt färre fall, att meddelanden skickades därifrån till Amerika via långvåg. En kvinna påpekade att hennes kunskap helt enkelt kom från hennes man, som ”är radio- och teknikkörd”.

Frågan om varifrån eventuell förkunskap om Grimeton hos de som besvarade enkäten kom från hade sex olika svarsalternativ. Liksom tidigare var fler alternativ möjliga att ange. Tabell fem visar på fördelningen mellan alternativen.

TABELL 5: KANALER FÖR TIDIGARE KUNSKAPER OM GRIMETON

	MÄN	KVINNOR	N
Annons	2 (4 %)	-	2 (2 %)
Information från Turistbyrån i Varberg	5 (5 %)	2 (5 %)	7 (5 %)
Släkt och vänner	23 (25 %)	15 (34 %)	38 (28 %)
Sökte själv information	36 (39 %)	14 (32 %)	50 (37 %)
TV och press	17 (18 %)	4 (9 %)	21 (15 %)
Annat	8 (9 %)	9 (20 %)	17 (12 %)
N	92 (100 %)	44 (100 %)	136 (100 %)

De viktigaste sätten som besökarna har fått sin kunskap om Grimeton från utgörs av kategorierna Släkt och vänner och Sökte själv sin kunskap, alltså någon form av mun-till-mun kanal samt (antar jag) utnyttjande av Internet. Det framgår att kvinnor mer använder sig av mun-till-mun än män medan det är en större andel män som själva söker informationen. De mer traditionella metoderna annonser och info via turistbyråer verkar vara ytterst lite använda. Ett fåtal gånger syns dock att de som svarade att de inte hade tidigare kunskap om Grimeton uppger att de då sökte information på turistbyrån. Men under kategorin Annat beskrivs att skyltningen vid E6:an samt på vägen mot Ullared har spelat in. Under TV och press anges att artiklar samt inlag i dessa medier varit viktiga för kunskapen om Grimeton, speciellt framhålls populärvetenskapliga tidskrifter som viktiga kunskapskällor.

Följdfrågan jag ställde – Hur fick ni relevant information om hur man tar sig till Grimeton? – uppvisar ett liknande mönster som den tidigare. Det är främst via släkt och vänner samt via (antar jag igen) Internet denna typ av kunskap erhöles/söktes. Minimala skillnader mellan könen finns.

TABELL 6: KANALER FÖR KUNSKAP OM HUR TA SIG TILL GRIMETON

	MÄN	KVINNOR	N
Annons	3 (4 %)	2 (4 %)	5 (4 %)
Information från Turistbyrån i Varberg	6 (8 %)	4 (8 %)	10 (8 %)
Släkt och vänner	22 (29 %)	14 (29 %)	36 (29 %)
Sökte själv information	32 (42 %)	22 (45 %)	54 (43 %)
Rekommendation	4 (5 %)	1 (2 %)	5 (4 %)
Annat	9 (12 %)	6 (12 %)	15 (12 %)
N	76 (100 %)	49 (100 %)	125 (100 %)

Av enkäterna syns tydligt att det inte var några som helst problem med att hitta information om dels Grimeton som destination, dels om hur man tar sig till Grimeton. I båda fallen svarade nästan 100 procent att det var lätt att hitta den information som behövdes.

På frågan om besöker på Grimeton var en dagsresa eller del i en längre vistelse i området uppkom intressanta svar.

TABELL 7: DAGSRESA ELLER LÄNGRE RESA?

	Dagsresa	Del av längre resa	N
MÄN	29 (36 %)	52 (64 %)	81 (100 %)
KVINNOR	19 (37 %)	32 (63 %)	51 (100 %)
N	48 (36 %)	84 (64 %)	132 (100 %)

Tydligt är att besöket på Grimeton i nästan två av tre fall ingick i en längre vistelse. Vad betyder det utifrån ett marknadsföringsperspektiv? Vilken är målgruppen – närboende eller personer boende i andra kommuner? Detta får tydlig bäring på frågan om besökarna på Grimeton kände till Världsarvsbygd Grimeton.

TABELL 8: TIDIGARE KUNSKAP OM VÄRLDSARVSBYGD GRIMETON

	Känner till världsarvs- bygd Grimeton	Känner inte till världs- arvsbygd Grimeton	N
MÄN	32 (40 %)	48 (60 %)	80 (100 %)
KVINNOR	12 (24 %)	37 (76 %)	49 (100 %)
N	44 (34 %)	85 (66 %)	129 (100 %)

Ungefär samma proportioner som ovan – två av tre kände inte till världsarvsbygd Grimeton. Dock en tydlig skillnad mellan män och kvinnor: en större andel män var bekant med konceptet. Detta har förmodligen att göra med det större intresset bland män för teknologin som Grimeton representerar.

Hur mycket är kultur/kulturarv värd omsatt i pengar? Frågan är relevant att ställa i sammanhanget. Ovan beskrevs hur Grimeton i sin marknadsföring utgick från att de var en destination som lockade besökare främst inom segmentet kvalitativ kulturturism. Den gruppen, kulturturisterna, har hög utbildningsgrad, god inkomst, reser ofta och brukar traditionellt spendera mer på plats än andra grupper – de representerar helt enkelt en god kommersiell potential, värd att satsa på.⁵²

Turismforskaren John Armbrecht har i sin forskning visat att satsningar på kultur lönar sig; att de offentliga medel som läggs på kultur skapar reella samhällsekonomiska vinster. Utifrån matematiska modeller är det möjligt att beräkna dels de ekonomiska värden som kultur skapar, dels vilka typer av betalningslogiker som styr brukaren/kunden.⁵³ Genom att jag frågade om besökarna var villiga att (1) lägga mer pengar än de gjort för att ta sig till Grimeton samt (2) om de väl på plats i Grimeton kunde tänka sig att spendera mer än de hade gjort är det möjligt att åtminstone diskutera ämnet. På den första frågan (se tabell 9) svarade drygt två tredjedelar nej (63 procent) – här finns dock skillnader mellan mäns och kvinnors svar: en betydligt större andel män är villiga att betala mer för att ta sig till Grimeton. Kvinnorna är betydligt mer skeptiska inför detta. De argument för som används relateras oftast till ett stort intresse för teknik, radiosändning mm, och

52. *Västsvenska Turistrådet – Affärsplan för kulturturism* (2013). Tillgänglig statistik visar att 15 procent har kultur som huvudsaklig anledning till resan, 30 procent uppger kultur som en delvis reseanledning, 20 procent upptäcker kulturen på destinationen, och 20 procent anser att kultur ger ett mervärde till besöksmålet

53. Se Armbrecht (2012). Utifrån det konkreta exemplet Nordiska Akvarellmuseet i Skärhamn visar Armbrecht tillsammans med företagsekonomen Tommy Andersson att kultur i stor utsträckning är lönsam, och därför bör finansieras med skattemedel eftersom de upplevelser som medborgarna får via besök i sin tur genererar inkomster för kommun, region och i slutändan stat. Armbrecht & Andersson (2010)

att detta är så viktigt att en större kostnad därför är acceptabel. Argument mot att betala mer handlar mest om att det redan är tillräckligt kostsamt att ta sig till Grimeton då destinationen ligger avlägset och bensinen är dyr.

TABELL 9: VILLIGHET ATT SPENDERA MER FÖR ATT KOMMA TILL GRIMETON

	Ja	Nej	N
MÄN	33 (44 %)	42 (56 %)	75 (100 %)
KVINNOR	11 (25 %)	32 (75 %)	44 (100 %)
N	44 (37 %)	74 (63 %)	119 (100 %)

Handlade frågan om att spendera mer pengar på plats i Grimeton blir utfallet delvis annorlunda. Då syns tydligt att utrymme tycks finnas, främst bland män då mer än 60 procent av dem säger sig vara villiga att göra av med mer pengar än de gjort. Bland kvinnorna är andelen positivt inställda mindre men ändå relativt hög. Här borde alltså finnas utrymme för Grimeton att öka intäkterna – enligt besökarnas kommentarer främst via högre inträde, större utbud i souvenirbutiken och möjligheter att äta även lunch i besökarcentret – för att på lång sikt säkerställa att Grimeton kan bevaras och underhållas. Det är just detta mål som besökarna explicit nämner som mest viktigt för dem, och som de alltså är bereda att betala mer för.⁵⁴

TABELL 10: VILLIGHET ATT SPENDERA MER PÅ GRIMETON

	Ja	Nej	N
MÄN	46 (61 %)	29 (39 %)	75 (100 %)
KVINNOR	17 (42 %)	24 (58 %)	41 (100 %)
N	63 (54 %)	53 (46 %)	116 (100 %)

En annan fråga som ställdes i enkäten handlade om hur nöjd man varit efter besöket på Grimeton, och då frågade jag specifikt om fyra företeelser: informationen, servicen, faciliteterna samt visningen.

54. Med facit i hand var det möjligt att öka intäkterna per besökare – målet från 2017 överskreds redan 2018. Se underrubriken ”Planer och långsiktiga strategier” ovan

TABELL 11: MEST NÖJD MED EFTER BESÖK PÅ GRIMETON

	Information	Service	Faciliteter	Visning	N
MÄN	50 (31 %)	31 (19 %)	18 (12 %)	61 (38 %)	160 (100 %)
KVINNOR	35 (28 %)	23 (19 %)	20 (16 %)	46 (37 %)	124 (100 %)
N	85 (30 %)	54 (19 %)	38 (13 %)	107 (38 %)	284 (100 %)

Främst är det information, i form av skyltning och info-filmen, samt visningen som är det som besökarna är mest nöjda med. Det som besökarna främst kommenterar är att informationsfilmen och guidningen var intressant och att guiderna var trevliga och kunniga. Mellan raderna kan läsas ut en viss förvåning över att upplevelsen var intressantare än vad som hade förväntats.

Då jag frågade vad som speciellt saknades på Grimeton fanns tre alternativ att välja på: Mer om (1) den historiska bakgrunden, (2) om teknologin, och (3) fler aktiviteter för barn. En fjärde kategori uppstod oavsiktligt då flera själv skrev dit Ingenting.

TABELL 12: TEMAN OCH AKTIVITETER SOM EFTERFRÅGADES PÅ GRIMETON

	Historisk bakgrund	Teknologi	Barnaktiviteter	Ingenting	N
MÄN	7 (14 %)	34 (68 %)	4 (8 %)	5 (10 %)	50 (100 %)
KVINNOR	7 (30 %)	4 (17 %)	7 (30 %)	5 (22 %)	23 (100 %)
N	14 (19 %)	38 (52 %)	11 (15 %)	10 (14 %)	73 (100 %)

Det som mest efterfrågades var mer information om teknologin vid Grimeton. Detta var ett väldigt typiskt manligt önskemål med en andel av 68 procent av samtliga önskemål gjorda av män medan en önskan att veta mer om teknologi hos kvinnor bara utgjorde åtta procent. Istället ligger en utökad information om den historiska bakgrunden samt mer aktiviteter för barn högt hos kvinnor. Kategorin Ingenting (i betydelsen att allting var bra) var det en större andel kvinnor än män som noterade.

Då frågan ställdes om förväntningar på besöket uppfylldes svarade en övervägande majoritet jakande: av 130 svar var 124 av dem positiva, det vill säga 95 procent (96 procent för män och 94 procent för kvinnor). Dock var det relativt många

som påpekade att de inte hade några förväntningar eftersom de inget visste om Grimeton innan men det får i så fall räknas som positivt att de väl på plats skriver att besöket var tillfredställande.

TRIPADVISOR 2012–2020

Tripadvisor är en kommersiell webbsajt där privatpersoner på en poängskala rankar hur de upplevde besök på olika destinationer. Det finns också möjligt att i fritext beskriva vad som sågs som bra eller dåligt, och om ett besök rekommenderas eller inte.⁵⁵

Grimeton är ett besöksmål som figurerar på webbsajten. De första kommentarerna gjordes 2012, och löper fram till 2020. Kommentarererna på Tripadvisor utgör ett bra komplement till enkätundersökningen, framför allt genom de sammanlagt 128 frisvaren.⁵⁶

Av de 118 som har betygsatt Grimeton anser den överväldigande majoriteten (87 procent) att besöket var utmärkt/mycket bra medan de som gav ett medelbetyg eller sämre (dåligt/hemskt) utgjorde de resterande 13 procenten.⁵⁷ På en nöjdhetsskala ligger alltså Grimeton bra till.

SKÄL TILL ATT BESÖKA GRIMETON

Den absolut främsta anledning till att besöka Grimeton som uttrycks i kommentarerna handlar om intresse för teknik, både i generell mening och som specifik radioteknik, och att Grimeton på grund av den bevarade tekniken utgör en historiskt värdefull plats. Också nyfikenhet på platsen anges som skäl för ett besök.

I jämförelse med enkätundersökningen från 2013 syns många likheter. Intresset för teknik är ett centralt skäl för besöken under hela perioden. Liksom 2013 är det också kopplat till ett manligt intresse. Grimetons världsarvsstatus anges heller inte lika explicit som ett skäl till besöken i kommentarerna på Tripadvisor (endast en person säger så) men det går dock att utläsa omvänt - Grimeton är världsarv på grund av sin historiska relevans. Nyfikenheten på vad Grimeton har att erbjuda är också ett genomgående tema över perioden.

55. Tripadvisor: tripadvisor.se, "Världsarvet Grimeton Radiostation"

56. Sammanlagt 138 kommentarer redovisas för perioden 2012–2020. Majoriteten av dessa är skrivna på svenska med det finns också många inlägg på framför allt engelska och tyska. Övriga kommentarer (tio stycken) är skrivna på andra språk, som franska, finländska, japanska, spanska, italienska, turkiska och holländska. Sett över tid bör de många använda språken mer korrekt avspegla besökarnas geografiska ursprung än vad som framgick 2013 då blott två procent angav att de inte kom från Sverige medan under perioden 2012–2020 bodde sammanlagt 30 procent av respondenterna utanför Sverige.

57. Utmärkt (56), Mycket bra (47), Medel (12), Dåligt (2) och Hemskt (1)

Jag är så ”glad att se denna tekniska pärla så välhållen och fortfarande i fungerande skick. Vål värt ett besök för den radiotekniskt intresserade” skriver signaturer *sysems* år 2020. Uttalandet är symptomatiskt för hela den undersökta perioden – radiotekniken som skäl för att besöka Grimeton återkommer i många av kommentarerna, ofta kombinerat med ett förmanande om att destinationen måste upplevas på plats. 2019 skriver exempelvis *JM52* att ”denna historiska anläggning är väl värt att besöka. Den tekniska utvecklingen av trådlös kommunikation är verkligen fascinerande. [...] Slutligen, åk hit om ni vill se något unikt.” Även *billycbxsix* skrev något liknande år 2018 – ”fantastiskt världsarv för radioteknik freaks, som är mycket välbevarad, och som stundoms används. [...] Vål värd ett besök.”⁵⁸ Eller som *Alex T* från Tyskland skrev 2019 – ”This was definitely a must visit for me since I am very interested in everything radio related.”

Som antydde ovan så beror värdet av ett besök också på bevarandenaspekter. För tekniknördar är det enligt *Staffan Söderlund* ”tur att sådana här anläggningar sparas för eftervärlden.” Liksom för *Christoffer B* som skriver att Grimeton är ”en riktig kulturklenod och något som måste bevaras...”

Att Grimeton betraktas som en historisk värdefull plats är också något som framkommer genom kommentarerna – ”fascinerande anläggning som ger en bild av svunna tider”; ”Grimeton är ett stycke Svensk historia, väl värt ett besök” och ”historiskt intressant. Enkelt och sevärt.”⁵⁹

Det historiska värdet som tillskrivs Grimeton är också något som överbryggar tekniken – väl uttryckt av *Varbergchiphanson* som 2018 skrev: ”Här är en fantastisk möjlighet att få kunskap om vår mediala historia och hur man genomförde radiosändningar. En plats för den allmänt nyfikne men även för ett teknikfrik.”

Nyfikenhet är även det ett motiv för att besöka Grimeton som ofta formuleras – implicit anas en uppmaning till presumtiva besökare om att våga ta chansen då det är mödan värt. Detta kan uttryckas kort och koncist, som – ”har länge tänkt besöka Grimeton”; ”häftig plats att se om man har vägarna förbi”; ”efter att i årtal ha sett skyltarna från motorvägen åkte vi äntligen in” – eller utförligare, där

58. Ytterligare exempel på uttalanden om teknikens roll är från *HoffaB*, som 2019 skrev att ”[d]etta är ett bra resmål för både stora och små – det är en unik och intressant plats. Anser att det är ett måste att åka hit, ökar förståelsen för dagens teknik (man tar inte allt för givet)” samt den direkta uppmaning som *Tony T* förde fram 2020: ”Om man är intresserad av teknikhistoria och är Radiofrälst så är detta ett måste.” Liknande betydelse har *Peter Borgmans* konstaterande från 2020 – ”if you have the interest in electronics and radio history it’s [...] a great place to visit.”

59. Se kommentarer från *Matts J* (2020), *kent8846* (2019), *UjReser* (2019)

belåtenhet med besöket angavs, som när signaturen *Patrik Q* skrev 2018 att han ”har kört förbi på motorvägen i många år och fick äntligen tid att besöka vilket jag inte ångrar.”⁶⁰

VAD VAR BESÖKARNA NÖJDA MED EFTER BESÖKET PÅ GRIMETON?

Generellt överväger de positivt hållna kommentarerna. Det är framför allt standarden på anläggningen (god information, bra parkeringsmöjligheter, natursköna omgivningar, utomhusaktiviteter för barn och vuxna, tillgång till fik samt ett trevligt bemötande från personalens sida) och den guideade turen som nämns.

Detta ligger väl i linje med svaren i enkäten från 2013, då framför allt den initiala informationsfilmen i besökscentrum samt den guideade turen uppgavs vara intressanta och viktiga för förståelsen. Också att de enskilda guiderna hade god fackkunskap och var trevliga känns igen.

Åsikter om att anläggningen var fin, välhållen och i naturskönt läge var vanliga kommentarer. En representativ kommentar är vad *Tom F* från USA uttryckte 2018 – ”everything is spotless and well organized”. Också att den inbjöd till egna upptäckter noterades – ”Därefter gick vi själva runt och tittade i lugn och ro” skrev signaturen *Systems* 2020. Att det fanns ”en liten intressant promenadslänga med mycket bra informationstavlor” sågs också som positivt.⁶¹ Även om denna ”är en mindre aktivitet inom ett mycket avgränsat område” så ses den som mycket intressant och viktig för upplevelsen.⁶²

Av de nya aktiviteterna inom området är det möjligheten till mastbestigning samt barnens lekområde som tas upp. Passa på att ”boka en klättring 127 m i en av masterna före ditt besök!” skrev *UjReser* 2019. Att denne avslutar med ett utrops-tecken tyder på att upplevelsen hade varit häftig. Betydligt tydligare med att hon gillade mastklättringsupplevelsen var *Pia Ragnarsson*, som 2020 skrev:

Absolutely fab!!! Fantastic! I joined the ”Climbing Shift” – climbed up to the top of the station (127 metres) with excellent guides and it was such a great experience. I am really afraid of heights, and this was very challenging for me, but the calm and supporting guides, super professional, helped me to reach the top – amazing. Visit! Do the ”Climbing shift”!!!

60. Se signaturen *hengmanthebeast* (2018), *Jonas J* (2018) och *LK6357* (2020)

61. Signaturen *Staffan Söderlund* (2019)

62. Signatur *Dick O* (2020)

Aktiviteterna riktade till barn får också goda omdömen. Promenadslingan på området, berättar *Ingca* 2020, tyckte ”barnbarnen (3–6 år) [...] var ett äventyr då vi alla fick ta på oss skyddshjälmarna och utföra olika ’uppdrag’. På området fanns också en fin ’lekplats’ där barnen kunde testa olika färdigheter.”⁶³

När besökscentrum tas upp sägs att lokalerna är fräscha och att det finns en intressant och välordnad utställning där. Interiören är intressant, som signatur *Marianne P* skrev 2018, och utgör ett bra ”tillfälle att ta en fika efter guidningen. Finns också en liten shop att handla lite souvenirer i.” Kaféet får idel toppbetyg: Fiket rekommenderas verkligen – smakar hembakat! Klassisk radiokaka finns förstås!” eller att ett ”helt ok fik gjorde att trippen till detta Unesco Världsarv var värt besöket. Flickorna i familjen tyckte det inte var lika spännande som deras Radio Pappa”.⁶⁴

Att personalen var trevlig omtalas väldigt ofta – ”trevlig personal som gav svar på alla våra frågor” – är typiska kommentarer.⁶⁵ Men det finns också ett förbehåll i kommentarerna om att Grimeton till stor del är ett ställe för den inbitne radioamatören. Om besöket blir ”bra eller inte det beror på ditt intresse. [...] Din behållning beror absolut på ditt intresse för teknikhistoria, har du detta på något sätt så är det värt ett besök anläggningen är unik”, skrev exempelvis signaturen *Urban P* 2019. Dylika kommentarer ger en känsla av att behållningen av besöket avtar ju mindre radiointresse som finns. Men att personalen kan överbrygga en eventuell avsaknad av expertkunskap intygade signaturen *LK6357* – denne säger att; ”man har säkert mest utbyte om man är radioentusiast men trevlig och engagerad personal gör besöket bra för alla”.

Dock är det de guideade turerna som uppskattas mest. Flera av kommentarerna rekommenderar att gå med på turerna då de ger en bra bakgrund till Grimetons verksamhet och historia: det är lärorikt, informativt och intressant. Uppmaningar som ”se till att få gå med på en guidad tur nu när ni är här!” och ”bra guidning!” är typiska kommentarer.⁶⁶

Men en stor del av äran ges till den enskilda guiden. Denna beskrivs som utmärkt, kunnig och den som skapar god stämning. ”Guiden var suverän...” skrev *Matts J* 2020 medan signaturen *JM52* lyfter att; ”här fick vi tack vare en mycket

63. Att ”[b]arn kan hållas sysselsatta” (*Gurra487* 2019) på en ”[j]ättefin ny lekplats utanför” (*LK6357* 2020) var andra positivt hållna kommentarer

64. Signaturen *LK6357* (2020) och signaturen *Tony T* (2020). Ett visst konsumentupplysande kunde även förekomma. Signaturen *KTLund* skrev 2020 ”[n]ice cafe but only small sandwiches so plan to eat lunch somewhere else.”

65. Signatur *Syems* (2020)

66. Signaturen *Matts J* (2020) och *Marianne P* (2018)

duktig guide en bra upplevelse”. Om sina barns upplevelser berättade *David B A* 2019 att; ”tourguiden höll dem glada för hela turnén”.⁶⁷

Vikten av att gå de guidade turerna påtalas i vissa kommentarer. Signaturen *hengmanthebeast* skrev 2018 att han; ”har länge tänkt besöka Grimeton. När jag väl gjorde det missade jag guidningen med ett fåtal minuter, vilket visade sig vara förödande för upplevelsen: Utan att få sakerna förklarade för sig så får man i princip inget sammanhang alls.” Att den guidade turen skall ses som en central del i besöket antydde också signaturen *Magnus*; ”45 minuter räcker om man inte går en guidad tur. Inte så mycket att se och uppleva [annars].” Mer rakt på sak var *Frode S*, som 2018 upplevde att ”we had the guided tour which I think is necessary if you would like to learn something about Swedish history.” För att få behållning av besöket, är deltagande i guidningen en viktig förutsättning. Detta står tydligt utskrivet i kommentarerna.⁶⁸

Få av de som skrev kommentarerna saknade något under besöket. Symptomatiskt är vad signaturen *Patrik Q* önskade sig 2018; ”som ingenjör ville jag dock ha mer teknikgenomgång över hur långvåg fungerar, annars toppbetyg.”⁶⁹ Också *David B A* har liknande tankar. Han sade 2019 att; ”jag tror att om jag skulle göra ett förslag till förbättringar skulle jag lägga till ett par experiment som förklarar och visar hur radio fungerar. Men jag är bara picky.”

Men vissa enstaka kritiska röster fanns. Dessa lyfter framför allt att priset var högt: ”Tyvärr tycker vi att en entréavgift på 140kr/person är i högsta laget för oss pensionärer” menade signaturen *JM52*. Också *Travelbearnd* från Tyskland var 2018 av samma mening: ”An entrance fee of 240 SEK for two adults without guided tour is simply overpriced!” En annan kritisk person är *Peter Borgman*, som 2019 indignerat påpekade att; ”for the price of 190 Sek which it costs there could have been an interactive guide or at least a leaflet telling more information.”

AVSLUTNING – FRÅN TRADITIONELLT TILL INNOVATIVT

De syften och frågor som ställdes upp i början av kapitlet handlade främst om utveckling över tid. För det första – hur gick Grimeton från att vara en nästan stagnerande destination med teknikfokuserat utbud till att 2020 vara på god väg

67. Också de engelskspråkiga guidningarna uppskattades: ”Touring with english speaking guide was excellent...” (*Erik S*, 2018)

68. *Alex T* från Tyskland påpekade helt riktigt 2019 att “you have to check the website for the time slot otherwise you might miss the only English tour on that day.”

69. Att vilja ha mer information om tekniken var det vanligaste önskemålet 2013, en önskan som nästan enbart gjordes av män

att omvandla sig till en multidestation med aktiviteter och utbud för en mycket bredare målgrupp? För det andra – hur förändrades besökarnas åsikter och kommentarer om hur de uppfattade sina besök på Grimeton vad gäller utbud och attraktionskraft?

Det finns genomgående drag under perioden som förenar arbetet med och åsikterna om världsarvet. Bevarandemålet finns ständigt närvarande, där främst omsorgen om masterna tar upp en avsevärd del av budgeten varje år. Målet att levandegöra världsarvets innehåll har också det varit med sedan starten, uttryckt som en ständig strävan att utvidga och förbättra utbudet. Men utvecklingen av det senare har gått från väldigt traditionella utställningar, som i praktiken har haft en relativt snäv målgrupp, främst teknikintresserade, till aktiviteter som 2020 är mer upplevelsebaserade och som vänder sig till fler grupper. Vad som framför allt särskiljer är det stora tekniksprång som Grimeton som destination har genomgått, främst användningen av sofistikerad interaktiv digital teknik.⁷⁰

Vad gäller besökarnas åsikter är det framför allt ett stort teknikintresse som går som en röd tråd genom enkäterna och kommentarerna – det är det främsta motivet till att besöka Grimeton. Guidningen och guidernas höga kvalitet är också det ett tema som är konstant. Belåtenheten efter besöken är också stor.

Det är framför allt via förändrad marknadsföring, tydligare målgruppssegmentering och ökad samverkan med externa aktörer samt ett mer konsekvent arbete med utvecklingsplaner, där de kommersiella aspekterna gavs större utrymme, som kursändringen har tagit fart.

Marknadsföring via traditionella kanaler har inte helt ersatts men väl kompletterats med ökade informationsflöden via digital media eftersom indikationer fanns på att besökarna främst använde sig av webbaserad info för att hitta information om Grimeton.

För att locka förstagångsbesökare har Grimeton arbetat med att bredda målgruppen via nya typer av aktiviteter som inte enbart fokuserar på tekniken i sig – nu finns exempelvis nya spännande aktiviteter för barn. Att med jämna mellanrum introducera nyheter är ett viktigt sätt att få dessa besökare att återkomma igen.

Samarbeten med externa aktörer har fördjupats, speciellt vad gäller utvecklingen av nya aktiviteter. Den tyska firman som har tagit fram bland annat den interaktiva basutställningen, Operation Palmqvist och den framtida omvandlingen av sändarsalen, är exempel på sådana samarbeten. Skillnaden mot tidigare samverkan

70. Jämför den bärbara teknologi som hade börjat användas runt 2012 med dagens interaktiva utbud. Skillnaden är enorm

(Världsarvsbygd Grimeton, In Site) är nu att styrningen är tydligare, och mycket mer inriktad mot att kommersialisera de unika/autentiska värden som Grimeton har.

Men generellt har dock utvecklingen varit gradvis – de planer och mål som var aktuella 2012 har mycket gemensamt med dem från 2020. Den stora skillnaden är att det via utvecklingsplanen från 2017 nu finns en tydligare röd tråd i arbetet med att förverkliga dem. De förändringar som gjordes 2014 – två nya guidade turer samt ett tillfälligt konstprojekt – låg exempelvis inom den traditionella ram som hade använts tidigare, både vad gäller utförande samt målgrupp, medan senare nysatsningar har ett mycket tydligare fokus på förändring mot aktivt deltagande och medskapande.

Upplevelser som det centrala innehållet vid ett besök på Grimeton är något som ledningen har ansträngt sig sedan 2012 för att uppnå. Wow-faktorn verkar dock vara betydligt högre 2020, speciellt är det maskklättringarna samt barnaktiviteterna ute som kommenteras.

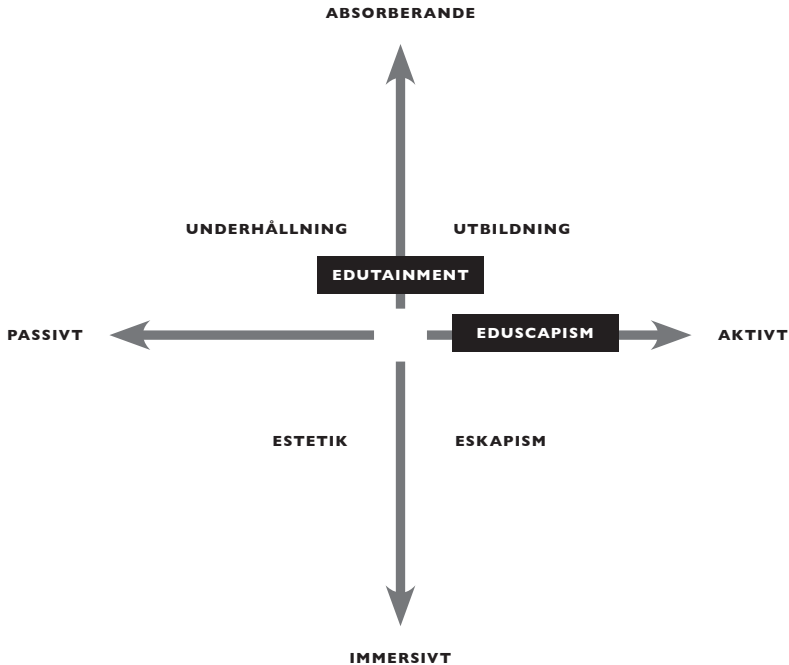
Frågan är var i ”fyrfältaren” till höger som Grimeton kan placeras in 2012 respektive 2020? Analysen nedan bygger på Grimetons egna utsagor.

2012 karaktäriseras till stor del av passiv inmatning: guidningen, infofilmen i besökscentret, de tillfällen av audiosensationer då sändaren kördes. Kort sagt, ett traditionellt upplägg – vars huvudfokus ligger inom de fält som Pine och Gilmore betraktar som passiva: *Underhållning* och *Estetik*. Förvisso skapar de ovannämnda aktiviteterna lärsituationer, fast de är av den passiva sorten då ingen interaktion förekommer mellan publik, miljö och guide. Även det estetiska finns med – att omslutas av miljön med de mäktiga masterna, höra dånet från sändaren och känna lukterna från maskinhallen. Men även här tas detta in utan möjligheter till påverkan. 2020 däremot, sker högst aktiva möten mellan världsarvet och besökarna. Den interaktiva basutställningen samt barnaktiviteter som Morsejakten och Radiokuggan, där de lär sig aktivt om Grimeton, kommunikation och teknik, handlar om *Utbildning* medan Kontrollen och Operation Palmqvist, där barn (och föräldrar) uppslukas av miljön och de uppdrag de skall utföra men har möjlighet att påverka utifrån egna aktiva val, är *Eskapism*.⁷¹

Jag menar att verksamheten på Grimeton över tid har gått från de passiva till de aktiva fälten. Denna förskjutning på den horisontella axeln är ett resultat av den målbild som formulerades i utvecklingsplanen 2017. Där står – ”[u]r ett besö-

71. Om miljön som omslutande, se den kommentar om ”[e]normous generators, towers, control panels from the 1920s are an impressive site and even great for inspiring steam punk fantasies”, som signaturen Tom F från USA skrev 2018.

Figur 2.

karperspektiv blir det tydligt att besöksmålet framför allt bör satsa på att utveckla upplevelser av hög kvalitet, med lärandet i botten. Effekten skall vara Wow! – Förväntningarna överträffades – Vill komma tillbaka – Lärorikt.⁷²

Men trots förskjutningen är exempelvis formatet på de guidade turerna fortfarande klart traditionellt och därmed passivt. Snarare handlar det om att mellanformer, som *Edutainment* (blandning av Utbildning och Underhållning), har blivit det dominerande sättet att engagera med besökarna. Men också på den vertikala axeln är en mellanform möjlig att urskilja – *Eduscapism*, vilken är en blandning av Utbildning och Eskapism. Utbildning blir den interaktiva position som binder ihop fälten Utbildning och Eskapism via mellanformerna Edutainment och Eduscapism. Utbildningsaspekten av Grimeton kläs på så sätt i upplevelsdräkt, precis som står i utvecklingsplanen, och helt i linje med utbudet på en modern och attraktiv besöksdestination.⁷³

72. Utvecklingsplan för Grimeton (2017) s. 8

73. Pine och Gilmore listar ytterligare kombinationer mellan de fyra fälten, som ger andra effekter och uttryck. Pine & Gilmore (2011) s. 64

REFERENSLISTA

TRYCKTA KÄLLOR

- Ek, Richard & Hultman, Johan, "Produktgörande av platser – En introduktion", i *Plats som produkt. Kommersialisering och paketering*. Ek, Richard & Hultman, Johan (red.). Lund: Studentlitteratur, 2007
- Armbrecht, John & Andersson, Tommy D. *En studie av samhällsekonomi kring Nordiska Akvarellmuseet*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet, 2010
- Armbrecht, John. *The Value of Cultural Institutions. Measurement and Description*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet, 2012
- Bauer-Krösbacher, Claudia, Steckenbauer, Georg Christian, Payer, Hannah & Okorokoff, Delp-hine. "The CultTour analysis tool for the management of garden and open space heritage sites and its application to the Boruna Monument Park", i *Cultural Heritage Preservation: The Past, The Present and The Future*. Nilson, Tomas & Thorell, Kristina (red.). Halmstad: Högskolan i Halmstad, 2018
- Bengtsson, Carl-Anton, Gunnarsson, Cecilia & Nystrand, Charlotte. *Världsarvet Grimeton – ett världsarv med global räckvidd men för få besökare*. Projektarbete för kursen Att kommunicera kultur ingående i programmet Hållbar turismutveckling, Högskolan i Halmstad, 2015
- Berglund, Laura & Sjöholm, Zandra. *Svenska världsarv som besöksmål*. Kandidatuppsats i Hållbar turismutveckling, Högskolan i Halmstad, 2012
- Bohlin, Magnus, "Distribution av destinationernas utbud", i *Utveckla turistdestinationer. Ett svenskt perspektiv*. Bohlin, Magnus & Elbe, Jörgen (red.). Uppsala: Uppsala Publishing House, 2007
- Bohlin, Magnus & Elbe, Jörgen. "Utveckling av turistdestinationer – en introduktion", i *Utveckla turistdestinationer. Ett svenskt perspektiv*. Bohlin, Magnus & Elbe, Jörgen (red.). Uppsala: Uppsala Publishing House, 2007
- Brodén, Sara. *En analys över Världsarvet Grimetons förutsättningar för utåtriktad verksamhet med turism som perspektiv*. Projektarbete för kursen Turismutveckling ingående i programmet Hållbar turismutveckling, Högskolan i Halmstad, 2012
- Världsarvet Grimeton Radiostation, Varberg, Sverige: Förvaltningsplan för världsarvet Grimeton 2014–2020*. Framtagen av Världsarvet Grimeton, 2014
- Gunn, Clare A. *Tourism planning. Basics. Concepts. Cases*. London: Taylor & Francis, 1994
- Hall, Colin Michael. *Tourism Planning. Policies, Processes and Relationships*. Harlow: Prentice Hall, 2000
- Kommunikation på gott och ont. Utvecklingsplan för Grimeton, 2018–2025*. Internt material, publicerad av Kistone AB i Göteborg, 2017
- Lundmark, Linda, Marjavaara, Roger, Müller & Dieter K. *Turismen i Sverige-branscher och aktörer*. Malmö: Liber, 2011
- Nilson, Tomas. "Getting on the list! Grimeton and the road to World Heritage status, ca. 1995–2004: a critical assessment", i *Cultural Heritage Preservation: The Past, The Present and The Future*. Nilson, Tomas & Thorell, Kristina (eds.). Halmstad: Högskolan i Halmstad, 2018
- Magnusson, Terese. *Världsarv och turism. De svenska världsarven ur ett turistiskt perspektiv*. Östersund: European Tourism Research Institute (ETOUR), 2002

- Nationell strategi för världsarvsarbetet. Avrapportering av regeringsuppdraget att utarbeta en nationell världsarvsstrategi.* Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2019. (Digitalt tillgänglig: <http://unesco.hemsida.eu/wp-content/uploads/2019/11/Nationell-v%C3%A4rldsarvsstrategi-1.pdf>)
- Page, Stephen & Connell, Joanne. *Tourism: A Modern Synthesis.* London: Thomson Learning, 2006
- Pilvesmaa, Marja-Leena. "Inledning", i *Attraktivitet – hur och för vem? Kultur, natur och kulturarv som framgångsfaktorer och intressekonflikter.* Rapport från Riksantikvarieämbetet, 2005:5
- Pine, B. Joseph & Gilmore, James H. *The Experience Economy.* Boston: Harvard Business Review Press, 2011
- "Kulturturism", i *Västsvenska Turistrådet – Affärsplan för kulturturism. Göteborg: Västsvenska Turistrådet, 2013.* (Digitalt tillgänglig: <https://docplayer.se/7167922-Affarsplan-for-kulturturism-culture-is-what-shows-a-place-to-be-unique-and-distinctive-it-provides-a-destination-with-a-sense-of-place.html>)
- Williams, Tim. "Editorial: The Nordic World Heritage Foundation", i *Conservation and Management of Archaeological Sites.* Vol 16, 2014, Issue 4. (Digitalt tillgänglig: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/1350503315Z.000000000103>). Publicerad online 5/8 2015

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående sidor besöktes under oktober till december 2020

- Svenska Unescorådet: unesco.se, "Världsarv" (<https://unesco.se/kultur/varldsarv/>)
- The Distant Sound. Finns att se på Vimeo: vimeo.com, "The Distant Sound, 2014. Susan Philipsz" (<https://vimeo.com/96060103>)
- Tripadvisor: [tripadvisor.se](https://www.tripadvisor.se), "Världsarvet Grimeton Radiostation" (https://www.tripadvisor.se/Attraction_Review-g189892-d502004-Reviews-World_Heritage_Grimeton_Radio_Station-Varberg_Varberg_Municipality_Halland_County_.html)
- Unesco World Heritage Centre: whc.unesco.org, "World Heritage and Sustainable Tourism Programme" (<http://whc.unesco.org/en/tourism/04>), "Nordic World Heritage Association is Founded" (<https://whc.unesco.org/en/news/1582>)
- Wikipedia: en.wikipedia.org, "World Heritage Site" (https://en.wikipedia.org/wiki/World_Heritage_Site#Statistics)
- World Heritage Grimeton Radio Station: grimeton.org, "Upplev" (<https://grimeton.org/upplev/>)

INTERVJUER

Samtal med Cornelia Magnusson, den 15 december 2020

ATT HAN
MED...ET
FÖRÄN
KULTUR

12. ATT HANDSKAS MED ETT FÖRÄNDERLIGT KULTURARV. DEN OFFENTLIGA KONSTEN I HALMSTAD

Industrialiseringen av Sverige ledde till att städerna växte och att nya offentliga byggnader som biografen, bibliotek, konsterhus, läroverksbyggnader, museer och stadshus uppfördes. Konstnärerna fick som regel en mycket framträdande roll i dessa byggprojekt och skapade, genom nära samarbeten med arkitekter och byggherrar, byggnadsanknutna konstverk. Med tidens gång har synen på dessa konstverk skiftat och idag betraktas de som regel som bevarandevärda delar av det moderna kulturarvet.¹

Citatet är hämtat från *Offentlig konst. Ett kulturarv* och sammanfattar på många sätt den offentliga konsten som historiskt samhällsfenomen. Samtidigt nuddar det vid en inbyggd problematik – och möjlighet – nämligen tid och förändring. Ett konstverk som skapats i ett visst syfte kan med tiden få en annan betydelse, kanske byta plats eller ingå i ett sammanhang som från början inte avsågs. Det kan också tillskrivas värden utöver de rent estetiska, till exempel som ett bevaransvärt kulturarv. Att handskas med detta föränderliga fenomen har sina utmaningar, och dessa

1. Hermerén & Orrje (2014) s. 28

vill vi se närmare på i det här kapitlet. Som utgångspunkt har vi använt några av de slutsatser och riktlinjer som utarbetats av Riksantikvarieämbetet, Konstnärsnämnden och Statens konstråd, för att sedan jämföra med ett antal lokala exempel. Vi har särskilt intresserat oss för hur offentlig konst anskaffas och mottas, hur den förvaltas och på vilka sätt den kan användas för att marknadsföra Halmstad som kulturstad.²

KORT HISTORISK BAKGRUND, ENPROCENTREGELN OCH OFFENTLIG KONST SOM KULTURARV

För att förstå offentlig konst som företeelse vill vi först måla upp en kortfattad historisk bakgrund. I den här bokens inledande del berättades om den stenhög som skomakare Gustafsson lyckades lansera som ett fornminne. Nu var visserligen inte stenröset någon äkta vikingagrav, men exemplet visar ändå hur minnesmärken och monument i olika former använts för att markera historiskt viktiga personer, händelser eller platser. David Sjöwding och Sofia Svensson har närmare undersökt statyer och monument i kapitlet ”Halland i ord och bild ... och gjutet i brons” på sidan 47 i den här boken. Deras översikt visar att krigen mellan Danmark och Sverige är ett dominerande tema för de halländska monumenten, vilket inte är så konstigt med tanke på landskapets långa historia som nationellt gränsland. Senare i uppsatsen kommer vi se närmare på om några av de offentliga konstverken visar samma tendens.

Monument som fått representera kungar och krig eller framstående personer har sedan länge haft en plats i det offentliga rummet, men den konst vi undersöker här har tillkommit i andra syften och med främsta uppgift att tillföra estetiska värden (även om den också kan vara laddad med ett budskap). Inte desto mindre finns en ideologisk förankring. Som ovan nämndes medförde industrialiseringen stor inflyttning till städerna, med fler offentliga byggnader, men också trångboddhet, smuts och sanitära problem. Bättre livsvillkor och bostäder blev en social och politisk angelägenhet samt demokratisk rättighet. Eller som Ellen Key, en av tidens debattörer och författare uttryckte det: *Skönhet för alla*.³

Samtidigt fanns en fostrande tanke om att skönhet och vackra vardagsvaror också skulle göra den enskilda människan och hela samhället bättre. I denna anda lades sedan grunden för den svenska kulturpolitiken under 1930-talet, i syfte att

2. Offentlig konst definieras i Hermerin & Orrje (2014) som: ”Konst som är placerad i byggnader eller miljöer som har eller har haft en offentlig verksamhet och funktion” s. 366

3. *Skönhet för alla* utkom 1899

tillgängliggöra god konst och kultur för hela Sveriges befolkning. Utöver varje verks konstnärliga värde är offentlig konst som företeelse alltså en del av 1900-talets politiska, sociala och kulturella utveckling, och därför möjlig att betrakta som ett kulturarv.⁴

År 1937 formulerades *enprocentregeln*. Genom att avsätta cirka en procent av den totala byggnadskostnaden kunde konstnärlig utsmyckning finansieras och samtidigt skapa arbetstillfällen för konstnärer. Till att börja med gällde enprocentregeln enbart statliga byggnader, men kom sedermera att bli vägledande även för landets kommuner och landsting. Regeln har dock aldrig varit tvingande utan snarare fungerat som en ekonomisk princip och politisk åtgärd, en form av aspektpolitik där olika aktörer gynnar varandra och bidrar till samhällsutvecklingen. Aktörer inom kultursektorn stötts ekonomiskt av den mer penningstarka bygg- och fastighetssektorn samtidigt som mervärdet på byggnaderna generellt ökar.⁵

Idag planeras och genomförs utsmyckning av offentliga miljöer ofta i samverkan mellan olika ”offentliga och privata aktörer och professioner”. I rapporten *Ingen regel utan undantag* (2013) undersöks och redovisas hur stat, kommuner och landsting för närvarande tillämpar enprocentregeln. Många kommuner och landsting har valt att använda sig av principen, även om de flesta tolkar den som en rekommendation eller målsättning. I den enkät till Sveriges alla kommuner som använts som underlag, svarar exempelvis Halmstad kommun att de ”återkommande ger bildkonstnärer uppdrag”. Men som rapporten visar finns stor variation mellan hur olika aktörer tolkar och tillämpar regeln, exempelvis hur och på vilka grunder procentsatsen beräknas.⁶

Sammantaget visar rapporten att bruket av enprocentregeln fortfarande skapar goda förutsättningar för såväl konstnärer som offentlig gestaltning, nationellt sett. År 2011 fick fler än trehundra konstnärer uppdrag om offentlig gestaltning, och minst femtio konstnärer var involverade i olika planerings- och byggprojektgrupper runt om i landet. Men rapporten slår samtidigt fast att det behövs ökad kunskap och kompetens kring inköp, upphandling och förvaltning, och poängtegar vikten av tydligare rutiner samt samverkan mellan inblandade yrkeskategorier, förvaltningar och bolag. En annan intressant slutsats är att regeln skulle fungera ännu bättre om ett större medborgarinflytande också tillämpades.⁷

4. Hermerén & Lindbom (2014) s. 6, samt Hermerén & Orrje (2014) s. 8–10, 14–15

5. Ahlenius & Jarl (2013) s. 11–13, 27–34, 144–145

6. Ibid s. 13–17, 53–66

7. Ibid s. 13, 144–156

Gårdagens offentliga konst är en del av dagens kulturarv, alltså kan de verk som nu tillkommer mycket väl vara en del av det framtida. Denna ständigt pågående kulturarvsprocess, som flera av texterna också adresserar, blir särskilt tydlig i samband med offentlig konst. Som företeelse är den i ständig omvandling och förändring.

URVAL OCH INKÖP AV OFFENTLIG GESTALTNING I HALMSTAD KOMMUN

Hur fungerar det då i Halmstad kommun – hur görs inköp av offentlig konst i praktiken och hur stort är brukarinflytandet? På kommunens hemsida redovisas i korthet anslagna medel samt förfarande vid urval och inköp av offentlig gestaltning.⁸ Kommunen anger här ett fast anslag om 1,5 m.kr., vilket skall ”omfatta både utvalda byggprojekt, infrastruktursatsningar och gestaltning av utemiljön. Det framgår inte om eller när den så kallade enprocentregeln tillämpas eller hur den i så fall beräknas, bara att dessa medel finns avsatta till offentlig konst. Utifrån en samverkansgrupp bestående av representanter från kulturförvaltningen, samhällsbyggnadskontoret, fastighetskontoret, teknik- och fritidsförvaltningen samt byggnadskontoret väljs lämpliga projekt ut, alltså byggnader och platser som skulle gynnas av konstnärlig utsmyckning i någon form. Man eftersträvar sedan ”att genomföra projekt där konsten hamnar nära medborgarna i vardagsmiljön, en viktig demokratisk aspekt.”⁹

Beroende på projektets budget används tre olika förfaringsätt, i sin tur baserade på tre kostnadsintervaller: 1) 50 000–300 000 kronor: Konstnären väljs utifrån de intresseanmälningar som kan lämnas via hemsidan. Beslut fattas sedan av konstenheten i samråd med aktuell verksamhet och berörd kommunalt kontor/förvaltning. 2) 300 000– gränsen för direktupphandling: Konstenheten föreslår tre konstnärer som på uppdrag lämnar skisser över projektet, vilka sedan bedöms och utväljs av en ”projektspecifik” jury. 3) Över direktupphandlingsrätten skall projektet utannonseras enligt lagen om offentlig upphandling. I övrigt utförs skissuppdrag och beslutsfattande på samma sätt som på tidigare nivå.¹⁰ I bedömningen av de konstnärliga skisserna skall följande aspekter tas i beaktande:

8. Uppgifterna är hämtade från Halmstad kommuns hemsida halmstad.se under fliken ”Uppleva och göra”, och vidare under rubrikerna: ”Konst och museer”, samt ”Gestaltningsuppdrag för konstnärer”

9. I blogginlägget ”Att göra ett val” från Konst i Halmstad anges dock siffran 0,5 procent av den totala budgeten vid ny- och ombyggnation.

10. Beloppsgränsen ligger för närvarande på 534 890 kronor (oktober 2017). Läs mer om lagen om offentlig upphandling hos Upphandlingsmyndigheten: upphandlingsmyndigheten.se

- Estetiska, konstnärliga, genus
- Samverkan med miljö och arkitektur
- Symbolvärde för verksamheten/sätt att förstärka verksamhetens identitet
- Materialval och tekniska lösningar
- Brukarperspektiv
- Konstverkets hållbarhet och kringlösningar
- Drift och underhållsaspekter
- Genomförande

I samtal med en av tjänstemännen från konstenheten ställde vi frågan hur man resonerar kring val av konstnärer och verk, och svaret vi fick överensstämmer med den information som också ges via kommunens hemsida:

Det korta svaret är att vi utgår från plats i de allra flesta fall. Utifrån plats (och verksamhet där) försöker vi sedan hitta konstnärer vars uttryck vi tror kan tillföra platsen något. Vid parallella skissuppdrag försöker vi hitta tre konstnärer som har olika uttryck för att få så skilda förslag som möjligt vid skissbedömning

Hänsyn tas alltså till demokratiska aspekter såtillvida att konsten görs offentlig och tillgänglig för allmänheten, men någon möjlighet att få ett ord med i laget verkar den vanlige medborgaren inte ges, vare sig i urvals- eller beslutsprocessen. Vi kommer att diskutera brukarperspektivet ytterligare i kapitlets avslutande del.

HUR OFFENTLIG KONST KAN BLI UPPFATTAD OCH MOTTAGEN

Konstverket *Vad vi vill* är ett lokalt exempel på hur konst har förmåga att väcka känslor, reaktioner och debatt, också långt utanför det lokala sammanhanget. På uppdrag av Halmstad kommun fick ett 20-tal olika graffitikonstnärer i uppdrag att utsmycka den då nybyggda Söndrumsskolan under ledning av Pärre Andreasson. Carolina Falkholt var en av konstnärerna och det var hennes målning som kom att bli en nationell snackis under 2013. Falkholt hade avbildat ett par spretande ben med ett abstrakt kvinnokön i fokus och den stora debattfrågan gällde huruvida detta motiv kunde anses passande i en kommunal grundskola eller ej. Verket de-

lade betraktarna i två läger, skrev sedan Karolina Peterson, dåvarande chef för konstenheten samt museichef för Mjellby Konstmuseum i ett blogginlägg. ”Det finns de som ser konstverket som angeläget och viktigt, men samma konstverk uppfattas också som kränkande och sexistiskt och inte alls lämpligt på en högstadieskola.”¹¹

Kritiken kom bland annat från Håkan Wallin (fp), barn- och ungdomsnämnden i Halmstad, som menade att en skrevande kvinna inte är ett lämpligt motiv på en skola för elever mellan 12–16 år. Även kommunalrådet Suzanne Åkerlund (fp) verkar ställa sig tveksam till motivet, liksom Fredrik Persson, en av lärarna på skolan. ”Personligen har jag inga problem med att konst ska vara provocerande, men jag tycker ändå att det är skillnad mellan en konstutställning och offentlig konst. I det första fallet väljer du att titta på något, i det andra har du inget val”, menar Persson.¹²

Eleverna verkar dock nöjda och skolans rektor Hans Åkerlund har inte hört några negativa reaktioner, vare sig från elever eller deras föräldrar. Däremot kan han förstå en del av reaktionerna. ”Jag kan förstå argumentet att man vanligtvis kan välja vilken konst man vill se, genom att man söker sig till de platser där konsten finns. I det här fallet får eleverna inte välja, de måste ju infinna sig här.” Carolina Falkholt själv menar att hon noga övervägt motivet med målet att bidra till en mer feministisk skola. ”Tonåren är en mycket problematisk tid och jag tyckte att skolan var en bra plats för att diskutera de frågor som bilden väcker om till exempel feminism och jämställdhet – konst är mer än utsmyckning”. Åkerlund håller med om att debatten kan leda till något positivt för både elever och skola. ”Det har fått oss att lyfta blicken”, avslutar han.¹³

Det fanns – och finns säkert fortfarande – diametralt olika åsikter i debatten kring konstverket *Vad vi vill*. Men Karolina Peterson, som citerades ovan, framhöll i flera följande blogginlägg hur ett av konstens uppdrag just är att beröra och till och med uppröra. Samtidigt efterlyser hon de ungas reaktioner, då deras röst saknades i debatten och skulle vara den mest intressanta, menar hon.¹⁴

Vad vi vill är långtifrån det enda offentliga konstverk som skapat debatt och skilda reaktioner. Varken *Europa och Tjuren* av Carl Milles från 1926 eller Picassos *Kvinnohuvud* (1971) möttes av enbart positiva reaktioner när de först installerades, exempelvis ansågs *Europa och Tjuren* visa alldeles för många nakna kroppar. Men idag anses båda konstverken vara självklara inslag i stadsbilden och del av det loka-

11. ”Det stormar runt graffitin i Halmstad”, blogginlägg från *Konst i Halmstad*

12. Holmer (2013)

13. Paterson (2013)

14. ”Konsten ska beröra och uppröra”, blogginlägg från *Konst i Halmstad*

la kulturarvet.¹⁵ Framtiden får utvisa om *Vad vi vill* har kulturarvspotential utifrån de parametrar som då används – vad som betraktas som kulturarv står, vilket ofta påpekas, i komplex relation till samtida värderingar. Men man kan förstås fundera på vad detta konstverk säger om sin tid, vilka frågor det väckte och varför det skapade debatt.

ATT FÖRVALTA OFFENTLIG KONST

När väl ett konstverk är på plats och eventuella debatter stillat sig (vilket de vanligtvis gör) tar det förvaltande arbetet vid, ett arbete som kan vara fyllt av utmaningar. En av utmaningarna kan vara stadsutveckling som ofta förändrar det offentliga rummet – nytt tillkommer och gammalt rivs. Andra påverkansfaktorer kan vara väder och vind, skadegörelse eller att konstverkens material åldras eller påverkas på annat sätt. I *Riktlinjer för offentlig konst* har Jenni Lindbom och Karin Hermerén sammanställt ett antal riktlinjer som hjälp och vägledning. Författarna menar att offentliga konstverk ofta löper stor risk att förfalla eller förstöras om inte underhåll sker på rätt sätt och i god tid. Man konstaterar att flera fantastiska konstverk, till ibland stora ekonomiska värden, tyvärr gått ett sådant trist öde till mötes. Men rätt underhållsarbete är en god investering för framtiden, menar man. Regelbunden och långsiktig tänkande lönar sig också ekonomiskt, och borde vara lika självklart som att underhålla kommunala parkbänkar och cykelbanor. ”En aktiv och långsiktig förvaltning och en genomtänkt bevarandestrategi räddar konstverk, sparar pengar och gör ett betydelsefullt kulturarv för framtiden”. Det föreslås därför ett förvaltningsförberedande arbete i fyra steg, som bör innehålla; en förvaltningsstrategi, en förundersökning, en åtgärds- och underhållsplan samt en förvaltningsplan. I arbetet ingår exempelvis löpande inventering av skador samt planering av förebyggande insatser.¹⁶

För att ta reda på hur förvaltning och underhåll görs i Halmstad kommun har vi talat med en av tjänstemännen på kulturförvaltningen och enligt denne finns både en förvaltnings- och underhållsplan som man arbetar efter. Men vi får också veta att den tilldelade budgeten inte räcker för att helt fullfölja planen. Man har, enligt utsago, ansökt om utökade ekonomiska medel, men fått avslag. Glädjande nog görs samtidigt ett arbete för att förbättra förvaltningsarbetet utifrån de ramar som för tillfället finns.

15. Läs mer om de båda skulpturerna (med många andra) på Halmstad kommuns webbsida: halmstad.se, ”Uppleva och göra”, och vidare till ”Konst och museer”

16. Hermerén & Lindbom (2014) s. 6–14, 15–32

Under hösten har vi påbörjat en upphandling av metallkonservator som ska revidera underhållsplanen och kunna anlitas och/eller rådfrågas vid behov (t.ex. flytt av konstverk, akuta skador osv). På grund av omorganisering av bland annat vaktmästarna i kommunen pågår också ny planering av den kontinuerliga driften.

Men även om underhållsarbetet kunde skötas enligt konstens alla regler finns faktorer som är svårare att kontrollera, exempelvis skadegörelse och stöld men även om-, nybyggnationer eller rivning av befintliga byggnader, vilket får konsekvenser för konsten. Ett sådant exempel är det tio meter långa konstverk av Vilhelm Bjerke Petersen, som tidigare prydde bowlinghallen i den gamla sporthallen. När denna skulle rivas lades stor kraft ned på att rädda två mosaiker av en annan konstnär, Sven Janson, vilket tog stora summor och många timmar i anspråk. I blogginlägget ”Till minne av ett förlorat konstverk” från 2015 ångrar Karolina Peterson att man inte stred mer för att bevara även Bjerke Petersens verk. Samtidigt är hon inte övertygad om att konstnären själv skulle gillat en flytt – han menade att konstverket var en del av huset och sitt sammanhang. Sporthallen revs 2010 och konstverket gick förlorat.¹⁷

Exemplet med Bjerke Petersen visar ytterligare en sida av förvaltningsarbetet – hur tidens gång kan medföra förändrade förutsättningar. Inget föremål är statiskt, menar Lindbom och Hermerén, och påståendet att konsten är evig är väl en sanning med modifikation. Därför innehåller *Riktlinjer för offentlig konst* också etiska och juridiska förhållningssätt, som kan vara till hjälp när liknande situationer uppstår. Det är svårt att förvalta och bevara inför framtiden, menar författarna, eftersom det inte är självklart vilka behov som då kommer att finnas eller vilka frågor som kommer att ställas. ”Därför är det viktigt att föremålets samlade värde bibehålls, varken förringas eller förmeras, genom förvaltningsåtgärderna”, skriver de. Ett gott argument för att ta sitt förvaltningsuppdrag på allvar således.¹⁸

Dessutom gäller det att hitta en balans mellan alla inblandade aktörer – förvaltare, ägare (inte nödvändigtvis statliga), allmänheten och inte minst; konstnären själv. Konstnärens intention är då en viktig aspekt att förhålla sig till – hur tänkte konstnären kring verket i sig, om dess placering och omgivande miljö? Carl Milles lämnade till exempel detaljerade anvisningar för *Europa och Tjuven* – hur pilträäd, näckrosor och fiskar skulle placeras för att lyfta helhetsintrycket (anvisningar som har visat sig svåra att följa i längden). Även om sådana detaljerade anvisningar saknas, måste förvaltaren förhålla sig till hur konstnären tänkt kring verkets utseende,

17. ”Till minne av ett förlorat konstverk”, blogginlägg från *Konst i Halmstad*

18. Hermerén & Lindbom (2014) s. 40, 43–47

mening och innebörd liksom dess fysiska omgivning. Kanske var det liknande frågor som Karolina Peterson hade i tankarna då hon funderade över Bjerke Petersens förlorade verk? Hans intention verkar ju, enligt Petersons resonemang, ha varit ett konstverk integrerat med byggnaden och verksamheten där.¹⁹

Förutom estetiska och etiska aspekter finns också lagar och juridiska föreskrifter som förvaltaren måste förhålla sig till. De som omfattar offentlig konst är jordabalken, kulturminneslagen, miljöbalken, plan- och bygglagen samt upphovsrättslagen. Upphovsrättslagen innebär bland annat att konstnärens anseende och egenart inte får kränkas eller konstnärens rätt att tillåta eller förbjuda vissa åtgärder avseende verket. Det här är uppenbarligen en balansgång och definitionsfråga – vad är att räkna som en kränkning? Skulle en placering ”där verket skymms eller skadas, omändring av platsen runt verket eller flyttning av ett verk från den plats för vilket det var skapat”, vara en sådan kränkning, undrar Lindbom och Hermerén. Svaret är inte givet, och det finns få rättsfall där sådana fall har prövats.²⁰

Ett lokalt konstverk som kan exemplifiera problematiken är $0+0=8$ (Nollan) som ursprungligen var placerad i vattnet i Nissan. Skulpturen donerades till Halmstad i samband med stadens 700-års jubileum, och föreställer en nolla som i vattnet speglas och bildar en åtta – en symbol för evigheten och Halmstads inträde i sitt åttonde århundrade. Men på grund av några år av hårda vintrar, strömmande vatten och islossning riskerade konstverket att förstöras och flyttades därför till dammen i Slottparken, en betydligt mer undanskymd plats kan tyckas. I ytterligare ett blogginlägg resonerar Karolina Peterson kring *Nollans* öde. ”Jag kan garantera er att vi på konstenheten slet våra hår för att det skulle fungera. Det låter lätt i teorin att hindra islossning och strömmar från att skada verket. Det är väldigt svårt i praktiken kan jag meddela. Med facit i hand skulle den inte ha placerats där från början.”, menar Peterson.²¹

Vad konstnären i fråga, Fredrik Wretman, själv tyckte har vi inte kunnat få reda på. Då skulpturen var en gåva till Halmstad stad, åsidosätts några av de etiska och juridiska aspekter som annars är gällande vid förändring och förflyttning av ett konstverk. Men exemplet är ändå bra för att visa hur många faktorer en förvaltare behöver ta hänsyn till, samt hur föränderliga förutsättningarna kan vara. Även om skulpturen, enligt många, bäst kom till sin rätt på den ursprungliga platsen, krävs ibland kompromisser för att kunna bevara ett konstverk för framtiden.

19. Halmstad kommuns hemsida: halmstad.se

20. Hermerén & Lindbom (2014) s. 49–50

21. ”Årets comeback!”, blogginlägg från *Konst i Halmstad*

CULTURAL PLANNING – ATT ANVÄNDA DEN OFFENTLIGA KONSTEN SOM RESURS

Den offentliga konsten skall vara tillgänglig för allmänheten i deras vardag, men kan också användas för att identifiera eller marknadsföra en viss plats. Begreppet *Cultural Planning* inbegriper sätt att kartlägga, integrera och strategiskt arbeta med de kulturella resurser som finns på en plats, oavsett om dessa är materiella eller immateriella, och man pratar ibland om att ”fånga platsens själ”. Kultur i denna vida bemärkelse kan ha betydelse för de flesta samhällsområden; socialt, politiskt, ekonomisk, miljömässigt (ekologiskt och estetiskt) men också symboliskt. Det sistnämnda verkar bli allt viktigare för att en plats skall upplevas attraktiv av både invånare och besökare. Många menar också att kraven på en inspirerande miljö och god livskvalitet ökar och kan vara betydelsefulla faktorer för regional och lokal tillväxt.²² Hur tillämpas cultural planning i Halmstad och hur används stadens offentliga konst i detta sammanhang?

”I konststaden Halmstad behöver du inte gå långt för att möta konsten. Den finns på gatorna, på institutionerna och i ateljéerna. Välkommen att ta del av vårt rika konstliv!” Den uppmaningen finns att läsa på kommunens hemsida och riktar sig till både halmstadbor och turister. Budskapet är att Halmstad är en attraktiv konststad att både besöka och att leva i. På hemsidan finns också information om många av de offentliga konstverken samt en karta att följa om man skulle vilja ta en så kallad konstpromenad genom staden. Om man önskar kan man även boka guidade visningar, exempelvis en ”Grand Tour – den vetgiriga promenaden”. Det erbjuds dessutom via hemsidan en virtuell konstrunda i Rådhuset, för den som av någon anledning inte vill eller kan lämna hemmets trygga vrå.²³

Destination Halmstad är ett kommunalt bolag vars huvudsakliga uppgift är att utveckla och marknadsföra Halmstad som besöks-, mötes- och evenemangsstad. På hemsidan ges information om aktuella evenemang och aktiviteter men också sevärdheter och besöksmål. Offentliga konstverk som *Europa och tjuren* och Picassos *Kvinnohuvud* finns förstås med, men även historiskt viktiga platser och byggnader. En intressant detalj är hur just Picassos verk presenteras med texten: ”Picassos Kvinnohuvud har haft en brokig plats i Halmstadbornas hjärtan. När den uppfördes vållade den stor debatt [...] Idag är skulpturen en viktig del av Halmstads identitet och utgör en central mötespunkt.” Formuleringen pekar på flera av de

22. Hjort & Lundberg (2011) s. 5–10

23. Halmstad kommun: halmstad.se, ”Uppleva och göra”, och vidare till ”Konst och museer”

aspekter som tidigare diskuterats, men tydliggör också hur en plats kan identifieras utifrån sina konstnärliga och kulturella inslag. Även det historiska temat är framträdande, vilket återkopplar till Sjöwding och Svensson diskussion angående Hallands monument, som ofta visat sig ha landskapets dansk-svenska bakgrund som tema. På Destination Halmstads lista över sevärdheter återfinns till exempel skulpturen *Kungamötet* som föreställer mötet mellan den danske kung Kristian IV och svenske Gustav II Adolf 1619 i samband med betalningen av Älvsborgs lösen.²⁴

Cultural planning inbegriper förstås mer än den offentliga konsten eller hur denna marknadsförs på två av kommunens hemsidor. Ändå visar den korta inblicken att offentlig konst är en tillgänglig resurs som används för att både identifiera och marknadsföra staden. Samtidigt vill vi i sammanhanget påpeka hur konst i alla dess former inte först och främst kan mätas efter sina ekonomiska värden eller förmåga att locka fler besökare eller invånare. Vi väljer därför att avsluta denna undersökande del med följande citat, hämtat från boken *Att fånga platsen själ. Handbok i cultural planning*. Vi tycker att orden sammanfattar konstens ursprungliga drivkraft och betydelse för såväl vår egen samtid som möjliga framtida kulturarv.

Kulturens ekonomiska betydelse ska inte underskattas, men det är viktigt att också inse att kultur har ett egenvärde och en betydelse som är långt större än den ekonomiska. Ett aktivt och mångsidigt kulturliv är till exempel en nödvändig förutsättning för såväl demokratisk som mänsklig utveckling²⁵

DISKUSSION

Här följer en kort sammanfattning av de iakttagelser som gjorts då vi undersökt offentlig konst i Halmstad kommun. Vi vill samtidigt kort också diskutera några av de fallgropar och problem vi har stött på. För enkelhetens skull utgår vi från de frågeställningar vi inledningsvis formulerade: hur offentlig konst anskaffas och mottas, hur den förvaltas samt på vilket sätt offentlig konst används för att marknadsföra Halmstad som kulturstad.

24. Destination Halmstad: destinationhalmstad.se, "Göra"

25. Hjort & Lundberg (2011) s. 7

ATT ANSKAFFAS OCH BLI MOTTAGEN

Offentlig konst väcker känslor och skapar debatt, vilket exemplet med *Vad vi vill* på Söndrumsskolan visade. Men det är också en del av konstens uppdrag som en medarbetare på konstenheten i sammanhanget konstaterade. Det håller vi verkligen med om. Samtidigt visar undersökningen att synen på ett konstverk med tiden kan förändras och andra värden tillkomma. Exempelvis kan offentlig konst – som enskilt verk eller som företeelse – komma att betraktas som kulturarv då det utöver ett estetiskt värde också berättar något om den tid eller det sammanhang verket eller verken tillkom. Ett tidigare omdiskuterat verk kan också bli ett självklart inslag i stadsbilden och del av stadens identitet, precis som *Europa och tjuren* eller Picassos *Kvinnoansikte*. Framtiden lär utvisa vad *Vad vi vill* kommer att förmedla och betyda.

Via kommunens hemsida och genom samtal med en av tjänstemännen fick vi information om dels de ekonomiska medel som avsätts till offentlig gestaltning, dels de förfaringssätt som används vid anskaffandet av nya konstverk. Målsättningen är enligt hemsidan att konsten ”hamnar nära medborgarna i vardagsmiljön, en viktig demokratisk aspekt”. Konsten är mycket riktigt en del av offentliga rum och förvaltning, tillgängliga för alla. Vad vi däremot undrar är om inte den demokratiska aspekten också borde inkludera en högre grad av medborgarinflytande. Enligt rapporten *Ingen regel utan undantag* fastslogs ju att enprocentregelns syften skulle ännu få ännu större genomslag om det medborgerliga inflytandet ökade. Vi menar att ett större demokratiskt inflytande också skulle kunna tillämpas i Halmstad kommun. Den intresserade allmänheten skulle kunna rådfrågas och ges möjlighet till respons då ett nytt konstverk köps in och/eller planeras. Dessutom tycker vi debatten kring konstverket *Vad vi vill* visar att allmänheten endast fick komma till tals i samband med olika tidningsartiklar, även om Karolina Peterson från konstenheten efterfrågade ungdomarnas reaktioner i ett blogginlägg. Kanske skulle deras röster ha kunnat höras tidigare i processen och på kommunal nivå?

ATT FÖRVALTA

Förvaltningsarbetet är omfattande, det förstår vi av de riktlinjer vi tagit del av. Offentlig konst betraktad som kulturarv medför ytterligare ansvar när det gäller att vårda och bevara utifrån en långsiktig plan. Vi upplever att de ansvariga på Halmstad kommun verkligen har ambitionen att följa riktlinjerna i sin förvaltnings- och underhållsplan, men också att de ekonomiska medel som avsatts inte

räcker till. Vi menar att Halmstad kommun skulle vinna på att se dessa på kort sikt ökade kostnader, som en investering på lång sikt. Förebyggande och regelbundet underhåll sparar i längden både pengar och arbetsinsatser, vilket även *Riktlinjer för förvaltning av offentlig konst* tydligt visar.

De båda exemplen med Bjerke Petersens nu rivna konstverk och *Nollan*, som fick flytta från Nissan till en mer undanskymd plats i Slottsdammen, visar att en förvaltare också behöver tackla förändringar man inte räknat med eller kunnat förutse. Kompromisser måste ibland göras och det krävs en medveten avvägning mellan många faktorer och önskemål. I fallet med Bjerke Petersen verkar man funderat över konstnärens ursprungliga intentioner, men hur var det i fallet med *Nollan*? Det framgår inte någonstans i den information vi tagit del av, vad konstnären själv ansåg om flytten eller den nuvarande placeringens påverkan på konstverkets mening eller utseende.

ATT ANVÄNDA

Vi har också sett hur Halmstad arbetar med sin identitet som konststad, bland annat genom att visa och informera om många av de offentliga konstverken i samband med digital marknadsföring och annan officiell information. Man månar om bilden av Halmstad som en välmående och vacker kommun som bryr sig om både invånare och tillfälliga besökare. Cultural planning är ett sätt att ”fånga platsens själ” och hitta det särartade och unika. Utöver sin vilja att identifiera sig som konststad, märkte vi också att Hallands historiska bakgrund som danskt-svenskt gränsland framhölls i någon mån, vilket också stämmer med de slutsatser som David Sjöwding och Sofia Svensson gjort i sin text. Sammantaget är både den offentliga konsten och övriga kulturarv en bidragande faktor för att Halmstad upplevs som en trevlig livsplats och välkomnande plats för turister och besökare. Samtidigt poängterar vi att konstens värde inte främst ska räknas i ekonomiska värden. Ett aktivt och levande kulturliv är därför av största vikt, både som kulturell drivkraft och för den demokratiska utvecklingen.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Ahlenius, Stefan & Jarl, Bitte (red.). *Ingen regel utan undantag. Enprocentregeln för konstnärlig gestaltning och offentlig miljö*. Stockholm: Konstnärsnämnden, 2013
- Aronsson, Peter. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2012
- Hermerén, Karin & Lindbom, Jenni. *Riktlinjer för förvaltning av offentlig konst*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2014
- Hermerén, Karin & Orrje, Henrik. *Offentlig konst ett kulturarv. Tillsyn och förvaltning av byggnadsanknutens konst*. Stockholm: Statens konstråd, 2014
- Hjort, Christina & Lundberg, Kerstin. *Att fånga platsens själ. Handbok i cultural planning*. Stockholm: SKL Kommentus media, 2011

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes och/eller hämtades under januari samt oktober/november 2017.

Destination Halmstad: destinationhalmstad.se

Halmstad kommun: halmstad.se

Holmer, Anders. "Kvinnligt skrev skolvägg möts av kritik", artikel i *Hallandsposten* den 13 september 2013. (<http://www.hallandsposten.se/nyheter/halmstad/kvinnligt-skrev-pa-skolvagg-mots-av-kritik-1.1513740>)

Paterson, Jennifer. "Ingen som klagar på alla avbildade snoppar", artikel publicerad på SVT Nyheter den 17 september 2013. (<https://www.svt.se/kultur/konst/ingen-som-klagar-pa-alla-avbildade-snoppar-1>)

Upphandlingsmyndigheten: upphandlingsmyndigheten.se

Följande länkar är inlägg på bloggen "Konst i Halmstad" och skrevs av personal på Konstenheten, Kulturförvaltningen, Halmstad kommun. Länkarna har lästs under januari månad 2017, och redovisas i den kronologiska ordning som de publicerats.

"Det stormar runt graffitin i Halmstad". Karolina, den 17 september 2013. (<https://konstihalmstad.wordpress.com/2013/09/17/det-stormar-runt-graffitin-i-halmstad/>)

"Konsten ska beröra och uppröra". Karolina, den 19 september 2013. (<https://konstihalmstad.wordpress.com/2013/09/19/konsten-ska-berora-och-upprora/>)

"Att göra ett val...". Joacim, den 17 oktober 2013. (<https://konstihalmstad.wordpress.com/2013/10/17/att-gora-ett-val-3/>)

"Årets comeback!". Karolina, den 2 december 2013. (<https://konstihalmstad.wordpress.com/2013/12/02/arets-comeback/>)

"Till minne av ett förlorat konstverk" Karolina, den 27 september 2015. (<https://konstihalmstad.wordpress.com/2015/09/27/till-minne-av-ett-forlorat-konstverk/>)

INTERVJUER

Vi har fört samtal med tjänstemän från konstenheten, Halmstad kommun, under januari månad 2017.

KULTUR

PROLET

ARIATIE

13. KULTURPROLETARIATET

Duktiga administratörer tenderar att ha fyrkantiga, snarare än originella sätt att tänka på. Och å andra sidan, personer med en medvetenhet om de kulturella värdena, tenderar att vara dåliga och rastlösa administratörer.¹

Så låter Unescos formulering kring kulturförtagaren, en föreställning som verkar levat kvar sedan 1970-talet. Kulturföretagare benämns ofta som "ofrivilliga" företagare, kanske för att kreativ och konstnärlig personlighet inte verkar höra samman med en mer administrativ ådra. Men många kulturutövare har visat sig ha en imponerande förmåga att också hålla de administrativa bollarna i luften, varför detta påstående inte kan sägas innehålla hela sanningen. Men visst, kulturföretag skiljer sig från mer traditionell form av företagande. Verksamma inom den kulturella och kreativa sektorn består av en rad olika företagare, egenföretagare och frilansare, och alltsomoftast också en kombination av flera olika yrkesroller.

1. Karlsson & Lekvall (2002) s. 9

Under 1970-talet blev kulturen ett eget politiskt område och senare sattes nationella mål som skulle fungera som vägledande för utformning av kulturplaner hos kommuner och landsting.² Organisationer inom näringslivet har också lyft de utmaningar som företag inom kulturella och kreativa näringar kan möta. Hur fungerar exempelvis en affärsidé som baseras på immateriella värden, till skillnad mot en mer traditionell modell? Samtidigt framhålls ofta de eftertraktade och viktiga värden som finns inom denna sektor, viktiga för samhället som helhet.

I Region Hallands kulturplan behandlas den kulturella och kreativa sektorn som ett eget område, och vissa målsättningar har också satts upp. Men hur fungerar dessa mål i praktiken och på vilket sätt hjälper de den enskilde kulturföretagaren? Vad innebär det egentligen att vara verksam inom den kulturella eller kreativa sektorn? Vi vill också veta vilka förutsättningar som är specifika för Halland. I England innebär "independent cultural sector", en sektor som är helt frikopplad från offentlig inblandning. Men i Sverige betyder det snarare att man är "fri" från marknaden eller att man är verksam utanför offentliga institutioner. Enligt den engelska definitionen utelämnas ju de kulturarbetare som tar del av offentligt ekonomiskt stöd.³

Men för att få förankring i den halländska verkligheten valde vi att intervjua två personer som identifierar sig som kulturföretagare. Först har vi pratat med kulturvärden Daniel Sanjay som gått en nischad utbildning i Halmstad. Efter en period av timanställning på museer ville han skapa något mer hållbart, och startade därför eget företag. Han säger själva att det började som ett vitt papper, för att sedan utvecklas till en hel palett. Numer arbetar han oftast i projektform och vänder sig främst mot olika företag och är också än aktiv nätverkare. Vår andra intervjuperson är Annika Bengtsson, författare med eget förlag. Grim, som förlaget heter, startades på grund av att Annika själv ville ha kontroll över sin utgivning och de kostnader som bokutgivning för med sig. Dessutom lockade friheten och valmöjligheten som egen företagare. I Region Hallands kulturplan uppmärksammas det faktum att många kulturföretagare har flera sysselsättningar utöver sin huvudsakliga verksamhet. Våra båda företagare är dock sysselsatta med respektive verksamheter på heltidsbasis.

Under intervjuerna har vi talat om respektive företagares bakgrund och varför de startade företag till att börja med. Sedan har vi diskuterat vilka förutsättningar

2. Kulturrådet: kulturradet.se, "Kulturpolitiska mål"

3. Karlsson & Lekvall (2002) s. 12

de haft, motgångar de stött på under vägen och vilken förändring de märkt över tid. Intervjuerna har varit lediga samtal mellan oss båda och respektive person, och vi tycker att vi har fått både bra och nyanserade svar på de frågor vi haft.

Som underlag för samtal och analys har vi också använt oss av de regionala kultur mål och ambitioner som formulerats i Region Hallands kulturplan för 2014–2016. Vi har därutöver använt *Den ofrivillige företagaren*, en studie utifrån kulturföretagarens verklighet.

I undersökningen utgår vi ifrån dessa frågeställningar:

- Hur ser det ut att vara kulturföretagare i jämförelse med företag inom andra branscher?
- Hur ser förutsättningarna för kulturföretagare ut utifrån Region Hallands kulturplan för åren 2014–2016?

BAKGRUND

Det blir allt vanligare med egna företag inom den kulturella sektorn. I många sammanhang lyfts de kulturella och kreativa näringarna som tillväxtområden. Men som redan nämnts finns både utmaningar och fallgropar för den enskilde kulturföretagaren. De löper större risk att hamna mellan diverse byråkratiska stolar än andra företagare då de måste navigera mellan olika politiska ansvarsområden – kulturpolitik, arbetsmarknadspolitik och näringspolitik, för att nämna några. Olika regelverk kan upplevas som snåriga och för ett litet kulturföretag är det ofta både svårt och dyrt att skaffa sig den kunskap som krävs.⁴ Inom arbetsrätt skiljer man mellan arbetstagare och uppdragstagare och inom skatterätt skiljer man mellan inkomst av tjänst och inkomst av näringsverksamhet. Inom socialförsäkringssystemet är det olika förhållningssätt mellan F-skatt och A-skatt och arbetslöshetsförsäkringen gör skillnad mellan en person som är anställd och en företagare. Även om det ytligt sett kan se ut som dessa begrepp inom de olika regelsystemen överlappar varandra finns betydande skillnader som komplicerar de yrkesverksammas vardag.⁵

Arbetsmarknaden verkar dock expandera och anställningsformer förnyas. Det skapar en dynamik inom fältet, vilket genomsyrar både samhällsutveckling och

4. Karlsson & Lekvall (2002) s. 8

5. Beckman & Månsson (2009) s.128

ekonomi. En ny generation av kulturentreprenörer växer fram – självanställda, frilansare, mångsysslare, små- och mikroföretagare, och så vidare. Dessa utgör en stor del av den nya kulturella och kreativa sektorn.⁶

DEN UNDERSÖKANDE DELEN. OM KULTURPOLITIK

Kulturpolitiken handlar om att främja ett levande och oberoende kulturliv. Området omfattar kulturskaparnas villkor och människors tillgång till kultur i alla dess former samt hur kulturarvet ska bevaras, användas och utvecklas.⁷

Kultur och konst anses vara en väsentlig del för utvecklandet av en regions attraktivitet och för de kulturella och kreativa näringarna, varför Sveriges olika regioner arbetat fram egna planer och program för de kulturella och kreativa näringarna.⁸ I Region Hallands kulturplan för 2014–2016 behandlas frågan om hur kulturen kan användas för att öka attraktiviteten och utvecklingskraften. Grunden för Hallands kulturpolitik har formulerats i utvecklingsstrategin med namnet *Bästa livsplatsen*, där flera strategier tagits fram med koppling till de nationella kulturpolitiska målen.⁹

I kulturplanen presenteras bland annat hur Region Halland ska värna, vårda, utveckla och använda de materiella och immateriella kulturarv som finns i regionen. Ambitionen är att utveckla mötesplatser som är tillgänglig för barn, unga och vuxna som inbjuder till att skapa, uttrycka och uppleva kulturen. Genom att påvisa betydelsen av de kreativa och kulturella näringarna, samt hur viktig företagsamheten är för regionens fortsatta utveckling ska det även underlättas för kulturskapare att bo och verka i Halland. En del i den strategin innebär att samarbetsformer ska utvecklas så att kulturinstitutioner, föreningsliv och företag tillsammans kan stå för ett ökat och mångsidigt kulturutbud i hela regionen.

DEN KULTURELLA OCH KREATIVA SEKTORN

Kulturplanen grundas i tanken om kulturens möjligheter att bidra till en samhällsutveckling som är ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar. De kulturella och

6. Regeringskansliet: regeringen.se, ”Kultur”

7. Regeringskansliet: regeringen.se, ”Mål för kultur”

8. Kulturrådet: kulturradet.se ”Kulturella och kreativa näringar”

9. Region Halland. *Hallands Kulturplan 2014–2016* s. 6

kreativa näringarna har länge legat i fokus för regionernas utveckling, och de har haft stora förväntningar på sig att bidra till den ekonomiska tillväxten. Ett flertal rapporter har skrivits och problematiserat och nyanserat begreppet näringar, framförallt angående den förenklade kopplingen som gjorts mellan de kulturella och kreativa näringarna och ”vanlig” företagstillväxt. Som ett resultat av rapporterna har EU:s program för kulturutveckling gått från att benämna dem som kulturella näringar till att kalla dem för den ”kulturella och kreativa sektorn”, ett steg som tagits för att påvisa det stora värde kulturen som kärnverksamhet har för en hållbar samhällsutveckling.¹⁰

KULTUR I HALLAND

I Halland finns många kulturskapare som är verksamma i den fria delen av kulturlivet, och därmed inte bundna till någon institution. Ofta representerar de en konstnärlig förnyelse och experimenterande inom branschen, är fria gällande uppdrag och har förmåga att arbeta mer rörligt och flexibelt än kulturinstitutionerna.¹¹

De utvecklingsmöjligheter som Region Halland utarbetat för att hjälpa den fria kulturskaparen/kulturföretagaren handlar om att skapa nya samarbeten och nya gränsöverskridande koncept, som i sin tur kan fånga in nya aktörer och samtidigt utveckla Hallands nationella och internationella attraktivitet. Det finns också en önskan om att fler nätverk och mötesplatser borde utvecklas i Halland, för ökad interaktivitet mellan de institutionsbundna och de fria yrkesverksamma och amatörerna, och därmed generera en samlad kraft för kulturens utveckling.¹²

På Region Halland är man också medveten om vikten av utbildning för det halländska kulturlivet. De vill därför erbjuda möjligheter till god utbildning som är nischad och prioriterad utifrån en strategisk tanke. För att åstadkomma detta avser man att ta initiativ till samarbete med bland andra Högskolan i Halmstad och närliggande universitet för att därigenom diskutera möjliga utbildningar där det konstnärliga får kombineras med pedagogik, ekonomi och eventuella andra inriktningar.

10. Ibid s. 9

11. Ibid s. 26

12. Ibid s. 27

SKILLNADER PÅ KULTURFÖRETAGAREN OCH ANDRA FÖRETAGARE?

På Creative Industries Development Service (CIDS) i Manchester definieras kulturföretag som ”de företag som hämtar sitt primära ekonomiska värde ur sin kulturella och kreativa kunskap”. De menar vidare att dessa i högre grad utsätter sig för känslomässiga risker och bygger förtroende snarare än agerar som rationella aktörer på en marknad. Den springande punkten i diskussionen kring eventuella skillnader mellan kulturföretagare och företagare verksamma inom andra branscher tycks vara just de bakomliggande personliga skäl där den inre drivkraften är huvudsaklig motor för företagandet.¹³

På liknande sätt beskriver Daniel Sanjay drivkraften bakom sitt företag Kulturvärden. Intresset för kultur har han alltid haft med sig. Trots att de flesta av veckans dagar är uppbokade ser han det som en ynnest att få jobba med sitt stora intresse. Han arbetar också mycket tillsammans med sin fru, bland annat håller de populära stadsvandringar tillsammans.

Daniel känner väl igen fenomenet den ”ofrivillige” kulturföretagaren och föreställningen om att denne liksom har något inom sig, som måste ”komma ut”. Daniel både frågar och svarar: ”Varför gör vi det här? Varför är vi uppbokade sju dagar i veckan? För att det är roligt. Kärleken till det är starkare.” Vi diskuterar bilden av den där ”ostyrige” kulturföretagaren som lider brist på struktur, vilket visserligen Daniel kan relatera till. Han har dock fått lära sig med tiden och strukturen har blivit allt bättre. I början fanns ingen styrning alls, menar han. Men någonstans kanske det också kan få vara så? I slutändan brukar det trots allt bli ett bra resultat, och ofta kompletteras den ”flummiga” kulturarbetaren av en organiserad och strukturerad samarbetspartner.

Sedan 2011 driver Annika Bengtsson ett eget förlag. Hon hade innan dess skickat in flera manus till olika förlag men blivit refuserad. Två av sina böcker gav hon sedan ut på ett förlag i Norrland, men det kostade mer än det smakade. Annika kom då till en punkt där valet stod mellan att antingen arbeta hårt för att komma in på ett förlag som skulle våga satsa på en relativt oetablerad författare, eller att starta eget företag. Valet föll på det sistnämnda, ett beslut som hon aldrig har ångrat. Under sin tidigare tjänst på Hallandsposten skrev hon många omtyckta kåserier och texter som resulterade i en, av läsarna efterfrågad, kåseribok på det egna förlaget. Annika poängterar också att ”det är inte främst för pengarnas skull som jag håller på med det, det är inte alls för pengarna”.

13. Karlsson & Lekvall (2002) s. 11

Det går väl knappast att hävda att det endast skulle vara inom kulturföretagandet som de inre drivkrafterna är de primära bakomliggande orsakerna till verksamhet, det är mycket troligt att sådana även förekommer hos företagare i allmänhet. Emellertid finns det vissa ytterligare faktorer som skiljer kulturföretagaren från andra företagare, vilka i sin tur pekar på en viss dikotomi inom området.

Till att börja med styrs inte skapandet av konst och kultur primärt efter marknadens efterfrågan. Få konstnärer undersöker i förväg vad publiken vill ha. Ur ett företagsekonomiskt perspektiv kan det formuleras som att företagen inom den kulturella marknaden är produktions- eller produktorienterade, medan andra företag snarare är marknadsorienterade. För kulturföretagaren är alltså marknadsundersökningar i regel ovidkommande, eftersom eventuell marknadsföring tillkommer först när produkten är klar. En produkt eller ett verk med hög kvalitet innebär inte heller automatisk lönsamhet.¹⁴ Varken hos Daniel eller hos Annika utgör marknadsföring en särskilt stor post i budgeten, snarare är den minimal. Att lägga pengar på annonsering i tidningar genererar inte så mycket mer än en stor utgift, för ett litet företag är det dessutom svårt att mäta resultatet av kostnaden.

För ett litet förlag som Annikas finns inga pengar avsatta till marknadsföring, en faktor som kan komplicera exempelvis ansökningsprocessen för litteraturstöd från Region Halland. Det primära för Annikas del är att se till att betala tryckning och eventuella tillkommande kostnader som dyker upp. Huvudsakligen nås publik och kunder genom sociala medier, som är ett utmärkt verktyg för att kommunicera och förmedla sin produkt, tjänst eller bara synas i olika sammanhang. Förutom all gratisreklam man där kan göra för sitt företag eller sin produkt, kan man också – om man ändå vill lägga pengar på marknadsföring – nå flera tusen användare för en bråkdel av vad exempelvis en tidningsannons kostar.

Daniel satsar också på att skapa samarbete med lokala medier, men även att synas i de rätta sammanhangen. Han tycker det är viktigt att skapa en god relation till medierna, vilket kan leda till god publicitet och samtidigt något konkret att visa för nya eller potentiella kunder.

Att vara verksam företagare inom den kulturella världen innebär en ständigt pågående konflikt – å ena sidan tillåta sig själv vara fri i sitt skapande, å andra sidan sprida och minimera riskerna. Med stor sannolikhet är också kultursektorn en av de branscher som huserar flest enmansföretagare och frilansare. En av anledningarna till det kan vara att kunskapen och den huvudsakliga kompetensen är knuten till personen ifråga, vilket gör att det kan vara svårt att anställa någon att utföra samma arbete, speciellt när det inkluderar skapande i någon form. Med andra ord

14. Karlsson & Lekvall (2002) s. 26

är det inte alltid fråga om huruvida ett företag vill växa eller inte, faktum är att det ofta är omöjligt. Däri ligger en skillnad i jämförelse med exempelvis reklamföretag som har en faktisk produkt att visa upp, menar Daniel. I hans fall handlar det om att förmedla en viss typ av kunskap och många gånger är det användbart med ett brett kunskapsfält och kunna lite om mycket. Sedan kan den kompletteras av personer med spetskompetens inom något fält. Vid de tidigare nämnda stadsvandringarna kan Daniel exempelvis, med sin breda kulturbakgrund, stå för det ”mjuka” pratet, såsom sociala värden i konsten eller samhällsskildringar, medan hans kollega kompletterar med mer specifik kunskap kring själva konstverken.

En annan företeelse kring kulturföretagen är att de, i jämförelse med andra branscher, konkurrerar oerhört lite inbördes. Det är snarare så att de hjälper varandra att tillsammans skapa och (nät)verka på den gemensamma marknaden, vilket ofta ger ringar på vattnet. Kultur- och konstupplevelser delar en sammanhängande logik – ju mer någon tar del av kulturella vär(l)den, ju mer vill personen ifråga (ofta) se.¹⁵ Faktum är att hela 56 procent av de kulturella och kreativa företagen samverkar med andra företag, vilket kan jämföras med genomsnittet för samtliga företag, som ligger på 48 procent. Eftersom majoriteten av kulturföretagen utgörs av enmansföretag innebär nätverkandet en betydande del av verksamheten. Att samarbeta med andra underlättar dessutom innovation och stärker företagets samlade konkurrenskraft, samtidigt som de fria kulturskaparna skapar såväl nationella som internationella nätverk. Just nätverkandet är en viktig plattform för Daniels företagande och han ser till att använda sina kontakter flitigt:

Kulturvärden är inte bara mig som fysisk person, man ska kunna ringa mig för att ordna till exempel en företagsfest och genom mitt nätverk kan jag sedan ordna med allt från ljud och ljus till värdskap. Kulturnätverkandet handlar mycket om att vara ödmjuk inför andras kunskaper, där en person har en lucka i kunskapsfältet finns det med stor sannolikhet en annan person som kan fylla den. Daniel väljer nätverk och framförallt nätverksträffar med omsorg – ett nätverk ska vara något faktiskt och helst innebära något konkret. Många har föreställningen om att nätverksträffar innebär ett hejdlöst ryggdunkande och kompisprat, men ibland är det smart att vara lite avvaktande och lyssna till vad som sägs och istället ta tillfället i akt att presentera sig för rätt person vid rätt tillfälle.

Annika är medlem i föreningen NOFF (Nordiska oberoende förlags förening), som är en branschorganisation för mindre och medelstora oberoende bokförlag.

15. Karlsson & Lekvall (2002) s. 24

Föreningen grundades 1995 och har idag över 200 medlemsförlag. Hos NOFF finns varken nedre eller övre gräns för storleken på förlaget, det enda krav som ställs är att förlaget ska ha givit ut minst en titel. NOFF:s huvudsakliga syfte är att vara röst i både övergripande och utgivningsnära branschfrågor, samt en inkörspport för nya förlag som vill utvecklas.¹⁶ NOFF tar också fram en katalog där förlagen kan presentera sina böcker för exempelvis bokhandeln. Som medlemsförlag kan man också få hjälp med frågor om avtal eller utbildning inom försäljning. Dessvärre äger utbildningar och seminarium ofta rum i Stockholm, vilket gör att Annika av praktiska skäl sällan kan medverka. Därför efterlyser hon (och säkert flera andra) en liknande mötesplats inom regionen, där det är möjligt att nätverka och utbyta erfarenheter med andra inom samma bransch. Daniel påtalar också avsaknaden av en professionell samlingsplats i regionen, medan många ideella föreningar träffas i källarlokalerna och dylikt.

Ett annat sätt att utveckla sin kulturella verksamhet är att ta lärdom av hur andra gör. Daniel påpekar vikten av att alltid vara hungrig på att lära sig nytt och att alltid vilja utvecklas. När något evenemang går av stapeln gäller det att titta på hur det funkar, kolla hur andra har gjort, få in foten och vara beredd på lite ideellt arbete. Vissa kunskaper kan inte en utbildning ge och många saker kan också ta tid att lära sig, menar Daniel. Idag utgörs både hans företag och hans kunskaper av många olika kulturella kompetenser och flera av dem har uppstått efterhand och utvecklats genom nätverkande och förvaltande av bra kontakter. ”Förutsättningarna är alltid noll – och det är jättepositivt”.

När Daniel låg i startgroparna för att dra igång Kulturvärden hade han en 50-procentig tjänst på Teckningsmuseet i Laholm. Även om inkomsten var liten, utgjorde den basen för att öppna upp företaget och hantera de motgångar som oundvikligen dyker upp. Vid ett av de möten som Daniel hade i början, blev summan av kardemumman att Daniel skulle behöva hålla 6–8 stadsvandringar per dag (!) för att få ut den lön han hade tänkt sig, en lön som dessutom var blygsam i förhållande till någon annan heltidssysselsättning. Så många visningar per dag var ju omöjligt, särskilt i en så liten region som det här var frågan om. Men detta var ändå inte något som hindrade Daniel i de fortsatta planerna. Han menar tvärtom att avsaknaden av pengar ibland kan utgöra en motivation i sig, och ett ökat inre driv.

Vi kulturarbetare är enträgna. Vi är vana vid att det inte finns någon budget och det kommer knappt någon publik, så förutsättningarna är alltid noll - vilket är jättepositivt eftersom man blir stark av det”, säger Daniel med glimten i ögat. Skämt åsido, så

16. NOFF: noff.se; ”Om NOFF”

är det den bild och förutsättningar kulturarbetare är vana vid. Kulturen verkar alltid komma längst ner på skalan. Men samtidigt är det de förutsättningar som råder. Självklart är det dåligt att kultur aldrig får kosta, men så ser verkligheten ut. ”Jag kan inte som enskild person förändra det, jag kan bara göra vad jag kan för att skapa så mycket roliga tillfällen som möjligt för de folk som är intresserade av det. 2011 fanns ingen som sa eller trodde att jag skulle driva ett evenemang med över två miljoner kronor i budget. Jag har gått den långa vägen.

LEVA ELLER ÖVERLEVA?

Karlsson och Lekvall refererar i *Den ofrivillige företagaren* till Justin O'Connor. Denne menar att den kulturella sektorn nu måste anpassa sig och förhålla sig till nya förutsättningar, där individualisering och projektifiering blir allt mer utmärkande för arbeten inom kulturbranschen.¹⁷ Det kan dock diskuteras huruvida det är den kulturella sektorn som behöver anpassa sig till en förändrad arbetsmarknad, eller om det inte snarare är så att arbetsmarknaden har tagit ett kliv mot de arbetsförhållanden som sedan länge varit en verklighet för de flesta kulturarbetare. Daniel menar att varken projekt- eller frilansarbete är några nya fenomen, snarare har dessa spridit sig från den kulturella sfären och också blivit etablerade arbetsformer på den mer traditionella arbetsmarknaden. Idag är det trendigt att ha stora nätverk och att jobba i projekt, att våga vara gränsöverskridande, inte rädd för att prata om sina idéer och skapa möjligheter till utbyte av kompetenser och kontakter.

Enligt Nationalencyklopedin innebär ordet frilansare en person som utför mer tillfälliga uppdrag och inte har ett anställningskontrakt. Definitionen speglar ett synsätt som säger att den som arbetar som frilansare regelmässigt är verksam som någon form av (egen)företagare. Utanför det kulturella fältet finns det ofta fog för ett sådant synsätt, och det kan även vara giltigt på vissa delar av kulturarbetsmarknaden. Det är dock ingen allmängiltig eller heltäckande bild eftersom förhållandena skiljer sig mycket mellan olika delsektorer. Inom ordområdet arbetar författare, dramatiker och översättare till övervägande del som egenföretagare. Detta gäller även inom bild- och formområdet, och det är av skattetekniska skäl ofta svårt att bedriva konstnärlig verksamhet i någon annan form än som näringsverksamhet.¹⁸ Många kan uppleva projektanställningar och olika frilansuppdrag som otrygga

17. Karlsson & Lekvall (2002) s. 8

18. Beckman & Månsson (2009) s. 129

eftersom inkomsten blir så ojämn. Andra upplever det i stället som en möjlighet att skapa sig bredare kunskap och erfarenheter inom flera området. På så sätt kan de utvidga sina kompetenser, samtidigt som de behåller sin självständighet och frihet.

Annika kunde känna viss ekonomisk trygghet, beroende på ett tidigare sparad kapital då hon startade sitt förlag. Idag har hon möjlighet att vara selektiv kring vilka manus hon väljer att ge ut. Den grundläggande tanken var också att hon skulle förlägga sina egna böcker, men efterhand har också andra författare tillkommit. Hon menar också att det ger viss tyngd till förlagets verksamhet att ha fler författare och titlar knutna till sig.

Det verkar annars vara en utbredd tendens att tro att kulturföretagaren håller på med en ”hobby”, snarare än driver ett seriöst företag. Daniel vittnar om att ständigt efterfrågas gratistips, vilket i längden kan ta väsentlig tid från faktureringsbar verksamhet. Beroende av företagets inriktning, kan det också krävas mycket arbete på kvällar och helger. Och det är vinstsyftet som är avgörande för att skilja hobby från en seriös verksamhet. Men det är också vanligt att verksamheten kombineras med andra typer av tidsbegränsade anställningar eller extrajobb, som inte har med den huvudsakliga kulturverksamheten att göra. Man pratar ibland om så kallade *levebrödsföretag* i samband med social ekonomi. Med det menas att företaget inte drivs av primärt vinstintresse, utan snarare att konstnären (eller annan kulturföretagare) ska kunna överleva på sin verksamhet. Men många företagare vill göra mer än att bara överleva. Även den friaste av konstnärer behöver mat och tak över huvudet. Med andra ord är hen, precis som de allra flesta, beroende av en fungerande ekonomi.¹⁹

Kulturens område är en mycket bred men sällan ekonomiskt stark bransch. För att företagaren ska få skälig ersättning eller ekonomisk hållbarhet, krävs att företagaren vet var man ska leta efter pengarna. För både Daniel och Annika är det ett ständigt fixande för att få allt att gå ihop, och det gäller att ha många strängar på sin lyra. Daniel tycker ändå det fungerar bra, dels beroende på att hans samarbetspartners förstår hur branschen fungerar, dels för att hans typ av projekt varit ekonomiskt lyckade. Hans strategi har delvis också varit att söka sig till de delar av näringslivet där pengar – och betalningsförmåga – finns. Även om Daniel förväntas vara bjussig med sin kunskap, genererar nätverkandet också användbara kontakter och samarbeten.

Annika kombinerar många roller för att förlagets kostnader ska hålla sig på en rimlig nivå. Förutom författar- och förlagsskapet tar hon dessutom in korrekturläsningssupplett och gör layout- och formgivning. För Annika känns det också

19. Karlsson & Lekvall (2002) s. 11

viktigt att förlagets författare får rimlig ersättning, varför Grim tar en mindre ersättning än vad som annars är brukligt (vanligen tas en ersättningsandel om 25 procent ut av förlaget). Annika samarbetar även med andra aktörer för försäljning och distribution, exempelvis Adlibris och Förlagssystem. De tar i sin tur ut avgifter på bokens försäljningspris, kostnader som också måste räknas in i kalkyler och budgetar. Ett problem som kan uppstå, vilken kan vara särskilt märkbart för det lilla förlaget, är då större bokhandelskedjor vill köpa in större mängder böcker till rabatterat pris. Då tvingas förlaget sälja varje bok till ett lägre styckpris än budgeterat, vilket skapar något av ett dilemma. Antingen får man alltså sälja en större volym till mindre pris per bok. Eller; hoppas att den sammanlagda försäljningen utan rabatt, blir lika eller ändå större. Annika har också en önskan att ge sig in på ljudboksmarknaden, men också det är också en kostsam process. Både ljudböcker och e-böcker är sätt för förlaget att bredda sin verksamhet.

Kultur som levebröd och kultur som tillväxtfaktor är en annan intressant fråga. En konstnär bör ju kunna leva på sitt arbete trots att kultursektorn som helhet inte är ekonomiskt lönsam. ”Utan konstnärer ingen konst” är en paroll för den nationella kulturpolitiken där fackliga krav och statliga mål ska kunna mötas kring olika former av stöd för att underlätta för kulturföretagaren. Det kan exempelvis röra sig om stipendier och bidragssystem samt förnyade och förbättrade ersättningar till de konstnärliga upphovsmännen.²⁰

Både Annika och Daniel har erfarenheter av olika bidragsformer som hjälpt dem i sitt företagande. Annika har bland annat sökt Region Hallands litteraturstöd. Hon upplevde dock att ansökan var komplicerad och inte optimalt utformad för det mindre förlaget, eftersom budgetposterna inte ser ut på samma sätt som för ett större förlag eller liknande projekt med fastare ramar. Det finns också litteraturstöd att söka från Statens kulturråd, berättar Annika, en ansökan som är betydligt enklare och har ett mer anpassat upplägg.

Vid starten av sitt företag Kulturvärden tog Daniel kontakt med bland andra Nyföretagarcentrum och Almi. Tillsammans med dem kunde hans idé stötas och blötas, vilket Daniel anser var en viktig process. Genom dem fick han också tips om att tydligare nischa sin företagsidé och förstärka kopplingen till näringslivet. Via Almi kunde han sedan få hjälp med att ta fram en logotyp och en hemsida.

Det finns många fantastiska bidrag att söka, menar Daniel. Men som företagare måste man vara beredd att också stå på egna ben. Ofta kanske man kan göra det

20. Karlsson & Lekvall (2002) s. 14

meste själv och kan kanske söka bidrag för en mindre, eller begränsad, del. Samtidigt verkar det som att många kulturarbetare inte riktigt förstått vilka möjligheter till stöttning och nätverk som faktiskt gömmer sig hos de traditionella aktörerna som till exempel Halmstad näringsliv och Region Halland. Här finns personer som är goda lyssnare, och som även har en bakgrund inom konst och kultur. Det gäller att träffa de som är lite jobbiga att ha att göra med, säger Daniel. De bjuder ofta på nyttigt motstånd vid uppstart och utveckling. Ytterligare aspekter, oavsett om verksamheten är ny eller mer etablerad, är att tro på sig själv och sin idé, men samtidigt vara medveten om att ingenting är ristat i sten. En idé utvecklas och förändras med tiden.

Annika resonerar också kring de strukturella skillnader som ligger inom det litterära fältet, beroende på om det är ett etablerat större förlag eller ett mindre, kanske med egenutgivning i helt privat regi. Många gånger lever den etablerade delen av bokbranschen kvar i en konservativ värld med långa ledtider och lång väntan. En del av problematiken ligger såklart i själva företagets storlek och hur många som är inblandade i processen. Stort förlag, lång tid. Litet förlag, snabbare puckar. Hennes eget förlag försöker att alltid vara flexibelt, vilket ger möjlighet att vara aktuell med debattböcker och liknande, ämnen som är intressanta ”just nu”. Från färdigt manus till tryckt bok kan i bästa fall ta någon månads tid, under förutsättning att texten inte kräver allt för mycket redaktionellt arbete. Å andra sidan har det lilla förlaget mindre möjlighet att nå ut med sin produktion och det är svårare för ett litet förlag att uppmärksammas i media. Här kan också märkas en föreställning om att små förlag och egenutgivning skulle innebära sämre kvalitet, vilket inte nödvändigtvis behöver vara fallet.

Även om kultursektorn utgör en ekonomisk tillväxtbransch, kan det fortfarande vara svårt att försörja sig på sitt konstnärskap. För kultur som samhällsfenomen och funktion är det dock nödvändigt att även den ”olönsamme” konstnären utöver sitt yrke. Men det är naturligtvis önskvärt att alla också skulle ha en rimlig försörjningsnivå, därför krävs samtidigt insatser med de kulturpolitiska målen som grund.²¹

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Vi ville undersöka förhållandet mellan kulturpolitiska ambitioner med hur det är att vara kulturföretagare i praktiken. Det är dock angeläget att påpeka att de två personer vi talat med inte är representanter för alla som är verksamma inom fältet.

21. Karlsson & Lekvall (2002) s. 14

Ingen av dem anser sig heller vara "ofrivillig" företagare. Däremot har de båda det "inre driv" som tagits upp tidigare i texten, vilket också skulle vara typiskt för kulturutövaren och ofta resulterar i en företagandeform där kreativiteten får utlopp. Daniel och Annika är i högsta grad frivilliga företagare och har valt sina verksamheter utefter intresse och lust. De har dessutom möjlighet att vara selektiva med sina uppdrag och samtidigt jobba på företagets varumärke. Båda vittnar dock om en viss problematik avseende just kulturföretagandet, och att det finns skillnader gentemot andra branscher.

Utifrån den slutsatsen kan det nu vara relevant att diskutera begreppet *proletariat* som förekommer i kapitlets inledande rubrik. Termen proletariat är något problematisk, eftersom ordet representerar en viss stereotyp grupp inom arbetarklassen, de som knappt får ihop till brödfödan. Den stämmer visserligen med en seg föreställning om kulturföretagaren som excentrisk eldsjäl, som inte alls bryr sig om pengar eller snarare håller på med sin "hobby" än ett "riktigt" arbete. Med den föreställningen blir kulturföretagaren gärna ett offer för allmänna attityder där kulturarbete inte jämförs med annat lönearbete och en uppfattning om att konstnären får ta de uppdrag som erbjuds. Sätillvida kan kanske konstnärer motsvara begreppet proletär. Men Daniel och Annika representerar kanske en annan grupp av arbetare inom kulturbranschen. De har möjlighet att vara selektiva i sina uppdrag och samtidigt få lön för mödan.

En anledning till att denna något stereotypa bild av kulturföretagaren är så seglivad, kan också ha att göra med kulturens underprioriterade roll i samhället. Alla vill ta del av konst och kultur, men få vill betala. Trots kulturens åtråvärda innehåll och tillväxtpotential kan det alltså vara svårt för den enskilde utövaren att leva på sin verksamhet och därför vara beroende av olika former av offentligt stöd. Men det finns också allt fler möjligheter att hitta inkomster, vilket den tekniska utvecklingen bidragit till.

När man talar om kultur i allmänhet, finns bland många en uppfattning att den endast inkluderar de svårtillgängligare formerna av "finkultur". Sociologen Pierre Bourdieu resonerar kring förekomsten av "rätt" kultur och dess väsen. Att vara förtrogen med den typen av kultur skapar ett sorts kulturellt kapital. Ju högre kulturell status desto högre kulturellt kapital.²²

Dagens kulturella utveckling, där kultur också blivit mer kommersiell, ökar möjligheten kring företagande med ett eget och unikt uttryck. I intervjun med

22. Se t.ex. Bourdieu (1993)

Annika diskuterades förändring inom förlagsbranschen, då hon exempelvis pekade på den allt enklare egenutgivningen. Idag kan vem som helst ge ut en bok genom att använda olika internetjänster för själva produktionen. Denna utveckling är både på gott och ont, menar hon. Låga produktionskostnader sker ibland på bekostnad av professionellt och redaktionellt arbete och bearbetning av texterna. På sikt kan sådan form av kommersiell kultur komma att betraktas som ”sämre”. Det behöver ju inte vara fallet, eftersom många små förlag eller egenutgivare också kan ge ut böcker med bra kvalitet och kulturellt värde. Dagens kulturella kapital ligger kanske inte så mycket i Bourdieus definition av finkultur, utan är mer flyktig till sin natur beroende på vem avsändaren är eller vilken typ av kulturellt kapital hen har lyckats bygga upp.

För att kulturpolitiken ska kunna stötta landets alla kulturföretagare finns ekonomiskt stöd och bidrag på olika nivåer att söka. Annika påpekade att ansökningen för regionalt litteraturstöd inte riktigt var anpassad efter hennes typ av kulturföretag. Överlag verkar litteraturområdet vara något underprioriterat inom Region Hallands kulturplan. Kanske beror det på att biblioteksverksamheten redan uppfyller många av de litterära kulturmålen och det därför läggs inte så mycket krut på övriga verksamheter inom området, funderar Annika. Däremot trycks på vikten av att uppmuntra nya kulturyttringar för att stärka kulturen inom regionen, för att öka människors möjlighet till delaktighet och skapande. Vår egen reflektion är att denna visserligen lovvärda målsättning inte får ske på bekostnad av redan etablerade kulturföretagen. Dessa skulle kunna få ytterligare draghjälp genom fler mötesplatser, nätverk och språkrör för de kulturella frågorna. Både Daniel och Annika har nämnt hur viktigt mötesplatser och nätverk har varit för deras verksamheter. Genom att träffa andra kulturföretagare är det också möjligt att utbyta erfarenheter, kunskap och skapa nya nätverk och i bästa fall utöka varandras kulturella kapital. Olika möjligheter till sådant nätverk har tagits upp i Region Hallands kulturplan, och vi får hoppas att dessa ambitioner blir verklighet.

I vår undersökning har det visat sig att kulturen till viss del har fått ett nytt värde i samband med bredare koppling till näringslivet. Avslutningsvis kan vi konstatera att ambitionerna inom kulturpolitiken är många och goda, dessvärre saknas ibland kulturpolitisk förankring och förståelse för kulturföretagets särart och de specifika villkor och utmaningar som aktörer på det kulturella området möter. Även om kulturföretagaren inte kan jämföras med företagare inom andra branscher, stämmer inte heller seglivade stereotypa föreställningar om ofrivilligt företagande och företagsekonomisk inkompetens. Kanske är det hög tid att omvärdera kulturföretagarens roll som proletär?

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Beckman, Svante & Månsson, Sten (red.). *Kultursverige 2009. Problemanalys och statistik*. Linköping: Sörlins förlag, 2008
- Bourdieu, Pierre. *Kulturpolitiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993
- Karlsson, David & Lekvall, Lotta (red.). *Den ofrivillige företagaren. En studie av kultur, ekonomi och företagande*. Göteborg: Nätverkstan Kultur i Väst, 2002. (<http://www.framtidenskultur.se/denofrivillige.pdf>)
- Region Halland. *Hallands kulturplan 2014–2016*. Halmstad: Kultur i Halland, 2014

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besöktes/hämtades under maj–juni månad 2016.

Kulturrådet: kulturradet.se, ”Kulturpolitiska mål”

NOFF. Nordiska Obereonde Förlags Förening: noff.se

Regeringskansliet: regeringen.se, ”Kultur”, ”Mål för kultur”

INTERVJUER

Intervjuerna med Daniel Sanjay och Annika Bengtsson genomfördes under maj månad 2016.

VI SOM
RÄDDA
VÄRDEN
KULTUR

14. VI SOM RÄDDAR VÄRDEN. KULTURARV UTANFÖR BOXEN

Vad menas med kulturarv utanför boxen? Redan rubriken antyder ett motsatsförhållande – eftersom ett *utanför* också förutsätter ett *innanför*. Betyder det att kontrahenterna är varandras motståndare, med olika agendor och skilda mål? Inte nödvändigtvis. Båda sidor delar ett intresse för kulturarvet och det förflutna, men också en övertygelse om dess betydelse för nutidsmänniskan. Skillnaderna verkar snarare ligga på ett individuellt plan – vad kulturarv kan betyda för den enskildes identitet, minnen och känslor. I det här kapitlet riktas fokus mot alla de entusiaster och eldsjälar som arbetar med kulturarv utanför kulturarvsinstitutionernas väggar.

Gränsen mellan innanför och utanför är inte knivskarp, men för att kunna studera företeelsen har vi utgått från följande hypotes: Inuti boxen återfinns de etablerade institutioner och personer som professionellt arbetar med kulturarv. Här inkluderas akademier, museer, bibliotek och arkiv, och i viss mån även kommuner och regioner. På utsidan finns således de ”amatörer” och privatpersoner som sysslar med kulturarv på sin fritid. Oavsett om detta görs enskilt eller i grupp bedrivs

ANNIE HOWELLS & PERNILLA OTTENFELT ELIASSON

verksamheten på ideell basis, utan ekonomiskt vinstintresse men med ambition att rädda värden av andra slag.¹

Vår undersökning har begränsats till ett relativt litet urval av aktörer, varför kapitlet inte kan läsas som en fullständig kartläggning av alla privata kulturarvsaktörer i Halland. För att hitta lämpliga informanter började vi en ände där den ena kontakten sedan gav den andra. Men även vid slumpvisa träffar har det visat sig att personerna ofta känner till varandra – vilket är sannolikt i en så pass liten region som Halland är. När vi mött våra informanter har samtalen fått löpa så fritt och naturligt som möjligt, snarare än i formen av regelrätta intervjuer. Vi har försökt fånga deras drivkrafter genom att ställa frågor kring personens specifika intresse, hur och varför detta intresse väckts och på vilka sätt det sedan praktiserats. Några har varit enskilda entusiaster medan andra varit knutna till olika sällskap och föreningar. Som exempel kan nämnas Gamla Halmstad och deras systerföreningar i de olika halländska städerna, Museiföreningen Najadens Vänner samt ett antal hembygdsföreningar runt om i regionen. Våra övergripande frågeställningar har dock varit:

- Vilka sorts värden är det man räddar, för vem och varför?
- Vad driver engagemanget hos dessa individer och grupper?
- När och varför kan det ibland uppstå intressekonflikter mellan de som befinner sig innanför respektive utanför ”boxen”?

NÅGRA YTTERLIGARE DEFINITIONER

Innan vi ger oss i kast med själva undersökningen kan några ytterligare definitioner behöva göras. Hitills har innanför kontra utanför ”boxen” identifierats, men en annan viktig distinktion gäller förstås själva kulturarvet – vad är egentligen ett sådant? Svaret på den frågan är långt ifrån given, men för enkelhetens skull har vi utgått från följande definition av etnologen Stefan Bohman:

Kultur är de värdesystem grupper av människor delar. Dessa värdesystem avsetter olika kulturuttryck, materiella som andliga. Somliga av dessa kulturuttryck anses ha speciella symbolvärden och utnämns därför till kulturarv.²

1. Jämför Aronsson (2004) angående ”Historiebrukets objekt och praktiker” s. 43

2. Palmqvist & Bohman (1997) s. 14

Länge var kulturarv något som skapades ”uppifrån”, ofta i syfte att samla nationen kring kollektiva minnen och värderingar. Idag kan kulturarvsbegreppet vara både vidare till sitt innehåll och mer öppet för tolkning och variation. Historikern Peter Aronsson har diskuterat de demokratiska aspekterna i termer av individuella kulturarvsprocesser:

Genom att medborgarna själva deltar (styr eller kompletterar) i de professionella kulturarvsprocesserna kan vi föreställa oss ett mindre sammanhållet, ett öppet konstruerat och individualiserat ”processkulturarv”. Allt kan vara ditt kulturarv och det är upp till dig att tillsammans med dina närmaste ta för dig av verkligheten.³

Det är i den här processen vi befinner oss när vi talar om kulturarv utanför ”boxen”. Här kan alla vara delaktiga i att skapa sitt egna kulturarv utifrån såväl kollektiva, sociala, politiska, ideologiska och ekonomiska urval som rent personliga preferenser och känslor. Kulturarvsinstitutionerna måste förhålla sig till olika lagar, riktlinjer och dessutom göra ett urval utifrån vad som anses vara betydelsefullt i mer generell mening – allt kan knappast sparas eller visas upp. Utanför ”boxen” finns däremot oändligt med utrymme för intresserade och engagerade personer att rädda värden av alla slag. Vari dessa värden består är lika skiftande som det finns människor, och det kan inbegripa såväl materiella som immateriella minnen, traditioner eller kunskaper. Intresset kan sedan odlas enskilt eller tillsammans med andra.

VAD MAN RÄDDAR, FÖR VEM OCH VARFÖR

En av de informanter vi träffat får representera de enskilda kulturarvsarbetarna. Personen driver en hemsida om en numera nedlagd järnvägssträcka mellan Halmstad och Bolmen. Webbplatsen är fullmatad med information och kurios, med allt från översiktlig historik till fakta angående spårbredd, lok och rälsbussar. Liksom hos flera andra som vi mött finns ett relativt brett historieintresse, även om det kommer till uttryck inom ett begränsat område. Informanten är mycket mån om att bevara minnet av denna järnväg och varför den varit viktigt för bygdens utveckling. Däremot har han tidigare inte tänkt på sitt värv i termerna av kulturarv eller kulturarvsarbete. Möjligen beror detta på att själva det materiella kulturarvet är borta. Järnvägsleden är sedan länge nedlagd och till och med spåren är borttagna. Det enda som rent fysiskt minner om gamla tider är en cykelväg och några

3. Aronsson (2004) s. 147

stationshus. Men på hemsidan lever allt kvar, tillsammans med detaljerad information och bilder, fritt tillgängliga för alla intresserade. Det materiella kulturarvet har förvandlats till ett immateriellt dito.

Förutom ett allmänt järnvägsintresse har informanten egna minnen av att som barn ha rest med Bolmenbanan för att besöka släktingar. Kanske är det därför som en av flickarna på hemsidan heter ”nostalg”? Faktiskt har just barndomsminnen och nostalgiska känslor varit ett återkommande tema under de samtal vi haft. Förvånande många har specifikt använt ordet nostalgi och bekräftat att det finns något i den känslan som driver deras fortsatta engagemang.

Karin Johannisson, idéhistoriker som skrivit en hel bok om just nostalgi. Som begrepp har nostalgi delvis ändrat innehåll och betydelse över tid, men används idag nästan synonymt med minne. Eller åtminstone en form av minne, laddat med särskilda egenskaper:

För det första: nostalgi är det känslosamma minnet, ett sinnestillstånd, en tillståndsupplevelse, ett stämningsläge – i allmänhet utlöst av ett sinnesintryck eller ett yttre objekt: en bild, ett ting, en doft, en musikalisk fras. För det andra: nostalgin bygger på bilden av det förflutna som ett gömt och övertäckt minne av något äkta och autentiskt. Den handlar om hur det var före: före förvandlingen, förändringen, anpassningen.⁴

Citatet ovan sammanfattar, intressant nog, också mycket av det som verkar vara det individuella kulturarvets stora funktion; att minnas något som varit betydelsefullt för mig som person. Genom en bild, ett ting eller liknande kan dessa minnen återskapas och liksom komma till liv igen. Och vem har inte hört talas om hur en liten madeleinekaka tillsammans med lindblomste framkallar en explosion av barndomsminnen, av Proust beskrivet i romansviten *På spaning efter den tid som flytt?* Vidare utvecklar Johannisson hur det nostalgiska minnet fungerar i förhållande till tid och rum. Hon menar att det måste gå en längre tid – kanske tjugo till trettio år minst – för att det förflutna skall skifta karaktär; ett minne kan inte bli nostalgiskt förrän tillräcklig med tid förflutit. Nostalgin är också selektiv och filtrerar vad som en gång var verkligt, vilket gör att minnet kan upplevas som mer bättre och ljuvare än det egentligen var.

Ett annat närliggande tema är förändring och dagens snabba samhällsutveckling. Många av informanterna poängterar hur viktig det är att minnas hur det var

4. Johannisson (2001) s. 145

förr, då allt var annorlunda jämfört med nu. Någon menade också att det historiska intresset gav honom ett längre tidsperspektiv och att han därför inte var lika lättmanipulerad, flyktig eller trendkänslig i jämförelse med många andra. Historia kan vara ett sätt att förstå förändringar, både hos sig själv och samhället runt omkring. Det ger förståelse för samband och orsaker men också djupare kontakt med de egna rötterna. Kanske upplever man att man därmed står på en stadigare grund?

Aronsson lyfter ett sådant historiebruk ur ett existentiellt perspektiv. Här rymms flera av de aspekter som verkar nära kopplade till den individuella kulturarvsprocessen; minnen, känslor och hur man förhåller sig till förändring av sig själv och sitt sammanhang. Den här typen av historiebruk handlar inte i första hand om *vad som verkligen hänt*, utan lika mycket om *hur* och *varför*. På så vis skänker historien mening, identitet och legitimitet för individen, men förklarar också dennes plats i relation till ett större sammanhang.

Förändringsdimensionen, eller snarare idéerna om sambanden mellan det förflutna och vår egen verklighet, utgör en tidsmässig dimension där berättelser, metonymier och metaforer utgör förbindande tekniker och materia för en reell förbindelse mellan kognitiva, affektiva och normativa sidor i bruket. Det är här som länkarna mellan de historiekulturella fältens mer privata, publika och institutionella sfärer skapas – eller brister.⁵

Dessutom verkar det egna minnesarbetet mer aktivt under senare delen av livet, vilket också bekräftas av våra informanter. Många av dem befinner sig på den bortre sidan av den så kallade medelåldern. Nästan parallellt verkar behovet av att sammanfatta och berätta sitt livs historia växa fram, vilket kommer behandlas närmare under följande underrubrik.

I FÖRENINGAR OCH SÄLLSKAP

Utöver den nostalgiska känslan och på ett eller annat vis existentiella drivkraften, finns en vilja att berätta sin livshistoria. Förutom platser och föremål kan den egna berättelsen också behöva ett sammanhang och mellanmännsliga relationer för att komma till liv.⁶

5. Aronsson (2004) s. 66

6. Jämför Aronsson (2004) s. 73

Men vägen från det privata går genom att relatera till de vidare cirklarna och vice versa. Berättelsen om mig själv kan svårigen skapas eller vidmakthållas i ett individuellt vakuum. Det är genom utbyte med andra, kontraster och berättande som stabilitet och synlighet skapas.⁷

Kanske är det därför som föreningar och sällskap fått så stor betydelse i kulturarvsprocessen? Som exempel kan nämnas de hembygdsföreningar som finns runt om i Halland och övriga Sverige. För att över huvud taget kunna berätta om sig själv är det ofrånkomligt att inte sätta sig själv i ett sammanhang och därför blir också ursprung, släktskap och fysiska platser mycket viktiga. Inom hembygdsväsendet fungerar *hembygden* som det gemensamma intresse vilket en större grupp samlas kring. Sveriges Hembygdsförbund är föreningarnas centrala organ, vilket finansieras av både medlemsavgifter och statligt stöd. Tillsammans arbetar de utifrån en gemensam värdegrund som ringar in flera av de faktorer som driver engagemanget också på det individuella planet:

Hembygdsväsendet är en del av det levande samhället. Den skapar broar mellan det förgångna, nutiden och framtiden. [...] Hembygdsarbetet skapar gemenskap, trygghet och identitet. Intresset för kulturarvet är drivkraften i engagemanget för hembygden.⁸

Relationen historia-nutid-framtid framhålls som viktig, ett fenomen som Aronsson kallat erfarenhetsrum och förväntningshorisont.⁹ Genom föreningar och sällskap blir den enskildes perspektiv också gemensamt för en hel grupp som delar ett visst sammanhang. Men det är fortfarande individen som står i centrum, till skillnad från det mer kollektivt orienterade värderingsarbete och urval som styr mycket av institutionernas kulturarvsarbete.

Den lokala nivån knyts oftare till ett begrepp som plats eller erfarenhet och är mer individorienterad. Inte sällan får denna nivå i linje med en romantisk tradition stå för en mer genuint folklig och mindre ”föreställd gemenskap”.¹⁰

7. Aronsson (2004) s. 245

8. Hembygdsförbundet: hembygd.se, ”Verksamhet”

9. ”Utbytet mellan föreställningar om ett faktiskt förflutet och en önskvärd framtid är med och formar användningen av det förflutna i bred mening, men också mer avgränsande historieanvändare som kulturarvsinstitutionernas politiska mål och deras praktik.” Aronsson (2004) s. 70

10. Aronsson (2004) s. 133. Jämför även s. 246–249

Detta folkliga tema har också blivit tydligt genom samtal och intervjuer. Och med "folklig" måste här avses böndernas och arbetarnas historia, så kallat "vanligt" folk, till skillnad från kungarnas, krigens eller nationens historia. Informanterna har exempelvis återkommit till berättelser om hur tidigare generationer slitit hårt och hur deras insats därmed lagt grunden för dagens välfärdssamhälle och liknande. Inom hembygdsrörelsen verkar man ha hittat ett forum för att på något sätt manifesteras dessa tidigare generationers insats och samtidigt förmedla det till eftervärlden.

De flesta av våra informanter visade sig vara engagerade i någon stads- eller hembygdsförening. Många odlar uppenbarligen flera parallella intressen och är aktiva i många olika sällskap. Därmed skapas ett relativt stort och informellt nätverk, vilket bekräftas av flera av personerna vi talat med. Det sociala sammanhanget verkar också vara en bidragande orsak till det fortsatta engagemanget. Och som Hembygdsförbundet själv säger, är gemenskap och trygghet också den värdegrund verksamheten utgår ifrån. I föreningarna får man umgås och träffa likasinnade och här får också den egna berättelsen struktur, samband och historisk anknytning.

Det praktiska arbetet i föreningarna kan i mångt och mycket likna det som försiggår på museer och arkiv. Mycket handlar förstas om att vårda och bevara det kulturarv man värnar, men också att visa upp det för andra. Därutöver bedrivs ofta kursverksamhet, bokutgivning och traditionsriktiga arrangemang och firanden. Listan kan göras lång, hembygdsförbundet räknar upp en mängd aktiviteter på sin hemsida. Engagemanget är uppenbarligen stort och styrt av medlemmarnas intresse och möjlighet. Enligt våra informanter läggs mängder av arbetstimmar ned på att hålla små stugor och slätterängar i dugligt skick, tillsammans med visningar och mycket annat.

Det är uppenbart att kulturarvsprocessen verkar bottna i grundläggande mänskliga behov, ofta med någon sorts existentiell botten. Efter att ha skrapat lite på ytan är det känslor, minnen och sammanhang som driver mycket av det arbete som pågår utanför "boxen", oavsett om detta sker enskilt eller i grupp. Självklart måste det också finnas ett historiskt, tekniskt eller annat intresse, men det går inte heller att frånsä de mänskliga och nästan terapeutiska aspekterna.

Även om föreningarnas praktiska arbete berörts i någon mån, har undersökningen hittills mest kretsat kring de bakomliggande orsakerna det individuella engagemanget. Men för att än tydligare kunna se hur kulturarvsarbete utanför "boxen" kan fungera i praktiken, flyttas nu blicken till själva kulturarvet och hur ett sådant kan formas, och kanske omformas, i relation till såväl individer som institutioner.

DÅ INTRESSEKONFLIKT UPPSTÅR. NAJADEN SOM FALLSTUDIE

Bland entusiasterna finns en medvetenhet om de olika roller som institutionerna och de själva har, och oftast lever de i en väl fungerande symbios. Institutionerna kan skänka nödvändig legitimitet, men också bidra med de ekonomiska medel som ofta krävs för att bevara ett visst kulturarv, särskilt då det befinner sig utanför ”boxen”. I utbyte finns all den kunskap, de föremål och samlingar som entusiasterna förfogar över, tillgångar som kan visa sig ovärderliga för till exempel museer och forskare. För kommuner och regioner är dessa ideellt arbetande entusiaster ibland avgörande för att bygdens kulturliv och minnen görs tillgängliga för besökare och andra intresserade.

Men trots samförstånd och ömsesidigt beroende uppstår ibland intressekonflikter. Särskilt märkbara kan dessa bli när ekonomiska intressen kolliderar och ställs på sin spets. När så händer kan den individuella kulturarvsprocessen bli lidande med både besvikelser och upprörda känslor som följd. Det blir uppenbart att man då befinner sig i olika erfarenhetsrum och därför också har helt olika förväntningshorisonter, för att använda Aronssons begrepp.¹¹

Ett sådant exempel är vad som hände med skeppet *Najaden*, som tidigare legat i Halmstad. Segelfartyget införskaffades under 1940-talet för att tjäna som symbol för stadens maritima historia. År 1946 menade dåvarande ordförande i stadsfullmäktige, Erik Hernqvist följande:

Det är min förvissning att *Najaden* kommer bli en prydnad för Halmstad och en glädje för stadens invånare. Halmstad har alltid varit en sjöstad och för några decennier sedan hade Halmstad fler segelfartyg på haven än någon annan svensk stad. Det är därför naturligt att denna epok får sitt bestående minnesmärke.¹²

För att göra en ganska lång historia kort. Man tog alltså ett föremål, i det här fallet ett skepp utan övrig koppling till Halmstad än det maritima sammanhanget, och laddade sedan detta med en mängd olika värden och föreställningar om historisk kontinuitet. Således ett kulturarv skapat ”uppifrån” tillsammans med en uttalad avsiktsförklaring.

Några decennier senare betraktades mycket riktigt *Najaden* som en självklar del av stadsbilden, även om kunskapen kring dess historiska betydelse fallit i glömska. Under tiden hade också intresset hos såväl kommun som många stadsbor

11. Aronsson (2004) s. 70

12. Citat ur *Hallandsposten*, 22 juli 1946 hämtat från *Gamla Halmstad Årsbok* (2014) s. 283

svalnat. Många ansåg att Najaden var ett ekonomiskt slukhål som bara kostade dyrbara skattepengar. Samtidigt sköttes drift och underhåll till stor del av ideella krafter och ett arbetsmarknadsprojekt för att renovera det läckande däckat hade påbörjats. Ändå bestämde sig kommunen för att avyttra Najaden. Enligt beräkningar skulle den kosta alltför mycket pengar i kommande underhåll, argumenterade man. Beslutet om avyttring klubbades i kommunfullmäktige 2012. Förutom de rent ekonomiska aspekterna, värderade man inte längre Najadens som värdefullt minnesmärke, symbol och identitetsmarkör. Åtminstone inte tillräckligt högt. Kommunfullmäktiges ordförande Ann-Charlotte Westlund uttalade sig i Hallandsposten:

Jag känner för Najaden, som skepp och inte minst gör jag det som seglare. Men jag känner inte för Najaden som symbol för Halmstad. [...] När Najaden var iväg för reparation såg man slottet mycket bättre. [...] Ur ett historiskt perspektiv är slottet en bättre symbol för Halmstad än vad Najaden varit.¹³

Skillnaderna mellan stadsfullmäktiges uttalande 1946 och kommunfullmäktiges ord 68 år senare är påfallande stora. Nu framhöll man i stället slottet som en bättre symbol och med större historisk legitimitet. I juli 2014 bogserades slutligen skeppet från sin tidigare plats i Nissan för vidare färd till Fredrikstad i Norge. På kajen hade många halmstadbor – med uppenbart motsatt uppfattning – samlats och det rådde enligt uppgift närmast upploppsstämning med både polis och kravallstaket på plats.

Hur kunde det bli så här? Förmodligen finns många svar på den frågan, särskiljer beroende på vem man frågar. Entusiasterna i Museiföreningen Najadens Vänner, som lagt mängder av arbetstimmar på skeppet, kände sig naturligtvis överkörda och fruktansvärt besvikna, och även många andra halmstadbor. Men meningarna gick isär. Andra tyckte beslutet var riktigt och att pengarna kunde användas till annat. Någon har menat att det maritima temat aldrig varit särskilt närvarande i Halmstad, varför skeppet saknar egentlig förankring.

Ett kulturarv måste således ha den breda allmänhetens stöd för att upplevas relevant. Utan sådant stöd får också institutionerna svårt att försvara ett kulturarv som värdefullt. Även den statliga kulturmiljövårdens mål framhåller vikten av allmänhetens stöd: ”Man framhåller att kulturmiljövården måste ha stöd av den allmänna opinionen för att bli framgångsrik.”¹⁴

13. Citat ur Hallandsposten, 5 juli 2014 hämtat från *Gamla Halmstad Årsbok* (2014) s. 283

14. Aronsson (2004) s. 144

Detsamma borde ju också gälla för de grupper och föreningar som befinner sig utanför ”boxen”. Utan tillräcklig opinion har de svårt att argumentera för varför skattemedel skall användas för att betala ett intresse som inte delas av så många. I fallet Najaden saknades tillräckligt sådant stöd.

Najaden är ett intressant kulturarvsobjekt på flera sätt. Dels finns den synliga konflikten kring ekonomiska medel, dels en handfull andra, mindre uppenbara fenomen. Men ingen av dem blev tydliga förrän Najadens ekonomiska värde ställdes på sin spets. Och det är också här, i skärningspunkten mellan innanför och utanför ”boxen”, som någonting händer. Najaden var från början ett högt värderat kulturarv, skapat *innanför* ”boxen”. Med tiden minskade dock intresset och dess historiska legitimitet ifrågasattes. Här startade också en förflyttning över gränsen. Och så plötsligt en dag blev det uppenbart att Najaden var ett kulturarv som i stället hörde hemma *utanför* ”boxen”, utan institutionernas fortsatta beskydd.

Samtidigt kan man ju undra varför värdet skattas så olika från en tid till en annan, *över huvud taget?* Halmstad är väl lika mycket en stad med betydande maritim historia idag som på 40-talet, då skeppet införskaffades? Kanske hittas svaret i de kulturarvsprocesser vi alla är en del av, oavsett om vi råkar befinna oss på insidan eller utsidan av ”boxen”. När tillräckligt många tappar sin personliga koppling till ett visst kulturarv, förlorar det också sin relevans.

DISKUSSION

I den här undersökningen har fokus legat på alla de människor som på ideell basis engagerar sig i det halländska kulturarvet, utanför ”boxen”. Fältet har visat sig betydligt större än vi först tänkte, men också olikt våra förväntningar. Kanske hade vi föreställt oss ett gäng egensinniga nördar med detaljerad information och mängder av data om någon dammig och bortglömd samling. Under arbetets gång har det dock visat sig att den föreställningen var helt fel. Vi fann i stället ett brinnande engagemang för historia, värdefulla minnen och kunskaper som inte alltid hittas hos museer eller andra institutioner. Arbetet har också fått oss att fundera kring vår egen personliga berättelse och den kulturarvsprocess vi alla deltar i. Vi har börjat förstå kulturarv som ett psykologiskt fenomen med existentiell relevans, vilket ingen av oss tidigare reflekterat över. Samtidigt har vi blivit medvetna om hur vårt individuella erfarenhetsrum och förväntningshorisont ibland sammanfaller, ibland skiljer sig, från varandras. Och att alla människor i varje given stund befinner sig mitt emellan historia och framtid.

Det har visat sig att vårt urval varit alltför begränsat för att fullständigt täcka ett halländskt kulturarvsarbete utanför institutionernas väggar. Här finns många

fler stenar att lyfta på och det skulle vara intressant att få fördjupa undersökningen vid ett senare tillfälle. En ännu mer rättvisande bild skulle ges om också hänsyn kunnat tas till exempelvis generation och genus, för att bara nämna något.

Syftet med undersökningen har varit att se det stora engagemang som finns hos en bred och engagerad allmänhet. Vi undrade var drivkraften till deras engagemang kom ifrån. Gemenskap, identitet och social samvaro har nämnts. Och känslor visade sig ha stor betydelse, särskilt nostalgiska sådana, där platser och föremål förknippade med barndomen blivit framträdande. Detta är särskilt intressant med tanke på det Karin Johannisson har sagt angående nostalgi-begreppet. Kanske har alla sin egen madeleinekaka att vårda och bevara, även om den har formen av en nedlagd järnväg eller en gammal fullriggare med läckande däck.

På ett djupare plan möter kulturarvsprocessen rent existentiella frågor. När man skalat bort personligt intresse och nostalgiska känslor verkar det bottna i ett djupt mänskligt behov av att hitta och förstå sitt sammanhang. För att göra det måste man ta in och bearbeta dåtiden, för att sedan kunna orientera sig mot framtiden. På så sätt skapas mening, mål och riktning. Ibland görs detta medvetet, men ibland omedvetet. Utan ett sådant förhållningssätt kanske man riskerar att förlora sina rötter och därmed sin identitet.

Tittar man på förhållandet mellan ”boxen” och de som befinner sig utanför, hittar man ett ömsesidigt beroende och ett stilla samförstånd. Gränsen är ibland svårdefinierad och såväl intressen som gärning kan överlappa varandra. Men ibland uppstår det ändå konflikt och olika intressen kolliderar. Värdeaspekten blir då avgörande där konsensus saknas kring huruvida något skall bevaras eller inte. Från institutionernas horisont måste hänsyn tas till värdet i förhållande till mer allmänna intressen, varför ett urval måste göras. Ibland måste något också väljas bort.

En sådan konflikt blev uppenbar i fallet med Najaden. När allmänhetens stöd saknades, bytte kulturarvet sida och förflyttades utanför ”boxen”. Eller snarare; den förflyttningen föregicks förmodligen av en lång process som först blev uppenbar när de ekonomiska förutsättningarna ställdes på sin spets. Kanske kommer Najaden följa samma öde som Bolmenbanan? När de flesta fysiska lämningarna idag är borta, fortlever minnet av järnvägen genom fotografier, berättade minnen och kunskaper, förmedlade via en hemsida. Det kan ju nämnas att en minnesbok om Najaden är under tillblivelse. På detta vis kan de som varit engagerade kring skeppets öde få berätta sin historia som därigenom också få fortsatt liv.

Under arbetets gång har vi funderat mycket på den hela tiden pågående kulturarvsprocessen. Vi har sett hur den försiggått på båda sidor av ”boxen”, men vi har också funderat på om den är mer nyanserad än så. Att exempelvis ett statligt museum och den enskilde medborgaren befinner sig på olika sidor av gränsen är uppen-

bart. Men det blir inte längre lika tydligt med ett sällskap eller förening. Även om en sådan drivs av ideella krafter, behövs ofta också kommunalt eller regionalt stöd för att genomföra vissa projekt. Likadant kan ett museum behöva kunskap eller föremål som finns inom föreningens väggar. Dessa grupper befinner sig snarare i ett gränsland, med ett ben innanför ”boxen”, och ett utanför.

För att fånga in alla dessa aktörer skulle man kunna tänka sig en alternativ förklaringsmodell. Vi tänker oss en horisontell struktur där kulturarvsprocessen pågår parallellt men på olika nivåer, eller skikt. Modellen skulle kunna se ut så här:

För att börja uppifrån: Överst befinner sig institutionerna, vilka är statligt, regionalt eller kommunalt styrda i någon grad. Det är också detta skikt som identifierats som ”boxen”. Institutionerna skyddar den stora allmänhetens gemensamma intressen och arbetar efter demokratiska grundprinciper. Därunder kommer ett mellanskikt bestående av sällskap och ideella föreningar som tar tillvara ett visst intresse som delas av många, men inte nödvändigtvis av alla. Dessa grupper kan mer fritt förhålla sig till strukturer och demokratiska principer. Längst ned hittas det individuella skiktet där man är fri att värdera och orientera sig efter eget huvud och subjektiva uppfattningar. I den totala kulturarvsprocessen är de olika skikten eller kategorierna beroende av varandra, och mellan dem pågår ett ständigt och nödvändigt utbyte. I ett demokratiskt samhälle blir det svårt att plocka bort någon av aktörerna, eftersom den enskilde alltid ingår i ett större sammanhang. I fallet med Najaden blev det exempelvis tydligt hur avgörande den allmänna opinionen kan vara. Sammanfattningsvis konstaterar vi att samtliga aktörer är viktiga för att hålla processen levande. Utan de enskilda individer som värnar och vårdar platser, föremål och traditioner, skulle det halländska kulturarvet vara betydligt fattigare. Ibland uppstår konflikter, men ofta samspekar olika intressen till varandras nytta och glädje. Resultatet är ett brett och nyanserat kulturarv för alla.

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

Aronsson, Peter. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004

Bohman, Stefan & Palmqvist, Lennart (red.). *Museer och kulturarv* Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1997

Gamla Halmstad Årsbok 2014 Halmstad: Föreningen Gamla Halmstad

Johannisson, Karin *Nostalgia* Stockholm: Bonnier Essä, 2001

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående besökt under maj/juni 2016.

Sveriges hembygdsförbund: hembygd.se

INTERVJUER

Intervjuer och samtal genomfördes under maj/juni 2016.

ATT BR
FÖR KU
ELDSJAN
I HALLA

15. ATT BRINNA FÖR KULTURARVET. ELDSJÄLAR I HALLAND

Vi kallar dem eldsjälar. Det är de som går i spetsen, tar initiativ, samlar och leder, forskar, skriver och talar [...] De utgör kittet i gemenskapen, nödvändigt för allt föreningsliv.

Citatet ovan är hämtat från boken *Eldsjälar, 100 år med hembygdsrörelsen*. Eldsjälarna har länge spelat en stor roll för såväl de etablerade föreningsverksamheterna som för hela kultursfären – precis som de fortsätter göra för de nya kulturarenor där festivaler och liknande arrangemang uppstår och genomförs. Eldsjälarna och entreprenörerna återfinns överallt och är vår tids hjältar, med stor betydelse för kulturens utveckling i Sverige, menar Sven Nilsson i boken *Kulturens nya vägar*. Han betonar där att det inte är positionen – utan snarare personens energi och handlingskraft som är avgörande!

I kapitlet ”Vi som räddar värden” undersöktes gränsen mellan det institutionella och det privata kulturarvsfältet, då med särskilt fokus på entusiasterna ”utanför boxen”. Syftet med det här kapitlet är att gräva ännu lite djupare kring vad som

driver och motiverar dessa entusiaster och eldsjälar, men också vilka yttre förutsättningar som på olika sätt påverkar deras engagemang och uttryck.

Det teoretiska ramverket är detsamma som skissades i bokens inledande kapitel. För det första utgår jag från att betydelsefullt historiebbruk alltid bottnar i en meningsskapande funktion, ett sätt att hitta sammanhang och hantera förändringar. För det andra; att det finns en dominerande kulturarvsdiskurs som kämpar för att upprätthålla vissa maktpositioner, där experter avgör vilka värderingar och praktiker som får styra kulturarvets innehåll. Diskursen utmanas dock ständigt, samtidigt som kulturarvets innehåll förändras.

Texten baseras på intervjuer, samtal och samlade iakttagelser som gjorts under tiden som arbetet med denna bok har fortgått, samt ytterligare några intervjuer som gjorts med det här kapitlets tema i åtanke. Referenser har hämtats för flera näraliggande teman och jag har sökt ganska brett och inkluderat undersökningar om hobbyns roll i folkhemmet, folkrörelsernas framväxt och kulturföretagarnas förutsättning, för att sedan kunna sätta mina iakttagelser i en större kontext.

Eftersom jag inriktar mig på eldsjälar inom kulturarvsområdet, hänger sannolikt de drivkrafter som upptäckts samman med ett visst historiskt intresse. Genom historisk förankring vill man förstå sig själv och sin omvärld, något som driver såväl engagemang som praktiker. Men inte bara, har det visat sig. En stark motivation är också viljan att skapa sociala möten och påverka sin omgivning i en positiv riktning.

Kapitlet har kategoriserats efter två huvudsakliga teman; *Eldsjäleens yttre förutsättningar* samt *Eldsjäleens inre drivkrafter*. Förutsättningarna skapas i interaktionen mellan individen och det större sammanhanget, och här försöker jag skapa en översiktlig bild av de samhällsstrukturer och kollektiva utvecklings- och förändringsmönster som har påverkat, och alltså påverkar, kulturarvsarbetet, samt på vilket sätt dessa samverkar. I det andra avsnittet tas snarare avstamp i de personliga, privata och ibland existentiella fenomen som gör att vi människor är intresserade av historia över huvud taget, och vilka olika uttryck detta intresse kan ta sig.

ELDSJÄLENS YTTRE FÖRUTSÄTTNINGAR

I denna inledande del ligger fokus på de förutsättningar som påverkar arbetet, både inom civilsamhället, samt den offentliga och privata sektorn. Först ges en överblick av vilka aktörer som är verksamma på fältet, samt i viss mån vilka politiska mål och styrdokument som de behöver förhålla sig till. Därefter tas en närmare titt på de individuella förutsättningarna, med en kortare historisk utveckling om skillna-

der mellan att vara amatör och professionell kulturarvsarbetare. Under den sista underrubriken behandlas några framträdande drag hos många eldsjälar, och hur sådana kan påverka vilket uttryck engagemanget kan få.

AKTÖRER PÅ DET HALLÄNSKA KULTURARVSFÄLTET

Enligt kultursociologen Pierre Bourdieus teorier uppstår ett fält när en ”avgränsad grupp människor eller institutioner strider för något som är gemensamt för dem”.¹ På det halländska kulturarvsfältet kämpar de offentligt finansierade aktörerna sida vid sida med privata och ideella krafter. De gör det utifrån delvis olika förutsättningar och möjligheter, men med ett gemensamt intresse för kulturarvet.

Kultur, kulturarv inkluderat, anses ofta besitta ett ekonomiskt och samhällsligt värde av något slag. Dessutom med stor utvecklingspotential! EU-kommissionens meddelande *En integrerad kulturarvsstrategi för Europa* pekar på kulturarvet som en hittills underskattad tillgång, och såväl nationella som regionala tillväxt-, utvecklings- och kulturarvsstrategier speglar samma syn.² Den kreativa klassens betydelse – med de så kallade kulturella och kreativa näringarna – har genom Cultural Planning-metoder tillskrivits stor betydelse för många regioners konkurrenskraft. Utöver krasst ekonomiska vinster lyfts även kulturens och kulturarvets betydelse för att skapa inspirerande livsmiljöer, mänsklig utveckling och demokratiskt inflytande.³

I *Tillväxtstrategi för Halland 2014–2020* känner man igen tankegångarna: ”Kultur är en bidragande kraft för kreativitet, attraktivitet, delaktighet och samhällsutveckling i Halland [...] Genom att förstärka kulturens kraft i Halland ökar attraktionskraften i boende- och stadsmiljöer”, skriver man där. Under 2019–2020 håller dock en ny strategi på att ta form. Magasinet *På väg till bästa livsplatsen. Analys till Regional Utvecklingsstrategi Halland 2035* har tagits fram som underlag för samverkan mellan berörda sektorer. Här verkar betydelsen av konsten och kulturens roll tonas ned i jämförelse med tidigare strategi. Det tas till och med ett kliv

1. Broady (1990) s. 270. Jämför Bourdieu (1993)

2. *En integrerad kulturarvsstrategi för Europa* (2014). Jämför *Tillväxtstrategi för Halland 2014–2020* (2017), samt *Kulturarv för framtiden* (2016)

3. ”Cultural planning är en metod för att tillvarata kulturella resurser och arbeta mer strategiskt och integrerat med kulturfrågor i samhällsplaneringen.” Lunderberg & Hjort (2011) citat från bokens bakside. Jämför Florida (2002), och se även Lindqvist, Månsson & Bergman (2013) som beskriver metodens praktiska tillämpning i Kronobergs Län

bort ifrån den kreativa klassens betydelse samt Richard Floridas forskning.⁴ ”Snarare verkar det vara så att en god arbetsmarknad genererar högre inkomster vilket i sin tur skapar möjligheter för exempelvis konstnärer”, skriver man och menar att kultursektorn kanske bättre betraktas som en förstärkande regional kraft.⁵ Det återstår att se hur den slutliga strategin kommer att formuleras och på vilket sätt arbetet inom kultur- och kulturarvssektorn kommer att påverkas. Men man slår ändå fast att konst, kultur och besöksnäringar är fortsatt viktiga och att en levande kultur gynnar såväl de bofasta hallänningarna som de besökande turisterna.

Enligt programmet *Kulturarv för framtiden. Strategiskt program för kulturarv i Halland 2017–2020* är Stiftelsen Hallands läns museer den enskilt största kulturarvsaktören med uppdraget att bedriva regional museiverksamhet. Region Hallands roll är att strategiskt leda kulturarvsarbetet inom regionen och därför har man initierat nätverket Kulturarv Halland som givits en samverkande funktion. Syftet är att stödja alla som inom regionen arbetar med kulturarvsfrågor i någon form. Med kulturarvsarbete avses då det arbete som utförs av aktörer inom kulturarvsområdet, eller av andra aktörer som på något sätt behöver förhålla sig till kulturarv i sin verksamhet.⁶

Möjligen är det först när man ser närmare på de många privata föreningar och sällskap som man inser hur omfattande kulturarvsfältet verkligen är. På föreningsfronten är Sverige unikt. Trots att några slåss mot fallande medlemssiffror, tillhör Sverige de länder i världen med högst deltagande i föreningar och ideellt arbete. Bland de kulturelaterade verksamheterna är konstföreningar och hembygdsföreningar de vanligaste, därefter litterära sällskap, filmklubbar och vänföreningar till diverse kulturinstitutioner. Listan kan göras lång.⁷

Enbart de halländska hembygdsföreningarna samlar ca. 22 000 medlemmar i 77 lokala föreningar.⁸ Gamla Halmstad är en annan intresseorganisation med

4. På sidorna 8–9 i magasinet förklaras kort Richard Floridas slutsatser, samt ges exempel från danska Århus där idéerna implementerats. Därefter resoneras vidare: ”Men hur är det nu då, kan verkligen konst och kultur utgöra den drivande kraften bakom regional utveckling? Nja, forskning har visat att Floridas tankar om kulturens betydelse för åtminstone flyttningar inte stämmer.” *På väg till bästa livsplatsen* s. 9

5. *På väg till bästa livsplatsen* (2019) s. 9

6. ”Region Hallands roll är att samordna och strategiskt leda det regionala arbetet inom kulturarvsområdet. Detta görs bland annat genom nätverket Kulturarv Halland. Samarbetet inom nätverket bör på sikt utvecklas och utökas utifrån en gemensam strategi för kulturarvsarbetet i regionen. Region Halland fördelar också statliga och regionala anslag, samt projektmedel.” *Kulturarv för framtiden* (2015) s. 9

7. Nilsson (2003) s. 223–224, von Essen, Jegermalm & Svedberg (2015) s. 8

8. Halländska hembygdsrörelsen organiseras under Hallands Bildningsförbund, en ideell förening med flera uppdrag från Region Halland. För hembygdsrörelsens del innebär det att de ska bidra till utveckling, spridning och att stärka kunskapen om de halländska kulturarven. Se mer på Hallands bildningsförbund: hbf.se

ca. 2.700 medlemmar. Sedan kommer ytterligare sällskap och intresseorganisationer, exempelvis Najadens vänner som nämndes i tidigare kapitel. Föreningarnas årsböcker och andra publikationer når ett stort antal intresserade personer utöver sina medlemmar och säljs även hos lokala bokhandlare och butiker. Intresset för lokalhistoria är inte unikt för Halland – år 2019 hade Sveriges Hembygdsförbund sammanlagt 420 000 medlemmar och runt 4,5 miljoner besökare vid sina olika evenemang.⁹ I *Kulturarv för framtiden* framhåller man just det stora inslaget av frivilliga som ”kännetecknande” för kulturarvsområdet: ”Det är en karta som ständigt förändras, där nya tillkommer och gamla försvinner. Det de alla har gemensamt är dock att *de brinner* för sin verksamhet och för kulturarvets betydelse.”¹⁰

ELDSJÄLAR I FÄLT

För den enskilde eldsjäl är kanske kulturpolitiska mål mindre uttalade, i synnerhet om man verkar inom den privata eller ideella sektorn. Man deltar då snarare i det ”processkulturarv” som Peter Aronsson beskrivit, där det är fritt fram att välja och vraka utifrån personliga referenser, intressen, tycke och smak.¹¹ Men ingen människa är en ö, som det brukar heta, och naturligtvis påverkas enskilda personers förutsättningar av yttre faktorer, något som blir uppenbart i både de intervjuer som gjorts här och i tidigare forskning. På vilket sätt detta sker är lite beroende på om personen huvudsakligen arbetar professionellt eller på sin fritid, även om den gränsen kan vara otydlig. Många kulturprojekt utgår från en enskild initiativtagare, ofta med ett nätverk av andra eldsjälar, entreprenörer, föreningar och studieförbund, och att dra en skarp skiljelinje mellan amatör och professionell kulturarbetare låter sig inte alltid göras.¹²

Det verkar också vara relativt vanligt att intresserade personer är engagerade i flera sammanhang samtidigt, ibland både professionellt och privat. Någon kan exempelvis ha en anställning inom kultursektorn och samtidigt vara engagerad i en hembygdsförening på sin fritid. En annan jobbar kanske som historielärare med särskilt intresse för lokalhistoria, och har därför mycket kontakt med olika lokala kulturarvsaktörer. Ytterligare andra arbetar som fria konstnärer, egenföretagare

9. Sveriges hembygdsförbund: hembygd.se, ”Hembygdsrörelsen i siffror”

10. *Kulturarv för framtiden* (2015) s. 9. (Kursiverat av mig.)

11. ”Genom att medborgarna själva deltar (styr eller kompletterar) i de professionella kulturarvsprocesserna kan vi föreställa oss ett mindre sammanhållet, ett öppet konstruerat och individualiserat ’processkulturarv’. Allt kan vara ditt kulturarv och det är upp till dig att tillsammans med dina närmaste ta för dig av verkligheten”. Aronsson (2004) s. 147

12. Jämför Nilsson (2003) s. 224–226

eller projektanställda, ofta parallellt och med flera olika projekt. De formella och informella nätverk som bildas mellan aktörerna är viktiga för tillväxt och utveckling av nya verksamheter och kulturprojekt.¹³

Ibland är det svårt att avgöra vad som varit hönan eller ägget; om jobbsituationen skapat intresset eller tvärtom, men när vi talar om eldsjälar är det specifika intresseområdet ofta centralt för hela personens livssituation. Det är också vanligt att jobb och fritid flyter ihop. Dorrit Olander von Renteln är ett sådant exempel. Hennes specifika intresse för 1600-talet väcktes av en slump men är idag en dominerande del livet, såväl professionellt som privat. Efter att ha initierat och framgångsrikt genomfört en gammaldags julmarknad i mitten av 90-talet, ombads hon läsa in sig på Halmstad slotts historia för att möjligen hitta något projekt på temat. När hon väl börjat studera slottet, kung Christian IV och den danska tiden var intresset definitivt väckt. Mellan åren 1998–2001 arrangerade hon ”Christian IV:s gästabad”, ett återskapande av den stora fest som hölls på Halmstad slott i samband med betalningen av Älvsborgs lösen. Numera är hon certifierad guide och ger tillsammans med sin make dramatiserade föreläsningar, ofta i tidstypisk klädsel och med hjälp av sång och musik. Under åren har hon hunnit starta en ideell kulturförening, varit projektanställd samt drivit eget företag med de historiska föreläsningarna som affärsidé. På sin fritid fortsätter hon fördjupa kunskaperna med egenstudier och resor till historiska platser med relevans för intresseområdet.

Dorrit delar verklighet med många andra kulturarbetares arbets- och anställningsformer. Dels är de ekonomiska förutsättningarna skiftande, ofta ganska osäkra och ibland helt avhängiga hur ”duktig” individen är på att hitta nya projekt eller finansierare, dels är gränserna mellan arbete och fritid suddiga. Katarina Zambrell, som skrivit om ”Kulturföretagarens förutsättningar i en tillväxtfokuserad samhällsdiskurs”, menar att kulturarbetaridentiteten ofta är starkt präglad av professionen.¹⁴ Detta gäller sannolikt för fler yrkesgrupper, men kombinationen av ett intresse och yrkesverksamhet förstärker arbetets betydelse för den egna självbilden.¹⁵ Zambrells slutsatser pekar på att många kulturarbetare betraktar sig

13. Nilsson (2003) s. 409–410, 486–489. Mer om kulturprojekt som mobiliserande kraft, se t.ex. Svensson & Adolfsson (1997), Lindeborg & Lindkvist (2013)

14. Kapitlet ingår i antologin *Kulturell ekonomi. Skapandet av värden, platser och identiteter i upplevelsesamhället* (2007) Aronsson, Bjälesjö & Johansson (red.)

15. I en tidigare studie har Zambrell tolkat det som att arbetet har fyra identitetskonstituerade dimensioner: förstärkardimensionen, möjliggörardimensionen, legitimerardimensionen samt dilemmadimensionen. Bland kulturarbetare är de två förstnämnda mest betonade. Zambrell (2009). Se även Zambrell (2004)

själva som engagerade och entusiastiska personer och att arbetet är centralt för såväl identitet som personens hela livsstil, samt att stora inkomster har en underordnad betydelse.¹⁶

Utän att romantisera klichén om ”den fattige konstnären” förklarar en av informanterna: ”Jag brinner ju för det här. Jag måste inte få betalt, jag får ju betalt på annat sätt kan man säga...” När resonemanget strax utvecklas förstår jag att den ekonomi som måste till för att driva verksamheten givetvis är viktig, men att arbetsglädjen det ger att få ägna mycket tid till sitt största intresse överstiger ekonomiska vinstintressen. Själva drivkraften i företagandet motiveras av andra värden. Samtidigt kan resonemanget kopplas till de baksidor av gig-ekonomin och det växande prekariatets premisser, vilka även diskuterades kort i bokens inledande kapitel. För att vara fortsatt konkurrenskraftig krävs vad Guy Standing kallar ”arbete-för-arbete”, vilket innebär att hålla sig uppdaterad, utbildad och nätverkande. Sammantaget kan det kräva ganska stora – och så gott som alltid obetalda – insatser från den enskildes sida. När gränserna mellan arbetstid och fritid dessutom flyter ihop kan det i längden upplevas som om man alltid arbetar, något som i längden kan skapa stress och en negativ spiral allteftersom energin tryter. ”De måste ägna allt mer tid åt arbete-för-arbete utan att det öppnar någon pålitlig väg till ekonomisk trygghet”, skriver Standing.¹⁷

Uppsidan av entreprenörskapet kan vara ett fritt och kreativt arbetsklimat där idéer får provas och utvecklas. Ett exempel är hur initiativtagarna bakom festivalen Into the Woods, som hölls i halländska Unnaryd första gången sommaren 2018, utvecklade sin idé i samverkan med andra kulturentreprenörer. Drivkraften var att skapa en så hållbar festival som möjligt utifrån de förutsättningar som platsen erbjuder och i en medskapande anda. ”The idea is simple, let’s hangout in the Woods for a couple of days and laugh, dance, sing, create, eat, talk, play and much more”, formuleras konceptet på festivalens hemsida.¹⁸

Bakom projektet finns ett antal eldsjälar och kulturentreprenörer som möjligen personifierar vad Nilsson inledningsvis pekade ut som ”vår tids hjälta”. De som skapar nya kulturella verksamheter och constellationer utanför institutionernas nätverk och i oväntade miljöer. Into the Woods-festivalen är i så fall ett talande exempel på hur samarbetet mellan fria kulturarbetare och etablerade ak-

16. Zambrell (2007)

17. Standing (2014) s. 181 ff., 191–195

18. Into the Woods: intothewoods.se, ”What is into the woods”

törer kan se ut på dessa delvis nya premisser. Här har Region Halland och Hylte kommun tillfört såväl ekonomisk trygghet som legitimitet och deras medverkan har varit avgörande för att festivalen har kunnat genomföras, menar en av initiativtagarna. Men i nätverket finns också representanter för lokalt närings- och föreningsliv, samt initiativtagarna bakom den Varbergsbaserade festivalen Hallifornia (ett ytterligare exempel på nyskapande kulturella evenemang med lokal förankring¹⁹).

Förutom drivet hos en eller flera initiativtagare behövs alltså effektivt nätverkande samt ekonomisk hållbarhet för att den här typen av initiativ ska fungera, åtminstone över tid. Samtidigt finns ett spänningsförhållande mellan å ena sidan en person eller verksamhets kulturella kapital och det ekonomiska dito. Enligt Bourdieus undersökning av det konstnärliga fältet bygger ett gediget kulturellt kapital på ett samtidigt förnekande av ekonomiska vinstintressen. ”Blir en aktör kommersiellt framgångsrik, misstänkliggörs hon eller han ofta av sina medaktörer”, skriver Emma Stenström som länge intresserat sig för relationen mellan kultur och ekonomi.²⁰ I botten finns en romantisk föreställning om att konst och företagande inte går ihop. Uppfattningen verkar alltså seglivat hänga sig kvar, trots att kulturens potential för tillväxt ständigt hålls fram.

Men inte alla eldsjälur vill eller kan ha sitt intresse som sitt huvudsakliga lönearbete, för många är det i första hand ett fritidsintresse, en hobby – om än en nog så meningsfull del av livet. En informant berättar om hur engagemanget i hembygdsföreningen vuxit sedan han gått i pension och fått mer tid att disponera, och hur han genom föreningsarbetet upplever en fortsatt meningsfull vardag, ett socialt sammanhang och något att identifiera sig med.

Samtidigt kan de för kulturföretagaren typiska egenskaperna komma väl till pass; förmågan att driva projekt, hitta finansiering och kunna organisera såväl praktiskt som administrativt arbete. Även många ideella föreningar sysslar med arrangemang av olika slag, till exempel festivaler, föreställningar, utställningar eller skrift- och bokutgivning. De ekonomiska villkoren kan vara lika osäkra som för egenföretagarna (men utan påverkan på den privata ekonomin). Intäktsbaserade verksamheter är ofta säsong- och därmed väderberoende, och en sommar som

19. Hallifornia tar avstamp i den ”nya kustkulturen” i Varberg och Halland. ”Den nya kustkulturen har sitt ursprung i kulturen kring aktiviteter som surf, skate, dans, yoga och områden som musik, konst, fest, media och mat. Det är en kultur som är inkluderande och som bygger på en anda av aktivt deltagande, samarbete, hållbarhet, kreativitet och innovation”. Festivalen drog 2017 runt 40 000 besökare till Varberg. Se mer på hallifornia.se

20. Stenström (2008) s. 48

regnar bort kan betyda stora hål i kassan.²¹ Allt föreningsarbete kräver dessutom förmåga att samarbeta med andra i gruppen, att jämka och tillvarata fler perspektiv än bara sitt eget. Jag kommer strax återkomma till några framträdande egenskaper som många eldsjälar delar och som blir synliga i dessa sociala sammanhang, samt vilka olika roller det kan innebära för projektarbete tillsammans med andra.

Men först vill jag göra en mindre historisk utveckling.

För hur kommer det sig egentligen att lönearbete kontra fritidssysselsättning ställs mot varandra, ofta i termerna av *professionell* i motsats till *amatör*? Enligt SAOL betyder ordet amatör ”inte yrkesmässig utövare” – alltså en sysselsättning som utförs utanför arbetstid. Kanske finns en del av förklaringen i den åtskillnad mellan arbetstid och fritid som skapades i industrisamhället och när löne- och arbetstidsreglerande reformer gav arbetarklassen tillgång till fri tid, i motsats till arbetstid? ”Beskrivningarna av en tudelad människa, en arbetsmänniska och en fritidsmänniska, används under efterkrigsåren som en självklar metafor”, skriver etnologen Jochum Stattin i boken *Hobbyentusiaster och folkhemsbyggare*.²²

En ytterligare aspekt är den värdering som kan läggas i ordet amatör; då i betydelsen avsaknad av kunskap, talang eller egentlig självinsikt. I kulturarvssammanhang förstärks sannolikt glappet av den professionalisering av historikeryrket som skedde under 1900-talet, då många av de privata entusiaster som arbetat med folklivsinsamling fick kliva åt sidan för akademiskt skolade forskare. Många entusiaster blev dock kvar inom hembygdsrörelsen och var mycket drivande i skapandet av lokala föreningar och fortsatt regional och lokal historieskrivning. Ett halländskt exempel är målaren Karl A. Karlsson från Harplinge som ägnade sig åt omfattande uppteckningsarbete med bland annat Nordiska museet som uppdragsgivare, och belönades med en Hazelius-medalj år 1942. Samtidigt grundade han Harplinge hembygdsförening där han också var ordförande under 25 års tid, samt fungerade som studieledare i den lokala IOGT-föreningen.²³ I samma anda verkar fortfarande många av eldsjälarna inom hembygdsrörelsen och studieförbunden, med fortsatt fokus på släkt- och hembygdsforskning samt lokalhistoria.²⁴

Stattins forskning ger fler intressanta upplysningar som kan vara bra att ha i bakhuvudet när man betraktar svenskt föreningsliv ur ett mer strukturellt perspektiv. Han beskriver till exempel hur ”fritidsproblemet” diskuterades av samhällsbyggare under 1900-talets början, och argumenterandet för hur fritiden skulle använ-

21. Nilsson (2003) s. 224–225

22. Stattin (2007) s. 15

23. Skott (2008) s. 103–123, 275–278

24. Aronsson (2005) s. 186–189

das på bästa sätt – inte bara fördrivas. Dels menades att en rätt använd fritid skulle kompensera för en annars slitsam och andefattig vardag, dels vara ett sätt för den enskilde att bidra till samhällets väl. ”Från olika håll arbetades det frenetiskt med att komma till rätta med, föra in, anpassa och kolonisera fritiden och dess möjligheter”, skriver Stattin.²⁵ Under folkhemsbyggets tid kom hobbyn att framhållas som ett personlighetsdanande projekt – något som kunde vara både avkopplande och samtidigt främja eftersträvnsvärda egenskaper såsom uthållighet, disciplin och målmedvetenhet. Hobbyn kunde utövas enskilt eller i grupp, och det startades mängder av studiecirklar, klubbar och riksföreningar.²⁶ Folkrörelserna fyllde redan en liknande funktion.

Folkrörelser som idrottsrörelsen, frikyrkorörelsen, arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen och bildningsförbunden tog inte bara på sig en uppfostrande roll utan försökte också erbjuda personlighetsutvecklande sysslor och ge en kulturell och social gemenskap för det nya industrisamhällets många människor. Här fanns ambitioner att vara en motvikt till den kommersiella masskultur som snabbt växte fram.²⁷

Gränsdragningen mellan det innanför och utanför ”boxen”, alltså de etablerade kulturarvsinstitutioner som definierades i kapitlet ”Vi som räddar värden”, kan således spåras historiskt. Dels som ett resultat av historikeryrkets professionalisering, dels beroende av det fönster av fritid som under 1900-talet öppnades för allt fler. Amatörerna fick fortsatt handlingsutrymme, antingen enskilt eller inom föreningar och sällskap, medan akademiskt skolade historiker tog ledningen i att värdera och förmedla kulturarvet. Förhållanden kan med lätthet kopplas till Laurajane Smiths teori om en dominerande kulturarvsdiskurs som är svår att utmana men bevaras så länge historia skapas ”uppiifrån”.²⁸ Aktörer inom statlig verksamhet förväntas garantera historisk och vetenskaplig evidens, medan privatpersoner kan för-

25. Stattin (2007) s. 16

26. En intressant detalj i sammanhanget är att samlare var de första att organisera sig. Det samlades i både slott och koja, beroende på ekonomiska förutsättningar. Antikviteter och konst, men också frimärken, fågelägg, etiketter, vykort, mynt, listan kan göras lång. ”Fantasin vad gällde val av olika slags samlarobjekt var omfattande”, skriver Stattin och refererar till korrespondens- och samlarförening Fenix månadsskrift som kallar samlandet för ”denna gamla hedervärda sport”. Stattin (2007) s. 27

27. Stattin (2007) s. 117

28. Se vidare i bokens inledande kapitel, samt Smith (2006). Jämför även Aronsson som diskuterar statliga institutioners praktiker kontra utomstående aktörers försök att utmana dem. Han skriver bland annat: ”Hembygdsmörelsen har kämpat en ojämn kamp för erkännande bland de statliga aktörerna under hela 1900-talet” (2006) s. 11

hålla sig friare i tolkning och tillämpning. Samtidigt finns idag en glidning mellan yrkesverksamma kulturarvsarbetare och privatpraktiserande eldsjälar, det är som sagt svårt med gränsdragningar inom frivillighetssektorn där även akademisk utbildningsnivå, sociala förmågor och praktiska färdigheter bidrar till att skapa status och legitimitet.

I sammanhanget bör också nämnas de något motstridiga attityder till ideellt arbete och medborgerligt engagemang (inom civilsamhällets alla områden) som kan märkas i den allmänna opinionen. ”Vissa menar att ett samhälle utan människor som gör ideella insatser är sterilt och anonymt medan andra hävdar att sådana insatser hotar välfärdsstaten och att det riskerar att göra samhället mindre demokratiskt.”²⁹ Johan von Essen, Magnus Jegermalm och Lars Svedberg som undersökt ideellt och informellt arbete i Sverige under perioden 1992–2014, noterar att en ökande andel av befolkningen ger uttryck för en mer kritisk inställning. Man kan då betrakta ideellt arbete som ett hot mot avlönat arbete eller att det inte borde finnas behov av frivilliga insatser om den offentliga sektorn tog sitt ansvar.³⁰ Trots det finns ett fortsatt starkt engagemang bland de svenska medborgarna, menar författarna.³¹

Idag betonas samarbete och samverkan (inom kultur- och kulturarvsområdet) mellan offentlig sektor och civilsamhället, även om det fortsatt är institutionerna som håller i taktpinnen. ”När det gäller att göra kulturarvet känt och tillgängligt vilar ett stort ansvar på de offentligt finansierade institutionerna som måste ta ett extra ansvar för det samlade regionala kulturarvsarbetet”, heter det i programmet *Kulturarv för framtiden*. I boken *Eldsjälar* som gavs ut i samband med Sveriges Hembygdsförbunds hundraårsjubileum, sätter Josef Rydén fingret på det något paradoxala men ömsesidiga förhållandet mellan statlig och privat sektor. Han skriver att man inte får glömma den grupp av professionella forskare, hembygdsvårdare och museipersoner som står rörelsen nära och själva arbetar inom föreningar och förbund. Samtidigt riktas en udd mot ”uppifrån” skapade värderingar och praktiker, eller om man så vill, den dominerande kulturarvsdiskurs som definierats av Smith.

29. von Essen, Jegermalm & Svedberg (2015) s. 39

30. Ibid s. 39–42, 79–84

31. ”Vid intervjutillfället arbetade mer än 50 procent av befolkningen ideellt och ytterligare en dryg fjärdedel hade arbetat ideellt tidigare. Ibid s. 82

I en tid då läns- eller riksstyrelser bestämmer över stora delar av människors liv och även över vårt kulturarv, har rörelsens eldsjälarna en växande betydelse. [...] Att bära med sig den lokala historien in i framtiden är hembygdsrörelsen uppgift och önskan.³²

OLIKA TYPER AV ELDSJÄLAR

Många eldsjälarna är otroligt duktiga på att hitta på och genomföra projekt. Ett projekt är knappt klart innan de hoppar på nästa. Andra jobbar mer långsiktigt, ofta i skymundan. Enligt sociologen Tore Brännberg, som skrivit om eldsjälarnas roll i samband med projektarbete (dock inte specifikt inom kultur- eller kulturarvssektorn) handlar det om två personlighetstyper – vilka han kallar *eldsjälarna* och *projektmakarna*. Båda drivs av samma brinnande engagemang, men deras egenskaper och uttryck skiljer sig åt. Medan "ordinarie eldsjälarna" är de som upprätthåller en verksamhet, drivs projektmakarna av att skapa nytt och tidigare obekänt.³³ Kan samma kategorisering låta sig göras även inom det halländska kulturarvsfältet?

Spontant är det kanske projektmakarens egenskaper vi främst förknippar med eldsjälens personlighet – om vi ser framför oss en karismatisk visionär som tänker stort och annorlunda. Det är lusten till det extraordinära och viljan att överskrida gränser som kännetecknar en projektmakare och igångsättare, enligt Brännberg. Även om hen måste involvera andra i sina projekt, blir projektmakaren gärna själv frontfigur och talesperson. När det händer förstärks engagemanget och identifikationen ytterligare. Baksidan av myntet är hur projekt både står och faller med denna person, och riskerar att gå i stå eller upphöra om denne försvinner av någon anledning. Ibland märkas ett visst mått av egocentrism, menar Brännberg; "viljan att få en roll, att betyda något, få uppmärksamhet och bli respekterad av omgivningen är inte sällan en lika stor drivkraft för en eldsjälens engagemang som det sociala projektets officiella mål".³⁴

Alla projektmakare är eldsjälarna, men alla eldsjälarna behöver nödvändigtvis inte vara projektmakare.³⁵ De är snarare de "ordinarie eldsjälarna" som ofta får föreningslivet att fungera över tid, även inom de kulturarvsrelaterade verksamheterna.

32. *Eldsjälarna* (2016) s. 6 Jämför även Göran Furulunds ord i samma publikation, s. 17: "För mig är det mycket viktigt att samarbetet med den professionella kulturmiljövården sker på jämställd fot – inte att styvmoderliga råd kommer 'uppifrån'! Här är vi känsliga och kan säga ifrån på olika sätt."

33. Brännberg (1996)

34. *Ibid* s. 152

35. *Ibid* s. 150

Man skulle också kunna kalla dem ”förvaltare”. Det är de som sköter hembygds-
gårdens årliga midsommarfirande och julmarknad, underhåller lokaler och har
koll på inventarier och arkiv. Samtidigt kan deras arbete lätt tas för givet, eftersom
det så ofta sker i det tysta. I det inledande citatet benämndes dessa personer som
”stödtrupper” och ”kittet i gemenskapen”.

I *Eldsjälar* hittar jag mängder med personporträtt från hembygdsrörelsen. Här
finns exempel som liknar ovan nämnde Karl A. Karlsson från Harplinge – han
som forskade, startade föreningar och fick medalj för sitt idoga arbete. Men här
finns också exempel på de mer lågmälda eldsjälarna. Bokens sista kapitel har till-
ägnats ”De kaffeserverande hembygdsvårdarna”. Skribenten beskriver de åtskilliga
antal personer som kokat kaffe, bakat bullar och servat övriga medlemmar, och
som bidragit till att hembygdsföreningarna fungerat som sociala mötesplatser. De-
ras arbete och ekonomiska bidrag har haft stor betydelse, trots att de sällan upp-
märksammas och än mindre tilldelats några utmärkelser eller medaljer. De har så
gott som alltid varit kvinnor. ”Någon enstaka gång har jag mött en man, sällan en
yngling”. Med den korta artikeln vill författaren hylla alla dessa mer eller mindre
anonyma eldsjälar och deras betydelse. ”Härmed vill jag nominera alla kaffeserve-
rande hembygdsvårdare till rörelsens högsta utmärkelse”.³⁶

Jag har samtalat med Kerstin Hultin, hembygdskonsulent i Halland, om eld-
själar inom rörelsen idag. Hon håller med om de två typologierna som Brännberg
skissar upp, men menar att det förmodligen även finns en tredje typ. Vi kan kalla
dem *jämknarna*, de som ofta tar på sig att medla mellan de så kallade projektma-
karna och förvaltarna – vars entusiasm ibland kan ta sig diametralt olika uttryck.
När de ena parten tänker nytt och progressivt, kan den andre tänka konservativt
och värna traditionerna. Även de gånger då parterna egentligen önskar nå samma
mål kan deras olika sätt att kommunicera göra att de talar förbi varandra. Det är
då jämkarna kliver in med sin förmåga att tolka och förhandla, menar Kerstin. De
behöver sällan någon personlig bekräftelse. En sådan persons balanserande inver-
kan på gruppen är ofta osynlig, och kanske inte saknas förrän den inte längre är
tillgänglig. Plötsligt fungerar inte samarbetet inom gruppen lika smidigt längre.

Projektmakare, förvaltare och jämkare är förstås en något förenklad kategori-
sering som främst blir synlig i kollektiva sammanhang och projekt. Samma person
kan sannolikt kliva in och ur olika roller, beroende på tillfälle och övrig gruppdy-
namik. Kerstin menar att det inom hembygdsrörelsen också är en generationsfråga.
Äldre eldsjälar orkar inte dra igång nya projekt på samma sätt som de kanske gjort
tidigare. I synnerhet om de redan driver mycket av verksamheten, såväl praktiskt

36. *Eldsjälar* (2016) s. 445–446

som administrativt. Tillväxten är därför en utmaning för ideella verksamheter med sviktande medlemsantal och stigande medelålder. För ett levande kulturarvsarbete behövs alla typer av eldsjälar.³⁷

ELDSJÄLENS INRE DRIVKRAFTER

Historia övervinner glömska. Den stora glömskan är döden. Vi ska alla dö. Historiens djupaste mening är att den övervinner döden. Så länge minnet och berättelsen lever är det som en gång levde inte dött. Ropen om plikten att minnas, besvärjelserna, skallar genom århundradena.³⁸

Utdraget känns något poetisk för att vara hämtad från en akademisk text, men orden är historikern Peter Aronssons. Han har forskat och skrivit en hel del om historiebruk och kulturarv, varav ett flertal noter i den här bokens kapitel hänvisar till. En hos Aronsson återkommande infallsvinkel är historiebrukets existentiella dimension; på vilket sätt dåtid, nutid och framtid styr vilka vi är och vilket samhälle vi skapar.

I det här avsnittet vill jag gå lite närmare in på de personliga drivkrafter som kan motivera eldsjälares engagemang. Det är knappast någon fullödig genomgång, det vore såklart omöjligt, snarare en samlad betraktelse av återkommande fenomen och förklaringar som jag mött och lagt märke till.

Gemensamt för de flesta eldsjälur, kanske till och med alla, är att engagemanget (efter att först ha fått skrapa något på ytan) bottnar i en önskan att förstå sig själv och sitt sammanhang. Vissa känner behov av teoretisk kunskap om hur tidigare generationer levde, för att sedan se samband och hitta förklaringar till varför samtiden är som den är. Andra vill mer aktivt uppleva historien eller återuppliva minnen från förr, egna eller andras. Här märks ett nostalgiskt stråk, ett slags uppskattande sätt att betrakta, förstå och bruka historia och kulturarv. Många drivs också av en stark vilja att förmedla kulturarvet till andra eller dela det med likasinnade, interagera med dem och skapa en socialt gemenskap. De olika känslorna och praktikerna hakar i varandra, men jag har försökt tematisera dem under tre underrubriker som resonerar vidare kring; innehållet i ett nostalgiskt färgat historiebruk, hur engagemanget praktiskt kommer till uttryck, och till sist; kulturarvsengagemangets sociala dimension.

37. Läs mer om projektet "Så blir vi yngre!" som genomförts av Heimbygda, länsförbundet för Jämtland Härjedalens hembygdsrörelse mellan åren 2015–2018, i Ernehed (2018)

38. Aronsson (2011) s. 107

MINNE, MENING OCH HISTORIA RENSAD PÅ SKAVANKER

I kapitlet ”Vi som räddar värden” återkommer nostalgi som en bakomliggande känsla hos flera av informanterna. Någon hade fina minnen från järnvägen han rest med som barn, vilket bidrog till skapandet av en webbsida där en numera nedlagd sträcka lever vidare via foton och berättelser. En annan ville värna gamla kunskaper, till exempel hur man hanterar en lie korrekt, för att på så sätt hedra tidigare generationers slit på åkrar och slätterängar. Även om personernas engagemang tagit sig olika uttryck kom deras gemensamma drivkraft från uppskattande, om än bitterljuv, blick på det förflutna.

I kapitlet nämndes idéhistoriker Karin Johannissons definition av nostalgi, såsom varande ett slags känslösamt minne eller ett sinnestillstånd som kan utlösas av ett yttre objekt – till exempel en doft eller ett ting. Nostalgiska minnen kan relativt lätt väckas till liv hos de flesta av oss, de kan vara ytliga och sentimentala. GB-glass har som exempel ett helt galleri av så kallade glass-kartor från 1960-, 70- och 80-talen på sin hemsida under fliken ”Nostalgi” och rubriken ”Glassar vi minns”. Är man uppväxt i Sverige under något av dessa decennier räcker det med en snabb titt för att minnas blandningen av vända och förväntan när man stod utanför kiosken för att välja glass utifrån bilderna. Lyckan när pengarna räckte till en Storstrut! Eller känslan av en snabbt smältande Igloo med sina två pinnar (varav den ena alltid riskerade att dratta i gatan).

Nostalgi som existentiell drivkraft rör sig däremot på ett djupare plan, och som alla minnen har fenomenet med vår självförståelse och känsla av sammanhang att göra. Den franske filosofen Paul Ricœur pratade om en ”narrativ identitet” som en föränderlig del av jaget. Berättelsen om oss själva är pågående, rymmer omtolkningar och förhandlingar och är beroende av olika typer av minnen. Egna erfarenheter, men också minnen som förmedlas från andra – föräldrar och familj, media av olika slag, historiska kunskaper – inkorporeras efterhand. ”Genom minnet binder vi samman vårt förflutna med vår framtid för att själva finnas till. På så sätt får såväl den individuella som gruppens identitet en nödvändig tidslig kontinuitet”, förklarar etnologen Florence Fröhlig den här kopplingen.³⁹ Det verkar alltså finnas utrymme för tolkningar även av andras minnen och föreställningar om det förflutna, i den pågående berättelsen om oss själva.

Även om den nostalgiska känslan i sig är en subjektiv erfarenhet, kan det nostalgiska förhållningssättet utgöra ett kollektivt fenomen. Etnologen Mattias Frihammar, som undersökt intresset för fritids- och veteranbåtar, beskriver nostalgi som

39. Fröhlig (2017) s. 50. Jämför Ricœur (2005)

ett sätt att minnas det förflutna rensat på skavanker. Han menar att det utvecklats en slags minnes- och historietrend i västvärlden under de senaste årtiondena, där allt från gamla fabrikslokaler till kläder och maträtter om- och uppvärderas, men nu i termer av retro och vintage. Det är ett återupplivande av historiskt innehåll, men där svåra delar valts bort till förmån för estetiska värden och vad som uppfattas som genuint eller autentiskt. Intresset för veteranbåtar och praktikerna däromkring, är ett exempel på hur denna nostalgitrend kan ta sig uttryck. Gamla båtar är tacksamma arenor för drömmar, projektioner och nostalgiska tidsresor, menar Frihammar. En gammal båt bär sina egna berättelser, men kan också fyllas med egna minnen och föreställningar.⁴⁰

Najaden, som utgjorde fallstudie i kapitlet om kulturarv ”utanför boxen”, är möjligen ett motsvarande lokalt exempel. Utan direkt koppling till Halmstad fick fartyget ändå representera stadens sjöfartshistoria och fylldes med delvis nya värden, funktioner – och drömmar. Eldsjälarna i museiföreningen lade ner många arbetstimmar på att återställa skeppet, drivna av en stark önskan att ge Najaden en självklar plats som sevärdhet och lokalt förankrad symbol. Trots deras hårda arbete, uppfylldes inte drömmarna, och år 2014 såldes skeppet. Namnet lever dock kvar som Halmstads nya kulturhus Najaden. Namnvalet motiveras dels av innebörden i själva ordet, dels av att skeppet ännu lever i ”Halmstadbornas hjärtan”, enligt den lokala kulturtidningen *Applåd*.⁴¹

Nostalgi kan också vara en romans med den egna fantasin, menar litteraturteoretikern Svetlana Boym i sin bok *The Future of Nostalgia*. Relationen är dessutom av den sort som fungerar bäst på avstånd.⁴² Och kanske är det först då det mindre attraktiva, till och med otrevliga och fula, inte riskerar att komma för nära som det sköna, vackra, romantiska och kreativa tolkningarna låter sig göras. Ju längre tid som förflutit, ju större verkar utrymmet bli för att idealisera en viss tid, plats eller tillvaro.

Dorrits stora intresse för 1600-talet innehåller till exempel stora delar fascination för epokens mer praktfulla kulturarv – kläderna, maten, musiken och miljöerna. Den historiska berättelsen omges av en relativt fritt tolkad estetik. Det är inte nödvändigtvis de autentiska detaljerna hon är ute efter, snarare helheten och stämningarna. Då hon arrangerade Christian IV Gästabud var det *känslan* av 1600-tal hon helst ville förmedla till gästerna, som om de faktiskt vore på plats och upplevde händelsen.

40. Frihammar (2016) s. 304–322, (2017) s. 83–103

41. *Applåd* (september 2018)

42. Boym (2001)

Hon berättar vidare om den speciella 1600-tals klänning hon fått uppsydd åt sig, då hennes egen upplevelse hamnar i centrum. Bara att klä den på sig är ett projekt i sig, med klänningens alla snörningar och band – inga knappar eller dragkedjor, här inte. Och när klänningen väl är på: ”Vilken känsla! Jag tycker jag blir ... vacker. Det är klänningen som bär mig. Det är inte ... jag? Den lyfter någonting; Den skimrar, den är röd, den är majestätisk ... ja, jag skriker fram!”

Att genom kläder rent fysiskt ikläda sig en roll är ett ofarligt men engagerande sätt att förflytta sig i tid och rum. Kläderna påverkar hur man själv betar sig, talar och till och med tänker, vilket skapar en mer närvarande och påtaglig historisk erfarenhet. Aronsson beskriver klädernas betydelse för dem som deltar i medeltida rollspel som; ett medel att uppleva landet annorlunda. I synnerhet en tid som upplevs väsensskild från den egna, samtidigt som de grundläggande mänskliga behoven uppenbaras. ”Ofta sker en renodling där behoven framstår som gemensamt delade över tid medan villkoren för att tillfredsställa dem är betonat lika”, skriver Aronsson.⁴³ Dorrit relaterar till något som liknar denna beskrivning, och som hon också upplever när hon bär klänningen eller rör sig på de historiska platserna. En erfarenhet av att ha haft helt olika förutsättningar men också så mycket gemensamt och allmänmänskligt, trots skillnaderna i tid och rum. Själv vill hon inte dra det så långt som att påstå att hon levt ett tidigare liv och därför känner sig extra dragen till tiden och tingen, men använder ändå metaforen för att förstärka den stora samhörighet hon upplever. Men en romans kan man nog säga att det är.

Nostalgibegreppet rymmer också en längtan efter ett förlorat hem, eller till och med längtan efter ett hem som aldrig existerat. Enligt Nationalencyklopedins ordbok är nostalgi; ”en vemodig men njutningsfull längtan hem eller tillbaka till något förlorat”. Det är en känsla av förlust och av att den egna tiden är ur led i jämförelse med hur det en gång varit – eller skulle kunna ha varit, menar Boym.⁴⁴ Den här längtan kan sedan laddas med nostalgiska föreställningar och riktar sig snarare mot en viss tid eller miljö än en specifik plats.

Etnologer som under 1970-talet granskade folkminnesarkivens tillkomst ur ett ideologikritiskt perspektiv, menade att urvalet gjorts med en sådan tillbakablickande längtan till det gamla ”goda” bondesamhälle då människor ”talade, tänkte,

43. Aronsson (2012) s. 111–112

44. Boym (2001) använder orden ”loss” and ”displacement”, det senare även med innebörden förflyttning, förskjutning, fördrivning eller undanträngning

klädde sig, bodde och arbetade genuint”, till skillnad mot den moderna industrialismens framväxt.⁴⁵ Samtidigt sorterades mindre bekväma eller problematiska berättelser bort, och en delvis förskönad bild av Sveriges historia förmedlades genom folkbildningsarbete och skolböcker, friluftsmuseer och andra kulturarvsinstitutioner.⁴⁶

Maktperspektivet i exemplet är tydligt, men pekar också på hur många faktorer som kan samverka inom historieskrivning och historiebruk. En annan poäng är att det finns ett samband mellan akademisk historieskrivning och det omgivande samhällets historiekultur, liksom mellan individuella och kollektiva minnen och berättelser. Idag spelar även media och kommersiella intressen en stor roll för vilken del av historien som produceras, omsätts och sedan konsumeras.⁴⁷ Varje individ gör sedan sitt eget urval och personliga erfarenheter blandas med allmänna strömningar och trender liknande dem som Frihammar satt fingret på.

Det nostalgiska bakåtblickandet fungerar i två riktningar, enligt Boym. Om den ena är återupprättande, en önskan att återställa vad som gått förlorat, så förhåller sig den andra riktningen mer reflekterande till historien. Tillbakablickandet är ett sätt att hantera tidens gång.⁴⁸ Båda grundar sig dock i en känsla av rotlöshet, som kan bli extra stark i tider av förändring. När samtiden och framtiden upplevs osäker är det lockande att snegla på en tid som uppfattas som enklare, godare eller mer genuin.⁴⁹ Det är den egna längtan och samtidiga fruktan inför framtiden som vi projicerar på det förflutna, menar Aronsson. Vilka frågor som ställs, hur beskrivningarna formuleras och på vilket sätt bilderna av det förgångna sedan förmedlas, kan dock säga mycket om vår egen tid.⁵⁰

”Vi måste blicka bakåt för att kunna se framåt”, säger Kristoffer Kabell som är en av eldsjälarna bakom *Into the Woods*. Enligt Kristoffer upplever många ett

45. Frykman (1979) s. 234. Jämför Skott (2008) s. 21–25

46. Nilsson (2003) s. 180–184. Att folkminnesarkiven skulle tillkommit i en strikt borgerlig kontext har ifrågasatts och nyanserats, bland andra av Fredrik Skott som menar att arkiven visserligen präglats av insamlarna, men att dessa ofta var radikala och med en uttalad önskan att bevara ”folkets röst” så oförvanskad som möjligt. ”Det var en demokratisk rättighet, en tanke som under det tidiga 1900-talet stod nära den politiska vänsterns ideologi i allmänhet och kampen för införandet (och senare bevarandet) av allmän och lika rösträtt i synnerhet.” Skott (2008) s. 275

47. Jämför Aronsson (2011) s. 98–102. Se även Appelgren & Bohlin (2015) för en diskussion kring nostalgi, retro, vintage och förändrade konsumtionsvanor

48. Frihammar (2017) s. 85. Jämför Boym (2001)

49. Nilsson (2003) s. 15–16, 24–27

50. Aronsson (2012) s. 111

behov av att omvärdera hur vi lever våra liv, och då kan ett historiskt reflekterande vara ett sätt att vidga perspektiven. För honom handlar det inte om ett återskapande av gamla värden eller konservatism, snarare att överge det som fungerat dåligt och ta med sig det som fungerar bra. Framförallt måste vi lära oss att ta tillvara på jordens resurser på ett ansvarsfullt sätt. Då behöver vi först grunda oss, menar han. Kristoffer brinner för det som är lokalt producerat och hållbart, och då avser han såväl natur som kultur. Hållbarhetstänket genomsyrar hela festivalen. De flesta av artisterna som engagerats kommer från Unnaryd och däromkring (orten har på senare år utvecklats till något av ett kulturkluster), och många av festivalens övriga aktiviteter har varit lokalt- och lokalhistoriskt förankrade.

Många har ju redan rest jorden runt på jakt efter spännande kulturarv och kulturyttringar, och det är ju berikande på många sätt, fortsätter Kristoffer. Samtidigt finns mycket i vår omedelbara närhet som kanske förblivit oupptäckt. Ett mer hållbart alternativ för framtiden är att leta upplevelser och mening på lite närmare håll, utan att man fördenskull behöver förlora det globala perspektivet. Samtidigt finns något unikt och i andras ögon exotiskt, vilket kan locka långväga gäster till Unnaryd. Kristoffer beskriver den aha-känsla som uppstår när folk från hela världen har mötts i ”hans” lilla skog, och han själv kunnat återupptäcka platsen genom deras ögon.

Kristoffers egna drivkrafter är främst framtidsorienterade, men också sprungna ur en övertygelse om att historien är en viktig källa till kunskap och gemenskap. Samtidigt finns ett nostalgiskt anslag, en slags längtan efter ett borttappat sätt att förhålla sig gentemot naturen och varandra. Festivalen lockar likasinnade, och kanske är det drömmen om ett bättre samhälle och ett enklare liv som driver såväl arrangörer som deltagare?

We want Into the Woods to give us a feeling of coming home, to be a place where we can reconnect with nature, ourselves and the people we meet.⁵¹

ATT UPPLEVA, LÄRA OCH PRAKTISERA

”Nostalgikerna vill inte bara veta utan också uppleva”, säger Frihammar efter att ha beskrivit de veteranbåtsträffar han studerat. Träffarna blir till maritima tidsresor där ljuden, berättelserna och vattnets glitter bidrar till en genuin upplevelse av gångna tider, och båten är ”den farkost med vilken historien kan upplevas”.⁵²

51. Into the Woods: intothewoods.se, ”About”

52. Frihammar (2016) s. 307–309

Nostalgiskt meningsskapande jämte ett aktivt kulturarvsintresse verkar motivera till handling och praktiskt arbete, vilket kan komma till uttryck på många sätt.

Många av eldsjälarna är i ordets rätta bemärkelse minnespraktiker – de vet hur en slipsten ska dras, så att säga, och de kan också genomföra arbetet. Och behovet är stort – enbart hembygdsrörelsen förvaltar över fler än 10 000 byggnader och 1 000 hembygdsgrändar.⁵³ Att på detta sätt fysiskt och praktiskt delta i kulturarvsarbetet kan skapa viktiga insikter. En informant menar att han genom det fysiska arbetet påminns om vilket slags liv hans släktningar levt före honom. Han hoppas att även nya generationer som deltar i arbetet skall förstå hur slitigt det kunde vara att få mat på bordet, och därmed inte ta de egna bekvämligheterna för givna. Flera framhåller också hur värdefullt det är att få dela sina kunskaper och erfarenheter med varandra.

En annan påpekar att många praktiska kunskaper med betydelse för lokala förhållanden och materialiteter, finns samlade inom hembygdsföreningarna men att dessa inte alltid kommer institutionerna till del. Han menar att det är ett viktigt incitament för ökad samverkan som båda parter har nytta av. De lokalhistoriska kunskaperna kan å andra sidan vinna på en vidare kontext och helhetsperspektiv för att bli historiskt relevanta utöver sina lokala sammanhang.⁵⁴

Förmedlandet av kunskaper har länge varit en såväl individuell drivkraft som motor för hela föreningslivet och studieförbunden – och här finns fortsatt potential. På Bonadsmuseet i Unnaryd har man upplevt ett nyvaknat intresse för detta lokala kulturarv som dessutom satt Unnaryd på kartan som ”the capital of the naive folk art of southern Sweden”. Utöver lokala entusiaster har den engelska konstnärinnan Sue Prince förnyat bonadsmåleriet, efter att på plats lärt sig de gamla teknikerna.⁵⁵ I hennes tolkning har de traditionellt bibliska motiven kommit att ersättas med berättande motiv från dagens samhälle och vardag. Varje sommar reser nu människor till Unnaryd för att delta i de kurser och workshops som Bonadsmuseet arrangerar.⁵⁶ Som partners till Into the Woods har man också funnits på plats med aktiviteter under festivaldagarna i skogen.

Gamla Varberg är ett annat exempel på hur kunskaper förmedlas på ett utåtriktat och publikt sätt. Utöver temakvällar, håller de i uppskattade stadsvandringar och är engagerade i stadens kulturmiljö. Varbergs stad genomgår just nu ett stort

53. *Eldsjälar* (2016) s. 17

54. Jämför Forsberg & Sennefelt (2014) s. 9–19

55. ”Sue tells stories, responding to current events [...] celebrating rural life and commenting on our society. She makes her own egg tempera paint, a technique learned in Sweden where she has helped revive this form in its native place.” sueprinceartist.co.uk

56. Unnaryds Bonadsmuseum: bonadsmuseum.se

utvecklingsprojekt där järnvägens sträckning dras om (genom en tunnel under staden) och hamnen flyttas för att göra plats för en helt ny havsnära stadsdel. Föreningen har under processen engagerat sig i utvecklingen, bland annat genom att skapa opinion och skriva insändare där utformningen av den nya stadsdelen diskuteras mot bakgrund av stadens historiska kvaliteter.

För Dorrit är det mötet med publiken som är centralt, och hon har en stark önskan att dela med sig av sina kunskaper och upptäckter. ”Jag bara drivs av en inre vilja att skapa någonting som är ... bildande underhållning, helt enkelt”, förklarar hon med sin smittande entusiasm. Hon menar att ett lättsamt och underhållande format är ett bra och pedagogiskt sätt att förmedla historiska idéer eller händelser. Hennes guidningar och föreläsningar skall vara ”charmiga, lustfyllda och entusiastiska” upplevelser för dem som deltar. De historiska berättelserna är viktiga, men det är tillsammans med platserna, tingen och ljuden som historien verkligen får liv, menar hon. Hennes entusiasm är smittande och jag gissar att hon besitter stor förmåga att gestalta och vidareförmedla sin historiska berättelse. Utöver sin egen fascination för 1600-talet och epokens lokalhistoriska avtryck, motiveras Dorrit lika mycket av att förmedla kunskaperna, att möta publiken och få deras uppskattning.

I Zambrells studie av kulturföretagare framkommer hur viktig arbetets sociala dimension är för många kulturarbetare, ibland till och med viktigare än det egna kreativa skapandet. Man vill genom sitt arbete förmedla något till sina medmänniskor, bidra till samhället och påverka i positiv riktning. En av Zambrells informanter, som arbetar som kultureksekreterare, säger till exempel: ”Kultur är viktigt för en människas sjäsliv – att må bra. I min roll kan jag försöka få beslutsfattare att förstå att vi är människor och inte maskiner. Sinnenas välfärd!”⁵⁷

Arrangörerna av Into the Woods tänker sig att kunskapsförmedling och praktiker är en del av själva festivalupplevelsen. Besökarna är inte bara passiva åskådare, utan snarare deltagare som skapar festivalen tillsammans. Genom konceptet ”co-create” kan man bidra med sina kunskaper och färdigheter, antingen under festivalens uppbyggnadsfas eller genom att leda workshops eller hålla föreläsningar under själva festivaldagarna. Programmet har hittills innehållit, utöver nämnda workshops i bonadsmålari, allt från korgflätning, repslagning, träsnideri och knuttimring till föreläsningar om ekosystembaserat skogsbruk eller vilka vilda ätliga örter som kan plockas i skogen. Att få skapa tillsammans är meningsfullt, menar Kristoffer. Att få vara en del av någonting större än en själv vidgar vyerna, och förhoppningsvis inser man också vad som kan åstadkommas när man arbetar tillsammans.

57. Zambrell (2007) s. 250

Upplevelser och praktiskt kunskapande (var för sig eller i kombination) kan alltså sägas ha två sidor, och i viss utsträckning även förutsätta varandra. Dels fungerar de som drivkrafter för många enskilda eldsjälares engagemang, dels utgör de en del av förutsättningarna. Att levandegöra och marknadsföra kulturarv ingår i kulturarvsinstitutionernas uppdrag, och därtill är den så kallade upplevelseindustrin (inkluderat civilsamhällets aktörer och frivillighetssektorn) en del av de Cultural Planningrelaterade strategier som många regioner använder sig av.⁵⁸ Eftersom kultur och kulturarv anses vara avgörande utvecklingsfaktorer uppmuntras också de sammanhang där eldsjälar, projektmakare och entreprenörer är verksamma, något som både Hallifornia och Into the Woods är bra exempel på.

Utöver de verksamheter som nämnts här, ägnar sig många eldsjälar också åt andra former av kunskapsförmedling – släkt- och hembygdsvetenskap, arkivarbete och dokumentation samt bokutgivning, inte minst. Enligt statistik från Sveriges Hembygdsförbund ger 27 procent av föreningarna ut minst en bok per år. 60 procent ägnar sig åt lokalhistorisk dokumentation och forskning.⁵⁹ 1 400 av hembygdsvetenskaperna driver dessutom någon form av museiverksamhet, och därtill kommer ett stort engagemang för hållbar utveckling av natur- och kulturlandskapet.⁶⁰

SOCIAL GEMENSKAP OCH SAMMANHANG

Social gemenskap och samhörighet är sannolikt grundläggande funktioner för allt ideellt arbete. Göran Furulund har länge varit engagerad inom hembygdsrörelsen och beskriver den som; en frivillig organisation som man visserligen engagerar sig i utifrån sitt intresse för hembygd och kulturarv, men ”lika mycket för social gemenskap”.⁶¹ Så tillvida skiljer sig fritidsengagemanget från det yrkesmässiga kulturarvsarbetet, där arbetssituation och -miljö skapar andra förutsättningar. Men även många kultur- och kulturarvsentreprenörer verkar drivas av en stark önskan att skapa sociala möten och sammanhang, det visar både Dorrits och Kristoffers respektive verksamheter prov på. ”Att man kan skratta och samtidigt lära sig något ... det tillfredsställer enormt”, beskriver Dorrit det utbyte som sker mellan henne själv och publiken vid föreläsningar och stadsvandringar.

58. Läs mer om att levandegöra kulturarv i t.ex. Aronsson & Sandström (2002)

59. Sveriges hembygdsförbund: hembygd.se, ”Hembygdsrörelsen i siffror”

60. Sveriges hembygdsförbund: hembygd.se, ”Samlingsförvaltning och museum”, samt ”Natur- och kulturlandskapet”

61. *Eldsjälar* (2016) s. 15

De sociala aspekterna befinner sig nära de övriga drivkrafter som undersökts här, och handlar i grund och botten om samma sak – att förstå sig själv och skapa ett sammanhang. Kanske blir de existentiella formerna av historiebruk också extra kraftfulla tillsammans med kulturarvsarbetets sociala dimensioner. Genom upplevelser och praktiskt arbete tillsammans med andra kan det egna meningsskapandet förenas med viljan att göra något för andra. ”Det talas ofta om hur det var folkrörelserna som byggde Sverige och den välfärd vi har idag. Det som ofta verkar glömmas bort är vad folkrörelser drivs av, att det handlar om relationer och viljan att det ska bli bättre för fler än en själv”, skriver Kristina Ernehed i ”Vad ska man med barn och unga till?”.⁶² Rapporten är ett resultat av projektet Så blir vi yngre!, vilket genomförts av Heimbygda, länsförbundet för Jämtland och Härjedalens hembygdsrörelse, mellan åren 2015–2018. Här ingår drygt 70 medlemsorganisationer, med sammanlagt ca. 10 000 medlemmar.

Ernehed får stöd i forskningsrapporten *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992–2014*. Enligt undersökningen är de främsta motiven till ideellt engagemang; att delta i ett gott sammanhang eller gemenskap, göra något konkret på det område som man är engagerad i, och att känna sig behövd. Därefter kommer; att lära sig mer om det man arbetar frivilligt med, att bli mer tillfreds med sig själv, och att lära sig genom de praktiska erfarenheter som man får av att arbeta frivilligt. Motiv som alltså relaterar väl till de drivkrafter som blivit tydliga även på det halländska kulturarvsfältet. Sociala arenor (där människor med gemensamma intressen och/eller behov möts) är dessutom viktiga för såväl initial kontakt, som för fortsatt ideellt arbete. Rapporten bekräftar även vad denna undersökning visar; nämligen att engagemang föder engagemang.⁶³

Ernehed skriver att hembygdsföreningarnas främsta syfte är att skapa gemenskap och samhörighet i tid och rum, mellan generationer och mellan förr och nu. Det kan sannolikt gälla för de flesta eldsjälares engagemang inom kulturarvsfältet, oavsett var och i vilka former det sker eller kommer till uttryck.

Att sätta människor, historia och plats i relation till varandra för att ge hela sammanhanget till de människor vi är. Att vårda och skapa de relationer som binder ihop samhället, synliggöra hur vi hör ihop och påverkas av varandra och att sätt nuet i ett historiskt sammanhang.⁶⁴

62. Ernehed (2018) s. 6.

63. von Essen, Jegermalm & Svedberg (2015) s. 45, 79–84

64. Ernehed (2018) s. 5

KORT SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE REFLEKTION

Vilka insikter har då denna översikt av yttre förutsättningar och inre drivkrafter gett? Naturligtvis finns nyanser och infallsvinklar som inte berörts – eller upptäckts – här, men några mönster kan ändå urskiljas.

För det första styrs och påverkas alla eldsjälares arbete av såväl etablerade strukturer som olika utvecklingstrender, det gäller oavsett om man är verksam inom offentlig sektor, som fri kulturarbetare, entreprenör, eller engagerad på ideell basis. Kulturarvsinstitutionerna spelar en betydande roll inom kulturarvsfältet, eftersom de tagit på sig ett strategiskt ansvar och främjar samverkan mellan de olika aktörerna. Kultur och kulturarv anses vara tillgångar för regionen, även om dess betydelse som tillväxtfaktor tonats ned något på senare tid.

Såväl formella som mer informella nätverk har stor betydelse, inte minst för att utveckla verksamheter och nya idéer. Många eldsjälar är också engagerade i flera olika sammanhang, både i sin yrkesroll och som privatpersoner, vilket skapar ytterligare utbyten och möjligheter för samverkan. Festivaler och liknande kulturevenemang hade knappast varit möjliga att genomföra utan samarbeten mellan flera aktörer. Into the Woods-festivalen är ett exempel på hur enskilda initiativtagare kan få region, kommun och näringsliv att bidra och samarbeta med det lokala föreningslivet, konstnärer, kulturarbetare och kulturentreprenörer.

Gränserna mellan professionella kulturarvsarbetare och amatörer har kunnat följas och förklaras historiskt; dels en konsekvens av professionaliseringen av historikeryrket kontra fortsatt amatörforskning inom hembygdsrörelsen och andra föreningar, dels beroende av den uppdelning mellan arbete och fritid som länge varit normen. Idag är yrkesrollerna inte lika fasta och det är vanligt att intresset också är ens arbete, helt eller delvis. Det är också vanligt att arbetstid och fritid flyter ihop, i synnerhet för egenanställda och andra kulturentreprenörer. Utöver akademisk utbildningsgrad, har också annat kulturellt, socialt och ekonomiskt kapital betydelse för vilken plats och legitimitet en enskild aktör kan skapa sig inom kulturarvsfältet.

För det andra verkar de inre drivkrafterna samspela med ett existentiellt sorts historiebruk, ofta med ett nostalgiskt anslag. Najadens vänner drömde om ett återupprättat kulturarv, medan Dorrit önskar synliggöra Halmstads historia med hjälp av 1600-talets estetik, känsla och stämningar. Kristoffer förhåller sig mer reflekterande och vill främst lära av historien, för att sedan omförhandla och anpassa kunskaperna i syfte att skapa ett hållbart förhållnings- och levnadssätt inför framtiden. Historiebruket kan kopplas till en större nostalgitrend och historiskt återbruk, där estetiska och meningsskapande värden förstärks och manar till handling. Det är de genuina och autentiska upplevelserna som eftersträvas, trots en mer eller mindre

medveten romantisering av ett historiskt skeende eller fenomen.

Ett ytterligare incitament är engagemangets sociala dimension. Det kan botten i en önskan förstå sig själv och sitt sammanhang, men är också utåtriktat och innebär interaktion med andra människor. Det här är särskilt tydligt inom ideella föreningsverksamheter, men också hos de enskilda kulturarvsarbetare som intervjuats.

Hallands kulturarvsfält har visat sig vara omfattande och levande, inte minst synligt genom engagemanget inom många av hembygdsföreningarna. Deras ideella arbete behöver inte begränsas till lokal- och arkivvård eller forskning, utan kan också vara publikt och framtidsorienterat. Ett exempel hämtades från Varberg, vars hembygdsförening är mycket engagerad i stadens expansiva utvecklingsfas. Ett annat från Unnaryd där bonadsmåleriet fått förnyad uppmärksamhet. Men även hos enskilda eldsjälar och entreprenörer är entusiasmen stor och idéerna många, och här har vi endast fått ta del av några exempel.

Det är tydligt att den kulturarvsdiskurs som Laurajane Smith talar om fortsätter att utmanas från flera håll. ”Mycket av det mest spännande och innovativa i kulturlivet sker utanför de mest etablerade institutionerna”, skriver Nilsson om den pågående utvecklingen i kultursverige.⁶⁵ Det är ett nytt landskap som håller på att ta form, menar han vidare. Entreprenörer och eldsjälar samverkar i nya konstellationer och skapar projekt, evenemang och festivaler. Även om regionala och lokala kultur- och kulturarvsinstitutioner medverkar i skiftande omfattning, tar de fria och oberoende aktörerna allt större plats. Samtidigt är de grundläggande maktförhållandena konstanta. ”Historia, traditioner och varaktiga allianser bestämmer hur strukturerna formas och bidragsströmmarna flyter”.⁶⁶ Nedan följer tre möjliga öppningar för fortsatta undersökningar. Alla anknyter till hur denna kulturarvsdiskurs fungerar – och möjligen förändras – inom det halländska kulturarvsfältet.

Smiths diskussion om en dominerande kulturarvsdiskurs utgår från att det bara är vissa aktörer som har rätt att identifiera, värdera, tolka och bevara kulturarvet. Hallands kultur- och kulturarvsinstitutioner tar fortsatt denna ledning, vilket de också själva formulerat i program och kulturplaner. Precis som Nilsson påpekar har de inflytande över vilka evenemang som stötts ekonomiskt eller på annat sätt, till exempel genom att skänka legitimitet. Men hur sker detta inom regionen, och på vilket sätt relaterar det till de olika nätverken?

Smith pekar också på hur diskursen bestämmer hur, var och när kulturarv visas och konsumeras, exempelvis inom ramarna för regionens turism- och fritidssats-

65. Nilsson (2003) s. 487

66. Ibid s. 228

ningar. Genom eldsjälarnas engagemang kan man dock se att mycket kulturarvsarbete och -verksamheter sker utanför institutionernas väggar, där historiebruk och kulturarv konsumeras på delvis andra premisser. Dels utifrån existentiella och sociala motiv, dels utifrån kommersiella aspekter. Det individuella processkulturarvet har ett flexibelt innehåll och många möjligheter – men också ett antal utmaningar som i kontakt med den etablerade kulturarvsdiskursen kan skapa vissa intressekonflikter. Hur hanteras dessa konflikter inom det halländska kulturarvsfältet, och i vilken riktning kommer regionens fortsatta strategiska arbete och samverkan med de olika aktörerna att utvecklas? Vad händer när det historiskt korrekta ställs mot ekonomisk hållbarhet eller andra värden som kulturarvskonsumenter efterfrågar, till exempel kopplade till de retrotrender som Frihammar pekat på – vilka intressen väger då tyngst? Och hur kommer de delar av kulturarvet som väljs bort till förmån för mer kommersiellt gångbara upplevelser och evenemang i så fall tillvaratas?

En annan betydande aktör är den halländska hembygdsrörelsen tillsammans med Hallands bildningsförbund. De olika föreningarna fyller en viktig social funktion jämte sitt engagemang för lokala kulturarv och hembygdsforskning. Samtidigt brottas många med ett åldrande medlemsunderlag och minskad tillväxt. Kristina Ernehed som ledde projektet Så blir vi yngre!, konstaterar att en del av utmaningen ligger i att få fler att känna sig inkluderade, och därför är det viktigt att kulturarvet omformas, förnyas och utvecklas.⁶⁷ Så hur ser tillväxten ut och hur fungerar förnyingsarbete i Halland? På vilket sätt omformas, förnyas och utvecklas i så fall kulturarvets lokala innehåll? Hur relaterar det till den dominerande kulturarvsdiskursen, historisk autenticitet och medlemmarnas individuella drivkrafter? Hur tillvaratas nya samarbeten liknande dem som lyfts i den här artikeln, såsom Bonadsmuseet i Unnaryd och festivalen Into the Woods, eller andra nyskapande kulturarener?

67. Ernehed (2018) s. 26–30

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Applåd*. Kulturtidning utgiven av Halmstads kommun. 2018:10 (Digitalt tillgänglig: https://issuu.com/halmstadskommun/docs/appla_d_h_sten_2018)
- Adolfsson, Gerd & Svensson, Ronny. *Kulturen som drivkraft*. Torsby: Heidruns förlag, 1995
- Appelgren, Staffan & Bohlin, Anna. "Circulating Stuff through Second-hand, Vintage and Retro Markets", i *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*. Vol. 7, nr. 1, 2015
- Aronsson, Peter. *Historia* Malmö: Liber, 2011
- *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2004
- "Demokratiskt kulturarv – nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker", i Annika Alzén & Peter Aronsson (red.). *Demokratiskt kulturarv? Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Linköping: Linköpings universitet, Tema Kultur och samhälle, Skriftserie 2006:1, 2006
- "Ett forskningsfält tar form", i Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.). *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Linköping: Linköpings universitet, Tema Kultur och samhälle, Skriftserie2005:2, 2005
- Aronsson, Peter & Sandström, Erika (red.). *Konsten att lära och viljan att uppleva: historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamli Växjö*: Växjö universitet, Centrum för kulturforskning, 2002
- Broadly, Donald (red.). *Kulturens fält. Om Pierre Bourdieus sociologi*. Göteborg: Daidalos, 1998
- *Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, 1990
- Bourdieu, Pierre. *Kulturpolitiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1993
- Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001
- En integrerad kulturarvsstrategi för Europa*. Stockholm: Regeringskansliet, Kulturdepartementet. Faktapromemoria 2013/14:FPM115 (Digitalt tillgänglig: <https://data.riksdagen.se/fil/4A14094B-E143-42E7-BAA0-E214DD662074>)
- Ernehed, Kristina. *"Vad ska man med barn och unga till egentligen?" Projektberättelse för Så blir vi yngre! Heimbygdas förnyingsprojekt 2015–2018*. Östersund, Heimbygda, 2018
- von Essen, Johan, Jegermalm, Magnus & Svedberg, Lars. *Folk i rörelse – medborgerligt engagemang 1992–2014*. Ersta Sköndal Högskola Arbetsrapportserie, Institutionen för socialvetenskap, 2015
- Forsberg, Anna Maria & Sennefelt, Karin (red.). *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur* Lund: Studentlitteratur, 2014
- Frihammar, Mattias. "Maritimt minnesland – om båtar, fritid och nostalgi", i Kerstin Gunnemark (red.). *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016
- "Svenskt fritidsbåtliv i backspegeln. Från nationsbygge till identitetsprojekt", i Simon Ekström, Leos Müller & Tomas Nilson (red.). *Sjövägen till Sverige. Från 1500-talet till våra dagar*. Malmö: Universus Academic Press, 2016
- "Vattnet, ljuden, berättelserna. Veteranfritidsbåten i tre kulturella dimensioner", i Simon Ekström & Leos Müller (red.). *Angöringar. Berättelser och kunskap från havet*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2017

- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar. *Den kultiverade människan*. Lund: Gleerups Utbildning, 1979
- Fröhlig, Florence. ”Minne”, i Jenny Gunnarsson Payne & Magnus Öhlander (red.). *Tillämpad kulturteori*. Lund: Studentlitteratur, 2017
- Kulturarv för framtiden. Strategiskt program för kulturarv i Halland 2017–2020*. Halmstad: Region Halland, 2016. (Även digitalt tillgänglig: https://regionhalland.se/app/uploads/2019/02/Kulturarvsstrategi-skrift_lowres.pdf)
- Lindeborg, Lisbeth & Lindkvist, Lars (red.). *Kulturens kraft för regional utveckling*. Lund: Studentlitteratur, 2013
- Lundberg, Kerstin & Hjorth, Kristina. *Handbok i Cultural Planning. Att fånga platsens själ*. Stockholm: SKL Kommentus Media AB, 2011
- Nilsson, Sven. *Kulturens nya vägar. Kultur, kulturpolitik och kulturutveckling i Sverige*. Malmö: Polyvalent, 2003
- På väg till bästa livsplatsen. Analys till Regional Utvecklingsstrategi Halland 2035*. Halmstad: Region Halland, 2019
- Riccer, Paul. *Minne, historia, glömska*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 2005
- Standing, Guy. *Prekariatet. Den nya farliga klassen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 2013
- Startin, Jochum. *Hobbyentusiaster och folkhemsbyggare*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2007
- Stenström, Emma. *Konstiga företag*. Stockholm: Natur & Kultur, 2008
- Tillväxtstrategi för Halland 2014–2020*. (Kompletterad version) Halmstad: Region Halland, 2017. (Digitalt tillgänglig: https://regionhalland.se/app/uploads/2019/03/875_Tillväxtstrategi_komplettering_2017.pdf)
- Zambrell, Katarina. *Mitt arbete det är jag! Om identitetsrelaterade dimensioner och föreställningars diskurser i arbetskontexten*. Kalmar: Handelshögskolan BBS vid Högskolan i Kalmar, 2004
- ”Kulturarbetaren i en tillväxtfokuserad samhällsdiskurs”, i Lars Aronsson, Jonas Bjälesjö & Susanne Johansson (red.). *Kulturell ekonomi. Skapandet av värden, platser och identiteter i upplevelsesamhället*. Lund: Studentlitteratur, 2007

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående hemsidor och länkar besöktes under september–november 2020

GB-glass; ”Glassar vi minns” (<https://www.gb.se/nostalg.html>)

Hallifornia: hallifornia.se

Hallands bildningsförbund: hbf.se ”Hembygdsrörelsen i siffror”

Into the Woods: intothewoods.se

Sue Prince, Contemporary Folk Artist: sueprinceartist.co.uk

Sveriges hembygdsförbund: hembygd.se

Unnaryds Bonadsmuseum: bonadsmuseum.se

Unnaryd-Jälluntofta Hembygdsförening: ujh.se

INTERVJUER

Intervju med Dorrit Olander von Renteln gjordes den 27 april 2020, med Kristoffer Kabell den 10 september 2020, samt med hembygdskonsult Kerstin Hultin vid ett flertal tillfällen under hösten 2020.

DIET HAI

KULTUR

SÄCKEN

KNYTS

DET HALLÄNDSKA KULTURARVET. SÄCKEN KNYTS IHOP

I *Nils Holgerssons underbara resa*, som var den geografibok för småskolan som Selma Lagerlöf hade fått uppdrag att skriva, och vars första utgåva kom ut 1906–07, finns en beskrivning av Halland. Den är knapphändig och landskapet beskrivs enbart från hög höjd; vildgässen och Nils har stadig riktning mot hembygden i Skåne. För Nils är utsikten först tråkig – landskapet under honom är snarlikt det han redan sett i Småland och Bohuslän. Men ju längre söderut flocken kommer, ju mer intresserad blir Nils.

Han såg hur kullarna glesnade och slätten bredde ut sig. På samma gång märkte han, att kusten blev mindre söndertrasad. Skärgården utanför den glesnade och försvann, och det vida, öppna havet kom ända fram till fastlandet.

Och så upphörde skogen. Det hade ju funnits många sköna slätter högre uppåt landet, men de hade alla legat inramade av träd. Skogen hade funnits överallt. Det var, som om landet egentligen tillhörde träden, och den odlade jorden hade legat som

NÄR SELMA LAGERLÖF FICK FRÅGAN VARFÖR hon inte tagit med Halland i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* så lär hon ha svarat: 'Halland?! Där finns ju bara sand och tattare!' Ett par år senare publicerade Lagerlöf dock till slut en berättelse om Halland. Titeln var En historia om Halland, och ingick i Svenska Turistföreningens årsskrift 1910. I den figurerar de tattare som Lagerlöf så tydligt förknippade med landskapet. Ramberättelsen är att modern till den unge bondsonen Sigurd gifter om sig med Jan, en man med ett trevligt sätt och gott humör, och till synes många kvaliteter. Men med tiden kommer Sigurd att förstå att Jan egentligen tillhör tattarsläktet, och det skrämmer honom. Enligt hans far är tattare "inte som vi andra, och de blir aldrig som vi. De har något vilt i sig, så att de inte kan förmå sig att bo under tak, utan jämt ska stryka omkring på landsvägen. De kan inte bli så pass tama, att de kan göra ordentligt arbete, utan de vill leva av hästbyte och kortspel, när de inte tigger eller småstjäl." Giftermålet leder till att släktgården under Jans ledning går under, och Sigurd förlorar sitt arv. Den logik som Lagerlöf skriver fram i berättelsen är helt enkelt att tattare är annorlunda än svenskar: utseendemässigt – "de mörklagda karlarna med ansiktena märkta av många ärr och skråmor, de fula kvinnorna och de skrikande påflugna barnen" – och till karaktären, Jan kan exempelvis inte "tänka och handla, som han borde ha handlat. Han var av en annan art, och han måste leva, som hans art bjöd honom." Det ligger alltså något hotfullt över tattarna enligt Lagerlöf. (Lagerlöf, 1910) Lagerlöfs uppenbara rasistiska beskrivning har kommenterats av journalisten Gunnar Bromander. Enligt honom är Lagerlöfs beskrivning inte av en tidstypisk standardtyp utan "ideologiskt medveten och av det elakartade slag, där människor av "annan art" döms ut som moraliskt undermåliga." (Bromander, 2015) Det finns en lång historia av diskriminering i Sverige mot grupper med en mobil, och därmed avvikande livsstil, där fängelse, tvångsarbete och allmänna trakasserier användes. Tattarna var bara en av dem. Landshövdingen i Halland skrev i slutet av 1800-talet att det så kallade "vandringsfolket" karaktäriseras av tillfälliga sysselsättningar alkoholmissbruk bland männen och bettlande bland kvinnor och barn. Men, dessa "kringvandrande följen äro av den bofasta befolkningen både fruktade och hatade". (Åkerfeldt, 2008, s. 25) På 1930-talet beskrivs tattarna i Halland men då ännu tydligare insatt i en rasbiologisk kontext. Journalisten och vänsterpolitikern Fredrik Ström skriver 1938 att hallänningens karaktär bygger på "både ras och miljö". Även om befolkningen i Halland till största del är sprungen ur en "svensk ras" så menar Ström att det förekommer ett "visst inslag av tattarblod [...] i både norr och söder, dock mest i norr. Men inslaget torde icke vara allt för starkt, ty sedan gammalt härskar den uppfattningen bland folket, att en var som beblandar sig med tattare blir vanbördig. 'Tattare är djävulspack', sade bonden Johannes på Backen i min barndom". (Ström, 1938, s. 264)

stora röjningar i skogen. Och på alla slätter hade det funnits gott om dungar och hagar, liksom för att det skulle synas, att skogen när som helst kunde återta landet.

Men här var det annorlunda. Här hade slättmarken tagit herraväldet. Den bredde ut sig ända bort till synranden. Det fanns stora skogsplanteringar, men ingen vildskog. Just detta, att landet låg så öppet med åker vid åker, gjorde, att det påminde pojken om Skåne. Den nakna kusten med sandfält och tångvallar tyckte han sig också känna igen. Han blev både glad och ängslig, när han såg detta. Nu kan jag inte vara långt hemifrån, tänkte han.

Landskapet förändrade sig nog. Åar kommo brusande ner från Västergötland och Småland och bröto slättens enformighet. Sjöar, mossar, ljunghedar och flygsandsfält lade sig i vägen för åkrarna, men dessa bredde ändå ut sig allt vidare, ända tills Hallandsås reste sig nere vid Skånegränsen med sina vackra klyftor och dalgångar.¹

I den citerade passagen ovan beskrivs ingen civilisation i form av infrastruktur, städer eller enskilda byggnader utan bara karg natur av olika typer, framför allt de karaktäristiska ljunghedarna. Här tycks Lagerlöf alltså ganska rakt på sak antyda att Hallands uppenbara frånvaro av kulturyttringar formade av mänsklig hand innebär att landskapet också saknar kulturarv. Hur det är med den saken skall vi nedan diskutera närmare.

Det är välbekant att Halland är det enda landskap som Nils Holgersson bara passerar. Varför Selma Lagerlöf inte intresserade sig för Halland vet ingen säkert. Kanske var det någon förfluten oförrätt som spelade in eller så menade Lagerlöf bara att Halland var så urtråkigt att det inte förtjänade någon närmare uppmärksamhet.

Hennes ofta citerade ord om att landskapet bestod av blott ”sand och tattare” knyter an till en vid det här laget väl etablerad bild av ett Halland (se nedan) helt utan estetiska eller kulturella värden, och då blir Lagerlöfs position väldigt typisk för samtidens kulturarvsdiskurs, där det som Halland stod för kulturellt inte riktigt passade in.²

1. Lagerlöf (1906–07) s. 445–46

2. Men å andra sidan befanns enstaka byggnader i Halland vara så värdefulla att de monterades ned och byggdes upp igen på den nationella hembygdsrörelsens kronjuvel Skansen. 1896 flyttades den kringbyggda Oktorpsgården från Slöinge socken utanför Falkenberg till det nya friluftsmuseet. Byggnaderna är från 1700-talet och ansågs utgöra ett typiskt exempel på hur ett självägande bondehushåll såg ut i Halland på 1870-talet

Men vad är egentligen generellt det karaktäristiska för Halland? Historikern Erik Hallberg har i boken *Fyra vägar till Halland* (2009) försökt att beskriva landskapet – han menar att området historiskt har fyra distinkta karaktärsdrag: småskalighet, självrådighet, rörlighet, och att det är ständigt skiftande. Ett av länets signum, småskaligheten, gör kontexten flexibel, snabb och informell. Utmaningar och förändringar underlättas på grund av frånvaron av stora (och sega) strukturer. Det långa avståndet till den politiska makten, vare sig den befunnit sig i Köpenhamn eller senare i Stockholm, gör att det går att vara egensinnig och välja sin egen väg eftersom kontrollmöjligheterna är små. Det är alltså möjligt att råda sig själv utan alltför stor statlig inblandning. Rörlighet kan ses som en mental och fysisk anpassning till förhållanden som hela tiden förändras: hur försörja sig, hur bedriva jordbruk, hur förhålla sig till förändringar i den politiska maktens näringspolitiska/nationalekonomiska syn på Halland och till industrialiseringens konsekvenser. Emigrationen är ett bra exempel på sådan handgriplig rörlighet. Utflyttningen från Halland var stor – i förhållande till folkmängd hade länet den högsta numerären i Sverige under perioden 1880–1920. Hallands dåligt utvecklade industrisektor klarade inte av att absorbera arbetskraft från landsbygden som på grund av jordbrukets rationalisering hade blivit övertaliga. Utvandringen till Amerika var alltså den lösning som valdes av stora grupper – framför allt av ogifta män och kvinnor mellan 15–30 år från samhällets lägre sociala skikt. Emigrationen skedde främst från skogs- och slättbygderna i mellersta Halland. Migrationen i länets norra del riktades istället mot den växande industristaden Göteborg.³ De ständigt skiftande omständigheterna, och hur hallänningarna möter dessa utifrån givna livsbetingelser och specifika strategier, är den röda tråd som Hallberg menar är typiskt för Halland – både då och nu.⁴

Utifrån Hallbergs karaktäristik och Lagerlöfs beskrivning är det möjligt att fånga en mer eller mindre sammanhållen berättelse om Halland. Vi menar att berättelsen grovt skissat består av tre historiskt betingade bilder vad gäller relationen till kultur och kulturarv. Dessa är antingen internaliserade och självbespeglade, eller tillskrivna av externa aktörer. Bilderna följer på varandra kronologiskt men överlappar i vissa fall.

De tre bilder som är möjliga att urskilja är alltså: 1) Den med tiden bleknande bilden av den danska tidens kulturarv, som idag är så gott som osynligt men ändå

3. Se Kronborg & Nilsson (1975) för en översikt av emigrationen från Halland perioden 1870–1910, speciellt kapitel 5

4. Se Hallberg (2009) s. 25–95

implicit närvarande. 2) En dubbel bild som först beskriver det halländska landskapet som fult, monotont och kulturlöst, men som sedan övergår i beskrivningen av fritidslivets naturromantik och badturismens åtråvärda landskap. 3) En nutida bild där kultur värderas högt och som en viktig faktor för samhällsutvecklingen, och som underbyggs av en explicit marknadslogik där upplevelseekonomin är central.

BILD I

Den första bilden består av ett delat kulturarv, som med tiden har dolts bakom nationella gränser. Den danska tiden producerade en gemensam kultur som var centrerad kring Västerhavet, men som sedan bröts upp på grund av konflikter och fredsfördrag. Årtalen 1536, 1645, 1658, 1814 och 1905 markerar sådana brytpunkter.⁵ Speciellt freden i Roskilde 1658, då Halland permanent blev svenskt, är viktig. Detta delade kulturarv består exempelvis av liknande typer av danser, stickningstekniker och -mönster, jordbruksteknik, byggnadsskick och umgängesformer. Kulturen upprätthölls via arbetsvandringar, fiske, bondeseglationer och giftermål över nationsgränserna långt efter att de moderna nationalstaterna hade etablerats. Speciellt mellan Bohuslän, södra Norge och norra Jylland finns än idag starka band.⁶ Ur ett sådant perspektiv framstår Halland som varande en utbruten del av en större helhet; med kultur och kulturarv som definieras och bättre förstås i förhållande till Danmark och de gamla danska territorierna i Sverige, än i relation till de svenska kärnområdena.

Det danska arvet började systematiskt förtryckas och osynliggöras först efter att det Skånska kriget avslutats 1679. Då inleddes en relativt hårdhänt försvenskning som fortsatte under hela det karolinska enväldet. Under perioden från 1645

5. 1536: Norge införlivas under den danska kronan; 1645: freden i Brömsebro då Halland ges i pant på 30 år till Sverige; 1658: freden i Roskilde då Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän blir permanent svenska; 1814: Norge erövrats från Danmark och ingår i union med Sverige; 1905: unionsupplösningen då Norge blir självständigt

6. Se Västerhavets kulturhistoria (2009–11) och Kattegatt – Skagerrakprojektet (1980-talet) för exempel på forskningsansatser att studera Västerhavet som en sammanhållen enhet. De avgränsar sig till 1700- respektive 1800-talen. Men som Alexandersson/Harlitz Kern påpekar så kommer de fram till olika slutsatser om graden av integration. Se Alexandersson & Harlitz Kern (2013). Också längre söderut, över Öresund, fanns täta kontakter, exempelvis genom kontinuerlig migration. Perioden 1840–1890 exempelvis flyttade mer än 80 000 svenskar över sundet, dels till Köpenhamn för att arbeta inom den stora byggsektorn eller för att bli tjänsteflickor i borgerliga hem, dels för att anställas inom jordbrukssektorn. Se Sanders (2008)

hade Halland fått behålla mycket av den gamla ordningen – språk, gudstjänstordning, relationerna mellan godsägare och deras underlydande bönder: det så kallade hoveriet som krävde betydligt mer av bönderna än det svenska systemet gjorde.⁷

Hallands historia och landskapets relation till Sverige började under 1800-talets lopp att skildras ur ett tidstypiskt nationalistiskt perspektiv.⁸ Den danska tiden beskrevs som en tillfällighet, orsakad av krig och konflikt, och betraktades i grunden som onaturlig – geopolitiskt sågs Halland helt enkelt som en naturgiven del av moderlandet Sverige. Redan 1818–19 skrev prästen SP Bexell att "[v]ad man med visshet vet, är det, att landet av själva naturen med Sverige förenat [är], likväl av politiken någon gång från det varit åtskilt",⁹ medan Peter von Möller på 1870-talet påpekade att under långa perioder av historien "lösrycktes Halland från moderlandet".¹⁰ Processen att integrera Halland historiskt och socialt som en naturlig del av Sverige ledde till att en halländsk gemenskap måste konstrueras, och sedan inlemmas i en större svensk gemenskap. Detta skedde genom att använda historien som en legitimerande kraft.¹¹

Parallellt med de mer historiskt inriktade studierna började folkminnesforskare och senare etnologer att kartlägga kulturella mönster och yttringar i Halland, men även dessa ramades in i en ren svensk kontext. Att inte vilja, eller kunna, se utanför det svenska är inte förvånande eftersom arbetet i sig utgjorde ett nationellt projekt, där försvenskandet av kultur och kulturarv var det huvudsakliga målet. Arbetet fortsatte under 1900-talet men då med en alltmer objektiv vetenskaplig prägel, även om det dröjde innan den nationella ramen överskreds.¹²

7. Se Larsson (2004) för en genomgång av den långa processen att försvenska Halland samt Lerbom (2016).

8. Denna relativt korta period av nordiskt broderskap, skandinavismen, som uppstod under 1820 – 40-talen, och främst bars upp av studenter, är ett undantag från det strikta nationalistiska perspektivet: likheterna länderna emellan lyftes fram istället för det som skiljer sig åt. En stolthet fanns inför ett delat nordiskt kulturarv. Men politiska utmaningar, speciellt Danmarks konflikt med Preussen under tidigt 1860-tal, visade att den skandinaviska solidariteten mest var högtidlig retorik.

9. Bexell (1925) s. 10

10. Möller (1874) s. 1

11. Se Marcus Wickströms C-uppsats i historia för ett sådant resonemang. Wickström (2006) s. 14, 16. Tankar om historiebok och hur traditioner "uppträffas" ligger förstås nära detta.

12. För en beskrivning av detta arbete, se bland annat Skott (2008) och Winberg (1999), speciellt Bilaga A, s. 161–189

BILD II

Den andra bilden är som nämndes tidigare tudelad. Den *första* delen är uppbyggd kring kritik av Hallands enformiga natur och med tämligen rasistiska beskrivningar av befolkningen. Kritiken är i retrospektiv möjlig att formulera som utsagor om kulturlöshet. Selma Lagerlöf gör det i början av 1900-talet, men det finns en lång rad av både föregångare och efterföljare – ibland i form av företrädare för en offentlig opinion eller vetenskapligt skolade rasbiologer. Ett gott exempel på tidiga belackare är biskop Tegnér, som i ett brev daterat sommaren 1826 skrev att ”Varberg utan all fråga är det fulaste ställe i Sverige; det är Nordens sanddosa, icke ett träd, icke en skugga, icke en grön fläck så långt ögat räcker, blott flintskalliga berg, och salt vatten och skrivsand.”¹³ Några år tidigare hade liknande kommentarer fallits av lundaakademikern Sven Nilsson som 1816 passerade Varberg på en resa norrut. Efter en övernattnig i staden, som Nilsson dock kallade för ”den lilla täcka staden”, fortsatte färden. Han skriver att trakten är ”dyster. Man far öfver ljunghedar, och vid sidorna har man nakna gråberg.” Han noterar geografins dövande monotonni med dess överflöd av ”svartaktigt ljung”.¹⁴ Drygt 20 år innan Nilssons resa hade adelsmannen Jonas Carl Linnerhielm, besökt den sydöstra delen av landskapet (resan började i Växjö, gick till Laholm och sedan söderut mot Skåne) och då klagat på usla vägar och de eviga ljungmarkerna. De senare fann han både fula och sterila. Han skriver i sin reseskildring från 1797 att:

[j]u närmre man kommer Halland, desto fulare och ofruktbarare blifva fälten. Här synes ofta intet annat än Ljunghedar och Klippor. Vägarne svarade ock deremot; fulla af sten och djupa hålor. Vindernes ras är på desse slättmarker förfärligt.¹⁵

Befolkningen beskrev han i lika fördömande ordalag – ”folket tycktes äga tröghet i mera än yttre väsendet”.¹⁶ Men ju närmare Skåne han kom, desto skönare blev landskapet enligt honom – fälten blev ”hyggligare”, det fanns träd runt bondgårdarna, och Hallandsåsens mäktiga silhuett ingav honom en känsla av estetisk storslagenhet.¹⁷

13. Grimbeck & Gustafsson (2007) s. 136

14. Ibid, s. 106, 110. 1850 var Halland till en tredjedel täckt av ljunghedar, drygt hundra år senare utgjorde dessa enbart ca tre procent av landskapets totala areal. Det dystra och monotona landskap som Nilsson beskrev hade alltså nästan helt försvunnit vid mitten av 1900-talet

15. Linnerhielm (1985) s. 171

16. Grimbeck & Gustafsson (2007) s. 103. Jämför de senare fördomarna mot tattarna

17. Linnerhielm (1985) s. 172

Linnerhielm var inspirerad av romantikens svärmeri för naturen, där *känslorna* den gav upphov till betonades. Denna inställning syns inte nödvändigtvis i Linnerhielms framställning av halländsk natur, vilket tydligt framkommer av hans text. Men det fanns ett undantag – hans fascination för Hallandsåsens vilda och mystiska naturtyp. Just bergig terräng ingav samtidigt känslor av monumentalitet då denna typ av landskap visade på människans obetydlighet i relation till naturen.¹⁸

Den *andra* delen innebär en förändrad syn på naturen: den beskrivs inte längre som ful utan tilldelas ett estetiskt värde i sig. Genom badturismens framväxt blir den dessutom ett ”nyttigt” besöksmål som omfattar aspekter av hygien och rekreation.

Den natursyn som redan Linnerhielm gav uttryck för var den dominerande inställningen runt sekelskiftet 1900: de nationalromantiska strömningarna omfattade också naturen. Grundandet av STF (Svenska Turistföreningen) 1885, vars måtto var ”känn ditt land”, blev en viktig katalysator för att vilja upptäcka svensk natur: fjällvärlden var tidigt central men även landskapets inbyggda skönhet i kulturbygder som exempelvis Dalarna uppmärksammades. Det dröjde dock tills beskrivningar av kust- och strandliv figurerade i föreningens årsskrifter.¹⁹

Första gången årsskrifterna hade ett genomgående tema var 1915 då landskapet Uppland beskrevs. Sedan följde nya landskap, ett för varje år – Halland porträtterades första gången 1933 och återkom 1976. I bägge årsskrifter finns artiklar och avsnitt där naturesevårdheter presenteras: först väldigt naturromantiskt färgat, där naturen får representera det svenska (på ett övertydligt ideologiskt sätt); därefter mer utifrån naturens egen rätt, då aspekter som landskapets inneboende kvalitet och skönhet varvas med dess nytta som rekreationsmål.²⁰ Det gemensamma för perioden är dock den positiva synen på naturen. Denna natursyn kan benämnas *biocentrisk*, vilket innebär att naturen uppfattas ha ett värde i sig, ett egenvärde som är evigt och okränkbart.

18. Schönbeck (2009) s. 13–14. Romantiken skall ses som en reaktion till upplysningstiden fokus på objektiva fakta – nu var det istället känslor som var av vikt, och tanken om att de kunde förmedla lika mycket sanning som mätbara observationer. Två naturbeskrivningar, en av Carl von Linné, som under sin skånska resa 1749 passerade genom delar av Halland, och en från dennes lärjunge Anders Tidström, som under några sommarmånader 1756 besökte landskapet, andas upplysning. Bägge resenärerna var utsända av staten med uppdrag att kartlägga nyttigheter. Ingen av de båda beskriver landskapet och folket fientligt eller känslösamt; snarare handlar det om objektiva vetenskapliga observationer i samtidens upplysningsanda, byggd på förnuft, framsteg och rationalitet. Se Schönbeck (2009) s. 6–10

19. För STF:s historia, se Sehlin (1998)

20. STF årsskrift 1933 och STF:s årsskrift 1976. För den tidiga natursynen inom STF, se Erlandsson-Hammargren (2006)

Dess motsats, den *antropocentriska* natursynen, innebär att naturen uppskattas – och värderas – utifrån den grad som människan kan behärska, utnyttja och njuta av den. Ett tidigt exempel är det borgerliga badlivet som plötsligt värderade naturen (snarare havet) som mycket hälsosam. Detta är en del av den hygieniska diskurs som existerat sedan mitten av 1800-talet, och som kom att kompletteras av den rekreativa diskursen under 1900-talet. Sol och bad kom att bli synonymt med utökad fritid, framförallt efter att två veckors lagstadgad semester införts 1938. Ungefär samtidigt började också Halland att kallas för ”nationens badbalja”. Denna syn på, användning av och inställning till stränderna i Halland är på många sätt giltig än idag.²¹

Å andra sidan har bad och strandliv i dess rekreativa form länge uppfattats som motsatsen till traditionell kultur. Först som omoralisk, delvis beroende på de för samtiden vågade badkläderna och att män och kvinnor tilläts bada tillsammans.²² Därefter, under 1930-talet, började strandlivet av samma orsaker att uppfattas som hotfullt, och något som kunde leda till ungdomens fördärv.²³ Men framförallt har det kanske varit campandets framväxt som beskrivits på ett nedlåtande sätt, även om det också gjorts med glimten i ögat. Likadana overaller för alla i familjen, kvällarnas rituella grillning och husvagnslivets monotoner är exempel på företeelser som varit tacksamma att skämta om.²⁴ Igenkänningsfaktorn har varit stor, men kan också ses som en ironisk drift med klassmarkörer, där den folkliga camparen framställs som lite ”bonnig” och okultiverad, en motsats till en medveten konsument av så kallad finkultur.

BILD III

Den tredje bilden är innehållsligt *kulturifierad* och ensidigt kulturpositiv. Kultur ses här dels som ett uttryck för medborgerlig identitet och livskvalitet, dels som en förutsättning för att skapa deltagande och inkludering samt upplevelser. Vi menar

21. Se Lindblad & Lindblad (2018) s. 16–34

22. ”Synden i Mölle” var ett begrepp runt 1910–11. Mölle, som ligger på Bjärehalvön, tillät sambadande, och drog till sig stora skaror besökare till och med från kontinenten. För en uppfattning hur ett sådan badande faktiskt gick till, se filmklippet Badlif vid Mölle från 1911

23. Just denna rädsla skall ses som en samtida parallell till den moralpaniska reaktionen på ungdomens dansande, det så kallade dansbaneländet. En senare variation på temat fast i badmiljö är dokusåpan Kungarna av Tylösand (2010) som genererade ett kompakt fördömande för ungdomens nakenhet, alkoholkonsumtion och sexuella vanor

24. Den svenska kultklassikern på området, Vi hade i alla fall tur med vädret (1980), visar upp husvagnssemestern i en förvriden skrattspegel. Filmen blev dock en publiksuccé, vilket tyder på en hel del igenkännande

att man från och med nu kan se att ett paradigmskifte skett: Halland är mitt i en upplevelseekonomi där kultur betraktas som ett av många sätt att locka besökare till regionen. Marknadsföringen fokuserar främst på kulturellt färgade upplevelser och emotioner. Richard Floridas tankar om kreativitetens centrala roll utgör fonden tillsammans med den amerikanske ekonomen Michael Porters arbeten om urban förnyelse via innovation och kulturell verksamhet. Efter millenniumskiftet etableras det fält som benämns ”De kreativa näringarna”, också i Halland. Utgångspunkten är bland annat att skapa arbetstillfällen och tillväxt genom att uppmantra entreprenörsverksamheter inom kultursektorn. En rad regionala initiativ sker i form av bildandet av noder för stöd, samarbete och affärsutveckling för aktörer inom kultursektorn. Som exempel kan nämnas CRED i Varberg, vilket uttyds Creative Destinations Halland. Region Halland lägger också till de kreativa näringarna i sina återkommande Kulturplaner där buzzwords som; den kreativa sektorn, kultursektorn, upplevelseindustrin, upplevelsenäringen och kulturnäringarna figurerar. Nu benämns de KKN (Kulturella och Kreativa Näringar) för att indikera hur gränsen mellan kultur och kreativitet blivit alltmer suddig.

Symptomatiskt för den nya tron på kulturens kraft är initiativet från 2011–13, där regionen kopplade in den italienska kulturekonomen Pier Luigo Sacco för att göra en utredning om så kallade ”kulturella kraftfält”. Den färdiga rapporten, skriven av dåvarande landsantikvarien Christer Gustafsson, utgjorde en viktig förstudie till regionens handlingsplan för de kreativa näringarna. Resultaten klargjorde att det finns fyra större klusterbildningar, så kallade centroider, av aktörer, aktiviteter och lokaler/rum för kultur i Halland. Dessa är främst centrerade längst kusten, framförallt runt städerna Halmstad, Falkenberg, Varberg och omkring Kungsbackaområdet. Utifrån forskningsrönen fick regionen möjligheter att tydligare och effektivare rikta insatser till kulturell verksamhet och de kreativa näringarna. Inkludering och hållbarhet var nyckelord i arbetet.²⁵

Det är också intressant att titta på de tankar om kulturarv som finns bland företrädare för den kulturarvsdiskurs som Smith ser som så dominerande. I en poddsändning från 2016 i Riksantikvarieämbetets regi diskuterar medlemmarna i samverkansgruppen Kulturarv i Halland hur de ser på kulturarv och vilken funktion ett sådant fyller.²⁶

Deltagarna säger att såväl kulturarv som arbetet med kulturarv måste förändras – och gå från experterna till andra intresserade och på så sätt bli mer inkluderande.

25. Gustafsson (2013)

26. Medlemmarna var Jens Lerbom, lektor i historia Högskolan i Halmstad; Caroline Pamucina, museichef på Garnisons och luftvärnsmuseet i Halmstad; Kerstin Hultin, hembygdkonsulent och; Dennis Axelsson, chef för bebyggelseenheten på Kulturmiljö Halland

Definitionen måste också bli bredare och mer tillåtande. Dennis Axelssons svar på frågan om kulturarvet är för alla blir: ”Ja, på väg att bli, det tycker jag det alltid har varit.” Han fortsätter med att säga att han inte tycker ”att det är upp till någon annan att definiera vems är någons kulturarv, utan det kan man göra själv.”

Resonemanget är både intressant och dubbelbottnat – kulturarvsdiskursens strikta formel, som samtliga i gruppen ju bär upp och är en del av, kritiseras här på samma gång. Argumenten sammanfaller å andra sidan väl med vad som står i de regionala kulturplanerna angående kulturens samhällseliga roll. Lägg så till att det i samtalet också påtalas hur sektorn måste lära sig mer från näringslivet om hur kultur förmedlas och förpackas. Diskussionen landar i tre olika fält med delvis olika uppgifter – bevarande, (medborgerligt) deltagande och kommersialisering.

Enligt gruppen är kulturarvets viktigaste värde att vara identitetsskapande, driva engagemang och möta personliga känslor. Baksidan av myntet är att identitet via kulturarv kan vara relativt lätt att skapa lokalt, men betydligt svårare på regional nivå. Engagemang och känslor kopplade till kulturarv ligger ofta latent, men aktiveras först i brännande/kontroversiella frågor – för eller emot – eller då ett kulturarv hotas på ett eller annat sätt.²⁷

För att sammanfatta resonemanget utifrån de tre bilder som skissats här, konstaterar vi att den sista – den kulturifierade versionen – är den för tillfället mest dominerande, trots att den i viss mån motsäger den etablerade kulturarvsdiskurs som Smith pekat på. Eller skall det snarare ses som att de etablerade kulturarvsinstitutionerna samarbetar med den marknadsorienterade kultursynen så länge denna samverkar och stärker deras position, snarare än aktivt motarbetar den? Hur det är med den saken får kanske framtiden utvisa.

Hursomhelst tycker vi oss märka en tendens som sannolikt kommer få betydelse för den framtida bilden av Halland. Allt oftare lyfts Hallands stränder och strandrelaterade livsstil som något typiskt halländskt, vilket på sätt och vis är en utveckling av innehållet i bild II. Men idag är det vare sig de vågade badklädererna eller campinglivets vedermödor som står i fokus. Nej, nu går associationerna närmast till Kaliforniens avslappnade surfkultur, en bild som mer eller mindre medvetet förstärkts med hjälp av Hallifornia-festivalen. Andra indikationer är Into the Woods-festivalen, som sker i samarbete med samma arrangör, och som för tankarna till amerikanska Burning Man, Coachella Valley Music and Arts Festival och liknande kulturevenemang. Ytterligare vatten på vår kvarn fick vi av den analys som föregått Region Hallands nya utvecklingsstrategi: *På väg till bästa livs-*

27. K-blogg: k-blogg.se, ”K-podd 14 SPECIAL: Vad är kulturarv? Hallandsresan 2 med Kulturarv Halland”

platsen. Analys till Regional utvecklingsstrategi Halland 2035. Trycksakens omslag (finns även som digital utgåva) illustreras av surfare i motljus, gående mot vågorna med det vida, öppna havet framför sig. Även inlagan har försetts med ett antal surf- och strandbilder, trots att vare sig ordet surf eller strand förekommer någonsans i texten. Vad säger detta oss? Vi tolkar det som att Hallands identifikation till denna typ av kustkultur har så pass stark förankring att budskapet i bilderna kan tala för sig själv. Vägen mot den bästa livsplatsen går således via en kustkultur som lätt känns igen och associeras med Halland. Men är den typiskt halländsk? Eller är visionen snarare ett tecken på en globaliserad och/eller gränsöverskridande kultur, vars markörer redan är välkända, men från andra platser? I så fall har Halland återigen vänt blicken mot västerhavet, precis som i den första bilden som här skissades upp. Då, när Halland hade fler kulturella nämnare med Skagerrak/Kattegatts övriga kustlandskap, än med nationen Sverige. Skillnaden nu är att blicken är fäst på en mer avlägsen horisont.

AVSLUTANDE ANALYS

Som redan framgått av såväl inledning som föregående kapitel finns förstås massor av kultur och kulturarv i Halland. Nedan skall vi knyta ihop säcken genom att närmare diskutera de slutsatser om det halländska kulturarvet som är möjliga att dra utifrån de enskilda kapitlen. Vi strukturerar analysen utifrån de fem givna grundtemana, där vi först lyfter fram de intentioner, syften och praktiker vad gäller kulturarv som vi tycker oss ha identifierat inom respektive tema. Vi ser sedan närmare på de mer övergripande perspektiven; 1) identitet, 2) upplevelse och 3) arbetsmarknad.

FEM TEMAN – BEVARA, SKAPA OCH ÅTERSKAPA, LEVANDEGÖRA, MARKNADSFÖRA SAMT KULTURARBETA

Utifrån innehållet i de första fyra kapitlen framgår att *bevarande* framförallt handlar om igenkännande. Dels för individen att känna igen och förstå sina rötter, dels för att tillhandahålla en gemensam identitet utifrån det typiskt och särpräglat halländska. Bibliotekens tillgängliggörande av material för släktforskning (kapitel 2) är ett exempel på hur ett kulturarv, här i form av Hallandiana-litteratur, görs praktiskt användbart på så sätt att det ger möjlighet för den enskilde forskaren/medborgaren att på egen hand söka upp och använda kulturarvet efter eget behov (Aronssons processarv). Att aktivt identifiera och klassificera byggnader som kul-

turarv är ytterligare ett sätt att säkra de historiska rötterna (kapitel 3). Båda är goda exempel på hur väl Aronssons diskussion om historiebruk och historiemedvetenhet passar som analysverktyg.

Bevarande sker hela tiden med hänsyn till vad eliter av olika slag, alltså den dominerande kulturarvsdiskursen, anser bevarandevärt. Det kan vara sådant som anses värdefullt utifrån en allmän diskurs (nationen), men också från en halländsk horisont (hembygden), som sedan upphöjs till kulturarv – medan annat glöms bort eller döljs. Själva kulturarvsskapandet är därmed svårt att utmana, vilket flera av exemplen också pekar på. Resandet av monument (kapitel 1) visar hur selektivt urvalet kan vara när det främst baseras på Nation och Klass, och innebär bland annat att Hallands danska historia helt exkluderas.

Kulturarvsproduktion innebär också att föremål eller platser fylls med nytt innehåll utifrån vissa givna ramar – de blir estetiserade och ges ny historisk innebörd. Norreport (kapitel 4) uppfattas idag snarare som en praktisk mötesplats och vacker byggnad än som en del av de gamla danska försvarsverken mot svenskarna.

Att *skapa* och *återskapa* kulturarv är ett tema som delvis överlappar det bevarande, då tematiken utgår från samma tydliga bevarandelogik och sker via inflytelserika experter och sakkunniga. Lite tillspetsat kan man säga att experternas arbete går ut på att konservera ett etablerat kulturarv och samtidigt exkludera alternativ som kan tänkas komplettera eller utmana de existerande. I kapitel 5 diskuteras just hur ovanstående spelar ut vid konstruktionen av en halländsk kulturkanon: Vad måste ingå, vad kan utgå och vad skall uppnås via kulturkanon är centrala frågor. Det huvudsakliga syftet syns dock vara att etablera en identitet som kan existera på flera simultana plan (nation, region, individ) och som också innebär möjligheter till valfria funktioner och meningar.

Andra sätt är att skapa och återskapa idealbilder för givna ändamål, kanske i syfte att bevara ett äldre samhällsskick (med dess byggnader, traditioner och institutioner) när det upplevs hotat i tider av snabb förändring. I kapitel 6 presenterades försök att konstruera ett svunnet Halmstad, och bygger på innehållet i Gamla Halmstads årsböcker. Här märktes en konflikt mellan elitens bild av det förgångna, som visade sig bygga på nostalgiska tillbakablickar, och de motbilder som fördes fram av andra grupperingar. Den äldre idealiserade bilden avsågs att användas för att styra och förändra nuet. Historien används således i GHÅ på ett instrumentellt sätt utifrån det historiebruk som kallas för existentiellt, där historiska förhållanden beskrivs dels med avsikt att skapa gemenskap och identifikation kring gemensamt hållna uppfattningar, dels för att kunna exkludera andra.

Urvalet är viktigt för båda aspekterna – i vissa fall bygger det på gängse principer för kulturarv, andra gånger på personliga minnen och hågkomster. Kulturarvet används i båda exemplen exkluderande och instrumentellt för att uppnå givna syften: identitet, samhörighet och inkludering.

Att *levandegöra* kulturarv handlar mycket om att skapa upplevelser för besökarna, med avsikt att skapa bilder av såväl det nationellt svenska som det lokalt halländska. Företeelsen befinner sig i gränslandet mellan det historiskt korrekta, s.k. *edutainment* samt rena felaktigheter. Att levandegöra kulturarv kan skapa en hel(are) bild av historien. Via ljud, smak, lukt och känsel aktiveras fler sinnen, vilket skapar en djupare förståelse för historiska händelser och perioder. Ett annat sätt att göra historien levande är att lajva den, något som skapar såväl personliga som kollektiva upplevelser för deltagarna. Samtidigt finns utrymme för tolkningar av den valda historiska händelsen. I samtliga uttryck finns mer eller mindre stora krav på autenticitet, men hur stränga de är beror på sammanhang och grad av kommersialisering.

I kapitel 7 presenterades tre exempel på levandegjorda kulturarv. Genom att lyfta fram hur Äskhults by, Hunehals borg och Varbergs fästning arbetat med att göra historien levande visar författarna att liknande strategier ofta används. I Äskhult befolkades byn av guider/aktörer i tidstypiska kläder och midsommarafton firades utifrån gamla traditioner, medan både Hunehals och Varberg anordnade medeltidsdagar utifrån samma upplägg. De senare visade sig vara en blandning mellan det historiskt korrekta och mer ohöljd kommersialisering.

Författarna menade att besökarnas medverkan – genom att se, känna, smaka och lukta – förstärker den historiska upplevelsen. Men vi anar i förlängningen att en halländsk identitet, i form av lokalpatriotism och regional särart, också kan förstärkas.

I alla tre fallen finns mer eller mindre tydliga kopplingar till den typ av pedagogik som också friluftsmuseet Jamtli arbetar med. Men framför allt finns likheter med medeltidsveckan i Visby, som gått av stapeln varje sommar sedan 1984.

Att göra historia levande genom lajv skildrades i kapitel 8. År 2015 återskapades det fredsmöte som hölls i Varberg 1915. Lajvet har skett denna enda gång och användes för att via historiska återblickar påkalla uppmärksamhet mot de konflikter som rasar idag, och är exempel på historiebruk i fredsarbetets tjänst. Avsikten var att väcka ungas engagemang för samtidsproblem på ett pedagogiskt sätt. Samtidigt byggde deras deltagande på ett redan befintligt engagemang inom lajvrörelsen.

Deltagarna uppskattade den egna upplevelsen, men lajvet skapade samtidigt en publik upplevelse inom ramen för upplevelseekonomin och uppfyllde också målet om att sätta Varberg ”på kartan”.

Att lyfta fram kulturarvet för att locka besökare till Halland handlar också om *marknadsföring*. Välkända frågor i sammanhanget berör vem som väljer ut vilket/vilka kulturarv som skall marknadsföras – är även detta något som sker inom den etablerade kulturarvsdiskursen? Vad sker i så fall med de aktörer och kulturarv som befinner sig utanför diskursen – hur når de någonsin genom bruset? En annan fråga handlar om hur ansvariga faktiskt når ut med sitt budskap, eftersom kultur och kulturarv enbart är en (begränsad) del av det totala utbudet. Som kapitel 11 visade kan det vara svårt att marknadsföra även etablerade och exklusiva kulturarv. Exemplet med Grimeton visar hur ekvationen antal besökare, utbud och ekonomi kan utgöra en rejäl utmaning.

Cultural Planning-begreppet handlar om intern marknadsföring via kultur (och kulturarv). Metoden handlar mycket om att skapa en trevlig miljö för de redan boende – till exempel genom offentlig konst – men också om hur platsen blir så estetiskt tilltalande som möjligt för att locka både besökare och verksamheter.

Marknadsföringen av ett enskilt kulturarv, som Varbergs fästning, bygger till stor del på antydda upplevelser. Det kan vara levandegjorda guidningar och museets utställningar, men också det faktum att Varberg är en trevlig sommarstad med spa, surfing och närhet till storstaden Göteborg (kapitel 9). Från Regionens håll presenteras kultur som en bland många andra anledningar att besöka Halland. Den platsmarknadsföring som sker genom besöksnäringens organisationer bygger främst på andra variabler – och kultur verkar ges litet utrymme och ha marginell inverkan i förhållande till det övriga utbudet. Men när kultur är i fokus för marknadsföringen paketeras den som upplevelsebaserade sammanhang, dock inte nödvändigtvis unika för Halland (kapitel 10). Världsarvet Grimeton är ett gott exempel på det senare. Radiostationen är snarare mer värdefull som globalt arv än som lokalt kännetecken, vilket avspeglas både i hur den marknadsförs och i hur människor identifierar sig med den. Grimeton hör alltså närmare ihop med den nationella självbilden av Sverige som ett framstående teknikland, än som ett specifikt halländskt kulturarv (kapitel 11).

Cultural planning i Halmstad diskuterades också i kapitel 12 där visionen om konststaden Halmstad undersöktes närmare. Offentliga utsmyckningar avser skapa känslor av trivsel, stolthet, och skönhet för medborgarna och för de som besöker staden. Med konsten som utgångspunkt har det också gjorts försök att utveckla en gemensam identitet (för Halmstadborna), men effekten har hittills uteblivit.

Kulturarbeta är viktig för att förstå hur kulturarvet i Halland hanteras, värderas och omsätts. Framför allt har kulturarbetarnas utsatta position uppmärksamats, samt den relation mellan idealism och kommersialism som ligger som en ständig underström inom kultursektorn. Den ofrivillige företagaren är en konsekvens av denna spänning. I kapitel 13 analyserades kulturarbetares förutsättningar som företagare, med fokus på ekonomi/administration i relation till den mer kreativa sidan av myntet. Ett resultat av undersökningen är kulturarbetarens ambivalenta självbild – är man främst kulturarbetare, företagare eller går det att kombinera de båda? Även kapitel 14 och 15 berörde kulturföretagarens förutsättningar, och den konflikt som ibland uppstår mellan nödvändig kommersialisering och andra drivkrafter, motiv som ofta är sprungna ur ett brinnande intresse för ett visst ämne eller företeelse.

I kapitlet undersöktes även relationen mellan de många olika aktörerna på fältet – etablerade institutioner, föreningar och sällskap, grupper och enskilda kulturrentreprenörer. I synnerhet relationen mellan offentlig och privat sektor visade sig vara komplex och ofta asymmetrisk vad gäller makt och inflytande. Dock inte alltid kunskapsmässigt, vilket är viktigt att påpeka. Här rymms också interna relationer och nätverk – vilket också visade hur omfattande det halländska kulturarvsfältet också är! Det är många eldsjälar och entusiaster som drivs till stort engagemang, men också utveckling.

IDENTITET, UPPLEVELSE OCH ARBETSMARKNAD

Identitet kan ta sig många former. Den kan vara tillbakablickande mot en föreställning om regional särart eller hembygdens egenheter, men också barndomens minnen betraktade i ett nostalgiskt skimmer. Just det särpräglade är viktiga beståndsdelar i identitetsbygget, alltså vad som skiljer den ena identiteten från den andra. Det innebär att vissa delar inkluderas i berättelsen, medan andra exkluderas eller förpassas till bakgrunden. Det sker dock utifrån en sluttande skala med utgångspunkt i Nationen, via Hembygden, och vidare ned till de individuella erfarenheterna. Identitet kan också vara framtidsorienterad på så sätt att de historiska referenserna ligger till grund för i vilken riktning man orienterar sig mot framtiden. Peter Aronsson använder metaforen erfarenhetsrum och framtidshorisont för att förklara hur dåtid och framtid samverkar. Däremellan finns ett ständigt pågående nu. Aronsson menar att det är föreställningen om ett faktiskt förflutet och en

önskvärd framtid som formar hur historia används.²⁸ ”Det halländska kulturarvet ger perspektiv på varför Halland ser ut som det gör idag”, som en chef inom kultursektorn säger, och ringar på samma gång in nuets beroende av dåtiden.

Att precisera vad som är representativt för Halland och hallänningarna är vad institutionernas insamlande, förmedlande och bevarande handlar om. (Och i viss mån även andra kulturarvsaktörer.) Här fungerar erfarenhetsrummet och framtidshorizonten på ett kollektivt plan. Men utöver det ”typiska” är den halländska identiteten också resultatet av olika nationellt giltiga bevarandestrategier med, som beskrevs i det inledande kapitlet, rötter från 1600-talet. Det mycket medvetna skapandet av en svensk nationalidentitet har för Hallands del samtidigt inneburit att det danska arvet så gott som exkluderats i den officiella historieskrivningen. Åtminstone problematiseras den sällan, om man skall tro resultatet av texterna i den här boken.

Det är alltså först när utsagor från regent/stat/överhet (public narrative) blivit internaliserade och uppfattas ”naturliga” som det också går att tala om individuella identiteter (ontological narrative) – och det gemensamt halländska verkligen blir på riktigt.

Graden av identifikation ligger sedan till grund för hur kulturarv omsätts och praktiseras på individnivå. För den enskilde medborgaren kan det ha stor betydelse att ha tillgång till ett ting, en plats eller företeelse som kan kopplas till personliga minnen och känslor. Den här typen av historiebruk blir ofta mindre högtidligt än de mer formella formerna, och fungerar både enskilt (till exempel släktforskning) och kollektivt (som en del av en större gemenskap).

När väl den halländska identiteten definierats och blivit allmänt relaterbar kan den också paketeras och kommersialiseras – både för den internt halländska marknaden som för de allt mer ekonomisk värdefulla turism- och besöksnäringarna.

Enligt upplevelseekonomins grundregler går det mesta att manifesteras genom *upplevelser*. Upplevelser kommer i många olika former – några är individuella, andra går att dela och vissa uttrycks eller uppstår enbart vid speciella tillfällen eller tidpunkter. Det är alltså svårt att formulera ett enhetligt sätt att definiera en upplevelse, eller exakt tala om hur den skapas eller uppfattas.

Vissa kulturarv kan vara svåra att omvandla till upplevelser, åtminstone i den bemärkelse som avses inom besöksnäringen. Enbart själva bevarandet av det aktuella kulturarvet räcker alltså inte. Upplevelsen – eller snarare användandet av detsamma – blir då dels instrumentell (en praktisk mötesplats, en riktpunkt eller

28. Aronsson (2004) s. 70–72

som referens till något abstrakt, såsom en ism eller ideologi), dels personlig (med minnen som enbart individen eller en mindre grupp av individer kan relatera till).

Ovanstående är intressant eftersom det går bakom upplevelserna av det kulturella uttrycket, och istället betraktar de ursprungliga avsikterna. Exempelvis, ett visst monument var i samtiden avsett att väcka nationellt engagemang och identitet men i en nutida kontext är denna koppling försvunnen, omöjlig att förstå eller känna igen sig i, och upplevelsen blir därför en annan, ibland helt tom. Det är en sådan "frånkoppling" som enligt Kirschenblatt-Gimblett ligger till grund för den process hon benämner Heritage production, där kulturella artefakter, bland annat monument, ges nytt innehåll och ny betydelse för att bättre passa in i samtidens tolkningsram. Vi har redan nämnt att Norreport i dagligt liv har transformerats från historiskt försvarsverk till estetisk mötesplats men även Grimeton och diverse nationella monument kan nämnas i samma sammanhang.

Den senare aspekten är viktigt då upplevelsen av kulturarv i vissa fall är medvetet individuellt hållen. Ett personligt intresse med kulturell anknytning – insamlande, bevarande, kategorisering m.m. – antar då nästan en existentiell funktion. Men trots intressets grund i det personliga engagemanget, sammanfaller det paradoxalt nästan alltid med företagande och kommersialisering, vilken är en förutsättning för den bedrivna verksamheten. Exempel på detta är den tidigare omnämnde "ofrivilliga företagaren" eller då bevarande kräver finansiella medel, som bara står att finna i en kommersiell tillämpning – goda exempel är ångaren Bohuslän och de många museijärnvägarna som nämndes i inledningskapitlet.

När upplevelser av kultur och kulturarv skall marknadsföras sker det för att väcka intresse, skapa uppmärksamhet eller presentera utbudet för en bred allmänhet. Det sker med insikten att kulturen i dag är ekonomiserad, det vill säga; kulturen uppfattas ha inneboende möjligheter till att generera ekonomisk vinst, vilken kan vara såväl direkt som indirekt.²⁹

Från ett sådant perspektiv har Halland som region stor potential att locka besökare via kultur och kulturarv, men, som tangerades i kapitel 11, tycks de regionala aktörerna inte fullt ut göra så. En förklaring till det kan vara att besöksnäringen saknar fördjupad kunskap om kulturarvfältets bredd och hur det på ett optimalt sätt skulle kunna utvecklas till besöksmål. De kulturella institutionerna däremot, har kännedom om utbudet men också små resurser till att marknadsföra dem. Ett utökat samverkande mellan de olika aktörerna kan därför gynna samtliga parter – besöksnäringen får större kunskap om det kulturella fältet samtidigt som kulturinstitutionerna får tillgång till fler och större kontaktytor.

29. För en diskussion om kulturens ekonomiska potential, se Armbrecht (2012)

Utifrån bokens kapitel tyder mycket på att kulturarv i sig kan ha svårt att hävda sig – det behöver helt enkelt omvandlas till kommersialiserade upplevelser om det ska nå ut till en bredare publik. (Även om Cultural planning-metodernas ambition är att tillgängliggöra mer kultur för fler medborgare.)

Denna rörelse är tydlig vad gäller världsarvet Grimeton. Det har mer och mer närmat sig en verksamhet helt baserad på upplevelser. Tidigare tillgodosågs nästan enbart de särskilt teknikintresserades behov, alltså en relativt smal målgrupp. Men idag erbjuder världsarvet många olika typer av upplevelser: klättring i tornen, ett finurligt Break-out room och allt fler häftiga digitaliserade applikationer av radiotekniken. Utvecklingen har gått från ett synnerligen teknikcentrerat världsarv till ett upplevelsebaserat äventyrsarv. Återigen är det upplevelseekonomin som utgör ramen för det utvecklingsarbete som görs.

Den sista aspekten vi kommer beröra här är kultursektorn som *arbetsmarknad*, en sedan länge problematisk historia. Den är relativt resurssvag, har få fasta tjänster men många korta vikariat eller tillfälliga anställningar. Idag bygger den också mycket på den så kallade gig-ekonomin, vilken i sin tur förutsätter att det finns tillgång till fåmansföretag med specialkompetens. Men sektorn förlitar sig också på en stor grupp av eldsjälur och amatörer som i hög utsträckning arbetar ideellt.

Institutionerna genererar en del fasta arbetstillfällen – här finns exempelvis behov av kuratorer, arkivarier, guider och administrativ personal. Men beroende på ett relativt begränsat antal institutioner tillsammans med en generellt svag ekonomi, skapas ändå få nya arbetstillfällen inom sektorn, trots ett stort intresse för den här typen av anställningar.

Besöksnäringen skapar dock en viss del nya arbetstillfällen, även om dessa ofta är mer eller mindre säsongbaserade. Här finns behov av guider, servicepersonal i kaféer och butiker. Många besökare skapar i sin tur utrymme för restauranger, hotell och vandrarhem, vilket i sin tur genererar ännu fler arbetstillfällen.

Också kulturella evenemang av olika slag (event, konserter, festivaler) har arbetsmarknadspotential. Betydelsen av dessa alternativa kulturarenor, och de nya kulturentreprenörerna som driver dem, har ökat i betydelse. Men då de ofta är av temporär art och till stor del bygger på ideellt arbete och på sin höjd genererar enstaka korta projektanställningar, skapar de få långsiktiga jobb. Dock utgör dylika tillfällen viktiga jobbmöjligheter för många inom sektorn samtidigt som förhållandena indikerar en ytterligare förstärkning av gig-ekonomins generellt osäkra (och kommersiellt beroende) förutsättningarna även inom kultur- och kulturarvssektorn.

Gemensamt för stora delar av arbetsmarknaden (inom kultursektorn) är alltså den osäkerhet som präglar både anställnings- och arbetsformer. Det så kallade

prekariatet utgör en växande skara egen- och visstidsanställda kulturarbetare med ojämna inkomster och oförutsägbart socialt/ekonomiskt skyddsnät. Å andra sidan är det ofta de nya kulturentreprenörerna som också driver förnyelse och utveckling av såväl befintliga verksamheter som alternativa kulturarenor.

Önskan om att skapa fler arbetstillfällen generellt via kultur och inom kultursektorn är en ansats som har hittat in i politiska styr- och policydokument relativt sent. Vi skrev ovan att de kulturella och kreativa näringarna nu har börjat uppmärksammas som arbetsskapande (och potentiellt lönsamma) istället för tärande. Nu initieras fler och fler projekt av regionens aktörer där avsikten är att förstärka kultursektorns arbetsmarknad (och lönsamhet). Men det finns mycket kvar att göra eftersom så länge kultursektorn är organiserad så som den är idag, kommer dessa anställningsformer även fortsättningsvis att dominera.

Om vi så sammanfattar innehållet i boken framgår att det idag finns ett stort och myllrande urval av halländskt kulturarv. Det inbegriper både materiella och immateriella arv – allt från historiska byggnader, monument och världsarv till traditioner och gemensamma minnen.

Det framgår också att kulturarven och kulturarvsarbetet har långa historiska rötter, även om motiv och syften för verksamheten har förändrats radikalt över tid.

Kulturarvet bevaras, återskapas och levandegörs av en mängd olika aktörer; vissa formellt anknutna till kulturarvssektorn och dess kapaciteter och kapital, andra mer perifera och med betydligt mindre resurser, vilket dock uppvägs av stora doser idealism och obetalt arbete. Dessa poler kan på ytan tas som motsatta och i konflikt, men överbryggas av ett gemensamt intresse och engagemang för och kärlek till kulturarvsfältets innehåll.

Omkring kulturarven verkar också besöksnäringen och de kulturpolitiska instanserna, som tillsammans söker marknadsföra, skapa upplevelser, arbetstillfällen och medborgerlig trivsel.

Hallands långa (och dubbla) historia har som synes avsatt ett rikt kulturarv, vilket under lång tid har glatt och berikat både hallänningar och besökare. Vår slutsats är helt enkelt att vildgässen och Nils gott kunde ha stannat till i Halland – de hade inte blivit besvikna!

REFERENSER

TRYCKTA KÄLLOR

- Alexandersson, Henrik & Erika Harlitz Kern. ”Möte mellan kust och hav. En historiografisk undersökning av maritimhistorisk forskning kring Kattegatt Skagerrak”, i *Forum Naval* nr. 71, 2015
- Aronsson, Peter. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur, 2012
- Armbrecht, John. *The value of cultural institutions measurement and description*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2012
- Bexell, Sven Peter. *Hallands historia och beskrivning*. Halmstad: 1925
- Bromander, Gunnar. ”Motbjudande rasism”, i *Aftonbladet*, 20 juli 2015
- Erlanson-Hammargren, Erik. *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska Turistföreningens årskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Hedemora: Gidlunds Förlag, 2006
- Gustafsson, Christer. *Kreativa kraftfält i Halland*. Halmstad: Kulturmiljö Halland, Slutrapport 2013:31 (Digitalt tillgänglig: http://www.kulturmiljohalland.se/uploads/1/3/2/1/13215477/kreativa_kraftflt.pdf)
- Hallberg, Erik. *Fyra vägar till Halland. En halländsk kulturmiljöprofil*. Halmstad: CAL-Förlaget, 2009
- Lagerlöf, Selma. *Nils Holgersson underbara resa genom Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1906–07 (Digitalt tillgänglig: <https://www.lysator.liu.se/~nisse/misc/nils-holgersson.pdf>)
- Lagerlöf, Selma. ”En historia från Halland”, i *Svenska Turistföreningens årskrift 1910*
- Larsson, Sven. *När hallänningarna blev svenskar. Ett dramatiskt nationalitetsbyte 1645–1720*. Varberg: Länsmuseet Halmstad och Länsstyrelsen i Halland (Kulturmiljöenheten), 2004
- Lerbom, Jens. *Svenskhetens tidigmoderna gränser. Folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500 till 1800*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016
- Lindblad, Dorota & Lindblad, Pär. *Badliv i Halmstad*. Halmstad: Gamla Halmstad, 2018
- Linnerhielm, Jonas Carl. *Bref under resor i Sverige (1797)* Bromma: Rediviva, 1985
- Möller, Peter von. *Bidrag till Hallands historia. Del 1 Norra Hallands furstar och höfdingar intill år 1645, Hallands kloster*. Lund: 1874
- Sanders, Hanne. *Efter Roskildefreden 1658: Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*. Göteborg & Stockholm : Makadam, 2008
- Schönbeck, Henrik. *Reseskildringar från Hallandsåsen 1749–1803*. B-uppsats i Kulturvetenskap, Lunds universitet, 2009
- Sehlin, Halvar. *Känn ditt land: STF:s roll i den svenska turismens historia*. Örebro: DB Grafiska, 1998
- Åkerfeldt, Bennie. *Buron kallar oss tattare*. Fritsla: Förlagstryckeriet Vitterleken, 2008

DIGITALA LÄNKAR

Nedanstående länkar besökta under december månad 2020.

Badlif vid Mölle, 1911 (<https://arkivkopie.se/sak/filmak-FASE10-00194>)

K-blogg: k-blogg.se, ”K-podd 14 SPECIAL: Vad är kulturarv? Hallandsresan 2 med Kulturarv Halland” (<http://k-blogg.se/2016/08/05/avsnitt-14-k-podd-special-med-kulturarv-halland-del-2/>)

Akademien för Lärande, Humaniora och Samhälle
Högskolan i Halmstad

Box 823, 301 18 Halmstad
Telefon: 035-16 71 00
E-post: registrator@hh.se
www.hh.se

ISBN: 978-91-519-8239-7

Inläga och skyddsomslag: Pernilla Ottenfelt Eliasson
Tryckning: Bulls Graphics AB, Halmstad 2021

**BEVARA
SKAPA & ÅTERSKAPA
LEVANDEGÖRA
MARKNADSFÖRA
KULTURARBETA**

"MEN HÄR VAR DET ANNORLUNDA". SÅ SADE HAN, NILS HOLGERSSON, UNDER SIN KORTA RESA ÖVER DET HALLÄNSKA LANDSKAPET. HAN LADE MÄRKTE TILL DE ÖPPNA ÅKRARNA, SANDFÄLTEN, TÅNGVALLARNA OCH HUR HAVET GICK ÄNDA IN TILL FASTLANDET, INNAN HAN RASKT FLÖG VIDARE ÖVER HALLANDSÅSEN OCH IN I SKÅNE. MEN OM HAN HADE STANNAT UPP LITE HADE HAN FÅTT UPPLEVA EN ANNAN SIDA AV HALLAND – ETT LANDSKAP MED ETT RIKT KULTURARV AV OLIKA FORM OCH DIGNITET, SOM REDAN DÅ HADE LÅNGA HISTORISKA RÖTTER. IDAG HAR DET SOM NILS KUNDE HA FÅTT STIFTA BEKANTSKAP MED UTVECKLATS TILL ETT EXPANSIVT, INNOVATIVT OCH UPPLEVSECENTRERAT KULTURLIV, DÄR PROFFS OCH ELDSJÄLAR SAMNAS MED BESÖKARE OCH FASTBOENDE HALLÄNNINGAR.

DENNA BOK GER EN RAD EXEMPEL PÅ HALLANDS SÄRPRÄGLADE KULTUR OCH UNIKA KULTURARV. FOKUS LIGGER PÅ HUR MAN I DAG DISKUTERAR, PRESENTERAR OCH FRAMFÖR ALLT UPPLEVER DEM. DE OLIKA TEXTERNA UTGÅR DÄRFÖR FRÅN FEM OLIKA TEMAN: BEVARA, SKAPA OCH ÅTERSKAPA, LEVANDEGÖRA, MARKNADSFÖRA OCH KULTURARBETA.

BOKEN ÄR SKRIVEN AV STUDENTER PÅ HÖGSKOLAN I HALMSTAD, SOM ANTINGEN LÄSER PROGRAMMET KULTUR OCH SAMHÄLLSUTVECKLING ELLER HAR LÄST PÅ DE TIDIGARE KULTURVETARPROGRAMMEN.